

Роднае Слова

10/238/2007
КАСТРЫЧНІК

ЗАСНАВАЛЬНІК:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
“РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар Уладзімір КУЛКОВІЧ

Першыя намеснікі галоўнага рэдактара Мікалай ПРЫГОДЗІЧ, Іван САВЕРЧАНКА

НАВУКОВЫЯ КАНСУЛЬТАНТЫ:

Радаслава АЛАДАВА
Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ
Віктар ІЎЧАНКАЎ
Ірына КАЗАКОВА
Аляксандр ЛАКОТКА
Уладзімір ЛАМЕКА
Сцяпан ЛАЎШУК
Алег ЛОЙКА
Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ
Зінаіда МАЖЭЙКА
Валерыі МАКСІМОВІЧ
Уладзімір МАРТЫНАЎ
Уладзімір МАРХЕЛЬ
Мікола МІШЧАНЧУК
Міхась МУШЫНСКІ
Вольга НЯЧАЙ
Міхась ПІЛПЕНКА
Вячаслаў РАГОЙША
Іван РОЎДА
Васіль СТАРЫЧОНАК
Павел СПЯЦКО
Міхась ТЫЧЫНА
Надзья УСАВА
Генадзь ЦЫХУН
Іван ЧАРОТА
Тацяна ШАМЯКІНА
Іван ШТЭЙНЕР
Міхась ЯЎНЕВІЧ

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ:

Марына АБРАГІМОВІЧ
Галіна АДАМОВІЧ
Аксана БАГДАНАВА
Зінаіда БАДЗЕВІЧ
Сяргей ГАБРУСЕВІЧ
Тамара ГАБРУСЬ
Вольга ДАДЗІЁМАВА
Уладзімір КАЯЛА
Уладзімір КОНАН
Віктар КРАСНЕЙ
Іван КРУК
Яўген ЛАЎРЭЛЬ
Іван ЛЕПЕШАЎ
Аляксандр ЛУГОЎСКІ
Ева ЛЯВОНАВА
Вольга ЛЯШЧЫНСКАЯ
Аляксандр МАКАРЭВІЧ
Зоя МЕЛЬНІКАВА
Павел МІХАЙЛАЎ
Жана ПРЫЙМАК
Васіль РАГАЎЦОЎ
Тамара САЎЧУК
Уладзімір СЕНЬКАВЕЦ
Валянціна СМЫКОЎСКАЯ
Уладзімір СОДАЛЬ
Аляксандра СТАНКЕВІЧ
Тамаш ТАМАШЭВІЧ
Ірына ТАЯНОЎСКАЯ

РЭДАКЦЫЙНАЯ РАДА:

Генадзь АРЦЫМЁНАК
Рыма БАБАШКА
Марыя БУБЕШКА
Вера БУЛАНДА
Віктар ВАБІШЧЭВІЧ
Аляксандр ГЕРЦЫК
Святлана ГРЫЦКЕВІЧ
Мікола ЖУКОВІЧ
Лілія КАЗЛОЎСКАЯ
Вольга КУЗЬМІЧ
Людміла КУТУЗАВА
Любоў ЛАЗАРЧЫК
Наталля ЛЕВІЧАВА
Вера ЛЯШУК
Ірына МЕЛЬНІКАВА
Мікалай НАВУМЧЫК
Зоя ПАДЛІПСКАЯ
Тамара ПРАДЗЕД
Аляксей ПЯТКЕВІЧ
Валянціна РАМАНЦЭВІЧ
Вольга РУСЛІКА
Наталля САМУСЕВА
Аляксей СОЛАХАЎ
Марыя ФЛОР’ЯНОВІЧ
Кацярына ЦІМАШКОВА
Людміла ЦІТОВА
Яўген ШУНЕЙКА
Святлана ЯЗЕРСКАЯ

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Віктар Жыбуль (*Філалогія*: Разам з грамадствам, Літаратура ў кантэксце жыцця, Майстэрства перакладу, Таямніцы прыгожага пісьменства, Лабараторыя паэта, Тэорыя сатыры і гумару, Літаратурны калейдаскоп; *Методыка і вопыт*: Педагагічная майстэрня; *Міжпрадметныя сувязі*: Дыялог з карцінай, Лучнасць братніх культур; *На ростанях*: На скрыжаванні культур, Паэтычны кругабег, Культура продкаў, Віншуйце!),

Эдвард Карбановіч (*Філалогія*: Вечная мелодыя жыцця; *Методыка і вопыт*: Па новых праграмах, Курсы на выбар; *На ростанях*: Музейны квартал),

Крысціна Пучынская (*Філалогія*: Лучнасць братніх культур, Крытыка і бібліяграфія; *Методыка і вопыт*: Урок –

дзелавая гульня, Рыхтуемся да алімпіяды, Псіхалагічны практыкум, Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён),

Ларыса Сагановіч (*Філалогія*: Скарбы мовы, Род блізкі і далёкі, Жывая мова, Кладзі слова ў лад, Свет моў і святло мовы; *Методыка і вопыт*: Рыхтуемся да сачынення),

Вольга Сідарава (*Методыка і вопыт*: З вопыту настаўніка, Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*: Вяртанне да вытокаў),

Міхась Шавыркін (*Філалогія*: Чароўная маляўнічасць прасторы; *Методыка і вопыт*: Ствараем нацыянальны падручнік; *На ростанях*: Вечная мелодыя жыцця),

намеснік галоўнага рэдактара **Міраслава Шавыркін**, адказны сакратар **Дзмітрый Літвінненка**, дзяжурны рэдактар **Крысціна Пучынская**, літаратурны рэдактар **Вольга Сідарава**, камп’ютарны набор **Наталлі Ярмоленкі**, камп’ютарная вёрстка **Канстанціна Лісецкага**, галоўны бухгалтар **Святлана Яфімчык**.

Кавальскі Банадысь. “Роднае слова” на Днях пісьменства ў Шклове 3

ФІЛАЛОГІЯ

Карпава Людміла. Канцэпцыя асобы і часу ў ваеннай прозе Івана Пташнікава: На матэрыяле аповесцяў “Тартак” і “Найдорф”... 5

Сматрыцкая Таццяна. “Сэрца білася так гулка...”: Каханне ў жыцці герояў “Палескай хронікі” Івана Мележа. 7

Гаравая Інга. Спадкаемца Бальмонта і Маршак: Міхась Дуброўскі – перакладчык 11

Багдановіч Ірына. Адэля ці Габрыэля: спроба разгадкі аўтарства паэмы “Мачаха” 14

Дуброўскі Алесь. Метрычная арганізацыя вершаванага тэксту: На матэрыяле паэзіі Рыгора Барадудзіна. 19

Новік Марыя. “Пачуць, як душу адмыкае Бог...”: Афарыстычныя выслоўі Рыгора Барадудзіна 22

Падстаўленка Віталь. Жанрава-стылёвы “інтэр’ер” аповесці “У іхным доме” Рыгора Мурашкі 26

Бабіч Юрый. “...І трохі аранжавы ад заранкі паўзмрок”: Аранжавы колер і яго адценні ў творах Уладзіміра Караткевіча і іншых беларускіх пісьменнікаў 28

Шаладонава Жанна. “Адарвалі сіраціну ад сваёй зямлі...”: Матыў сіроцтва ў творчасці Вінцэся Каратынскага і Тараса Шаўчэнкі 30

Брыч Дар’я. Стылістычныя сродкі ў прозе Альбера Камю: На матэрыяле рамана “Чужаніца” і аповесці “Падзенне” 32

Міхайлаў Павел. “На дачку крычу, а нявехна дола дайся”: Назвы зяця і нявесткі ў беларускіх гаворках 35

Каўрус Алесь. Крыўджанае слова: Пра назоўнік *накірунак*..... 37

Кулеш Ганна. *Шкада* і *шкода*: Кладзі слова ў лад 38

Міхневіч Арнольд. Стракатая лінгвістычная энцыклапедыя 39

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Мішчанчук Мікола. Вывучэнне творчасці Кандрата Крапівы: X клас 41

Мянькоў Юры. “Чаму плача Беларусь?": Урок па апавяданнях “Плачка”, “Сын Буры”, “Пакутны Дух” Яна Баршчэўскага: X (XI) клас 43

Васюковіч Людміла. Структура навучальнага тэксту школьнага падручніка па беларускай мове (*заканчэнне*) 46

Альховік Яніна. Правапіс *не (ня)* з прыслоўямі: VIII клас 48

Каспяровіч Ірына. Адасобленыя члены сказа: Урок-абагульненне. VII клас 50

Мацвеева Яніна. Экскурсія ў школе здаровага ладу жыцця: Падагульняльны ўрок па тэме “Назоўнік” 53

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Сачыненне-апісанне жывёл: Рыхтуемса да сачынення. 56

Лясун Людміла. Мастацкая літаратура і гісторыя: Метадычныя падыходы да вывучэння твораў на гістарычную тэму: Уладзімір Караткевіч. “Паўлюк Багрым” 61

Куліковіч Уладзімір. Матэрыялы для правядзення першага (унутрышкольнага) этапу алімпіяды па беларускай мове і літаратуры ў 2007/2008 навучальным годзе: X, XI класы 63

Тушыньскі Дзяніс. Чытанне як падмурак развіцця гаварэння і пісьма. 64

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Шчурава Раіса. “Калі ласка, у хату...”: Сцэнар вечарыны 67

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Шунейка Яўген. З мастацкай спадчыны Тараса Шаўчэнкі 72

Нячай Вольга. З’яднаныя любоўю да прыроды: Кантакты беларускай і ўкраінскай экраннай культуры 75

НА РОСТАНЯХ

Трус Мікола. Браціслава вітае ганаровых гасцей. 79

Куляшова Валянціна. “Ты была маёй любай зямлёю...”: Расповед пра Аксану Куляшову. Маці і дачка 84

Дранько-Майсюк Леанід. “Тут, на Беларусі...”: З кніжкі міфалагічных вершаў 88

Раманова Ларыса. Калі шыеш адзенне Месяцу...: Пра прызначэнне Слова ў паэзіі, фальклоры 89

Спебурака Усевалад. “Мой горад! Ты мне даргі і стары і новы...”: Плошча Свабоды, Музей Ваньковічаў, Музей Янкі Купалы і парк яго імя, парк імя Максіма Горкага. 91

Салодкая Надзея. “Спасціжэнне сябе ў Сусвеце”: Вершы 95

Крытыка і бібліяграфія. Казакова І. Даследаванне сімвалічнага свету беларусаў: новыя вехі: Пра манаграфію “Космас і чалавек у дэндралагічным кодзе беларускага фальклору” *Швед І.* (40).

Наш каляндар. Сурначоў Мікола (25). **Паэтычная старонка.** Дранько-Майсюк Л. Ляля. Жыжаль. Цёця (88).

Пераклады **Дуброўскага М.:** *Ўальд О.* Урывак з “Балады Рэдынскае турмы”. **Петрарка Ф.** XXIV санет. **Шэкспір Ў.** Санет 94. **Бехер Ё. Р.** Той, хто пісаў лістоўкі (13).

Караткевіч У. Паўлюк Багрым (62). **Салодкая Н.** Соль вайны. Полацкі абразок. Не клянй! “Кожны крок мой на гэтых вулках...” (95).

Сурначоў М. Сон (25).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2007 год: Снежань (45).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

“РОДНАЕ СЛОВА” НА ДНЯХ ПІСЬМЕНСТВА Ў ШКЛОВЕ

Сёлета ў верасні часопісу “Роднае слова” споўнілася 20 гадоў з моманту заснавання (першы ж нумар выйшаў у студзені 1988 г. пад назвай “Беларуская мова і літаратура ў школе”). І ўдзел амаль усяго складу рэдакцыі ў Днях беларускага пісьменства ў Шклове стаў першай своеасаблівай акцыяй, прымеркаванай да юбілею выдання. Паўдзельнічаць у свяце мы змаглі дзякуючы Міністэрству інфармацыі (якое ўключыла наш часопіс у план мерапрыемстваў і выдзеліла павільён, дзе “Роднае слова” выстаўлялася разам з выдавецтвам “Адукацыя і выхаванне”), а таксама Міністэрству адукацыі.

Супрацоўнікі рэдакцыі падрыхтавалі стэнды, што распавядалі пра гісторыю і адметнасці часопіса, буклет, з якога можна даведацца пра гісторыю і сучаснасць выдання, яго раздзелы, кірункі, аўтараў. Былі і стэлажы з сёлетнімі нумарамі.

Роднасловаўцы наладзілі бясплатную бяспройгрышную латарэю, прызамі ў якой былі нумары часопісаў розных гадоў, раздавалі буклеты, распавядалі жыхарам і гасцям Шклова пра сваё выданне. Надзвычай прыемна было сустрэць падпісчыкаў “Роднага слова” з 1988 г. – ад самага пачатку яго выхаду. Разам з намі выязджалі дыпламанты мінскага абласнога конкурсу “Суквецце талентаў” – вакальная група “Зараначка”: настаўнікі і вучні гімназіі горада Дзяржынска. За гэта, а таксама за выдзелены аўтобус асобная падзяка начальніку ўпраўлення адукацыі Дзяржынскага раёна Вацлаву Матусевічу. Дзеці-артысты размясціліся каля павільёна нашага часопіса і народнымі песнямі “Заказаў жа мне дзед”, “Цераз тое сельца”, “Сядзіць камар на дубочку”, а таксама песнямі на словы Канстанцыі Буйлы “Люблю наш край”, Пятра Глебкі “На пачатку лета”, Васіля Жуковіча “Дзяўчыне любы гарманіст” і іншых паэтаў прываблівалі ўдзельнікаў і гасцей свята, а яшчэ і здымачныя групы тэлебачання.

Вучні гімназіі г. Дзяржынска атрымалі нумары часопіса ў падарунак і засталіся гэтым вельмі задаволеныя. Як і тыя, хто выйграў той ці іншы нумар або проста атрымаў яго з рук супрацоўнікаў рэдакцыі. Трэба было бачыць, як твары мінакоў расквечваліся ўсмешкамі. Людзі дзякавалі, а многія рускамоўныя рабілі гэта па-беларуску. Радуе, што сустракаліся і асобы зацікаўленыя, якія шукалі нейкі канкрэтны нумар “Роднага слова”, і будучыя настаўніцы (так, адна з іх атрымала цэлы стос нумароў). Штосьці трапіла, вядома, і да далёкіх ад тэматыкі “Роднага слова” людзей. Але, спадзяемся, кагосьці з іх знаёмства з часопісам паверне да Беларусі і яе, а значыць нашых, мовы, літаратуры, культуры, гісторыі.

Прэзентацыя нашага часопіса адбывалася на сцэне каля Дома культуры і прайшла ці не найбольш жвава і цікава. Пасля невялікай прамовы галоўнага рэдактара Уладзіміра Куліковіча, які распавёў пра мі-

Уладзімір Куліковіч і міністр адукацыі Аляксандр Радзькоў.

Фота Канстанціна Лісецкага.

нуўшчыну, сучаснасць і будучыню часопіса і зрабіў актэнт на тым, што часопіс “Роднае слова” – лідэр на рынку навукова-метадычных выданняў Беларусі, перад публікай выступілі вакальная група “Зараначка” (у яе выкананні прагучала беларуская народная песня “Бабка Еўка, дзед Тамаш” і шэраг іншых), а таксама лаўрэат рэспубліканскага конкурсу “Песні юнацтва нашых бацькоў” Іна Шваноўская (песня “Не за вочы чорныя”), лаўрэат рэспубліканскага конкурсу эстраднай песні “Белазаўскі акорд” Наталля Нарко (песні “Пярсцёнак” і “Жураўлі на Палессе ляціць”) і Вольга Дубоўская (песня “Апошні раз”). Усе песні нашых сяброў былі выключна беларускія, што выгадна адрознівала спевакоў ад некаторых іншых выканаўцаў.

...Акрамя дзяжурства ў павільёне, раздачы друкаванай прадукцыі, знаёмства ўдзельнікаў і гасцей свята з часопісам, роднасловаўцы маглі паглядзець на Шклоў (балазе ўсе былі ў гэтым горадзе ўпершыню), на тое, як праходзіла свята. Камусьці спадабалася выстава мастакоў у гарадскім парку, камусьці адноўленая мясцовая ратуша... Ну, а найлепшыя ўражанні ў калектыву рэдакцыі засталіся ад сваіх спеўных сяброў (а яны яшчэ і танцавалі), на плённае супрацоўніцтва з якімі мы спадзяёмся і надалей. Думаецца, настаўнікі і вучні гімназіі г. Дзяржынска таксама не расчараваліся ўдзелам у Свяце беларускага пісьменства.

Банадысь КАВАЛЬСКІ.

Людміла КАРПАВА

КАНЦЭПЦЫЯ АСОБЫ І ЧАСУ Ў ВАЕННАЙ ПРОЗЕ ІВАНА ПТАШНІКАВА НА МАТЭРЫЯЛЕ АПОВЕСЦЯЎ “ТАРТАК” І “НАЙДОРФ”

Іван Мікалаевіч Пташнікаў (нар. 7.10.1932 у вёсцы Задроздзе Лагойскага раёна) — вядомы беларускі пісьменнік, заслужаны работнік культуры Беларусі (1983). Аўтар зборнікаў апавесцяў і апавяданняў “Зерне падае не на камень” (1959) і “Сцяпан Жыхар са Сцешыц” (1966), аповесцяў “Лонва” (1965, 1982), “Тартак” (1968, паводле сцэнару аўтара пастаўлены аднайменны тэлефільм у 1973 г.), “Найдорф” (1976, Дзяржаўная прэмія БССР імя Якуба Коласа за 1978 г.), раманаў “Чакай у далёкіх Грынях” (1962), “Мсціжы” (1972), “Алімпіяда” (1985, пастаўлены аднайменны тэлеспектакль у 1989 г.) і інш.

Іван Пташнікаў як адзін з яркіх прадстаўнікоў паглыблена-псіхалагічнай плыні беларускай прозы заявіў пра сябе ў нацыянальным прыгожым пісьменстве, калі, падводзячы вынікі дасягнутага, краіна зноў і зноў ацэньвала пройдзены шлях — пераадолены цяжкасці, перамогі. У мастацкай літаратуры гэта знаходзіла сваё выяўленне ў павышанай увазе да гістарычна-літаратурных тэм, у імкненні нанова асэнсаваць напружана-драматычны час усталявання савецкай улады, правядзення калектывізацыі і, зразумела, падзей Вялікай Айчыннай вайны, якая так дорага каштавала чалавецтву і ў выніку якой істотна змянілася жыццё многіх народаў.

Схільны да абагульненняў, чуйны да патрэбаў часу, Іван Пташнікаў не мог заставацца і не застаўся ўбаку ад гэтага. Ён, як Іван Чыгрынаў, Вячаслаў Адамчык, Барыс Сачанка, Віктар Казько, а таксама многія маладзейшыя літаратары, непасрэдна не ўдзельнічаў у Вялікай Айчыннай, але дзіцячыя ўспаміны, спусташэнні, гора, што прынесла вайна, леглі на сэрца, стаялі перад вачыма, нават з днямі

набывалі моц. Абапіраючыся на мастакоўскія здабыткі папярэднікаў і старэйшых сучаснікаў, асэнсоўваючы гэтыя здабыткі згодна са сваім сацыяльным і культурным досведам, ён стварыў выдатныя творы, прысвечаныя той вялікай вайне. Праз іх павёў размову з чытачом ад імя свайго пакалення, выявіўшы, як справядліва зазначыў Іван Навуменка, “непаўторнае бачанне свету, радасці і горыч” [3, 51], якія выпалі на долю яго аднагодкаў.

Менавіта памяць вайны ператварыла першапачатковую рэальнасць у рэальнасць высокамастацкую, што не стала статычнай ілюстрацыяй падзей далёкіх 40-х гг. мінулага стагоддзя, а зрабілася выяўленнем аўтарскай суб’ектыўнасці і неардынарнай індывідуальнасці, здольнай аддавацца драматычным жыццёвым хваляванням цалкам, да апошняй эмацыйнай мяжы, да напятасці ўсіх душэўных сіл. Гэта і прымушае ўспрымаць пташнікаўскія тэксты не толькі на змястоўна-тэматычным узроўні, але і на ўзроўні шырокага псіхалагічнага ўвасаблення пачуццяў яго персанажаў, перажыванняў асабістых і сацыумных, прыватных нягод і гістарычна наканавага лёсу беларусаў.

Згушчанасць падзей, інтэнсіўнасць духоўнага жыцця дзейных асоб – уласцівыя адзнакі ваенных аповесцяў І. Пташнікава, дзе абраная тэма звычайна рэалізуецца ў сітуацыях, калі героі адарваны ад звыклага асяродку і знаходзяцца ў выключна трагічных абставінах. Няшмат у іх і батальных карцін, але ні першае, ні другое не перашкаджае пісьменніку ўбачыць і паказаць вайну як народную, убачыць і паказаць сапраўднага яе героя – пакутны народ, што не можа і не жадае жыць побач з занявольнікамі. Трагізм ваеннага часу праявіў звычайна раскрывае праз паказ жахлівага становішча, куды трапляюць самыя безабаронныя – жанчыны, падлеткі, дзеці, якіх пісьменнік любіць пшчотна, моцна.

Увага да нораваў, характараў дзейных асоб, узмоцненая ўвага да іх душэўных змаганняў уласцівыя Пташнікаву-творцу. Асабліва характэрны яны для аповесці “Тартак”, дзе драматызм абставінаў выключна абвостраны, як абвостраныя і пачуцці персанажаў, у якіх жыве здзіўляльная сіла жыцця, сіла супраціўлення жахлівым абставінам (дарэчы, такое назіраецца і ў ваенных творах Кузьмы Чорнага, Івана Мележа, Міколы Лупсякова). І падаецца ўсё гэта без патэтыкі, нават свядома зніжана, з перанясеннем увагі на побытавыя дэталі. Узмацняецца ж карціна іншымі спосабамі. Адною з асаблівасцяў творчай індывідуальнасці І. Пташнікава з’яўляецца ўменне знаходзіць незвычайнае ў звычайным, прыкметнае ў непрыкметным. Вось гэтым і кампенсуецца адсутнасць патэтыкі.

...З вялікімі цяжкасцямі рухаецца абоз са збожжам, якое сямёра сялян-падводчыкаў павінны даставіць у нямецкую камендатуру, каб выратаваць родную вёску Дальву ад знішчэння – жахлівай смерці ў агні, падобнай да смерці сотняў беларускіх Хатыняў.

А вакол няўмольны час разбурае звыклы, любы і зразумелы з маленства свет. Жорсткасць абставінаў, дысгарманічны стан прыроды, скалечанай ваенным часам, праўдзіва і дакладна падаецца праз выразныя, скрупулёзна выпісаныя дэталі: у занятай немцамі і ўласаўцамі вёсцы “плакалі, усё роўна як везлі каго на могілкі” [1, 9]; зайшлося крыкам перапужанае дзіця: “Ма-а-мка... Я жыць хачу!.. Я жыць хачу!..” [1, 9]; часта пахне “гарам, нібы абнеслі калі падводы палёную гуму” [1, 47]; “гараць пад ветрам... хаты, без дыму, адным агнём, як сярнічкі”, равуць на балоце танкі [3, 61]; трашчаць стрэлы: “кароценька, суха, як хто знянацку павёў па драбіне ў калёсах пугаўём” [1, 69]; ад недалёкага пажару “зарыва было на ўсё неба” [1, 77]; ад скінутых з самалётаў бомбаў уздымаецца “ўгару вада, як слуп” [1, 82]; цёмнае неба раз-пораз асвятляе “чырванню ды зялёным” [1, 89]; стогне зямля [3, 89].

Псіхалагічны аналіз узнікае як натуральны вынік успрымання мастацкай карціны катастрафізму ваенных рэалій. На фоне ахопленнага трывогай і жахам навакольнага свету, праз шэпты і крыкі чалавечых душаў пісьменніку ўдаецца паказаць не толькі трагедыю асобы, але і “духоўнае падполле” чалавечай ахвяры.

Нястомная руплівіца-гаспадыня, клапатлівая маці Наста, састарэлы глухі Янук, бацька чацвярых дзяцей Панок, які літаральна за пару дзён ссівеў ад перажыванняў за сваіх сямейнікаў, разважліва-мудры Махорка, які “ніколі не міне другога чалавека”, баязлівец Боганчык, гатовы любым спосабам ратаваць уласную скуру, падлеткі Таня і Алёшка дабярэўца сваёй пакутнай дарогай толькі да былой лясніцы ў Тартаку. Тут ім будзе наканавана сустрэцца з карнікамі, якія пагоняць абоз перад сабой, каб мець магчымасць засланіцца ад партызанскіх куль. Тут, у Тартаку, амаль усіх іх напаткае смерць.

Уводзячы чытача ў пякельныя калізіі ваеннага часу, Іван Пташнікаў, па слушных меркаваннях Серафіма Андраюка, “выдатна паказаў і даў адчуць, што з кожным з іх памірае і што ў выніку страчвае жыццё” [1, 505]. Дададзім, што пры гэтым строга рэалістычны апавед, насычаны канкрэтнымі псіхалагічнымі дэталі, дапаўняецца глыбока працулай аўтарскай інтанацыяй. У апошнія імгненні зямнога існавання Махорка “згледзеў яшчэ, што ў галавах у яго расце авёс, насеяўся па дарозе: малады, зялёны, з цёмным доўгім зернем...” [1, 166]. Згадаўшы жонку Верку з малымі на руках, Панок паспеў адчуць, “як пасля запахла сухім пяском – пылам, – і падумаў, што конь цягне яго дарогай – дадому, у вёску...” [1, 174]. Януку ж падасца, што трашчаць не стрэлы, а “трашчаць кары з казой”, “трашчаць бабы”, “трашчаць аглоблі”, “трашчыць у альшэўніку мароз”, “трашчыць, здаецца, уся зямля, намёрзлая аж на тым свеце...” [1, 179]. Тані прытрызняцца маці і “чырвонае, як агонь, сонца, што каменем валіцца на вёску”. Да апошняй хвіліны свайго зямнога існавання будзе клікаць-памінаць самых дарагіх яе сэрцу істотак Наста. Застаецца жыць толькі заўчасна пасталелы Алёшка.

Іван Пташнікаў адным з першых у беларускай літаратуры асэнсаваў падзеі вайны апасродкавана. Так, вайна прысутнічае ў яго аповесці “Лонва”, хоць дзея і адбываецца тут у пасляваенны час. І па ёй, можа, больш наглядна, чым па пазнейшых творах пісьменніка, стала відаць, куды далей ён пойдзе, выпрацоўваючы сваю канцэпцыю асобы і ваеннага часу. У “Лонве” пануе атмасфера святла, ціхай радасці – і ў прыродзе, і ў людзях, хоць яны і не могуць забыцца на перажытыя ў вайне жахі, на яе кроў і бязлітаснасць. У гэтым адлюстраванні не толькі аб’ектыўны ход падзей у жыцці, але і спецыфічны ракурс іх паказу пісьменнікам, які ўмее “бачыць жыццё ў складаных, мнагалучных повязях, разумее маральныя патрабаванні да асноў жыцця” [3, 23]. Недарэмна (праўда, паволі, схавана) ішоў працэс гераізацыі дзейных асоб у пташнікаўскіх творах, хоць часам і складаецца ўражанне, што гэтым ён робіць уступку жыццю і нават не дужа ахвотна прымае гэта. Каб пераканацца ў справядлівасці такой высновы і ў тым, як багацеюць досвед і фарбы мастака, даволі параўнаць аповесці “Тартак” і “Найдорф”.

Подзвіг, які здзяйсняюць Жаваранка і Алёшка (героі “Найдорфа”) – не штосьці выпадковае, выму-

шанае або сляпое. Не толькі канстатацыя – маўляў, вось як бывае ў жыцці. Персанажы аповесці ішлі да гэтага даўно і свядома. Яны маглі абысці небяспеку, іх ніхто не абавязваў рабіць тое, што яны рабілі. Ім загадала сэрца, бо нельга было прайсці міма таго, што яны бачылі, не выкарыстаць магчымасцяў, якія прадстаўляліся ім. Інакш кажучы, гераічны пачатак жыў у іх натурах, быў выхаваны папярэднім жыццём. Гэты гераізм падагрэвала тое, што Леў Талстой называў “схаванай цеплынёй патрыятызму”. А адсюль і амаль будзённы характар подзвігу.

Разам з тым, а можа, і з прычыны гэтага ў І. Пташнікава расце непрамірымасць да чалавечых хібаў, заган. Спазнаючы вайну, ён пачынаў разумець, якім няшчасцем могуць абярнуцца слабасць і заганы чалавека для іншых людзей, пра што сведчаць яго раманы “Мсціжы” і зноў-такі “Найдорф”. Чалавек павінен увайсці ў будучыню чыстым, высякародным, жыць, а калі давядзецца, то і памерці па-людску. Вось за што змагаецца І. Пташнікаў у ваенных творах. Пераадоўваючы сваю неапраўданую насцярожанасць да вялікіх сацыяльных праблем, ён выйшаў на больш шырокія прасторы жыцця. Авалоўваючы тэхнікай псіхалагічнага даследавання, маючы высокую мастацкую культуру і талент, аўтар ужо імкнецца паказаць чалавека ў барацьбе, у складанасці яго сувязяў з людзьмі, у перапляценнях яго асабістага лёсу з гісторыяй. Яго аповесць “Найдорф” – па сутнасці, твор пра тое, што дабро на Зямлі вынішчыць нельга, бо ёсць такія людзі, як Жаваранка і Алёшка.

У манаграфіі Таццяны Шамякінай “На лініі перасячэння”, дзе даследуюцца асноўныя стыль-выя кірункі беларускай прозы 70-х гг. ХХ ст., сярод шматлікіх цікавых назіранняў за майстэрствам Пташнікава-апавядальніка выказана думка, што “звычайныя, прывычныя, будзённыя дробязі”, якія ўспамінаюцца персанажам “Тартака”, «на фоне трагічных абставін набываюць сімволіка-філасофскае гучанне і разам з перыпетыямі сюжэта ўзмацняюць драматызм твора. Суб’ектыўна-канкрэтнае, “прыземленае” ўспрыняцце падзей героямі аповесці тоіць у сабе ідэю агульначалавечага, спрадвечнага ўспрыняцця жыцця наогул» [4, 62]. У сувязі з гэтым хацелася б звярнуць увагу на мастацкую дэталю, што, па сутнасці, з’яўляецца міні-персанажам твора, – жыта, якое вязуць абознікі. Яно, жыта

(заўважым, што этымон слова, г. зн. яго зыходнае значэнне, – жыццё), у мастацкай прасторы твора надзелена ўласнай самастойнай гісторыяй. Засалодай і светлым замілаваннем успамінае Янук пару жатвы, “цёмныя, бліскучыя” зярняты, якіх “у каласах як набіта”, важкія “каласы доўгія і тоўстыя; з іх бывае пырскае жыта – само” [1, 115]. Збожжа закопвае ў старым куфры на лясной прагаліне Наста, а потым пры вядомай патрэбе разграбае зямлю і чэрпае яго металічнай скрынкай з-пад патронаў. Потым жыта ссыпаюць у вялікія мяхі перад адпраўкай. Яго прызначэнне – захаваць жыццё Дальвы. Разам з людзьмі, што вырошчвалі і пеццілі, шанавалі і зберагалі яго, жыта выпраўляецца ў апошнюю вандроўку. Ім сілкуецца ў дарозе Боганчык, распораты мех з-пад зерня сагравае параненую Таню. І ўрэшце жыта сыплецца на рукі Махоркі, які памірае... Сыплецца, але яно абавязкова прарасце і, нягледзячы ні на што, адродзіць новае жыццё.

У “Найдорфе” яшчэ больш вырасла мера ўмоўнасці, і вобразы ўсё часцей уздымаюцца да ўзроўню сімвалаў. Такім вобразам-сімвалам стала само селішча Найдорф, якое дало назву аповесці. У ім толькі раз пабываў Алёшка. Але чытач даведваецца пра яго гісторыю. Найдорф нябачна прысутнічае пры падзеях амаль увесь час – як арыенцір, як сведка. Недзе за ім грукоча бой, у напрамку яго ляцяць самалёты, над ім вісіць вузкі маладзік. Млечны Шлях канцом сваім таксама паказвае на Найдорф, ля Найдорфа гінуць Жаваранка і Алёшка... Паказальна, што разам з Найдорфам пісьменнік гэтаксама часта звяртае сваю ўвагу і ўвагу сваіх герояў на вечны мірны Млечны Шлях.

Такія мастакоўскія здабыткі Івана Пташнікава яскрава выявілі яго эстэтычнае і маральнае крэда, годна ўпісаўшыся ў класічныя старонкі беларускай нацыянальнай прозы.

Літаратура

1. Пташнікаў І. Збор твораў: У 4 т. Т. 2. – Мінск: Маст. літ., 1990.
2. Андраюк С. Іван Пташнікаў // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: У 4 т. Т. 4, кн. 1. – Мінск: Бел. навука, 2002.
3. Навуменка І. Збор твораў: У 6 т. Т. 6. – Мінск: Маст. літ., 1984.
4. Шамякіна Т. На лініі перасячэння: Літаратурна-крытычныя нататкі. – Мінск: Маст. літ., 1981.

Проза Івана Пташнікава шырока прадстаўлена ў школьнай праграме. Хрэстаматыйным творах вядомага пісьменніка прысвечаны і шэраг метадычных матэрыялаў, надрукаваных у нашым часопісе: «Узаемаадносіны чалавека і прыроды ў апавяданні І. Пташнікава “Алені” (V клас)» Веры Макарчук (1998, № 3), «Роля прыроды ў раскрыцці ідэйнага зместу апавядання Івана Пташнікава “Львы”: Урок пазакласнага чытання ў V класе» Святланы Дамброўскай (2001, № 2), «Экалагічнае выхаванне школьнікаў пры вывучэнні апавядання Івана Пташнікава “Алені”. V клас» Валянціны Смыкоўскай (2002, № 3). Асаблівасці мастацкага стылю празаіка, тэматычны і жанравы дыяпазон яго твораў аналізуюцца ў артыкулах “З Мсціжаў бачны свет: Агляд творчасці Івана Пташнікава” Алеся Марціновіча (1992, №№ 10 – 11), “Індывідуальна-аўтарскія сінонімы ў апавяданнях Івана Пташнікава” Сняжаны Мухамор (1997, № 6), «Сродкі вобразнасці і аналітычнасці ў рамане Івана Пташнікава “Мсціжы”» (2001, № 7) і “Мастацтва пейзажу ў творах Івана Пташнікава” (2004, № 4) Маргарыты Прохор, “Зварот да гераіні (воблакі васьмідзсятых): Жаночыя вобразы ў творах Васіля Быкава і Івана Пташнікава” Інгі Воюш (2002, № 10), “З любові выпеленае слова: Штрыхі да партрэта Івана Пташнікава” (2002, № 9) і “След мудрай чалавечнасці: Вялікая эпічная форма ў творчасці Івана Пташнікава” (2004, № 10) Таісы Грамадчанкі. Змяшчаліся ў “Родным слове” і партреты Івана Пташнікава на вокладках (1992, № 10; 2002, № 10), спіс літаратуры пра яго (1992, № 10).

Таццяна СМАТРЫЦКАЯ

“СЭРЦА БІЛАСЯ ТАК ГУЛКА...”

КАХАННЕ Ё ЖЫЦЦІ ГЕРОЯЎ “ПАЛЕСКАЙ ХРОНІКІ” ІВАНА МЕЛЕЖА

Тэма кахання, уплыў яго на лёс як аднаго чалавека, так і ўсяго чалавецтва заўсёды выклікалі цікавасць у пісьменнікаў. Па-новаму гэтая праблема была асветлена ў XX ст., у эпоху катаклізмаў, палітычнай і сацыяльнай нестабільнасці, калі фармаваліся новыя адносіны да агульначалавечых каштоўнасцяў.

Каханне – незямное, светлае пачуццё, што захапляе чалавека цалкам, без астатку, часам засціць розум. Незямное – значыць сапраўднае, тое каханне, што палоніць сэрца і прымушае яго біцца ў такт з іншым сэрцам. “Сэрца соладка ные і гатоў на ўсё забыцца” – згадваюцца думкі зямнога чалавека Васіля Дзятла. Існуе меркаванне, што калі чалавек разважае, чым можна ахвяраваць дзеля кахання, а чым – не, такое каханне нельга назваць сапраўдным. У прыватнасці, гэтай думкі прытрымліваецца ў “Палескай хроніцы” Іван Мележ. У яго творы каханне бескарыслівае, самаахвярнае, яно не чакае ўзнагароды, “моцнае, як смерць”, каханне, дзеля якога здзейсніць любові подзвіг, пайсці на пакуты – зусім не намаганне, а радасць. Ніякія разлікі і кампрамісы не павінны яго датычыцца. Каханне ў І. Мележа часта трагічнае: яно заведама асуджана на пакуты. Менавіта такое пачуццё запаланіла сэрца палескай прыгажуні Ганны Чарнушкі, якая пакахала чулага, духоўна багатага, але нерашучага Васіля Дзятла.

Старонкі, прысвечаныя шчасцю першага кахання Ганны і Васіля, надзвычай шчодро насычаныя лірызмам. Гэта, дарэчы, адзін з аргументаў на карысць таго, што раман “Людзі на балоце” вытрыманы пераважна ў лірычным стылі, яго нават можна назваць лірычным раманам. Адносіны Ганны з Васілём вызначаюцца асаблівай складанасцю і супярэчлівасцю. Складваліся яны надзіва непрадказальна. Нельга было і ўявіць, што праз колькі часу задзіра, ганарліўка, вострая на язык дзяўчына, якая па слова ў кішэню не палезе, і маўклівы, негаваркі хлопец, што, здаецца, вельмі пакрыўджаны Ганнай, не змогуць жыць адно без аднаго, будуць патрэбныя адно аднаму як паветра. Неўзабаве закаханыя чакаюць не дачакаюцца вечара, часу, калі, нарэшце, убачацца, пастаяць, прытуліўшыся, у цішыні, будуць цешыцца проста тым, што яны разам, удваіх, пагавораць пра што-небудзь нязначнае, а іншы раз, сціпла, – пра свае пачуцці. Гэтая нясмеласць, безумоўна, не дае падстаў усумніцца ў шчырасці пачуццяў герояў, душэўнай шчодрасці і цеплыні Васіля ў адносінах да Ганны. Але “ўспамінаючы гэтыя сонечныя дні, бязмежнасць і яснасць іх радасці, Ганна потым нязменна згадвала адно прыкрае, выпадковае здарэнне” [2, 46]. Яны з Васілём “сядзелі каля лавага куста – няблізка адзін ад аднаго, бо недалёка былі бацькі. Гавары-

лі тым спосабам, калі пра ўсё кажучы закаханыя вочы. Шчасце поўніла грудзі... І раптам – Ганна з жахам крыкнула, ускочыла: між іх паўзла гадзюка. <...> Здарэнне гэта праз некалькі дзён Ганне забылася. Але праз некалькі месяцаў зноў выплыла ў памяці” [2, 46, 47]. Эпізод з гадзюкай, побач з вобразамі навалыніцы, завеі, грэблі, заснежанай дарогі, зялёнага поля, трох шляхоў, гары і дарогі са сну Глушака, з’яўляецца сімвалічным. Ён сімвалізуе трагедыю, якую закаханым наканавана перажыць у будучыні, калі Ганна выйдзе замуж за нялюбага Яўхіма, а Васіль ажэніцца з няўдаліцай Маняй, за якой, аднак, дадуць добры пасаг. Прыкры выпадак бязмежна шчаслівыя маладыя людзі хутка забылі. Але прайшло нямала часу, і здарэнне гэтае “выплыла, ажыло, як бы вырасла, поўнае злавеснага сэнсу” якраз падчас той сур’ёзнай сваркі, што прывяла закаханых да доўгага расстання. Выпадак гэты, з пэўнымі варыяцыямі, прысціца Ганне перад тым, як яна стане жонкай Яўхіма: “Луг, заліты сонцам, Васіль косіць. Капа сена. І неспадзеўкі – абруч гадзюкі на назе!..” [2, 379]. І Ганніна сэрца сцінецца ў нядобрых прадчуваннях. Мележаўскі вобраз-сімвал у дадзеным выпадку прадказвае развіццё падзей. У аснове такога сімвала-прадказання ляжыць народная прыкмета.

Так, як гром сярод яснага неба адбылася сварка і разрыў адносінаў. У гэтай сітуацыі спачуванне выклікаюць абое. Чаму так атрымалася? Ліхі лёс, прыкрая выпадковасць ці яшчэ штосьці? Няважна. Галоўнае – героі пакутуюць. Хоць, калі разабрацца, яны абое ў той ці іншай ступені вінаваты. Васіль зрабіў паспешлівую выснову, паверыўшы брудным плёткам, пайшоў па шляху найменшага супраціўлення: “Дзеўкі кажная на багацце хіліцца! Думае, дзе багацце, там лёгка будзе жыць!.. Думае, як Корч багаты, дак і ўсё, прыпяваючы, думае, жыць будзе!” [2, 260]. Але ж здольнасць на сапраўдныя пачуцці вышэйшая за матэрыяльныя даброты. Названая якасць, мо ў большай ступені, чым каму,

Таццяна Валер’еўна СМАТРЫЦКАЯ – даследчык літаратуры. Закончыла Мазырскі дзяржаўны педагогічны інстытут (1998) і аспірантуру пры кафедры беларускай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны (2005). Асістэнт кафедры беларускай літаратуры ГДУ імя Ф. Скарыны.

уласцівая Ганне, з'яўляецца вызначальнай рысай яе характару. Васіль не змог ці не захачеў узняцца да разумення гэтага: у дадзенай сітуацыі яму не хапіла элементарнай душэўнай чуласці. Да таго ж недзе ў глыбіні душы яго застаўся карыслівы разлік, які ўрэшце і ўзяў верх. Ганна, у сваю чаргу, пакрыўдзілася, ускіпела, паддалася на ўгаворы мачыхі, падумала, што сваім замужжам прынясе карысць сям'і, аблегчыць жыццё бацькі. Хутка яна зразумела: не жыццё гэта без кахання, а пакута. У выніку абаім дрэнна, абое нешчаслівыя ў шлюбе.

Далёка не апошняю ролю ў тым, што так здарылася, адыграла ўмяшальніцтва трэцяй сілы – Яўхіма Глушака.

Здаецца, маладыя людзі разышліся назаўсёды. Кожны пайшоў далей сваёй дарогай. Але ж лёс размеркаваў інакш. Прайшло колькі часу, а дакладней – тры гады. І вось былыя пачуцці, што, здавалася, згаслі, успыхнулі з новай сілай і захапілі іх абаіх.

У “Подыху навальніцы” кранальна, тонка, надзіва далікатна выпісаны сцэны новых сустрэч замужняй Ганны і жанатага Васіля. І вось ужо Васіль стаіць перад выбарам: гаспадарка ці Ганна. Выбар робіцца не на карысць апошняй. Васіль, на жаль, няздольны адарвацца ад набытага нават дзеля каханай. Ганна ж, наадварот, гатовая да карэнных пераменаў у сваім жыцці, свядома прыходзіць да разумення неабходнасці гэтага. Яна не задумваецца кіне ўсё, каб быць з каханым. Яна “глядзіць на свет больш ясным позіркам. Ганна, бадай, і смялейшая за Васіля” [1, 217], – тлумачыў матывы паводзінаў Ганны Іван Мележ. У выніку яна зноў адна. І тут уражвае той факт, што гэтая ганарлівая, моцная духам жанчына нічым не выказвае, як ёй балюча, не надта асуджае Васіля, нават спрабуе зразумець яго: *“У хвіліны спакойнай разважнасці крыўду змяняў одум: ці ж Васіль вінаваты ў тым, што не можа пайсці? Ці ж можна вінаваціць чалавека, што ён жыве так, як умее? Як душа вядзе? Што ён не можа іначай, што яму так цяжка мяняць? Што тое, што аднаму лёгка, другому – такое цяжкае, што сілы не мае пераступіць! Была пара, лёгка было ім, вольным, само, здаецца, ічасце ішло. Бяры яго, ічасце, ды дзякуй долі, дык – не ўзяла, дурная! Страціла з-за дурной сваёй галавы! Назаўсёды страціла! Не хлопец, не вольны цяпер. Гаспадарку зладзіў сваю, столькі сілы ўняў, столькі агораў... Калі б і кінуў усё, пайшоў з ёю, багата б там асталося. Не вольны. Не можа. Сваё дарога”* [4, 8 – 9]. *“Знайду не знайду долю, а – пашукаю!.. Няма чаго хапацца за тое, што прапала. Трэба жыць тым, што дае доля. Жыць адной. Меркаваць адной”* [3, 419], – думае Ганна. І паступова расце ўпэўненасць: усё ў яе атрымаецца, выстаіць яна ў жыцці, пераадолее цяжкасці і знойдзе, нарэшце, сваё шчасце. Фінал адносінаў Васіля і Ганны дае адказ на актуальнае для таго часу пытанне: на што чалавек здольны пайсці дзеля зямлі, маёмасці. Згубіць тое, да чаго настойліва і ўпарта ішоў, што з такой цяжкасцю і такімі пакутамі набывалася, для Васіля амаль тое самае, што перастаць існаваць, страціць сэнс жыцця. Між

тым яго супернік Яўхім, наадварот, у рамане “Завеі, снежань”, здаецца, нарэшце зразумеў, што ніякае багацце не заменіць гармонію і душэўны камфорт у асабістым жыцці. Яшчэ больш завостраная згаданая праблема ў рамане “Чужая бацькаўшчына” Вячаслава Адамчыка. Падобная сітуацыя афарбаваная там надзвычайным трагізмам: праз неадольнае жаданне мець уласную зямлю, быць аднаасобнай гаспадыняй на ёй Алеся Корсак ідзе на злачынства і забівае сваякроў і залоўку.

Вядома, што І. Мележа папракалі за тое, што ён дазволіў Ганне, якая ўсім сэрцам кахала Васіля, выйсці замуж за нялюбага Яўхіма. Думаецца, такія папрокі наўрад ці можна лічыць апраўданымі. Між іншым сам пісьменнік адказаў наступным чынам: *“Не трэба падганяць герояў мінулага пад сучасныя меркі. Многае змянілася з часоў рэвалюцыі да нашых дзён не толькі ў сферы эканомікі, адбыліся вялікія змены і ў свядомасці людзей. У іх псіхалогіі, маралі. Людзей проста нельга зразумець, калі не ўлічваць духу іх часу. Як правіла, учынкі іх, калі хочаце, суразмерныя часу, вызначаны іх часам. Я хацеў паказаць, як старыя законы калечаць сэрцы і душы, раскрыць антыгуманнасць і бесчалавечнасць гэтых законаў. Іменна ў гэтым сутнасць трагедыі, якую перажываюць у найлепшую пару свайго жыцця Васіль і Ганна”* [1, 217].

Вышэй мы закранулі яшчэ адну вострую праблему Ганна – Яўхім, больш дакладна, адзін яе бок – стаўленне гераіні да сына Халімона Глушака. Як вядома, яно не было станоўчым, а іх адносіны вызначаліся напружанасцю. Тым цяжэй зразумець, чаму гэтая смелая і рашучая дзяўчына зрабіла такі выбар. Як слухна адзначыў літаратуразнаўца Фёдар Куляшоў, у тым і “заклучаецца драматызм дзявочага лёсу Ганны, што, кахаючы аднаго, яна выходзіць замуж за другога”. Увогуле пытанне “Як такое магло здарыцца?” доўгі час не давала спакою крытыкам і чытачам. Не менш супярэчлівы, на наш погляд, другі аспект праблемы – адносіны Яўхіма да Ганны. Заканамернае пытанне: чаму Яўхім ажаніўся з той, што ніколі яго не кахала? Хіба вакол не было іншых дзяўчат, вартых яго ўвагі? Былі. І прыгожыя, і з добрым пасагам, і такія, што самі гарнуліся да яго, як леснікоўна Верачка. Урэшце, ці знайшлася б якая, што адмовіла б такому віднаму хлопцу, багатаму ды прыгожаму? Але ж яму патрэбная была толькі Ганна, да яе адной цягнула, быццам прычаравала яго гэтая недасягальная ганарліўка. Нічога зрабіць з сабой не мог. І тут узнікае другое “чаму”: можа, закахайся ў яе? Магчыма. Але напачатку нішто не выдала наяўнасці ў ім гэтага пачуцця. Яўхіму проста хацелася “абламаць” яе, “прыручыць”, пацешыцца, як з Хадоськай. У той жа час вядома, што каханне ляжыць у аснове ўсіх чалавечых учынкаў – і самых добрых, і самых злых. І тое, што адбылося на гумне і ў лесе, – наглядны прыклад апошняга. Глушаку «хочацца любымі сродкамі зламаць упартую, але бедную Ганну, даказаць сабе і іншым, што не ў яго прывычцы адступаць і здавацца; што ён, калі на тое пайшло, сумее “прыручыць” яе, увядзе ад

Васіля, якога яна – Яўхім гэта ведае – усё яшчэ кахае. Раздражнёны яе няўступчывасцю і ўпартасцю, Яўхім рашае: трэба жаніцца! Неўзабаве ён засылае да Ганны сватоў» [6, 89–90]. Можна бясконца спрачацца пра пачуцці Яўхіма да Ганны. Магчыма, камусьці блізкая пазіцыя літаратуразнаўцы Уладзіміра Гніламёдава: “Яўхім і любіць Ганну і ненавідзіць” [5, 93]. Мы, у сваю чаргу, схіляемся да думкі, што Яўхім па-сапраўднаму кахаў Чарнушкаву дачку. На карысць гэтага сцвярджэння выступаюць наступныя факты. Як вядома, пасля ўцёкаў Ганны Яўхім прыходзіў у Глінішчы, упрощваў вярнуцца, гразіўся. Ён так і не змірыўся са страгай. Злаваў на яе, але ніяк не мог пазбыцца думак пра яе, перастаць адчуваць недахоп нечага істотна важнага ў сваім жыцці. І як вынік – парушэнне яго звыклага ладу: “*З таго дня, як Ганна ўцякла, як ніколі, нямілым стаў яму родны двор... Ён амаль перастаў гаспадарыць. Каб не бацькі, якія цяпер трымалі сынаву гаспадарку пад пільным прыглядом, конь, карова Яўхіма век былі б няпоены і някормлены, свінні вішчэлі б з голаду. Стары, які нелагодна сачыў, як сын, заспаны, марудлівы, вылазіць са сваёй палавіны на ганак ледзь не пад абед, як сланяецца па двары, па хаце, быццам бы рабіць няма чаго, не раз спрабаваў ушчуваць яго, але не дабіўся нічога. Старая шкадавала, угаворвала старога, каб не злаваў, але той з дня на дзень кінеў усё больш нецярпліва.*

Асабліва злавала старога тое, што Яўхім н’е. Ледзь не кожны вечар знікаў ён куды-небудзь і вяртаўся дадому толькі пад ранак або і зусім удзень. З гневам стары заўважыў, што праналі ўжо некаторыя рэчы Яўхіма, сярод якіх былі дарагія хромавыя боты і пінжак” [4, 21]. На заўвагу бацькі рэагуе балюча: “*Тато, не чапайце яго*”. Сапраўды, крык збалелай душы. На нашу думку, гэта ўскоснае сведчанне таго значэння, якое мела для Яўхіма Ганна.

Больш за тое, у працягу І. Мележ нават меркаваў паказаць, як Яўхім у час вайны заступаецца за Ганну перад немцамі і пры гэтым гіне сам. Несумненна, гэты факт – таксама сведчанне зусім неабыхавых адносінаў Глушаковага сына да той, каго хацеў выкінуць з памяці. Толькі не змог, не ўдалося. Менавіта на ёй, адзінай, здаецца, сышоўся для Яўхіма Глушака белы свет. Яна – яго боль і пакута і ў той самы час радасць і адзіная ўцеха ў няскладным, часам надта змрочным, поўным супярэчнасцяў, мітусні жыцці гэтага чалавека. Хто ведае, можа, каханне – адзінае, што напаўняла сэнсам яго існаванне. Па прызнанні самога Яўхіма, гэта была нейкая хвароба. “Любіў яе... дурной, як хвароба, неадчэпнай любоўю”, – адзначыў Іван Мележ.

Жыццё ў Глінішчах, знаёмства з Аляксеем Башлыковым, чалавекам, такім непадобным да тых, каго Ганна ведала раней, – новы этап у біяграфіі гераіні. Цікава, што сюжэтная лінія Башлыкоў – Ганна спачатку бачылася пісьменніку так: “...даваць небагата. Каб не выпіраць. Гэта – другі, трэці план”. У канчатковым жа варыянце яна стала адной з найважнейшых праблемаў рамана “Завеі,

снежань”. Менавіта праз прызму адносінаў Ганны і Башлыкова ў значнай ступені выяўляецца ідэйны сэнс твора.

Сустрэчы з Башлыковым – яшчэ адна яркая і запамінальная старонка ў жыцці палескай прыгажуні. Гэта пераканальны доказ таго, што, нягледзячы на шэраг расчараванняў, Ганна не страціла жадання кахаць і быць каханай. Башлыкоў жа ў гэтых узаемаадносінах раскрываецца кардынальна новымі гранямі: высьвятляецца, ён здольны служыць не толькі партыі, але і даме сэрца. У каханні да Ганны Чарнушкі ён найбольш чалавечны, нагадвае звычайнага хлопца, што шукаў і, здаецца, знайшоў сваю другую палову.

Думаецца, гэта было каханне з першага погляду. Пасля першай жа сустрэчы ў школе вобраз новай знаёмай усё часцей усплывае ў памяці Башлыкова, будзіць яго ўяўленне. Ён і сам не мог растлумачыць, якая сіла цягнула яго да Ганны, чаму кожны раз, калі бачыў яе, “*сэрца білася так гулка, так молада*”. Доўга яшчэ не пакідала Башлыкова ўражанне ад наведвання хаты Чарнушкаў, дзе яму давалося неяк пабываць: “*Тады ў хваляванне яго прарваліся ўспаміны: нібы нанова ўбачыў яе перад сабой, зноў уразіўся яе хараству. Якая красуня! І дзе вырасла! І колькі хараства не толькі знешняга, а і ўнутранага! Якая годнасць!*” [4, 198]. Такім чынам, здарылася тое, чаго ён і сам не мог ад сябе чакаць, тое, што надзвычай здзівіла яго: “*смешнае, хлапчае пачуццё, дзіўнае ў стальым чалавеку, адказным работніку*”.

Чым жа Ганна так прывабіла Башлыкова? Няўжо ў райцэнтры не сустракалася дзяўчат, на якіх можна было б звярнуць увагу? Вядома, сустракаліся. Шчыра кажучы, ён і сам не раз задаваўся гэтым пытаннем і не мог сабе растлумачыць, “*што ў ёй такое, чым яна займела такую ўладу над ім? Іншы раз, злуючыся на сябе, дакараючы сябе і яе, убываў у сябе знарок груба: ва ўсім вінаваты яго дурная ўражлівасць, мяккацеласць! І тое, што кроў дурная гуляе, маладая, дзікая. Усё ад таго, што захацелася жанчыны, бабы! І ад таго, што характар, натура дурныя. Калі захацеў што, не ўмее стрымлівацца, адступаць. Ад прыроды такі. І не ўмее зыначыць сябе*” [4, 210]. Але ж Ганна Чарнушка так уразіла яго сваім душэўным характаром, загадкаваасцю, шчырасцю, наяўнасцю ўласнай думкі па любым пытанні, гатоўнасцю адстойваць сваю пазіцыю, настойлівым жаданнем самастойна дабіцца нечага ў жыцці, сцвердзіцца як асоба, смеласцю ўчынкаў і, зразумела, знешняй прывабнасцю (нават у першую чаргу гэтым), што сталёвы, аскетычны Башлыкоў, кіраўнік раёна, не ўстаяў перад школьнай прыбіральшчыцай і стаў яе палкім прыхільнікам. Такіх жанчын ён дакладна не сустракаў. Дарэчы, “*мала хто ведаў, што Башлыкоў вельмі падатны жаночаму хараству. І калі дадаць да гэтага тое, што ведалі многія: што Башлыкоў быў аж занадта самалюбны, то можна ўявіць, як цешыла яго цяпер разуменне, што чалавек такога хараства хінецца да яго*” [4, 173].

Нечакана для Ганны і ў ёй разгараецца пачуццё ў адказ. Заўважым: спачатку яна проста думае пра яго непадабенства да яе аднавяскоўцаў, пра адукаванасць, далікатнасць, інтэлігентнасць, што вылучаюць яго. Потым яны пачынаюць сустракацца. Так з’явілася сапраўднае пачуццё, узнікла адчуванне шчасця, а з ім – надзеі на лепшае. У той самы час Ганна не можа і не хоча пачынаць новае жыццё з няпраўды, таму прызаецца, што яна жонка кулака. Менавіта тут выяўляецца сапраўдная сутнасць такога чалавека, як Башлыкоў. Для яго галоўны крытэр у ацэнцы чалавека – класавая прыналежнасць. Да таго ж, думаецца, у дадзенай сітуацыі не лішне звярнуць увагу на адну істотную дэталю: Башлыкоў пытаецца ў Ганны, ці разведзеная яна афіцыйна. Адною толькі фразай дакладна схоплена яго сутнасць: для прадстаўніка ўлады кшталту Башлыкова, які ні на крок ніколі не адступаў ад прадпісанняў, дакумент заўсёды найважнейшы за чалавека. Хто ведае, калі б у Ганны было пасведчанне пра скасаванне шлюбу, мо і адносіны іх маглі мець працяг. Але так не здарылася. І калі Ганна, з моцным жаданнем вучыцца, пачаць новае жыццё, праз нейкі час прыходзіць у райкам па абяцаную дапамогу, Башлыкоў адмаўляецца ад сваіх слоў. Чым гэта вытлумачыць? Як справядліва адзначыў У. Гніламёдаў, “Башлыкоў не вытрымлівае экзамену на чалавечую годнасць”. Свяцтва з кулаком, на думку Башлыкова, – тая пляма ў біяграфіі Ганны, што стварае непераадольную мяжу паміж ім і ёю. Адносіны з кулакавай жонкай не толькі супярэчаць яго ідэалагічным перакананням, але і кідаюць ценю на яго як прадстаўніка ўлады ў раёне, ставяць пад пагрозу яго кар’еру партыйнага лідэра. Адзінае выйсце – абрубіць іх раз і назаўсёды. Так Башлыкоў, не вагаючыся, і робіць. Кар’ера для яго значна важнейшая за шчасце ў асабістым жыцці. Тым больш, што біяграфія Аляксея Башлыкова і так неідэальная: у хуткім часе ён стане дзеверам дачкі гандляра, гаспадара аптэкі і магазіна. “Цяпер кожны раз, раскажваючы пра сябе, ён павінен будзе паведамляць пра гэта. Тлумачыць у анкетах, у аўтабіяграфіях!” – вось што выводзіць яго з раўнавагі.

Ці разумела Ганна, калі прызнавалася ў сваяцтве з Глушакамі, што іх адносіны з Башлыковым на гэтым і скончацца? Безумоўна, разумела. І тым не менш “асмелілася на тое, што гняло і што баялася адкрыць”. Калі ведаць Ганну, факт не выклікае здзіўлення: інакш яна не магла. “Вінавата я перад табой... Вельмі. Не сказала табе, што трэба” [4, 238]. Яна “саскочыла з вазка. Намерылася ісці, але стала, павярнулася да яго. Момант глядзела на яго, як бы чакала чагосьці. (Ганна яшчэ не страціла веры ў чалавечнасць Башлыкова, перамогу ў ім добрага, светлага пачатку. – Т. С.). Тады штосьці ўскінула ў ёй. Хутка, парываючы ступіла да яго, сціснула, пацалавала. Адала пацалунку, здалося, усю сябе.

– От усё! – сказала рашуча, жорстка.

І з той жа рашучасцю адарвалася. Пайшла ад яго. Разумеючы ясна, што ідзе назаўсёды. Што ўсё скончылася. Ледзь пачаўшыся” [4, 239] – напісана ў фінале. Гэты ўчынак замацоўвае ў думцы, што

сумленнасць і шчырасць – неадменныя складнікі Ганнінай натуры, якія яна здольная захоўваць у любой сітуацыі.

У свой час Іван Мележ так растлумачыў учынкi, пазіцыю свайго героя, Аляксея Башлыкова: «Ён намагаецца адзначнай яснасці ў ацэнках складаных жыццёвых з’яў і чалавечых паступкаў. А жыццё вельмі складанае і супярэчлівае, таксама складаныя і супярэчлівыя ўчынкі людзей. Адно “вымярэнне”, адна мерка ніколі не можа быць усеабыднай і правільнай. Кожны раз патрэбна некалькі вымярэнняў. Да разумення гэтай дыялектычнай ісціны Башлыкоў прыходзіць пакутлівым, драматычным шляхам. Асабістае яго жыццё ўскладняецца надзвычайна. Ён, сакратар райкома партыі, страсна і ўзаемна пакахаў Ганну. Ці шчаслівы ён? Бясконца шчаслівы. Яму здаецца, што ён самы шчаслівы! Трыццатыя гады!.. Што рабіць? Якое рашэнне прыняць яму, сакратару райкома і проста чалавеку?» (Маладосць, 1977, № 2, с. 179). Заўвага справядлівая, асабліва калі суаднесці з часам, у які адбываюцца падзеі. Адна з асаблівасцяў мележаўскага падыходу да праблемы кахання якраз у тым і заключаецца, што развагі пра яго адбываюцца на фоне сацыяльна-палітычных узрушэнняў і, па сутнасці, неаддзельныя ад разваг пра лёсы беларускага народа і чалавецтва ў ХХ ст.

Агульнавядома: каб праўдзіва і шчыра пісаць пра каханне, трэба самому ў поўнай меры перажыць і адчуць яго. Адлюстравіць пачуцці, памкненні і душэўныя парыванні закаханых у Івана Мележа атрымалася бліскуча. Такое сцвярджэнне мае пад сабой важкую падставу: на працягу многіх гадоў яго і Лідзію Пятрову звязвала вялікае і моцнае пачуццё. Толькі, у адрозненне ад Васілія і Ганны, ім удалося захаваць у сэрцах і пранесці праз час святое полымя кахання. Пацвярджэннем гэтаму могуць служыць наступныя словы Лідзіі Якаўлеўны з кнігі ўспамінаў пра Івана Мележа: “Было доўгае жыццё, якое прамільгнула як адзін дзень. Для Івана Паўлавіча гэта было жыццё для літаратуры, у імя літаратуры. Мне ўяўляецца гэткае жыццё гераічным, калі ўсё – і жыццё, і каханне, і сілы – аддаюцца на пераадоленне перашкод, якія паўстаюць і як рэальныя, і як спакусы ў выглядзе высокіх пастоў, выгядных пасадак, душэўнага спакою, вялікіх грошай. Душэўныя каштоўнасці, якія ствараюцца такімі людзьмі, аказваюцца больш дарагімі і жыўчымі, чым каштоўнасці матэрыяльныя” [7, 44].

Літаратура

1. Мележ І. Жыццёвыя клопаты. – Мінск: Маст. літ., 1975.
2. Мележ І. Людзі на балодзе. – Мінск: Маст. літ., 1991.
3. Мележ І. Подых навалініцы. – Мінск: Маст. літ., 1991.
4. Мележ І. Завей, снежань. – Мінск: Маст. літ., 1991.
5. Гніламёдаў У. Іван Мележ: Нарыс жыцця і творчасці. – Мінск: Нар. асвета, 1984.
6. Куляшоў Ф. Іван Мележ. – Мінск: Беларусь, 1968.
7. Успаміны пра Івана Мележа / Склад. Л. Пятрова-Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1982.

Міхась (Міхаіл Георгіевіч) Дуброўскі (3.10.1897, Казелле Чэрыкаўскага павета, цяпер Краснапольскі р-н — 11.09.1983, Гродна; пахаваны на гарадскіх могілках) застаўся ў гісторыі беларускай літаратуры як паэт, перакладчык і драматург. Разам з аднакурснікамі па Вышэйшым літаратурна-мастацкім інстытуце імя В. Брусава (г. Масква) Уладзімірам Дубоўкам і Юркам Гаўруком пачаў пераствараць заходнееўрапейскую паэзію непасрэдна з арыгіналаў. Перакладамі займаўся на працягу ўсяго жыцця. Шмат гадоў аддаў і педагагічнай дзейнасці: выкладаў у сярэдніх школах, педвучылішчах, працаваў загадчыкам кафедры беларускай літаратуры і мовы Брэсцкага педінстытута (1945 — 1947), старшым выкладчыкам Гродзенскага педінстытута (1950 — 1960).

Інга ГАРАВАЯ

СПАДКАЕМЦА БАЛЬМОНТА І МАРШАКА

МІХАСЬ ДУБРОЎСКІ – ПЕРАКЛАДЧЫК

Як перакладчык Міхась Дуброўскі заявіў пра сябе ў 1925 г., апублікаваўшы ў другім нумары часопіса “Маладняк” урывак з “Песні ў гадзіну парадку” Чарльза Суінберна. Наступны пераклад з’явіўся праз год: на беларускай мове асобнай кнігай выйшла “Балада Рэдынскае турмы” Оскара Ёайльда.

Увага да брытанскай літаратуры М. Дуброўскага ў 1920-я гг. не была выпадкова: усе беларускія выпускнікі Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута імя В. Брусава ў Маскве (Юрка Гаўрук, Уладзімір Дубоўка, Міхась Дуброўскі) і лінгвістычных устаноў Масквы і Ленінграда (Аркадзь Мардвілка) імкнуліся пераствараць не засвоеную дагэтуль на беларускай мове творчасць амерыканскіх і англійскіх аўтараў.

З 1934 да 1979 г. Міхась Дуброўскі з нязменным пастаянствам змяшчаў у газетах “Гродзенская правда”, “Рабочий”, часопісах “Польмя”, “Беларусь” і іншых выданнях беларуска-рускія пераклады (творы Леаніда Вышаслаўскага, Тодара Кляшторнага, Сяргея Міхалкова, Міколы Чарняўскага), а таксама вершы з англійскай (Ўільяма Шэкспіра, Персі Шэлі), італьянскай (Франчэска Петраркі), нямецкай (Ёганэса Бехера), польскай (Адама Міцкевіча) і таджыкскай (Мірзо Турсун-Задэ) моў. Перакладчык аператыўна адгукаўся на юбілейныя даты замежных пісьменнікаў новымі перастварэннямі, і наша ўяўленне пра мастацкі пераклад савецкага перыяду будзе няпоўнае без уліку хоць і колькасна сціплага, аднак фактаграфічна значнага ўнёску М. Дуброўскага.

Яшчэ ў “маладнякоўскі” перыяд перакладчыка прывабіла рэвалюцыйнасцю, экспрэсіўнасцю, атэістычнай скіраванасцю суінбернаўская паэзія. Чарльз Суінберн апяваў змаганне, у крытычных працах выступаў супраць еўрапейскай рэакцыі і рускага царызму, яго мастацкія тэксты супярэчылі канонам віктарыянскай эстэтыкі, вылучаліся фармальнымі эксперыментамі, словатворчасцю. У беларускім перакладзе гэтыя асаблівасці англій-

скага верша спалучаліся з уласцівымі паэтыцы 1920-х гг. нечаканай вобразнасцю, “барацьбянасцю”:

*Пхні напярод праз пяскі.
Сонца знімае дазор,
Хмарак імглістых палкі
Атакавалі прастор.*

.....
*Смела ў шалёнае мора
Цераз каменні й пяскі,
Хай каралеўская свора
Рэжа зямлю на кускі!..¹*

Невыпадковы быў і зварот Міхася Дуброўскага да твораў Ёганэса Роберта Бехера – прадстаўніка Камуністычнай партыі Германіі, аўтара некалькіх кніг паэзіі, што адлюстроўвалі жыццё і рэвалюцыйную барацьбу нямецкіх рабочых, услаўлялі першыя пяцігодкі. Пераклад бехераўскага верша з цыкла “Яны змагаліся супроць Гітлера” змяшчаўся ў друку некалькі разоў з нязначнымі праўкамі і пад рознымі назвамі – “Той, хто пісаў лістоўкі” (1953, 1978), “Хлопчык” (1965):

*Сэрца голас – баявы загад
Строга ён выконваў кожны ранак,
Літару за літарай у рад
На лістах выводзячы старанна².*

Пераклад “Песні да англійцаў” з Персі Бішы Шэлі, надрукаваны ў 1940 г., нагадваў беларускія творы канца XIX – пачатку XX ст. і адрозніваўся ад іх хібатым, што побач з панамі ў вершы былі лорды, бароны, лэдзі і іншыя прадстаўнікі старой Англіі:

*Англійцы! На што вы валочыце плуг, –
Для лордаў, хто вас закаваў у ланцуг?
На што вы тчыце ў пакуце й нясле, –
Каб каты у пышніх адзеннях хадзілі?
.....*

*Пашыце і сейце, але не панам,
Шукайце багацце не псам ігунам,
І тчыце на гібель крывавым баронам,
І зброю гатуйце сабе на заслону*³.

Міхась Дуброўскі звяртаўся не толькі да тэкстаў з вострым сацыяльным гучаннем, але і да твораў прыродаапісальнага або філасофскага зместу. Сярод арыгінальных і перакладных вершаў у М. Дуброўскага сустракаюцца байкі, а таксама ім перастворана некалькі санетаў Адама Міцкевіча і значная колькасць лірычных твораў Ёільяма Шэкспіра (7, 8, 29, 64, 94, 146-ы санеты).

Выпадковых перакладаў у М. Дуброўскага не было, тэксты падбіраліся па прынцыпе “блізкасці і падабенства да свайго”. Часам М. Дуброўскі нават публікаваў беларускія адпаведнікі пад сваім жа прозвішчам, пераходзячы тонкую грань паміж перакладам і спадкаваннем: «Читай стихотворение “З імем Леніна”, напечатанное в газете “Гродненская правда” за 21 января, – заўважалі студэнты Гродзенскага педагагічнага інстытута В. Будзько і М. Казлоўскі, – невероятно удивились: кто автор этого стихотворения? Правда, над ним значится фамилия “М. Дуброўскі”, однако при внимательном ознакомлении бросается в глаза сходство этого стихотворения со стихотворением Мих. Исаковского “Дума о Ленине”»⁴. Ніжэй прыводзіцца прыклад:

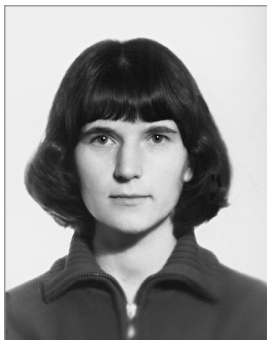
Міхась Дуброўскі:

*А зараз хачу я ў жыцці аднаго:
Служыць да апошняга подыху справе,
Што носіць вялікае імя яго.*

Міхаіл Ісакоўскі:

*Я счастья хотел и хочу одного,
Служить до последнего вздоха и взгляда
Живому великому делу его.*

Пераклад паэзіі з неблізкароднасных моў Міхась Дуброўскі рабіў непасрэдна з арыгінала. Разам з тым беларускія варыянты нярэдка ўзгадняліся з рускамоўнымі. У творы “Балада Рэдынскае турмы” месцамі знаходзім як літаральныя супадзенні з перакладам Канстанціна Бальмонта (параўнаем: “*Ўжо тыдняў шэсць гуляў жаўнер наш / У шэрае адзет*”⁵ – “Уж шесть недель гулял солдат наш / Весь в серое одет”⁶; “*Двор Даўжнікоў быў мурам скован*” – “Двор Должников – в камнях весь жестких” і г. д.), так і больш дакладную перадачу паскладовай структуры аўтэнтэтыка, чым у рускім тэксце (“*And I and all the souls in pain...*”; Дуброўскі: “*Ія, і ўсе мы ў інішым коле...*”; Бальмонт: “*С другими душами чистилищ...*”).

Інга Пятроўна Гаравая – даследчык літаратуры. Закончыла англійскі факультэт Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта (2001), аспірантуру Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі (2006). Працавала настаўніцай англійскай мовы СШ № 2 г. Лагойска (2001 – 2003). Цяпер – малодшы навуковы супрацоўнік аддзела літаратурных узаемасувязяў акадэмічнага Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы.

Падобна да бальмонтаўскай традыцыі, творча пераймалася і маршакоўская, што, напрыклад, добра відаць па перакладах санетаў Ёільяма Шэкспіра. У арыгінале:

*Whose speechless song, being many, seeming one
Sings this to thee: Thou single wilt prove none*⁷.

У Міхася Дуброўскага:

*Гавораць гукі людзям у канцэрце,
Што адзінокі шлях цяжэй ад смерці*⁸.

У Самуіла Маршака:

*Нам говорит согласие струн в концерте
Что одинокий путь подобен смерти*⁹.

Такім шляхам у беларускі кантэкст не толькі перавандроўвалі рускія перакладныя радкі, але і па ходзе карэктаваліся ідэалагічна сумнеўныя месцы дарэвалюцыйных перакладаў. Напрыклад, хрысціянскі змест “Балады Рэдынскае турмы” быў цалкам падвергнуты перакладчыцкай перапрацоўцы, паколькі тагачасная ўстаноўка “поэта павінен быць па сваёй натуре бязбожным і анархічным”¹⁰ распаўсюджвалася, у тым ліку, і на класікаў замежных літаратур.

У выніку перастварэння ў большасці месцаў імя Бога ці знікала зусім, ці замянялася на функцыянальна “адпаведныя” паняцці *Сонца, Зямля, Кроў*. Часам яно ўсё ж прыгадвалася, але ў выглядзе сцёртых выразаў: (“*А божа ж мой...*”, “*о, Езус...*”) або ходкіх словазлучэнняў: (“*І стала Каіна адзнака / Пячаткаю хрыста*”). Канкрэтныя біблейныя алюзіі пераўтвараліся ў такія абстрактныя вобразы, як: “*Акрутнасць души з бязмежнай ноччу / Тут гутарку вядзе*” (арыгінал: “*To tell the men who tramp the yard / That God’s Son died for all*”¹¹); “*Але прыходзіць к нам Бязмежнасць / Каменне души крышыць*” (арыгінал: “*But God’s eternal Laws are kind / And break the heart of stone*”).

На месцы нейтральных выразаў з’яўляліся іранічна афарбаваныя: “*The Chaplain’s heart is far too sick, / Or his face is far to wan, / Or there is that written in his eyes / Which none should look upon*”. Пераклад: “*Свяшчэннік сэрцам надта хворы / І бледзен, і дрыжыць, / Ці ён зусім ад страху ўхаце, / Як мёртвы, сам ляжыць*”. Параўнаем беларускі тэкст з бліжкім да першакрыніцы рускім: “*Не пойдзе поп туды маліцца, / К няслаўнай яме той, / Не пакладзе адзнаку крыжы / Прывычнаю рукой, / Хоць і павінен ён выконваць / Там абавязак свой*”; “*Священник мимо той могилы / Без вздоха бы прошел, / Ее крестом не осенил бы, / Нам данным в бездне зол, – / Ведь здесь как раз один из тех был, / К кому Христос пришел*”. І калі першапачаткова арыгінал уяўляў з сябе разгорнутую алюзію на евангельскі тэкст (дараванне злачынцы Хрыстом), то ў беларускім варыянце агрымаўся неабгрунтаваны аптымізм у турэмнай безвыходнасці.

Такім чынам, перакладніцкая практыка Міхася Дуброўскага распачыналася ў 1920-я гг. як арыгінальны водгук пісьменніка на запатрабаванні па-авангардысцку скіраванай беларускай літаратуры перыяду “маладнякоўства” і “ўзвышэнства”. Аднак з 1930-х гг. М. Дуброўскі, як і большасць перакладчыкаў савецкага перыяду,

ПЕРАКЛАДЫ МІХАСЯ ДУБРОЎСКАГА

Оскар УАЙЛЬД

УРЫВАК

З “БАЛАДЫ РЭДЫНГСКАЕ ТУРМЫ”

Ля Рэдынга астрог ёсць Рэдынг
І ў ім – ганебны роў,
Ляжыць там чалавек тужлівы
Між агнявых зубоў,
Ляжыць у саване агнёвым,
Няма над мёртвым слоў.

Яго да ўваскрасення мёртвых
Нічый не ўзбудзіць крок,
Не трэба слёз там непатрэбных,
Дзе ён накорна лёг, –
Забіўшы тую, што кахаў ён,
І сам пайшоў у мрок.

Усе знішчаць каханых сталі,
Як арадзіўся свет,
Адзін заб’е паглядам лютым,
Той кіне здраду ўслед,
Ляклівы губіць пацалункам,
Герой бярэ штылет.

З англійскай.

Франчэска ПЕТРАРКА

XXIV САНЕТ

Благаслаўлены дні і сіль начэй,
І год, і час, і дзіўнае імгненне,
І край той ціхі, і кутка квітненне,
Дзе я ў палон папаўся двух вачэй.

Благаслаўлена тайна абуджэння
На кліч, які за золата званчэй,
І стрэл, што за маланку гарачэй,
І раны сэрца прагнае тамленне.

Благаслаўлены ўпарты голас мой,
Які ўстае й кладзецца з імем донны,
І сум, і ўздыхі, і жаданні.

Благаслаўлены ўсе вершаскладанні
У гонар ёй, і думка – друг штодзённы,
Што кажа мне аб ёй, аб ёй адной.

З італьянскай.

Ўільям ШЭКСПІР

САНЕТ 94

Хто злом валодае й не чыніць зла,
Не карыстаючыся ўладай поўнай,
Хто рушыць іншых, сам жа, як скала,
Душою цвёрды, непахісны, роўны, –
Таму нясуць нябёсы ічасце ў дар,
Зямля яго багаццямі вітае,
Ён велічы сапраўдны гаспадар,
А веліч славіць іншым выпадае.
Прырода дорыць кветцы аганёк,
Хоць кветка, узгарэўшыся, і вяне.
А як загана знойдзе ў ёй куток,
Больш вартым лопух гэткай чэсці стане.

Палын і саладзеі нам, і мілей
Ад водару атручаных лілей.

З англійскай.

Ёганэс Р. БЕХЕР

ТОЙ, ХТО ПІСАЎ ЛІСТОЎКІ

(З цыкла “Яны змагаліся супроць Гітлера”)

Сэрца голас – баявы загад
Строга ён выконваў кожны ранак,
Літару за літарай у рад
На лістах выводзячы старанна.

І пасля падкідваў дзе-нідзе,
Ліст за лістам спрытны і суровы.
Бачыў хваляванне ён людзей,
Што ягоныя чыталі словы.

Нёс людзям ён праўду ўдзень і ўночы,
Да свабоды ім наказваў шлях,
За работаю яго аднойчы,
З пачкаю лістовак у руках,

Каты неяк здолелі заспець...
Але ён сустраў з усмешкай смерць.

З нямецкай.

У “Родным слове” (2003, № 2) у перакладзе Міхася Дуброўскага друкаваўся санет “Акерманскія стэпы” Адама Міцкевіча.

арыентаваўся ўжо на рускамоўную перакладніцкую практыку, што ўплывала не толькі на выбар іншамоўных твораў для перастварэння, але і на перайманне папулярных традыцый іх прачытання (бальмонтаўскай, бунінаўскай, маршакоўскай). Між тым нават і ў гэтых “вершах-спадкаваннях іншаму перакладчыку” М. Дуброўскі выяўляў значную долю самастойнасці і творча вырашаў мастацкія задачы, чым спрыяў развіццю айчыннага перакладніцкага працэсу і станаўленню школы беларускага перакладу.

¹ Суінборн Ч. З “Песні ў гадзіну парадку” / Пер. М. Дуброўскі // Маладняк. 1926. № 2. С. 43 – 44.

² Бехер Р. Той, хто пісаў лістоўкі / Пер. М. Дуброўскі // Польша. 1953. № 7. С. 82.

³ Шэллі. Песня да англійцаў / Пер. М. Дуброўскі // Польша рэвалюцыі. 1940. № 8. С. 14.

⁴ Козловскі М., Будзько В. Недобросовестный автор // Гродзенская правда. 1953. 13 фев. С. 3.

⁵ Уайльд О. Баляда Рэдынгскае турмы. / Пер. М. Дуброўскі. – Менск: ЦБ Маладняка. 1926.

⁶ Уайльд О. Баллада Рэдынгскае турмы / Пер. К. Бальмонт // “Собрание русской классики” Библиотеки Мошкова (Lib.ru/Классика) / http://az.lib.ru/b/balxmont_k_d/text_0270.shtml

⁷ Шекспір У. Сонеты. – Москва: НГС, 2000. С. 10.

⁸ Шэкспір У. Санет 8 / Пер. М. Дуброўскі // Гродзенская правда. 1968. 28 вер. С. 4.

⁹ Шэкспір У. Сонеты. – Москва: НГС, 2000. С. 128.

¹⁰ Бабарэка А. Узвышэнская паэзія: Аналіз паняцця // Узвышша. 1929. № 6. С. 83.

¹¹ Wilde O. Ballad of Reading Gaol // Encyclopedia of the Self and Self-Knowledge by Mark Zimmerman / http://emotional-literacyeducation.com/classic_books_online/rgaol10.htm

Ірына БАГДАНОВІЧ

АДЭЛЯ ЦІ ГАБРЫЭЛЯ: СПРОБА РАЗГАДКІ АЎТАРСТВА ПАЭМЫ “МАЧАХА”

XIX стагоддзе хавае яшчэ нямала таямніц. У раскрыцці іх даследчыкі пакладаюцца на навуковую інтуіцыю, якую ўзмацняюць або развенчваюць факты. Літаратуразнаўца выбудоўвае гіпотэзу і вядзе “следства”, каб увялебіць ісціну. Да такога “следства” натхняе і хрэстаматычная паэма “Мачаха”, якая даўно ўжо мяне прываблівае менавіта сваёй прыгожай таямнічасцю – загадкай аўтара. Атрыбуцыя гэтага твора дасюль застаецца адкрытым пытаннем: за адсутнасцю фактаў даследчыкі абмінаюць яго ўвагай. Аднак цікаўная свядомасць штораз вяртаецца да паэмы і нязменна задае пытанне: хто яна – таямнічая Адэля, што пакінула на сваім шэдэўры толькі скупыя зацемкі: “Адэля. 1850. Літва. Устронь”? Навуковая інтуіцыя правакуе на тое, каб выказаць адну гіпотэзу, якая, як нам здаецца, мае права на існаванне.

Інфармацыя пра твор досыць сцісла: вядома, што паэму адшукаў у 1971 г. Адам Мальдзіс у бібліятэцы Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве, што яна напісана па-беларуску лацінкай. Свае навуковыя росшукі даследчык неўзабаве апісаў у спецыяльным артыкуле, дзе параўнаў талент Адэлі з Устроні з талентам Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча [5, 231]. У 1986 г. паэма была ўпершыню апублікавана ў зборніку “Краю мой – Нёман: Гродзеншчына літаратурная” з пазначэннем, што сапраўднае імя паэтыкі не раскрыта. Шукаць разгадкі гэтае таямніцы даследчык прапанаваў ад назвы мясцовасці, дзе яна жыла. Такім чынам, назва Устронь успрымаецца як магчымая назва фальварка, дзе жыла Адэля. А паколькі дзеянне ў паэме адбываецца на Нёмане, то і Устронь абсалютна слухна лакалізуецца даследчыкам у былой Ганчарскай воласці Лідскага павета. Усе астатнія мясціны з такой самай назвай (а іх у польскім “Слоўніку географічным” трынаццаць) размешчаны ў самых розных і досыць далёкіх ад Нёмана паветах [3, 238 – 239]. Пасля гэтай публікацыі Адама Мальдзіса паэма “Мачаха” Адэлі з Устроні набыла шырокую вядомасць, прызнанне, была ўключана ў хрэстаматыю “Беларуская літаратура XIX стагоддзя”, складзеную Алегам Лойкам і Вячаславам Рагойшам

[1, 73 – 74], а таксама паэтыка твора коратка была ахарактарызавана А. Лойкам у другім выданні першай часткі падручніка “Гісторыя беларускай літаратуры: Дакастрычніцкі перыяд” [4, 109 – 110].

Роздум над гісторыяй бытавання і распаўсюджанасці гэтага твора прыводзіць да высновы пра яго законсерванасць і бадай адзінкавасць існавання ў месцы свайго ўзнікнення, а пазней у пэўным калекцыйным зборы. Відавочна, што паэма праз доўгі час была недаступная для шырокай публікі, не разыходзілася па шляхецкіх культурных колах нават у рукапісных спісах у адрозненне ад многіх іншых твораў, хоць такая практыка была вельмі пашыраная ў XIX ст. Пра гэта ўскосна сведчыць той факт, што паэма не была запісана Браніславам Эпімахам-Шыпілам у яго вядомую рукапісную “Беларускую хрэстаматыю”, а значыць, зусім пэўна, спісу твора не было ў селігорскай бібліятэцы Вінцэнта Мянцікага, адкуль Б. Эпімах-Шыпіла перапісаў першыя творы для сваёй хрэстаматыі: вершы “Песня” (“О, мой Божэ, веру табе!”), “Гутарка старога дзеда” і “Добрыя весці” Уладзіслава Сыракомлі (тады яшчэ, праўда, без пазначэння аўтара). Калі б паэма “Мачаха” была ў калекцыі беларускіх твораў В. Мянцікага, яе, бясспрэчна, не абмінулі б увагай ні пан Вінцэнт, ні пан Браніслаў. А можа, Шыпіла з нейкай прычыны не паспеў перапісаць? Аднак гэта малаверагодна, бо немагчыма нават уявіць, каб такі шэдэўр заставаўся па-за ўвагай і не быў запісаны ў ліку першых заўзятымі збіральнікамі беларушчыны.

Паэма “Мачаха” напісана яўна таленавітай аўтаркай. Сапраўды, як слухна заўважыў Адам Мальдзіс, талент яе не саступае сваім узроўнем таленту Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Не будзем ставіць пад сумненне і тое, што гэта насамрэч была жанчына (а не мужчына пад жаночым псеўданімам). Відавочнае версіфікатарскае ўмельства аўтара гэтага літаратурнага помніка падказвае, што яго напісаў далёка не пачатковец: з аднаго боку, зграбныя рыфмы, метафарычная вобразнасць, валоданне такімі прыёмамі, як сінтаксічны і псіхалагічны паралелізм, што выдае знаёмства з фальклорнай паэтыкай, глыбінная шчырая пачуццёвасць, здольнасць эмацыяна і экспрэсіўна напоўніць радок, урэшце, лёгкаць і выразнасць рытму падкрэсліваюць відавочны паэтычны талент і прафесіяналізм. З другога боку, у творы выяўляецца выразная рамантычная скіраванасць, веданне народнай творчасці і здольнасць да яе стылізацыі, арыентаванасць на мясцовую, “краёвую” (літвінскую) форму патрыятызму, паэтычным топасам-сімвалам якой стала яшчэ з часоў філамацкай паэзіі Адама Міцкевіча “радаводная” рака Нёман.

Апрача таго, формы і націскі некаторых слоў (“Стаяла – як бледа слонца”, “А бура над рэкай ста-

Ірына Эрнстаўна Багдановіч – літаратуразнаўца, крытык. Кандыдат філалагічных навук (1988). Дацэнт кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Закончыла Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны (1978). Аўтар кніг “Янка Купала і рамантызм” (1989), “Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння” (2001). Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1989 г.

ла”, “Цераз *Нёман*”) падказваюць, што аўтарку трэба шукаць сярод тагачасных польскіх пяснярак мясцовага (літвінскага) паходжання, што спавядалі “краёвы” патрыятызм і, аддаючы даніну ўжо сфармаванай міцкевічускай традыцыі, увасаблялі яго ў адушаўлёным сімвале-гідроніме *Нёман*. Як і бальшыня тагачасных пісьменнікаў-прафесіяналаў на нашай зямлі, аўтарка, пішучы зазвычай па-польску, у нейкі момант магла зразумець важнасць пісання па-беларуску і мажлівасць для сябе такога эксперыменту. На гэта натхніць мог і хтосьці з сяброў, сярод якіх, абсалютна верагодна, былі прыхільнікі ідэі мясцовага патрыятызму, бо з часоў філамацкага руху гэта была плённая і скіраваная ў будучыню ідэя. Адам Міцкевіч надаў ёй прароча-геніяльнае літаратурнае ўвасабленне ў сваіх творах, дзе ў шэрагу першых быў санет “Да *Нёмна*”, напісаны ў Шчорсах у 1821 г. Дух А. Міцкевіча, на той час ужо даўно і беззваротна высланага з бацькаўшчыны, тым не менш, напаяў тут усё жыццёвай энергетыкай свайго ўздзеяння. Праз яго паэзію, праз творчасць іншых сяброў-філаматаў ды іх наступнікаў вызначальнымі ў літаратуры сталі мясцовыя рэаліі, больш увагі аддавалася праблемам народнай беларускай песеннай творчасці, побытаваму ўкладу, абрадам, традыцыям.

У 1840-я гг. у культурных краёвых асяродках атрымалі шырокую вядомасць зборнікі “Сялянскія песенькі з-над *Нёмана* і *Дзвіны*” Яна Чачота, куды ўвайшлі сабраныя і апрацаваныя былым сасланным філаматам народныя песні і яго ўласныя беларускія творы. У 1848 г. напісаў першую частку беларускага верша “Добрыя весці” Уладзіслаў Сыракомля, і верш шырока разышоўся ананімна ў рукапісах. Шмат раней перад гэтым была напісана і, відавочна, мела пэўнае распаўсюджанне ў літаратурных колах ананімная парадыйная паэма “Энеіда навыварат”, аўтарства якой звязвалі з імем Вікенція Равінскага. У 1845 г. урывак з твора быў апублікаваны ў рускім часопісе “Маяк”. Так што, можна сказаць, з’явілася мода на беларускае пісанне, і тэндэнцыя гэтая няўхільна пашыралася, захоплваючы ўсё новых аўтараў, многія з якіх па розных прычынах хацелі заставацца ананімнымі. У другой палове 1850-х гг. беларускае слова, як вядома, гучна сцвердзіў у шэрагу паэтычных выданняў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, стаўшы першым паўнамоцным класікам беларускай літаратуры XIX ст. Яго падтрымліваў Уладзіслаў Сыракомля, які таксама пісаў па-беларуску. 1850-я гады былі часам узлёту беларускасці ў літаратурнай творчасці, да яе плённа далучыліся Арцём Вярыга-Дарэўскі, Вінцэс Каратынскі ды іншыя. Аднак аўтарка паэмы “Мачаха” апырэдзіла гэты своеасаблівы тагачасны літаратурны “бум”, напісаўшы свой твор у 1850 г. Так што з літаратурных арыенціраў тут маглі паўплываць толькі найперш выданні Яна Чачота, а магчыма, “Энеіда навыварат” і “Добрыя весці”. У астатнім аўтарка ўваходзіла ў беларушчыну самастойна пад уздзеяннем агульных працэсаў, што фармавалі самасвядомасць тагачаснага шляхецкага асяродку нашай бацькаўшчыны: а менавіта пад уплывам ідэі літвінскага мясцовага патрыятызму.

Галоўным топасам паэмы Адэлі з Устроні – сімвалам любові да айчыны і вольнасці, апірышчам

народнага духу і трывання – стаў, як ужо згадвалася, *Нёман*. У літаратуры гэтая рака ўспрымалася як калыска літвінскіх ідэй і літвінскага патрыятызму, як паэтычны сімвал незалежнасці і нацыянальнай самавітасці. Адпаведную традыцыю можна прасачыць ад Адама Міцкевіча да Янкі Купалы. Адэля з Устроні моцна фалькларызавала вобраз: *Нёман* паўстае ў яе творы не проста як рака, але як легендарны юнак-асілак *Нямночак* – “Літоўчык” з літоўскім сэрцам, які выказвае салідарнасць з адважным юнаком-літвінам, што ў буру сабраўся пераплысці раку, каб сустрэцца са сваёй каханай “Літовачкай”. Паэма насычана адмысловымі мастацкімі прыёмамі. Найперш дзве яе часткі кампазіцыйна ўяўляюць з сябе разгорнуты псіхалагічны паралелізм, дзе галоўнымі структурнымі кампанентамі, паралелямі-двайнікамі, выступаюць вобразы буры і мачахі. Шырока карыстаецца аўтарка ўласцівымі фальклорнай паэтыцы памяншальна-ласкальнымі формамі слоў, якія ўзмацняюць эмацыянальнае ўздзеянне, ствараюць незвычайную атмасферу павышанай пачуццёвасці, такую ўласціваю народным песням і характэрную для рамантычнага светаадчування (“*туманочкам ляцеў*”, “*з беражочка ў беражочык*”, “*азваўся Нямночык*”, “*праз рэчаньку*”, “*у чоўніньку*”, “*расшумеўся барочык*” “*Літоўчык*”, “*Літовачка*” ды іншыя). Прычым словы такога кшталту са звышпачуццёвай афарбоўкай не сустракаюцца ў паэме толькі ў мове суровай і ўладарнай мачахі, якая “*ей [Літовачкі] мілага не любіла, / У лыжцэ б вады ўтаніла*” [3, 241]. У цэлым паэма гучыць як гімн айчыне і любові, якая здольная вытрымаць усе выпрабаванні, але шчаслівай развязкі ў фінале мы не бачым. Рамантычны твор і не мог яе даць. Мы не ведаем, ці пераплыў юнак раку, ці перамог буру і злосць мачахі, якая жадае яму смерці, ці сустрэўся са сваёй каханай. Герой паказаны аўтаркай у чаканні, у руху да мэты-ідэалу. Так яны і пакінуты ёю – у невядомасці, у імкненні да пераадолення перашкод, у скарзе на нядолю. Твор напісаны ў рамантычным стылі з яўнымі прыкметамі фальклорнай стылізацыі. Яскравым прыкладам спадкавання фальклору стаў напрыканцы паэмы плач-зварот сіраты-дзяўчыны да роднай маці – “*матулькі*”, заўчасная смерць якой наканавала дзяўчыне нешчаслівы лёс:

*“Ох! Матулька! На што ж мяне
Чужой волі і людзіне
Аставіла! Пакінула!
Мяне ж доля памінула,
Я ж сірота ў роднай хатцэ!
Не схінуся к чужой матцэ!
Бо яна ж мне чужа чужым!
Не злажуся і слонцам адным.
Ці душа твая ня глянэ,
Як яна мне заганяе...”* [3, 242].

Ці мае паэма алегарычны сэнс, звязаны з тагачаснай грамадска-палітычнай сітуацыяй у краі? Адам Мальдзіс лічыць, што, несумненна, мае: “Паэма напоўнена патрыятычна-вызваленчым падтэкстам, надзеяй на тое, што хутка з’явіцца смелыя людзі, якія выстаяць у няроўнай схватцы з бурай. На іх баку будуць сілы роднай прыроды” [5, 230]. У такім

разе бура і нядобрая мачаха як кампазіцыйна сіметрычныя вобразы ўвасабляюць царскае самаўладдзе, якому дапякаў патрыятызм краёвай шляхты, бо ад яе штодня можна было чакаць антырасійскага супраціву. На момант напісання твора мінула ўжо амаль дваццаць гадоў з часу апошняга паўстання і заставаўся больш за дзесяць гадоў да наступнага. Еўрапейская “вясна народаў” 1848 г. не надта закранула Беларусь, аднак актывізавала дух і вызваленчыя настроі, што выразна відаць з верша “Добрыя весці” У. Сыракомлі. Перашкод для адраджэння вольнасці краю сустракалася нямаля, была і заўсёдная гатоўнасць да змагання. У рэальнасці панавалі чужая воля і чужое самаўладдзе, чуўся і сцішаны плач па страчанай айчыне, якая, нібы родная маці, не сталася апякункай шчаслівай долі сваіх дзяцей-грамадзянаў. Гэтыя сілы супрацьстаяння, паняцці чужога і роднага, адлюстраваліся ў алегарычнай форме ў паэме “Мачаха” Адэлі з Устроні.

Дык хто ж яна такая, магчымая і верагодная рэальная аўтарка “Мачахі”? На маю думку, на той час можна вылучыць бадай адну досыць вядомую пяснярку на Беларусі, якая пісала па-польску, але ёй зусім не былі чужыя ідэі літвінскага “краёвага” патрыятызму. Менавіта яна магла б рэальна прэтэндаваць на ролю аўтаркі “Мачахі” – гэта **Альбіна Габрыэля Пузына** (Пузыніна) з графскага роду Гюнтараў. Даты яе жыцця 1815 – 1869. У дванаццацігадовым узросце яна ўжо выяўляла літаратурныя здольнасці, а ў 1828 г. у варшаўскім часопісе “Motyl” надрукавала першы верш пад крыптанімам G. G. У 1830 – 1840-я гг. яна складалася як адмысловая паэтка, а ў Вільні з друку выйшлі яе паэтычныя зборнікі: “**У імя Божае**” (“W imie Boże”, 1843) і “**Далей у свет!**” (“Dalej w świat!”, 1845). Другое выданне яе вершаў, дапоўненае новымі творамі, пад назвай “**У імя Божае – далей у свет!**” (“W imie Boże – Dalej w świat!”) выйшла таксама ў Вільні ў 1859 г. Перад гэтым, у 1856 г., выйшаў зборнічак яе прозы і паэзіі “**Proza i wierszem**” [9, 504]. Такім чынам, у 1850 г. гэта была ўжо сталая майстарка паэтычнага п'ера, талент якой адэкватны версіфікацыйнаму майстэрству аўтаркі “Мачахі”.

Габрыэлю з дзяцінства атачаў культурны асяродак, у якім панавалі ідэі літвінскага патрыятызму. Пазней на гэтым фоне вельмі натуральна маглі нарадзіцца думкі пра беларускамоўную творчасць. Хтосьці з гэтага кола мог падштурхнуць да такога рашэння непасрэдна ці ўскосна. Бо, як вядома, сярод гасцей яе бацькоў у шыкоўным адбудаваным графскім палацы Гюнтараў у Дабраўлянах і ў зімовай рэзідэнцыі ў Вільні былі такія знаныя асобы, як былы філамаст Тамаш Зан – ён гасцяваў у Гюнтараў праз увесь канец зімы 1842 г., Ігнат Ходзька (менавіта ён адрэдагаваў і давёў да друку яе першы паэтычны зборнік, пераканаў маці Габрыэлі ў неабходнасці і прэстыжнасці такога выдання), Антоні Эдвард Адынец (пазней яе літаратурны дарадца і сябра), іншыя асобы, погляды якіх таксама вызначаліся “краёвым” патрыятызмам. У такой атмасферы, узбагачанай пазней уласнымі сімпатыямі да вуснай народнай творчасці, Габрыэля абсалютна натуральна магла прыйсці да думкі пра пісанне па-беларуску. Ці дзіўна,

што ў беларускай творчасці яна вырашыла захаваць інкогніта і выкарыстаць псеўданім – простае і мілагучнае імя Адэля? На нашу думку, гэта не дзіўна, а натуральна. Бо гэта было зусім новае ампула, якое не надта прыхільна сустракалася ў коле варшаўскіх літаратараў, а з імі так ці інакш даводзілася мець зносіны. Беларускія вершы, напісаныя сталым польскім аўтарам, хутчэй за ўсё, успрымаліся б як парушэнне канона, як выклік традыцыі, гэта быў своеасаблівы “футурызм” XIX ст., які меў і шмат прыхільнікаў, і нямаля ворагаў.

Успомнім, колькі пакутаў перажыў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, свядома ўступіўшы на беларускую літаратурную сцяжыну! Гэта была нялёгкая справа, далёкая ад гучнай славы ў арыстакратычных салонах і ад прыбыткаў. Вось як ён пра гэта пісаў у 1856 г. у паэме “Літаратарскія клопаты”, звернутага да Уладзіслава Сыракомлі, якога называе тут Вестуном (частка 1-я “Паэт у клопатах”):

Аднак не вер, што модныя салоны
З ахвотаю твае хапаюць творы, –
Для іх мілейшыя чужыны плёны,
Рамансы франкаў – васьм чытання ўзоры.
А ліра свойская ўзбуджае смехі –
Яна для чэрні – пад гнілыя стрэхі!

Пераклад Пятра Вітэля [2, 260].

Сыракомля падтрымліваў сябра, разам з ім перажываў тыя самыя цяжкасці, раўнадушша і неразуменне варшаўскай салоннай публікі. Але не гэта было для іх важна, бо і лірнік вясковы, і аўтар “Гапона” свядома вызначылі вектар свайго пісьменніцкага служэння. Віталі і падтрымлівалі сваіх пясняроў толькі тут, на Віленшчыне ды Міншчыне, і менавіта тут была запатрабавана іх творчасць. Да таго ж, відаць, не перасцярогі такога кшталту і не літаратурныя амбіцыі адыгрывалі тут ключавую ролю, а найперш жаданне быць бліжэй да народнага жыцця і народнага светаўспрымання.

Такім чынам, тое, што ў гіпатэтычнай беларускай творчасці Габрыэля скарысталася псеўданім, а не сапраўднае імя, не з'яўляецца нечаканым – арыстакратычнае прозвішча не адпавядала народнаму духу паэмы. Зрэшты і не Францішак Багушэвіч будзе пазначаны пазней на тытуле зборніка “Дудка беларуская”, а Мацей Бурачок. Так што амбівалентнасць аўтарскай постаці ў дадзеных варунках зразумелая і відавочная. Альбіна Габрыэля з графскага роду Гюнтараў – ці пасавала б гэта да подпісу пад стылізаваным у фальклорным духу вершам? А васьм Адэля – проста, даступна і натуральна для выяўлення беларускасці. Гэта было менавіта новае творчае ампула, якое патрабавала і новага імені.

Ды што ўжо казаць пра беларускае пісанне, калі нават і пісанне па-польску, і ў прынцыпе літаратурная дзейнасць, што выходзіла за межы сямейнага альбома, не віталася на той час як годны для жанчыны занятак. Вельмі ярка апісала Габрыэля Пузына ў сваіх успамінах перыпетыі выдання яе першай кнігі вершаў “У імя Божае”. Маці Габрыэлі, Аляксандра з Тызенгаўзаў, выступіла катэгарычна супраць такога выдання, бо была пераканана, што “кабета найшчаслівейшая, калі пра яе людзі не ведаюць і не

гавораць” [8, 342]. Паводле яе меркавання, публічная ўвага да жанчыны-літаратаркі з графскага роду магла прынізіць тую жанчыну і яе гонар. Толькі збег акалічнасцяў і немалыя намаганні Ігната Ходзькі дапамаглі ўрэшце пераканаць маці ў вартасці і неабходнасці гэтага выдання, якое ніякім чынам не прынізіць род Гюнтараў. Так яно ў далейшым і сталася: твораў Габрыэлі (першы зборнік уключаў вершы рэлігійнай тэматыкі) зачытваліся ў літоўскіх ваколіцах, многія сябры дому, асабліва жанчыны, прызнаваліся, што яны ім часам служаць замест кантычкі.

Бацькавыя Дабраўляны, дзе пераважна жыла Габрыэля да замужжа ў 1851 г. з Тадэвушам Пузынам, геаграфічна не знаходзяцца ў блізкай прасторы з Устронню, якую даследчыкі звязваюць з Лідчынай. Там, у Дабраўлянах, як ужо падкрэслівалася, бывалі колішнія філаматы. У 1850-я гг. гасцямі літаратурнага салона Габрыэлі сталі Уладзіслаў Сыракомля, Станіслаў Манюшка, Уладзіслаў Міцкевіч. Сустрэчы адбываліся не толькі ў Дабраўлянах, але і ў Вільні, Патуліне. Як вядома, па волі бацькі, Адама Гюнтара, які ў 1851 г. падзяліў свае ўладанні паміж трыма дочкамі ад шлюбу з Аляксандрай з Тызенгаўзаў, Габрыэлі дасталіся Заблоць і Нястанішкі, дзе яна і пабудавала сабе двор, названы Патулінам [10, 504]. Ва ўсіх гэтых мясцінах, згодна з подпісамі пад вершамі, былі напісаны ёю многія творы. Дарэчы, яна заўсёды дакладна пазначала месца і дату напісання верша. Такі самы прынцып захаваны і ў паэме “Мачаха”. Ёсць подпіс-псеўданім, дата – толькі год, месца – аж падвойная лакалізацыя: Літва і Устронь. Чаму? Што тут што ўдакладняе: Літва Устронь, ці Устронь Літву? І яшчэ прыгадваецца, колькі тых Устроняў было ў розных беларускіх рэгіёнах: у Барысаўскім, Слуцкім, Чэрыкаўскім ды іншых паветах! І ўрэшце, што такое Устронь паводле этымалогіі, калі гэтую назву так любіць выкарыстоўваць для найменняў шляхецкіх сядзібаў? Польска-расійскі слоўнік падае значэнне слова *ўстронь* як “уединение, уединенное место, убежище”, адным словам “зацішны куток”, куды зручна схавацца ад мітусні свецкага жыцця, пабыць на адзіноце і ў спакоі. Ці хацела Габрыэля часам пабыць на адзіноце, дзесьці ў зацішным дворыку, далёкім ад віратлівага, насычанага прыёмам графскага побыту ў Дабраўлянах? Факты даносяць, што часам хацела, дзеля гэтага ўласна і пабудавала такі “ціхі куток” – Патулін. Назва, дарэчы, у сваёй семантыцы звязваецца з “патульнасцю”, “прытульнасцю”, што азначае таксама пэўную аддаленасць ад тлуму, момант спакою. Нястанішкі і Патулін, аднак, з’явіліся ў лёсе Габрыэлі крыху пазней, чым была напісана паэма “Мачаха”. Але, з аднаго боку, не выключана, што яна магла наведваць усе маенткі свайго бацькі яшчэ да ўступлення ва ўладанне, а з другога боку, праглядаецца дастаткова ідэнтычная ў абодвух выпадках устаноўка на аддаленасць ад свецкіх турбот, жаданне на нейкі час застацца сам-насам. Чым можа быць у дадзеным выпадку назва *Устронь*, будучы месцам стварэння паэмы, калі ў геаграфічным сэнсе яна з уладаннямі Гюнтараў ніяк не звязваецца? Яна можа быць менавіта метафарычным вызначэннем “зацішнага кутка”, месцам, схаваным ад свецкай

мітусні, дзе і нараджаецца вольная ад польскага знешняга этыкету прыродная, шчырая беларускасць. Дзеля гэтага і спатрэбілася абавязковае пазначэнне “Літва”, якое зноў жа ў дадзеным выпадку не так геаграфічнае, як радаводна-патрыятычнае найменне. Такім чынам, паэма нарадзілася ў “зацішным кутку” на Літве, і патэнцыйна кожны мог мець тут сваю “ўстронь”. З іншага боку, такой “устронню” маглі быць тыя самыя гюнтараўскія Нястанішкі ці Патулін.

Што датычыць вершаванай творчасці Габрыэлі на польскай мове, то яна шматгранная і дастаткова вытанчаная ў фармальна-мастацкіх адносінах. Ёсць у яе верш “Яна мяне бачыць! Мачаха да пасынкаў” (“Ona mnie widzi! Mачocha do Pasierbów”, 1843), дзе прысутнічае вобраз мачахі і матыў яе адносінаў да сіратаў. У гэтым вершы вобраз мачахі не мае адмоўнай афарбоўкі, хутчэй, наадварот – тут перададзена ўся няпростасць псіхалагічнай сітуацыі ўзаемаадносінаў яе з няроднымі дзедзьмі, клат пра іх. Верш выразна звязваецца з асабістым лёсам Габрыэлі: менавіта ў 1843 г. памерла яе маці, што несумненна нарадзіла ў душы пачуццё тужлівай асірацеласці. Верш псіхалагічна напоўнены, драматычны. У беларускай паэме “Мачаха”, як мы бачылі, гучыць традыцыйны для фальклору матыў ліхой мачахі-разлучніцы, якая не спрыяе закаханым, а толькі імкнецца дэманстраваць сваю абсалютную ўладу над сіратай.

У Габрыэлі нямала выбітных прыродаапісальных вершаў, дзе паэтызуюцца кветкі, дрэвы, з’явы прыроды і надвор’я, і ўсе яны звязаны псіхалагічнымі паралелямі з душою лірычнай гераіні, з яе настроймі, адчуваннямі. Напрыклад, у вершы “Фіалкі зімою” (“Fiołki w zimie”), напісаным на пачатку сакавіка 1841 г. у Дабраўлянах, гучыць замілаваная спагада да кветак, якія раней часу адчулі вясну і расцвілі, нягледзячы на зімовую няволю. Усё гэта сагравае душу аўтаркі, агуляе яе характэрным злучанасці з вечным высокім светам прыроды. Верш “Васількі” (“Wławatki”), напісаны ў ліпені 1855 г. у Патуліне, перадае сентыментальны настрой хуткаплыннасці руху жыцця. Яго сімвалізуе першы васілёк, які лірычная гераіня паклала ў малітоўнік на будучае добрае жніво. І вось ужо, па жніве, душа тужыць за зніклымі васількамі, перажываючы чарговую перамену ў прыродным колавароце і, у якасці мастацкай паралелі, – узроставаю сталасць:

*Вясною лета мы прагна чакаем,
А як надыйдзе часіна ўраджаю,
Калі і жыцця ўжо жніво спазнаем,
Хто ж васількоў з нас не ўспомніць у жалю?!*

Пераклад Ірыны Багдановіч [9, 74].

Старопольскія ж ліпы ў вершы “Старыя ліпы” (“Stare Lipy”) настройваюць аўтарку на ўспамінальны лад, выклікаюць асацыяцыі з даўнімі часамі продкаў. Верш быў напісаны ў Дабраўлянах, славурых сваімі ліпавымі прысадамі, якраз у сярэдзіне лета – 30 ліпеня 1843 г. Як лісце на ліпах ажывае кожны год з вясною, так пад уплывам сонца – веры – могуць аджыць і напоўніцца жывымі галасамі пракаветных часы, даўняя гісторыя:

*Jeśli tej Lipy odwieczne konary
Z każdą się wiosną nowym liściem kryją,
Pod wpływem słońca tak jasnego – Wiary,
I czasy dawne może nam odżyją!* [7, 50].

У гэтых радках закладзены сімвалічны сэнс: выказана надзея на адраджэнне роднага краю, на вяртанне славы і годнасці, што былі тут калісьці ў часіны продкаў. Такім чынам, заўважна, што Габрыэля як паэтка-майстра шырока выкарыстоўвае менавіта псіхалагічныя і асацыяцыйныя паралелізмы, гэта, бадай, улюбёныя прыёмы яе мастацкага індывидуальнага стылю. Пра ўвагу ж да працы простага чалавека сведчыць верш “Песня аратага” (“Pieśń Rolnika”), напісаны 1 красавіка 1841 г. пры аб’ездзе палёў у Дабраўлянах.

Вызначальным у плане адлюстравання ідэй літвінскага патрыятызму і тым сугучным з паэмай “Мачаха” з’яўляецца знакамiты верш Габрыэлі “Да Адама Міцкевіча (пасылаючы яму трохі вады і кветак)”. Верш меў адмыслова прыгожую гісторыю. Яшчэ ў дзесяцігадовым узросце на паненку Габрыэлю зрабіла незабыўнае ўражанне паэзія Адама Міцкевіча, культывае захапленне якой яна захавала на ўсё жыццё. У 1842 г. у парыве такога замілавання яна паслала паэту ў Парыж праз сваю сястру флакон вады з Нёмана і кветку з ковенскай даліны разам з уласным вершам [8, 327]. Менавіта тут аўтарка выразна акрэслівае сваё літвінскае паходжанне і вызначае прыярытэты, звязаныя з мясцовым патрыятызмам. Неаднойчы яна звяртаецца ў вершы да адрасата, называючы яго “Litwinie”, згадвае легендарны Нёман – радзімую, “радаводную”, раку як пачатак-выток патрыятычных адчуванняў. Гучаць у вершы і адсылкі да Міцкевічавага санета “Да Нёмна”, да яго ключавага вобраза слёз:

*Ты калісьці й сам тут меў прычыну
Зліць слязу, нібы расу у маі.
Слёзы з водамі сплылі ў чужыну,
Засталіся іх крыніцы ў краі.*

*Не цячы вадзе назад у плыні –
Засмучае параўнанне гэта!
Лепш будзь ластаўкай для нас, Ліцвіне,
Каб вярнуцца мог сюды з-за свету!*

Пераклад Уладзіміра Мархеля [6, 429].

Салідарнасць з А. Міцкевічам, падтрымку яму на чужыне выказвае паэтка шчырымі гарачымі словамі, яна ж падкрэслівае і сваё літвінскае паходжанне, зямляцтва з паэтам, якое дае ёй права на такія вершаваны зварот: “Я, Ліцвінка, да цябе спяваю, / Бо зямляцтва мне дае адвагу” [6, 431]. Калі вярнуцца да алегарычнай інтэрпрэтацыі паэмы “Мачаха”, то ў святле гэтага верша праглядаецца магчымасць звязаць вобразы паэмы з гісторыяй жыцця А. Міцкевіча, які праз усё жыццё на эміграцыі прагнуў вярнуцца на радзіму, але варожыя сілы не дазвалялі яму гэтага зрабіць. Тут, на радзіме, былі і тыя, што жадалі яго вяртання, у тым ліку і сама Габрыэля (“Літовачка”), якую таксама засмучала немагчымасць сустрэчы з паэтам у рэальнасці. На нашу думку, зусім апраўданай паўстае такая інтэрпрэта-

цыя алегарычнага зместу паэмы “Мачаха” ў святле ўсяго вышэйсказанага, калі гіпатэтычна звязаць аўтарства гэтага твора з Габрыэляй Пузынай. Праз 15 гадоў, наведваюшы Парыж, Габрыэля даведлася, што яе верш захоўваецца ў Антона Гарэцкага, сын якога тады меўся ажаніцца з Марыяй Міцкевічанкай, а прысланай нёманскай вадой быў ахрышчаны наймалодшы Міцкевічаў сын [8, 328].

У падтрымку гіпотэзы пра аўтарства паэмы “Мачаха” можна яшчэ дадаць тое, што Габрыэля добра ведала мясцовы, літвінскі, фальклор, перастварыла яго ва ўласныя стылізацыі на польскай мове, апублікаваўшы некалькі выданняў вершаваных апавесцяў: “**Dzieci litewskie, ich słówka, odpowiedzi, postrzeżenia. Z prawdziwych wydarzeń zebrala...**” (1847, 1856), а таксама крыху раней асобна быў надрукаваны яе ж твор “**Zieziulka (Kukulka). Powieść z podań ludu Litewskiego**” (1845). Усё гэта ўскосна таксама сведчыць пра відавочную магчымасць Габрыэлі Пузыны напісаць на аснове фальклорных матываў і народна-песеннай паэтыкі ўласны беларускі твор – паэму “Мачаха”.

Такім чынам, верагоднасць ідэнтыфікацыі Адэлі з Устроі з Габрыэляй Пузынай з’яўляецца, на нашу думку, магчымай гіпотэзай, якая пацвярджаецца ўскоснымі фактамі. Розум наш просіць разгадкі, навуковая рацыя патрабуе даведзенасці ісціны. Але ёсць свая звышразумовая прыгажосць і ў невядомым, захаваным у сакрэце. І загадкавая Адэля нас таму і вабіць, што яна ахутала сябе таямніцай. Пакінем жа і мы ёй права на гэтую таямніцу, паспрабаваўшы толькі прыадчыніць над ёю зваблівае покрыва.

Літаратура

1. **Беларуская літаратура XIX стагоддзя**: Хрэстаматыя: Вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спец. ВУНУ / Склад. і аўт. камент. А. Лойка, В. Рагойша. 2 выд., перапрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1988.
2. **Дунін-Марцінкевіч В.** Творы / Уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Маст. літ., 1984.
3. **Краю мой – Нёман**: Гродзеншчына літаратурная: Паэзія, проза, крытычныя артыкулы. – Мінск: Маст. літ., 1986.
4. **Лойка А.** Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд: У 2 ч. Ч. 1: Падруч. для філал. фак. ВУНУ. 2 выд., дапрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1989.
5. **Мальдзіс А.** Тры месяцы пошукаў, знаходак і сустрэч // Польшча. 1973. № 7.
6. **Раса нябёсаў на зямлі тутэйшай**: Беларуская польскамоўная паэзія XIX стагоддзя. – Мінск: ППП імя Я. Коласа, 1998.
7. **Gabryela Gunther.** Dalej w świat! – Wilno, 1845.
8. **Pamiętnik Gabrjeli z Guntherów Puzyniny**: W Wilnie i w dworach Litewskich. – Wilno, 1928.
9. **Prozà i wierszem przez autorką w imie Boże!** – Wilno, 1856.
10. **Puzynina** // Polski Słownik Biograficzny. T. XXIX.3. Z. 122. – Wrocław – Warszawa: Wyd-wo PAN, 1986.

Аўтар выказвае ўдзячнасць архівістам Змітру Яцкевічу і Герману Брэгеру за кансультацыі падчас напісання гэтага артыкула.

Алесь ДУБРОЎСКІ

МЕТРЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ВЕРШАВАНАГА ТЭКСТУ НА МАТЭРЫЯЛЕ ПАЭЗІІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

У папярэдніх нашых артыкулах пра семантыку рытмічнай арганізацыі гаворка ішла ўласна пра рытм. На гэты раз мы разгледзім дзве асноўныя семантычныя функцыі метра – кампазіцыйную і кумулятыўную. Кампазіцыйная функцыя рэалізуецца тады, калі змена “думкі” (матыву, тэмы, суб’екта выказвання, спосабу выказвання і г. д.) спалучаецца са зменай памеру. Кумулятыўная функцыя метра рэалізуецца праз яго здольнасць захоўваць пэўныя семантычныя афарбоўкі, якія звязваюць дадзены твор з папярэдняй паэтычнай традыцыяй.

Асаблівае значэнне кампазіцыйная функцыя метра набывае ў паэмах. Поліметрыя ў паэмах дазваляе пазбегнуць усыпляльнай рытмічнай інерцыі. Прычым у паэмах Рыгора Барадуліна розныя часткі могуць быць напісаны не толькі рознымі памерамі, рознымі метрамі, але і ў розных сістэмах вершавання. Так, цікавую метрычную кампазіцыю мае паэма “Вяртанне ў першы снег” (1964). Першую частку варта класіфікаваць як тактавік:

*Мясціны родныя чытаю запоем.
Там-сям пасаснагаў дол.
Нарэшце Полацкае аэраполе.
На выбоінах скача анёл.
Дзень добры, Полацак,
паклон, зямляча! [1, т. 3, 24].*

Другая частка напісана дольнікам, прычым даволі “неўпарадкаваным”; тут сустракаюцца самыя розныя рытмічныя формы:

*Спыняемся ледзь не ля кожных весніц.
Шафёр памяркоўны ў нас.
Галасуе надзея,
просіць падвезці –
На рынак трэба паспець у час.
.....
Маўчыць надзея.
Не да вясёлых плётак.
Трымае каля сябе хатулькі,
Таго-сяго прадасць на зваротак –
Глядзіш, і купяць з лёгкай рукі [1, т. 3, 24 – 25].*

І вось “раптам” гэтая гутарковая інтанацыя змяняецца ў трэцяй частцы вельмі напеўнай, лірычнай, што дасягаецца выкарыстаннем даволі ўпарадкаванага трохіктавага дольніка на анапестычнай аснове:

*Ад надобрага вока сцярог
Гэты міг – каб парой не сурочыла.
Незаснежаны двор... Парог...
А на плоце – сляды сарочыя [1, т. 3, 25].*

Рытмічная змена звязана з увядзеннем новага матыву – матыву матчынай хаты, – што суправаджаецца

*Пра семантычныя і сінтаксічныя аспекты
вершаванага рытму Алесь Дуброўскі распавядаў у
лютайскім і чэрвеньскім нумарах “Роднага слова”.*

вось такой напеўнай інтанацыяй. Калі паэт ад гэтага лірычнага адступлення вяртаецца да побытавых падрабязнасцяў, зноў узнікае неўрэгуляваны гутарковы дольнік, значна больш разняволены ў рытмічным плане:

*Сняданне позніцца трошку.
Садзіцца поплич развага...
Да капусты –
“бульба ў панчошках”.
Не спяшаючыся разуваю [1, т. 3, 26].*

Як рэалізуецца другая з названых функцый метра – кумулятыўная? Спачатку вынаходзіцца ці запавядаецца з іншай культуры «новы культурны код, у прыцыпе семантычна пусты, які, аднак, адразу ж пры нараджэнні або пазней “зацяжарвае” значэннем, што звычайна абумоўлена з’яўленнем узору-“шэдэўра”, які выкарыстаў гэты код і стаў значным культурным фактам. Далейшае выкарыстанне гэтага кода абумоўлівае, усвядомлена ці неўсвядомлена, выкарыстанне і семантыкі (тэматыкі) узору» [6, 292].

Возьмем адзін памер і прадэманструем яго функцыянаванне ў рамках нейкага мінімальнага кантэксту. Прыдатным мінімальным кантэкстам, калі гаворка ідзе пра творчасць аднаго паэта, нам уяўляецца *кніга* – цэльны зборнік вершаў, які пры жаданні можна разглядаць як аналаг *твора* (хоць рэдка зборнікі вершаў называюць гэтым словам, бо далёка не заўсёды зборнік з’яўляецца цэльным творам). Сярод апошніх зборнікаў Р. Барадуліна найбольш адпавядае нашым мэтам кніга “*Лісты ў Хельсінкі*”: яе стыльвая, тэматычная, ідэйная цэльнасць – навідавоку. Зборнік гэты падыходзіць і яшчэ ў адным плане: тут адносна высокі працэнт сілаба-тонікі (а *канкрэтна* казаць пра семантыку метра можна толькі ў рамках сілаба-тонікі).

Што датычыцца памеру, мы абіраем пяцістопны харэй. Гэта знакавы і найбольш даследаваны ў філалагічных колах памер: менавіта з артыкула югаслаўскага філалага-славіста Кірылы Тараноўскага, прысвечанага пяцістопнаму харэю, пачалася тая дыскусія, у рамках якой і ўзнікла само паняцце семантычнага арэолу [7, 238 – 239]. Другая прычына такога выбару заключаецца ў тым, што зборнік “*Лісты ў Хельсінкі*” дае багаты і цікавы матэрыял па згаданым памеры. Заўважым, што калі параўнаць гэтую кнігу са зборнікам “*Маладзік над стэпам*” (першым, а значыць – самым “сілаба-танічным” зборнікам Р. Барадуліна), то самае моцнае сыходжанне мы ўбачым у колькасці харэяў. І, нарэшце, самае дзіўнае: **усе харэі ў “Лістах у Хельсінкі” – пяцістопныя!**

Вядомы расійскі літаратуразнаўца Міхаіл Гаспаў вылучае ў семантычным арэоле лірычнага пяцістопнага харэя пяць семантычных афарбовак. Гэта:

ноч, пейзаж, каханне, смерць і дарога [6, 264]. Бясспрэчна, гаворка ідзе пра рускую паэзію. Таму, каб нам не запярэчылі, што ўсё гэта не мае да нашай тэмы ніякага дачынення, звернемся хоць бы ў некаторай ступені да гістарычна-літаратурнага кантэксту беларускай паэзіі (больш падрабязны зварот да згаданай тэмы цяпер, хутчэй за ўсё, немагчымы).

Названыя семантычныя афарбоўкі пяцістопнага харэя М. Гаспараў вылучае, аналізуючы той узор-шэдэўр, які стаў у рускай літаратуры найбольш значным носьбітам семантычнага кода памеру. Гэта, бясспрэчна, “Выхожу один я на дорогу...” Міхаіла Лермантава. Але з’яўленне такіх матываў у вершы М. Лермантава было невыпадковым. Справа ў тым, што пяцістопны харэй быў створаны “лабараторным шляхам у паэзіі нямецкага перадрамантызму” [6, 261] і ў ім адразу запанавала тэма смерці (пад уплывам сэрбскага дэсэтэраца). Пейзаж быў ужо ў пяцістопных харэях Канстанціна Случэўскага і Уладзіміра Бенядзіктава [6, 262]. Тэма кахання ў гэтым памеры ідзе ад Ёгана Вольфганга Гётэ і Фрыдрыха Шылера [6, 262]. А *ноч і дарога* ёсць у двух вершах Івана Тургенева, якія былі напісаны яшчэ да публікацыі твора Міхаіла Лермантава [6, 262 – 263]. Такім чынам, сам узор-шэдэўр узнік не на пустым месцы, але значэнне яго ў фарманні семантычнага арэолу памеру гэтым не прыніжаецца. Ён сабраў разам усе названыя афарбоўкі, і наступны лёс памеру ўжо нельга ўсвядоміць, калі абстрагавацца ад гэтага ўзору-шэдэўра.

Хутчэй за ўсё, для беларускай літаратуры найбольш значным заканадаўцам у тым, што датычыцца семантычнага арэолу пяцістопнага харэя, выступіў Максім Багдановіч. Сапраўды, калі, напрыклад, у Янкі Купалы мы ўвогуле не сустракаем пяцістопных харэяў у чыстым выглядзе, то ў М. Багдановіча твораў, напісаных такім памерам, ажно сем [5, 98]. Гэта наступныя вершы: “Белы крыж, пліта, пад ёй – магіла...”, “Буду сніць і днямі, і ночамі...”, “Выйшаў з хаты. Ціха спіць надворак...”, “Ты не згаснеш, ясная заранка...”, “Ціхі вечар, знікнула спякота...”, “Паво”, “Хто там едзе па Касову поле?..”.

Апошнія два творы мы не разглядаем, бо яны належаць да традыцый *эпічнага* пяцістопнага харэя. Прыкмета згаданай традыцыі – схільнасць да скразных нерыфмаваных жаночых канчаткаў [6, 243]. Максім Багдановіч тут імгненна менавіта сэрбскі народны дэсэтэрац, які быў папярэднікам літаратурнага пяцістопнага харэя [6, 261].

Астатнія творы вельмі паказальныя.

Белы крыж, пліта, пад ёй – магіла;
Мільм кветам рожга зацвіла.
Тут калісьці ты, мой друг, спачыла, –
Спарадзіла ў муках і лягла.

Ўсё мінулася – і боль, і гора, –
Ўсё кудысь далёка адышло;
Але строгі надпіс: “Disce mori”
Нагадае, што з табой было [3, 144].

Найбольш яскрава тут выступае тэма смерці. Адзначым яшчэ (гэта нам спатрэбіцца пасля) матывы часу (*усё мінулася, усё кудысь далёка адышло*) і памяці (*нагадае*).

Буду сніць і днямі, і ночамі.
І прыду. Што ўздумаеш, <рабі>.
Хочаш – душу растапчы нагамі,
Хочаш – мучай, хочаш – загубі [4, 428].

Верш (фактычна, чарнавы накід) прадстаўляе тэму кахання. Адзначым таксама дзеяслоў руху “прыду” (асацыюецца з матывам *дарогі*), матыву *сну* (асацыюецца з матывам *ночы*) і дзеяслоў “загубі” (асацыюецца з матывам *смерці*).

Бясспрэчна, адзін з хрэстаматычных прыкладаў – наступны верш:

Выйшаў з хаты. Ціха сніць надворак.
Наплывае радасць, з ёй – сум.
Не злічыць у небе ясных зорак,
Не злічыць у сэрцы светлых дум.

Шмат зазнаў я горычы з нудою,
Што ішчаміла, мучыла, пякла...
Ўсё ужо прайшло, сплыло вадой, –
Моладасць не знікла, не прайшла! [4, 307].

Адрознівае дзеяслоў руху – “выйшаў”. Матыву *ночы і сну*: “спіць надворак”. Пейзаж (начны): “Не злічыць у небе ясных зорак”. Матыву *часу*: “Ўсё ужо прайшло”.

Наступны прыклад уводзіць новую тэму – *будучыня* (*Радзімы*) – яе мы потым убачым у Р. Барадуліна:

Ты не згаснеш, ясная заранка <чка>,
Ты яшчэ асвеціш родны край.
Беларусь мая! Краіна-брана <чка>!
Ўстань, свабодны шлях сабе <шукай> [4, 443].

Апошні з пяцістопных харэяў М. Багдановіча – “Ціхі вечар; знікнула спякота...”, у першым радку якога вельмі паказальнае сінтаксічна-семантычнае клішэ. Параўнаем: “Ночь тиха. Пустыня внемлет Богу” (М. Лермантаў), “Ночь кратка. Сиять не долго им” (А. Лізандэр), “Ночь. Не слышно городского шума” (А. Фет), “Что за ночь! Прозрачный воздух скован” (А. Фет), “Жар свалил. Повезла прохлада” (І. Аксакаў) [6, 242 – 251]. Далей у вершы прадстаўлены матывы *пейзажу і кахання*.

Як бачым, Максім Багдановіч сапраўды ўвёў у беларускую паэзію *ўсе* семантычныя афарбоўкі пяцістопнага харэя, і не толькі іх, але і іх дэрываты – матывы *часу, памяці і будучыні* (*Радзімы*). Чаму дэрываты? Узнікненне новых афарбовак – працэс не выпадковы, а падпарадкаваны пэўнай логіцы. Напрыклад, тэма *будучыні* – гэта абсалютна лагічнае развіццё тэмы *дарогі*, калі апошняя ўвасабляецца ў выглядзе ўжо не проста жыццёвага шляху, а гістарычнага, не асабістага, а грамадскага. Так нараджаецца “публіцыстычны” пяцістопны харэй [6, 246], які, на першы погляд, не мае нічога агульнага з “Выхожу один я на дорогу”, а на самай справе – з’яўляецца вынікам развіцця сталых матываў.

Звернемся цяпер да абранага намі мінімальнага кантэксту барадулінскага пяцістопнага харэя. Перадлічым усе вершы са зборніка “Лісты ў Хельсінкі”, напісаныя гэтым памерам, і адразу звернем увагу на так званыя ключавыя словы, ці вобразы, ці матывы, якія дапамогуць нам зарыентавацца ў семантычных афарбоўках памеру:

“Лісты з Вушачы”:

Ліст 7. Матыў дарогі. Блудны сын. Шлях апошні.
Блуканне душы па свеце.

Ліст 9. Апошняя старана (матыў смерці і вечнасці).

Ліст 13. Радзіма і чужына. Смерць. Вечнасць.

“Лісты зь Менску”:

Ліст 7. Час. Вечнасць.

Ліст 12. Смерць. Сцежка. Блудны сын. Далёкая
вярста. Вечнасць. Гады.

Ліст 13. Памяць. Сляды. Гады. Хада.

Ліст 18. Час. Жыццёвая дарога.

Ліст 24. Хада (часу). Будучыня.

Найбольш характэрныя радкі (захоўваем арфаграфію зборніка):

***

Здасца хата ўбогая палацам,

Толькі дасьць ступіць

На родны дол

Згадлівым заступцам і дарадцам

Сыну блуднаму

Сьвяты анёл.

Колькі б доля пражы ні напрала,

Ў шлях апошні йдзе

Гол як сакол.

Дзе б душа на свеце ні блукала, –

Назіркам за ёй

Сьвяты анёл [2, 15].

***

Сына блуднага шукаюць зоры

На далёкай ад кута вярсыце.

Вечны небасхіл трымае круча.

.....

На зямлі, дзе продкі спачываюць,

Дзе б ні быў,

Жывеш да скону дзён [2, 38].

***

Памяць – дзікі зьвер,

Што чуе гукі,

Сочыць цемру й маладзіць сляды

У твае забытыя гады... [2, 39].

Бясспрэчна, Рыгор Барадулін абапіраецца на сталую семантычную афарбоўку памеру – матыў *дарогі*. Абсалютна відавочна таксама, што гэты матыў можа паўставаць у розных іпастасях – і як *жыццёвая дарога*, і як *хада часу*. А дзе *час* – там і *вечнасць*, і *памяць* (магчымы ўплыў М. Багдановіча), асабліва, калі працуе матыў *смерці* – яшчэ адзін з найбольш значных матываў у семантыцы пяцістопнага харэя. Яшчэ раз звернем увагу на дынаміку семантыкі метра: логіка развіцця, разгортвання семантычнага арэолу абсалютна празрыстая, бо *памяць* – гэта і “сінонім” *вечнасці*, і “антонім” *смерці*, яе пераадоленне. Трэба сказаць, што мікракантэкст накладвае адбітак на трансфармацыю семантыкі метра. Кніга “Лісты ў Хельсінкі” пісалася менавіта як зборнік лістоў – лістоў да Васіля Быкава, які знаходзіўся на чужыне. Таму матыў *дарогі* пераплятаецца з тэмай Радзімы (і чужыны), узнікае вобраз *блуднага сына*. Тэма Радзімы падказвае зварот да зафіксаванай Максімам Багдановічам у пяцістопным харэі (“Ты не згаснеш, ясная зараначка...”) тэмы *будучыні*:

Некалі налюдзіцца народ,

Людна

І на гэтым свеце стане.

Вьясьніцца сонца.

Дзень настане.

А пакуль усё наадварот [2, 50].

Як бачым, калі матывы *часу* і *будучыні Радзімы* – дэрываты матыву *дарогі*, то матыў *памяці* – дэрыват матыву *смерці* (прычым *дарога* і *смерць* – першапачаткова ўзаемазвязаныя матывы), а матыў *вечнасці* – ужо дэрыват матыву *часу* (яго “антонім”) і *смерці* (яго “сінонім”).

Такім чынам, семантычныя афарбоўкі метра, якія паэт усвядомлена ці неўсвядомлена запазычвае ў літаратурнай традыцыі, трансфармуюцца ў яго творчасці адпаведна з мастацкім заданнем, якое дыктуецца мікракантэкстам. Мікракантэкст звязвае розныя семантычныя афарбоўкі, наладжвае асацыяцыйныя ўзаемазвязы паміж імі і прымушае працаваць на карысць зместу твора.

І вось яшчэ адна выснова з разгледжанага матэрыялу: сувязь паэта з літаратурнай традыцыяй. У XX ст., па словах М. Гаспарова, пяцістопны харэй семантычна нейтралізаваўся з прычыны распаўсюджвання на новыя тэмы [6, 265]. А ў “Лістах у Хельсінкі” мы не знайшлі ніводнага семантычна нейтральнага пяцістопнага харэя! А значыць, Р. Барадулін укаранёны ў традыцыі надзвычай моцна. Важнасць такой высновы ацэньваеш, калі з усёй сур’ёзнасцю ўсведамляеш, што гаворка ідзе пра паэта-наватара. Плённае наватарства немагчымае без тонкага адчування традыцыі, без такой жыватворнай укаранёнасці.

На заканчэнне падкрэслім, што паняцце семантычнага арэолу мае найбольш канкрэтнае ўвасабленне ў сілаба-тоніцы. У танічных формах яно такой канкрэтыкай не валодае (або пакуль не валодае), але гэта не значыць, што кумулятыўная функцыя метра некуды знікае. Тое, што названая функцыя застаецца, робіцца відавочным кожны раз, калі сутыкаешся з імітацыямі (напрыклад, парадыйнымі, ды і не толькі) рытмікі акцэнтных вершаў У. Маякоўскага, народнага верша і г. д.

Спалучэнне ў творчасці паэта сілаба-танічных і танічных формаў (пры адносным дамінаванні першых) дае надзвычай шырокія магчымасці для эстэтычных пошукаў і знаходак. Такі вялікі мастак, як Рыгор Барадулін, на наш погляд, гэтыя магчымасці паспяхова рэалізаваў.

Літаратура

1. Барадулін Р. Збор твораў. Т. 1 – 4. – Мінск: Маст. літ., 1996 – 2002.
2. Барадулін Р. Лісты ў Хельсінкі. – Мінск: Бел. кнігазбор, 2000.
3. Багдановіч М. Зорка Венера: Творы. – Мінск: Маст. літ., 1991.
4. Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. Т. 1. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991.
5. Ралько І. Вершаскладанне: Даследаванні і матэрыялы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977.
6. Гаспаров М. Метр і смысл: Об одном механизме культурной памяти. – Москва: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1999.
7. Тарановский К. О взаимоотношении стихотворного ритма и тематики // Тарановский К. О поэзии и поэтике / Сост. М. Гаспаров. – Москва: Языки русской культуры, 2000.

“ПАЧУЦЬ, ЯК ДУШУ АДМЫКАЕ БОГ...”

АФАРЫСТЫЧНЫЯ ВЫСЛОЎІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

Ёсць у Рыгора Барадуліна словы, якія ўспрымаюцца як хрысціянскі завет кожнаму чалавеку, асабліва ў цяжкія, няпростыя часіны жыцця, як мудрасць народа, што зведаў на працягу сваёй гісторыі дабро і ліха і ведае, як захаваць Душу: “*Апранемся ў зброю святла...*”.

Паэзія Р. Барадуліна – гэта паэзія, якая поўніцца дабрывёю і шчырасцю, добрым народным гумарам і досціпам, мудрасцю і святлом. Яна адкрывае Душу чалавека, беларускую душу, душу беларускае нацыі. Можна, як ніхто іншы, Р. Барадулін адкрывае праз паэтычнае слова хрысціянскую культуру, жыццё душы ў таямнічай і непарыўнай повязі з Мамай і Богам, што асабліва выяўляецца ў кнізе выбраных твораў “Ксты”, якая, верыцца, будзе ўганаравана Нобелеўскай прэміяй. Паводле слоў укладальніцы Алы Сакалоўскай, “гэта

кніга-малітва, кніга-роздум, кніга-споведзь, кніга-пакаянне. Гэта гімн Богу і Маме”¹. У прапанаваных творах розных гадоў мысляр і чараўнік слова, шчыры вернік Р. Барадулін гаворыць пра вечныя ісціны. Шматлікія думкі паэта ўяўляюць з сябе афарыстычныя выслоўі, якія з’яўляюцца мудрай высновай жыцця, якія ахвяруе Паэт і кожнаму асобнаму чалавеку, і свайму народу, і Богу (у зборніку ёсць асобны раздзел, які называецца “Ахвярынкi”). Перагорнем яшчэ раз старонкі кнігі “Ксты”, учытаемся яшчэ раз у лаканічныя і мудрыя выслоўі. Яны дапамагаюць мацаваць дух чалавека і дух нацыі, дапамагаюць кожнаму “апрануцца ў зброю святла”, пуціць Бога ў душу, каб яна напаўнялася мілатою...

¹ Барадулін Р. Ксты. – Мінск: Рым.-катал. парафія Св. Сымона і Св. Алены, 2005. С. 15.

РОД. РАДЗІМА. НАРОД

А доля – / Пані не скупая, / З падумкай дзеліцца вярстой. / І басанож душа ступае / Па матчынай зямлі святой... (Басанож, 298).

А на зямлі паланянку душу / Толькі / Туга на радзіме трымае (Нешта птушынае..., 369).

Арол застаецца арлом / І з адным крылом (431).

Баліць ад усяго люцей / Бацькоўскі боль за дзяцей (450).

Беларусь – ты мой сон велікодны, / Сон, што сніцца анёлам вясной (Беларусь – ты мой сон велікодны, 269).

Да роднага парога на паклон / Ідуць усе дарогі і сцяжыны... (“Да роднага парога на паклон...”, 384).

Дома суха і ў багне, / На чужыне й на ўзгор’і гразка. / Некалькі ў ваднаго / Не бывае айчын (“Пілнаваціся кожны мусіць...”, 109).

Досыць павукамі павучыцца / Ды са збытнікамі абдымацца. / Нам у вольных дрэваў павучыцца, / Як за родную зямлю трымацца... (Досыць!, 221).

Дрэву перасаджанаму гола / У чужою маркоце й цішыні. / Хай галіны й зацумяць вясёла, / Сумна дол свой / Помняць карані... (Гола..., 293).

Душа беларуса – / Вечная каня, / Якая адводзіць бяду ад гнязда... (Адводзіць..., 312).

Душа вяртаецца дадому / Да першавоч, / Да першасноў (Душа вяртаецца дадому, 263).

Жаданае толькі адно ярмо – / Ярмо Айчыны... (Ярмо, 315).

Жыві ў сягонняшнім дні, / Каб заўтрашні / Стаў тваім (Жыві!, 428).

За якімі замор’ямі / Долю ні сватай, / На чужыне й аблокі / Цвярдзімі крушніямі. / Неба роднае / Толькі над матчынай хатай (“За якімі замор’ямі...”, 328).

І дзе б ні жыў – / Душа вядзе туды, / Дзе родныя нябёсы і клады (457).

У студзеньскім нумары змешчана падборка афарыстычных выслоўяў У. Караткевіча, падрыхтаваная М. Новік.

Каханне – гэта заземленая любоў, / А любоў – завоблачнае каханне (“Ад шугання іскраў...”, 300).

Кожны мусіць свой цень паўтарыць, / Перш чым з праічурамі спаткацца... (Мусіць..., 296).

Красой адзінай чалавек жыве – / Аскепак космасу / І сон бяды зямное (Аскепак, 191).

На гонях родных / Рунь рунейшая (“Чужыя ідалы халодныя...”, 82).

Не мяняй свой куток на прастору чужую, / У прасторы чужою птушка гнёзды не ўе, / Пі ваду са свайго вадазбору і тую, / Што цячэ дамавіта са студні твае (“Не мяняй свой куток на прастору чужую...”, 55).

Не ўцячы жывому ад долі. / Жыціцё, як і жытні хлеб, / Не прыдаецца ніколі (456).

Не цяплее душа / Ля цяпельца чужога, / Каласіцца туга / На чужою араллі (“Пілнаваціся кожны мусіць...”, 109).

Не шукай сваіх сярод чужых, / Роднымі не зробіцца чужыя. / І чужая йголка не прышые / Латку радасці да сноў былых (Парада, 198).

Пражыць сваё ў жыціці – / Адказнае мастацтва: / Адкуль прыйшоў – / Пайсці, / А на зямлі – застацца (Застацца..., 296).

Радзіма – / Дол і паднябессе тое, / Дзе ходзіць слова Бога пехатою (“Радзіма – дым ад вогнішча...”, 412).

Сумленне, як ласку матчыну, / Не купіш і ў складчыну (434).

Там, / дзе панішчаны гаспадары, / Пасуцца выслужнікі табунамі (“Там...”, 111).

Хоць з наўпростай дарогі / Смяецца крывая, / Праўда ходзіць / Наўпростай дарогай здаўна (“Праўда ўперадзе...”, 89).

Хто разбурае свой дом, таму накануецца вецер. / І неразумны ў мудрага сэрца будзе рабом (Нічога не забываецца ў запомлівым свеце...”, 54).

Чалавекі як ліхтары – / У кожнага / Свечка душы ўнутры (435).

Я вечны ў роднай старане, / Як слова Мама... (Вечны, 274).

Як нарадзіцца не прыпала, / Хаця б памерці давялося / У беларускай Беларусі... (Хаця б..., 308).

Як ні добра ў гасцях – / Паміраць трэба дома (Fatum, 289).

Як ні задзіраюцца сані насамі – / Не зрабіцца ніколі коламі палазам (“Льжка драмаць не павінна ў дармовым супе...”, 54).

СЛОВА. МОВА

Без роднай мовы / Людзі ў родным краі, / Як тыя кватаранты-немтуры... (Як і..., 315).

Мамаіна слова / Мiane пераксціла, / Блаславіла / Купалава слова (Святам свяцонае, 274).

Могуць вымераць карані / Глыбіню цішыні. / Цішыня глыбіні / Можжа выслухаць карані (431).

Не срэбра шчырае, шчырае слова – / Галоўны скарб наш у свеце часовым (“Адна ў небежцё і ў быццё дарога...”, 63).

Песня вольная / Вольную мае душу, / Не п'яецца ў няволі ніколі (“Заваёўнікам трэба песняў...”, 105).

Самаўладная кара ў жыцці – / Быць да крэўнага слова прыкутым (“На гару прабажэння ўзысці...”, 314).

Слова – ўсяго аснова. / Душа крылатая ў слова (434).

Халаднавата сэрыц ў мове чужой, / Нібыта ў неасвечаным храме, / Што поўніцца неабжытай імжой / І неўсвядомленымі дарамі (“Хоць прысак у прыцемку не агух...”, 59).

МАМА

А голас мамін будзе мне / Гучаць, / Нібы малітва ў храме (Старэе дзень, 271).

Вада з балота можжа стаць святой. / Раствуць спакойна дрэвы на іконы. / І пацалунак безграхоўны той, / Якім цалуем маці й хлеб надзённы (Маці і хлеб, 280).

І ў кожным з нас нерастрачанай спадчынай / Жывуць, ратуючы нашы дні, / Вяртаючы душы ад вышыні, / Балючыя словы малітвы матчынай (Малітва матчына, 276).

Лічуся, / Пакуль тапчу мураву, / Выпускніком той школы, / Дзе навучала мама (“Выпусціць птушку...”, 235).

Маладыя толькі / Сонца й мама. / Радасць яшчэ маладая таксама (433).

Мама – / Мая небадарная Біблія, / Якая мяне да жыцця прыручала (Нашча, 240).

Мама – / Пасярэдніца між Богам і сынам – / Дзельніца небам і хлебам адзіным (434).

Ма-ма – / У двух паўтораных гукх / Увесь свет у радасці й муках (449).

Маці не нараджаюцца, іх пасылае Бог / Кожнаму, / Каб чалавекам застацца мог (441).

Маці не стала – / Сонца зайшло (Два сонцы, 279).

Мы ўсе жывём пад зоркамі матуль. / І гэты свет / Сагрэлі нам матулі (Мы ўсе, 228).

Покуль жывяць маці, / Сонца днюе й начуе ў хаце (Два сонцы, 279).

Так ужо наканавана небам: / Маці дзельніца з дзецьмі / Душою сваёй, як хлебам (441).

Толькі ў мамы / Самы суровы дакор / І пнячотнейшы самы (449).

У маміным садзе / Мне ўсё пахне Мамай (Высока..., 242).

Я да скопу заручаны з той стараною, / Дзе мама, як зорка, / Стаіць нада мною... (436).

БОГ. ДУША

А багатая душа маладая, / Бо старэць ёй няма калі. / А багатая душа галадае – / Не п'якуць ёй хлеб на зямлі (А як жывецца..., 355).

А людства будзе жыць, бо кожны з нас / Па-свойму рысы Бога паўтарае (“А людства будзе жыць, бо кожны з нас...”, 282).

Агну без цемры цёмнавата, / Не цёмна цемры без агню... (Не ўпершыню, 286).

Ад сябе хто зможжа адвыкнуць, / Можжа й будзе патрэбны сабе... (Ці патрэбен..., 315).

Адавайце кожнаму належнае / Адпаведна: мыта, гонар, страх (“Кожны лёс дагадзіць стараецца...”, 60).

Адзін Гасподзь – / Надзейная апора / Ўсяму, што Ім задумана, ўсяму (Сцяна плачу..., 71).

Адзін прыходзіш на свет калючы / І адыходзіш – адзін (Адзін, 222).

...Адкіньма ўбок справы цемры, / Апрацемся ў зброю святла (“І сашчэпіць нячысцік зеўры...”, 56).

Аднойчы ўвайшоўшы ў Ерусалім, / Не зможаш / Выйсці з Ерусаліма... (Трыпутнік, 77).

Адчувае душу чужую, / Хто пачуў цішыню нябёс (Толькі той, 357).

Апосталы прыходзяць на зямлю, / Каб нагадаць паспець, / Што ўсіх чакае... (“Апосталам балюча на зямлі...”, 403).

Апошняга нічога не бывае. / Жыццё і пачынаецца з канца (“І гэты свет аднойчы быў пачаты...”, 408).

Бедны запомніць багатых дні. / Бедных дні не забудзе багаты... (Кожнаму, 306).

Беларусь адродзіцца Вераю (Вераю, 176).

Беларусь утрымалася вераю (Вераю, 176).

Бог апошнім падзельніца ў кожнай долі / І пра гэта не напамніць ніколі (435).

Бога не трэба баяцца, / Бога трэба любіць (Даць вырасці..., 186).

Бог выбірае мудрых, / Каб вякам / Было з кім памаўчаць / І ўзважыць скруху (Вяльмуе Бог..., 427).

Бог пасылае верных, / Каб яны / Пераканалі душы ласкай шчырай (Вяльмуе Бог..., 427).

Богу ў вочы глядзець / І душою / Па ягоных сцяжынках ісці, / Жыць удзячна ў імгненным жыцці, / Не сварыцца са злосцю чужою (“Богу ў вочы глядзець...”, 185).

Бог чуе тых, / Хто даравання просіць (Зрачэнец, 125).

Боль будзе жыць, / Пакуль баліць душа / За неразумных нас / У Пана Бога (“Жыць хоча боль...”, 411).

Вечнасць на імгненне не зважае. / Кожны сам сабе – былы сусед. / І свая душа – радня чужая (“Вечнасць на імгненне не зважае...”, 280).

Вяльмуе Бог абраннікаў Сваіх. / Без іх / На сэрыцы свету халадае... (Вяльмуе Бог..., 427).

Горам / Гоіцца боль лагоды (“Зацякаюць ногі ў вады...”, 94).

Гэты свет – / Высокая гаспода, / І ў гасподзе / Мусім жыць людзьмі (Прымі!, 224).

Дае Ўсявышні сілу вышыні / Таму, хто рады ёю падзляціцца. / У дабрыні ў нябёсах карані, / Каб не засмягла шчодрасці крыніца (Сіла вышыні, 357).

Дзеці – / І Гасподні дар, і кара / Ўсім бацькам за іхныя грахі (Надзею мецьме..., 365).

Думка мае душу маладую. / Думка не сівее ніколі (Ніколі..., 324).

Думу не давайрай суму. / І цішыні не мані (433).

Душа – адзіны храм, дзе Бог жыве (Адзіны, 314).

Душа / Вернападданніцай Хрыста / Паўторыцца нанова, як абнова (“...Ён цяжка нёс...”, 221).

...Жыццё – гэта свята / Здаровага цела / І душы несучешнай дасконная праца (“Памаўчаць са здарожаным смуткам разам...”, 421).

Жыццё ёсць сон, / Які сасніў Гасподзь, / А нам яго распавялі / Анёлы... (На дне прадоння, 226).

Жыць хоча боль, / Бо ім усё жыве (“Жыць хоча боль...”, 411).

З вякоў душу скрабе журба глухая. / Канчына свету ў кожнага ў сабе, / І толькі свет адзін канца не мае (“З вякоў душу скрабе журба глухая...”, 283).

...З жывых / Ніхто ўцячы ад болю, / Як ад Даўца жыцця, / Яшчэ не змог (Яшчэ ніхто..., 182).

Зло злом яшчэ чарнейшым вернецца, / Дабро паўторыцца стокроць (Верніца, 356).

Зямля сяброў і ворагаў раўняе – / Зямля калыскаю для ўсіх часін (І толькі след на небе..., 223).

Зямное жыццё – для душы астрог. / Панаваць над душой / Вольны толькі Бог (435).

І гэта жыццё і тое – / Дарога да Бога, / Па ёй ісціме душа пехатою (439).

І няма на зямлі сірот, / Бо на небе Бацька Бог / Нясмяротны (“Каб людскі не зводзіўся род...”, 317).

Каб усміхнулася душа (Пачулася..., 309).

Калі адчуеш, што ўжо дажываеш, / Зразумееш нарэшце, / Што Ты жыवेश (“Штодзень...”, 285).

Канец жыцця / Пачатак паўтарае: / Які прыйшоў – / Такі й ты адыходзіш (Не верыш, 195).

Колькі б доля пражы ні напала, / Ў шлях апошні ідзеш / Голяк сакол. / Дзе б душа на свеце ні блукала, – / Назіркам за ёй / Святы анёл (“Здасца хата ўбогая палацам...”, 388).

Лепшага смаку няма, чым жыць... (Смак, 192).

Лёс вучыцца ў крамяных зор / На долы не глядзець звысоку. / Лёс вучыцца ў рахманых гор / Трымаць нябёсы й не згінацца (“Лёс вучыцца ў крамяных зор...”, 407).

Лёс да кожнага прыходзіць босы, / Як Хрыстос... (“Лёс да кожнага прыходзіць босы...”, 180).

Міласціна / Нам ідзе ад Бога, / Нас Гасподня сыціць рука. / Мы без Боскай рукі / Бязрукія (“Жабракі...”, 355).

Мусім жыць / Не ў хвальбе – ў мальбе (Кайна ўдзячны..., 161).

Нас на Зямлі за ўсё мацней / Трымае смутак развітання (Трымае..., 189).

Не баіцца дабро знікання. / Не мутнее ў крыніцы вада (“Не ўзірайся на свет варожа...”, 62).

Не бойся / Піць гора з поўнага каўша. / Зірні ў самотныя нябёсы, / Каб усміхнулася душа (Пачулася..., 309).

Не верце ні лёсткам, ні брэху, / Шануйце душу ў праваце. / І мёртвымі будзьце для грэху, / Жывымі – для Бога, ў Хрысце (“Не верце ні лёсткам, ні брэху...”, 56).

Не перажывеш нікога злосцю. / Перамога чыніцца міласцю (443).

Не ўзірайся на свет варожа / На мяжы віднаты й імжы. / Хай жа зло цябе не пераможа, / Ты дабром яго перамажы (“Не ўзірайся на свет варожа...”, 62).

Нетрывалае ўсё / На халоднай зямлі – / Узводзьма ў сэрцах / Госпаду храмы (Узводзьма!, 343).

Нікому нічога не будзьце віннымі, / Апроч узаемнай любові (“Азёры ніяк не развесці вінамі...”, 57).

Нябеснае не скорыцца зямлі. / Зямному прагнецца ўсяго ўсьціцела (Цені крылаў, 249).

Нябёсы чуюць тугу калосся. / Сягоння – гэта згадае ўчора. / Дзе ўсё, што мелася збыцца, збылося (430).

Пакуль баліць душа, / З надзеяй / Можжа біцца сэрца (“Душа баліць...”, 371).

Пакуль сльвіуць майстры і штукары, / Датуль спакойна за зямлю / На сэрцы ў Бога... (Аскепак, 191).

Паслушэнства ад подслуху неба ідзе. / Напачатку трэба самому / Пакінец у бядзе, астыць у вадзе / І з чужыны прыбіцца дадому (“Покуль пчол рупатлівых гуд не астыг...”, 58).

Пачынаецца дарога з парога. / Якую ні выбірай – / Усе дарогі вядуць да Бога (430).

Паўторыць шчодрасць сама сябе, / І шчыры колас нальцецца верай (“Каму соладка і ў палыне...”, 61).

Перамагае ў выніку давер. / На шчырасці трываліцца зямля. / Лягчэй казаць, што думаеш цяпер, / Чым тое, што прыдумаеш пасля... (Лягчэй, 296).

Покуль будуць нараджацца дзеці, / Бог надзею мецьме на людзей... (Надзею мецьме..., 365).

Прагне душа цішыні, / Каб слухаць маўчанне Бога (“Адбыўшы свае гады...”, 318).

Прароку / Толькі Бог / Дарадца (“Лёс вучыцца ў крамяных зор...”, 407).

Прылашчы цяплей жыццё, / Каб смутак не множыў смутак (“Пакіне адчаю жаццё...”, 65).

Рабскія ланцугі якраз / Не даюць душы развінуцца (Сорак год, 116).

Радзімы без Апостала няма (“Прыгадваю гарыстыя Бычкі...”, 74).

Радуіцеся з тымі, хто радуецца, / І плачце з тымі, хто плача (“Потым прыходзіць туга-парадніца...”, 57).

Сам жа мусіш свой несіці крыж, / Узысці на сваю Галгофу (“Страх свой не абтрасеш, як прах...”, 74).

Самім сабой застаецца святло, / І шчодрое, і скупое... (Каб потым..., 329).

Свабодны толькі дух – / Душа не мае волі (Не мае, 306).

Светлая Імем Ісуса / Наша крывіцкая хата (Маленне за Беларусь, 176).

Святла баяцца цёмныя краты. / Арлы да сонца ведаюць дарогу (Кат ці ахвара, 201).

Смелы і ў руцэ з кавалкам ласым, / Помні заўсягды пра лёс разуты, / Ногі босаму не адтапчы! (“Лёс да кожнага прыходзіць босы...”, 181).

Справдвеннасць не вымяраюць гадамі. / На небе трава забыцца не расце. / Бо, як паміраюць усе ў Адаме, / Ажываюць гэтак усе ў Хрысце (“Справдвеннасць не вымяраюць гадамі...”, 59).

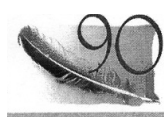
Там толькі, / Дзе душа начуе / І прачынаецца, / Жывеш... (Там, 229).

Той адзін не заўсёды самотны, / Хто сустрэне самоту хоць раз (Пасмуткуем з табою, 248).

Той мае набліжацца да Ісуса, / Каму не ў страх ахвараваць сабой... (Самотны санет, 361).

Той свет / Цікавіць нас на гэтым свеце, / А ці ўздаем / Гэты свет на тым? (“І гэты свет аднойчы быў пачаты...”, 407).

МІКОЛА СУРНАЧОЎ

СОН

*Мне сёння сніліся суніцы,
Сцяжынка праз густы хмызняк
І дзераза, што хутка віцца
Пачне ў імхах і так і сяк.*

*І луг мурожны, і прысады
Вакол Варшаўскае шашы
Шапталі мне: “Цябе мы рады
Сустрэць ад шчырае душы”.*

*І так заўжды перад вачыма:
Густы хмызняк, разбег дарог...
Такою я цябе, Радзіма,
У дні суровыя збярог.*

1944, Румынія

Ужо адно толькі прозвішча Міколы Сурначова (восень 1917 г., в. Слабада былога Журавіцкага, цяпер Рагачоўскага р-на – 20 красавіка 1945 г., ваколіцы Берліна) шмат у каго асацыюецца з вайной. І прычынай тут можна назваць своеасаблівы феномен паэта: большасць яго вершаў (тых, што дайшлі да нас) належыць менавіта да 1941 – 1944 гг. – часу Другой сусветнай вайны, у якой М. Сурначоў браў чынны ўдзел. Менавіта гэтыя творы, пры жыцці не публікаваныя, прынеслі паэту вядомасць – ужо пасмяротную – не толькі на радзіме, але і за яе межамі (перакладзены на 8 моваў свету). Што і казаць, калі нават самы першы напісаны на вайне верш “У стоптаным жыцце” стаў хрэстаматыйным.

Паэзіяй Мікола Сурначоў захапіўся яшчэ ў часы навучання ў Гомельскім сельскагаспадарчым тэхнікуме, потым наведваў нарады літаб’яднання пры рэдакцыі рагачоўскай раённай газеты “Камунар”, удзельнічаў у моладзевым літаратурным жыцці Гомеля і Мінска, паспеў выступіць у друку з некалькімі вершамі, крытычнымі артыкуламі, рэцэнзіямі. Ужо ў ранніх вершах М. Сурначоў выявіў сябе як неблагі паэт-лірык, здольны напоўніць верш свежымі ёмістымі вобразамі, трапна скарыстаць фальклорныя выяўленчыя сродкі. Аднак найбольш поўна паэт здолеў раскрыць свой талент у экстрэмальных умовах барацьбы з фашысцкімі захопнікамі, у перапынках паміж напружанымі крывавамі баямі. Вядома ж, ён мог бы шмат зрабіць для літаратуры, калі б адзін з баёў не стаў для яго апошнім...

Пасля смерці паэта выйшлі яго зборнікі “На сурмах баравых” (1946), “Барвовая зара” (1959), “Одна любовь” (у перакладзе на рускую мову; 1971), а таксама кніга “Акопны спеў” (1986), куды акрамя вершаў М. Сурначова ўвайшлі яго лісты, успаміны сяброў і сучаснікаў, артыкулы журналістаў і літаратараў.

Падрыхтаваў **Віктар ЖЫБУЛЬ**.

У “Родным слове” друкаваліся вершы Міколы Сурначова “У стоптаным жыцце” (1995, № 5), “Паходная” (2000, № 5), “Паштоўка” (2004, № 7; тамсама згадка пра паэта ёсць у аглядавым артыкуле “Скрыжалі памяці: Пра пісьменнікаў Беларусі, якія загінулі ў гады Другой сусветнай вайны” Алеся Бельскага).

*Толькі той душы лекаваць дужы, / Што з душою
балючай сам (Толькі той, 357).*

*Трывацьме на зямлі каменны век, / Пакуль на сэрцы
/ Камень носіць чалавек (443).*

*Ты жывеш, / Пакуль шалёным птахам / У тваёй
душы / На ўсё размашиа / Б’еца страх, / За якім,
відаць, / Адно бястрашиа... (Перад апошнім, 293).*

*У кожным / Аднаведна яго шчадраце / Бог расце
(436).*

*У свет пасланы кожны, як Хрыстос, / Айцом ня-
бесным на святыя справы... (Самотны санет, 361).*

*У сэрцы ці ўзімку, ці ўвесну / Богу й маці няцес-
на (431).*

*У шчасці розныя, роўныя ўсе ў бядзе, / Хоць кож-
ны жыве на сваёй планетцы. / Не радуйся, калі вораг
твой упадзе, / І сэрца не весялі, калі ён спатыкнеца
 (“У шчасці розныя, роўныя ўсе ў бядзе...”, 55).*

*Узвышаймася. / Бо на ўзвышэнне / Вышыні ў нябё-
саў стае! (“Не ўзвышэнне сябе самога...”, 85).*

*Усе мы жывём пад прыглядам Божым (“Адна ў
небыццё і ў быццё дарога...”, 63).*

Хто многа любіў – даруецца многа, / Хто мала

любіў – даруецца мала (Выратаванне, 127).

*Хто нявінных гняце, / Тога Бог пакарае (“Вязні –
як вузлякі...”, 87).*

*Хто скупа сее – той скупа жне, / Хто шчодро сее –
шчодро збірае (“Каму соладка і ў палыне...”, 61).*

*Чалавек датуль / З жыццём у згодзе, / Покуль
з ім / Яго святы анёл... (“Здасца хата ўбогая пала-
цам...”, 388).*

*Чалавек і ў космасе, і на зямлі / Самотны а безаба-
ронны, / Як помнік (Скрозь, 295).*

*Чалавек не памірае, / Зямныя адбыўшы дні, / Ён
вртаецца да цішыні... (438).*

*Чалавек пакідае зямное жытло, / Каб прыняў яго /
Вечны Розум (Каб прыняў..., 332).*

*Цёмная пакута й светлы плён – / Ільняным здавён
спавіты лёсам (Тчэцца..., 179).*

*Яшчэ ніхто / Свой лёс не перарос (І толькі след
на небе..., 223).*

Марыя НОВІК,
кандыдат філалагічных навук.

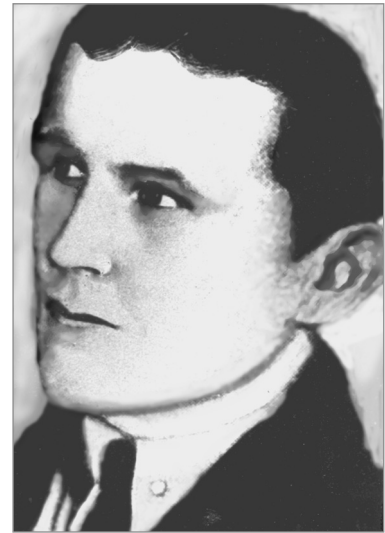
Ганарар за публікацыю аўтар ахвяруе на развіццё часопіса.

Віталь ПАДСТАЎЛЕНКА

ЖАНРАВА-СТЫЛЁВЫ “ІНТЭР’ЕР” АПОВЕСЦІ “У ІХНЫМ ДОМЕ” РЫГОРА МУРАШКІ

Рыгор Мурашка (16.02.1902, в. Бязверхавічы Слуцкага р-на — канец красавіка 1944 г.) — беларускі пісьменнік, сябра літаратурных аб’яднанняў “Маладняк” і БелАПП. Аўтар зборнікаў апавяданняў “Стрэл начны ў лесе” (1926), “Прыгранічны манастыр” (1930), “Званкі” (1931), “Гузікі” (1932), “Мюдаўская ноч” (1934), аповесці “У іхным доме” (1929), раманаў “Сын” (1929), “Салаўі святога Палікара” (1940), “Таварышы” (1942, пад псеўд. Максім Загорскі), “Насуперак лёсу” (1942, пад псеўд. Мікалай Дуброўскі).

У гады Вялікай Айчыннай вайны Р. Мурашка вёў падпольную антыфашысцкую дзейнасць у Мінску, з восені 1943 г. удзельнічаў у партызанскай барацьбе на Лагойшчыне. Загінуў у час прарыву блакады.

Сучасны погляд на літаратурны працэс 1920–1930-х гг. дазваляе пераканацца, што прымусовы ідэалагічны стандарт стаў не толькі прычынай уніфікавання многіх цікавых творчых ідэй, але і своеасаблівым арыенцірам для распрацоўкі мастакоўскіх канцэпцый спазнання рэчаіснасці. Менавіта такімі абставінамі можна патлумачыць распаўсюджаны тады факт падмены мастацкага канфлікту, заснаванага на гуманістычных ідэалах, спрошчана-класавай антаганістычнасцю. Дадзеная заўвага ў поўнай меры адносіцца і да сатырычнай аповесці “У іхным доме” Рыгора Мурашкі (1927).

У сучасным літаратуразнаўстве бытуе неаднароднасць поглядаў на жанравае вызначэнне твора. Пры гэтым айчыннымі вучонымі пад увагу бярэцца шматлікасць праяў сацыяльна-псіхалагічнага жанру ў мастацкай сістэме твора. Прычыны нерэалізаваных аўтарам жанравых патэнцый, на думку даследчыкаў, знаходзяцца ў недастатковай аналітычнасці аповесці і ў яе павярхоўным выкрывальніцтве. Аднак названыя пралікі робяцца менш відавочнымі, калі разглядаць згаданы твор у межах сатырычнай плыні, да якой, на наш погляд, ён і мае непасрэднае дачыненне, бо па агульнай накіраванасці з’яўляецца прыкладам сатырычнай прозы.

Мастацкі прыныцп антыэстэтызму прадвызначыў тут характар адлюстраваных сітуацый і паспрыяў расстаўленню сэнсавых акцэнтаў пры абмалёўцы сатырычных персанажаў. Дэталёва апісваючы несамавітыя ўчынкі герояў і працэс рэалізацыі іх геданістычна-інтымных жаданняў, аўтар імкнуўся сатырычна знізіць вобразы “былых”, таму з саркастычнай іроніяй падкрэслівае “жывельнасць” гэтых тыпаў.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 4.

Усе сатырычныя партрэты ў аповесці Рыгора Мурашкі абмалёўваюцца па імператывах рэалістычнай праўдападобнасці з ужываннем рознагатыповай гратэскавай дэталізацыі. У такім вонкава размаітым падборы кампанентаў захоўваецца лагічная паслядоўнасць, бо ў савецкай эстэтыцы гратэск разглядаўся як адна з формаў менавіта рэалістычнага адлюстравання жыцця [3, 248].

Нягледзячы на пэўную сюжэтна-вобразную заданасць твора, сапраўдная крэацыйнасць пісьменніцкага мыслення выявілася ў сатырычным аспекце аповесці. Аўтар арыгінальна выкарыстоўвае класічны кантраст – параўнанне “жывога” і “мёртвага” ў апісанні “мярцвельных формаў жыцця”. Гратэскавае прыпадабненне людзей “жыцця для жыцця” да рэчаў, прадметаў, параўнанне герояў з лялькамі і жывёламі падкрэслівае аўтарскую апазіцыйнасць адносна бездухоўных, механічна-жывельных прыныцаў існавання.

Апісваючы вонкавую атрыбутыўнасць мяшчанскага свету, аўтар звяртаецца да стылёвай варыянтнасці. У працэсе дэталёвай абмалёўкі аднаго з асноўных месцаў дзеяння – старога дома Вольгі Маліноўскай – адбываецца панарамнае азнаямленне з інтэр’ерам, пры гэтым ужываюцца традыцыйныя штампы мяшчанскага асяродку: пакаёвая паўцемра, плюшч, грамафон і г. д. Пры апісанні “паэтычнай мансарды” Непакоева пісьменнік узбудзіў толькі асобныя дэталі (ложак і стары пісьмовы стол), якія аспрадкавана дэманструюць жыццёвую філасофію героя: “Уся кватэра складалася з двух невялічкіх пакояў. Адзін быў нечым накшталт гаспыннага, а другі і спальню, і рабочым габінетам адначасова. Ложак быў закрыты рассоўнаю шырмаяю, і гэты большы паказвала ў пакоі на спальню, чымся стары пісьмовы стол на рабочы габінет” [1, 114].

Магчымасці розных мастацкіх прыёмаў аўтар выпрабуе і ў сатырычным партрэтаванні іншых персанажаў:

А. Гэта можа быць бліскавічны (А. Макарэвіч) па сваёй трапінасці штрэх-характарыстыка, штрэх-паўнанне: “Сярод усёй гэтай публікі яскрава кідаліся ў вочы людзі гуляньня, ежы, адпачынку, людзі жыцця для жыцця” [1, 101].

Б. Сатырычна прадстаўленая аўтарская ідэя выкрыцця маральна-душэўнай мізэрнасці і чалавечай “палавінчатасці” ўвасобілася ў персанажах-“дублёрах” – Русабаі і Бацубаеве: “Абодва блішчэлі сваёй разьвязнасцю, упэўненасцю багатых (грошы – усё!) і сваёй няўседлівасцю. Абодва былі надобны адзін да аднаго і надворным выглядам, і складам думак, і нават прозьвішчамі” [1, 105].

В. Вяршыняй камічнай абмалёўкі персанажаў у аповесці Р. Мурашкі лічыцца разгорнутае іранічнае апісанне Вокалава-Кулака, якое з’яўляецца ўзорам “пластычна-анатамічнага партрэтавання” (З. Драздова). Увага да фармальна-асаблівага героя дапаўняецца іранічным каментарам аўтара. У выніку гэтага мастацкі партрэт не толькі забяспечвае “зрокавае” ўспрыманне вобраза, але і выконвае адносна яго характарыстычную функцыю. Тэкстуальна праілюструем: “Гэта – нявысокі і ня зусім нізкі, ня шырокі, а, наадварот, танклявы, – ат, чалавек сабе, як чалавек. Але што было ў ім вызначальнага, дык гэта твар... памышынаму выцягнуты ўперад, тонкі і востры. Нос на ім займаў зусім мала месца, таксама як і ўвесь твар, сьціснуты з бакоў і падаўшыся крыху ўперад і ўгару. <...> Вочы пад рэдзенькімі бруднаватымі брывамі, бы асакою папрарэзваны, такія маленькія. А бачаць яны, здаецца, усюды адразу: і сьпераду, і ззаду, і па баках, і ўнізе, і ўгару. <...> Нягустыя вусы яго падстрыжаны паангельску, нібы знарок, каб займаць менш месца... складалася такое ўражаньне, як быццам-бы прырода эканоміла шмат год і са сваіх выражымленых астатчкаў стварыла спецыяльна для рэжыму эканоміі Вокалава-Кулака. <...> [Ён] зьняў шапку і зьняў так ашчэдна для сілы рукі, што рухавая скура галавы быццам выпаўніла каманду мазгоў, а рука толькі падхапіла шапку” [1, 68 – 69].

Складаная сістэма эмацыйна-сэнсавых адценняў уласціва апісанню гераіні твора Маліноўскай. Кантaminaцыя рамантычна-белетрыстычнай плыні партрэтных замалёвак “чароўнай красуні гарадскога дэмімонду” [1, 166] і выкрывальна-сатырычная ацэнка гераіні выліваюцца ў моцны кантраст, мэтай якога, думаецца, было стварэнне максімальна аб’ектыўнай прасторы для аўтарскіх разваг адносна ролі маральнасці і эстэтычнасці ў грамадстве.

Яшчэ адной стылёвай асабліваасцю аповесці з’яўляецца дэталізаванае апісанне адзеньня галоўнай ге-

раіні і працэсаў яе пераапраанання, што на падставе прамых асацыяцыйных ланцугоў падкрэслівае матывы прыкідвання і змены масак, якія выступаюць камічнымі дамінантамі ў творы.

Важнае месца ў фармаванні агульнай стылёвай карціны аповесці мае сюжэтна-кампазіцыйная, вобразная і моўная (нават на мікраўзроўні фразавай арганізацыі) кантрастнасць. Прыклад апошняй: “Бяссонныя ночы сваёй бліскучасцю зьліліся ў вялізны вабны фэйерверк, што ўспалыхнуў над яе раннімі жаданьнямі і застаўся далёкім маяком, на якім грэюцца цяперашнія халодныя думкі” [1, 15].

Сярод неназваных адметнасцяў твора “У іхным доме” варта адзначыць шырыню хранатопу, удалае выкарыстанне прыёмаў псіхалагічнай сатыры (унутраныя маналогі, успаміны і сны гераіні, пейзажна-рэчавая дэталізацыя, прыём адцягненага партрэта), прамую і рэтраспектыўную формы адлюстравання фактуальнасці, сінтэз гратэскава-будзённага, эксцэнтрычнасць (вобраз Жоржа), няўскладненую форму фабульнага руху, частковую інертнасць дзеяння ў выніку празмернай апісальнасці і не заўсёды паслядоўнай псіхалагічнай аргументацыі ўчынкаў персанажаў, крэацыйнае пераасэнсаванне карнавальных матываў і сродкаў паэтыкі (напрыклад, асучасненая карнавальная мадэль вечнага балю абмалёўваецца сродкамі іроікамізму).

Нагадаем, што адной з асноватворных тэмаў беларускай савецкай прозы ўвогуле і сатыры ў прыватнасці была тэма асобы і рэвалюцыі, асабліва плённа распрацаваная ў ракурсе выкрыцця “рэшткаў старой грамадскасці”. Агульная аўтарская абмежаванасць у падборы сатырычных герояў тлумачыцца ўсвядомленымі ці падкарэктаванымі грамадскай ідэалогіяй перакананнямі наконт таго, што аб’ектам сатыры “могуць быць толькі выключэнні з савецкай сістэмы” (К. Крапіва; 2, 239). У гэтым, на нашу думку, і трэба бачыць вытокі распаўсюджанасці шматаблічнага сатырычнага тыпу – прадстаўніка “былога свету” з дэфармаванай шкалай маральных каштоўнасцяў. Самабытным прыкладам тут выступае аповесць “У іхным доме” Рыгора Мурашкі.

Літаратура

1. **Мурашка Р.** У іхным доме: Аповесць. – Мінск: Белдзяржвыд, 1929.
2. **Крапіва К.** Збор твораў: У 6 т. Т. 2. – Мінск: Маст. літ., 1997.
3. **Шестаков В.** Эстетические категории: Опыт систематизации и исторического исследования. – Москва: Искусство, 1983.

У “Родным слове” (1993, № 4) раман Рыгора Мурашкі “Таварышы” разглядаў Міхась Мушыньскі ў рамках Праграмы-праспекта па беларускай літаратуры для VIII – XI класаў сярэдняй школы (тэма “Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны 1941 – 1945 гг.”). Апошняя буйная публікацыя твораў Р. Мурашкі – у 3-м томе кнігі “Скрыжалі памяці” (Мінск: Бел. кнігазбор, 2005), дзе змешчаны апаваданні “Бросня вясновая”, “Закопаны пуп”, раздзел з аповесці “У іхным доме”, урыўкі з раманаў “Сын”, “Салаўі святога Палікара”, “Таварышы”, навела “Смерць маткі”, а таксама дакументальныя матэрыялы з разведчыцкай практыкі пісьменніка “Мінск акупіраваны”.

Юры БАБІЧ

“...І ТРОХІ АРАНЖАВЫ АД ЗАРАНКІ ПАЎЗМРОК”

АРАНЖАВЫ КОЛЕР І ЯГО АДЦЕННІ Ў ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА
І ІНШЫХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Сярод усіх колераў спектра аранжавы (ад франц. *orange* апельсін), мабыць, найменш частотны ў творах беларускіх пісьменнікаў. Значэнне каляроніма – ‘які мае чырвона-жоўтую афарбоўку, падобны да колеру апельсіна’. Менавіта з гэтым прадстаўніком паўднёвай садавіны атаясамліваецца аранжавы колер, а паколькі апельсіны ў Беларусі не растуць, то і само колераабзначэнне рэдка ўжываецца мастакамі слова. З іншага боку, ужо сам факт увядзення ў кантэкст згаданай колеравай лексемы сведчыць пра нешта не зусім звычайнае, арыгінальнае, акцэнтнае ўвагу чытача на пэўным фрагменце. Падобную семантыку мае і іншы, больш звыклы каляронім – рыжы, але ён традыцыйна выкарыстоўваецца пры апісанні колеру валасоў чалавека або масці жывёлы. Таму спалучальныя магчымасці прыметніка *рыжы* даволі абмежаваныя. Праўда, пры ўмове метафарызавання дадзенай колеравай лексемы можа выступаць элементам пейзажнай характарыстыкі. Пры гэтым пераважна з адмоўнай эмацыяна-экспрэсіўнай афарбоўкай. Што ж да слова *аранжавы*, то яго можна лічыць у нейкай ступені вытанчаным, узнёслым колеранайменнем, хоць у розных кантэкстах яно можа набываць розную канатацыю.

З усіх айчынных аўтараў найбольш прадуктыўна каляронім *аранжавы* выкарыстаў **Уладзімір Караткевіч**. У яго творах зафіксаваны 44 выпадкі ўжывання непасрэдна прыметніка *аранжавы*, 10 разоў уведзена ў кантэкст колераабзначэнне *апельсінавы*, яшчэ адзначаны складаны найменні *саладжава-аранжавы*, *жаўтавата-аранжавы*, *смуглява-аранжавы*, *светла-аранжавы*, *ружова-аранжавы*, *слаба-аранжавы*, *бела-аранжавы*, *зялёна-аранжавы*, а таксама кампазіты з першай часткай “аранжавы”: *аранжава-барвяны*, *аранжава-жоўты*, *аранжава-чашуйчаты* і *аранжава-цьмяны*. Як бачна, і пісьменнік надзвычай актыўна выкарыстоўвае багаты вобразны патэнцыял каляроніма *аранжавы*, удакладняючы ў кожным канкрэтным выпадку яго адценні. Пры гэтым колераабзначэнне можа спалучацца з назоўнікамі розных лексіка-семантычных груп, апісваць розныя з’явы і рэаліі, ствараць шматгранны і арыгінальны вобраз. Разгледзім спачатку выяўленчы характар аранжавага колеру ў пейзажных замалёўках: *І мы прыехалі ў невялікую вёску... нібы апушчаную на дно зялёнага мора, нібы паглыбленую ў зялёны і трохі аранжавы ад заранкі паўзмрок* (“Дрэва вечнасці”); *У начным небе над Масквою, злёгка аранжавым ад агнёў, плыла густа-барвяная з белым званіца царквы Клімента* (“Нельга забыць”); *І толькі ланікі, малосенькія кавалчкі поля, былі азораны няпэўным аранжавым святлом* (“Свая легенда”); *А сонца сядала, і зелень дрэў набыла аранжавае адценне* (“Каласы пад сярпом тваім”); *Кучаравілася вакол капліцы сонечная*

Размова пра колера-светлавую эстэтыку ў творах беларускіх пісьменнікаў пачалася ў сакавіцкім нумары. У сакавіцкім і красавіцкім нумарах разнавадалася пра белы колер, у вераснёўскім – пра чырвоны.

шытышына, расшытая лакараванымі аранжавымі і чырвонымі ягадамі (“Хрыстос прыязміўся ў Гародні”); *На вялізным, на нізкім аранжавым месяцы цень вялізны белага з чорным крыла* (“Буслы вучаць дзяцей”). Ва ўсіх прыведзеных фрагментах фактычна не ўжываецца чысты аранжавы колер. Ён або ўдакладняецца няколеравымі словамі – *трохі аранжавы*, *злёгка аранжавым*, *няпэўным аранжавым святлом*, *аранжавае адценне*, – або суправаджаецца іншымі каляронімамі – *аранжавы і чырвоны*, *аранжавы і белы з чорным*. Аўтар імкнецца максімальна дакладна перадаць афарбоўку рэаліі і яе прычыну. Такая дэталізацыя дазваляе лёгка ўявіць апісанае, выразна ўбачыць жывую карціну.

Каляронім таксама адыгрывае істотную ролю пры характарыстыцы канкрэтных аб’ектаў, пабудоў: *А вежы Іерусаліма, вежы нейкай невядомай архітэктуры, пафарбаваныя палосамі: ніжні ярус шэры, дах яго аранжавы, верхні ярус белы з зялёным дахам* (“Званы ў прадоннях азёр”); *Крыху правей стаўка, чарнейшыя за сцяну лесу, бачныя былі нейкія будыніны, і раптам па адной з іх бліснуў аранжавы цьмяны прастакутнічак* (“Чорны замак Альшанскі”); *За спіной з’явіўся сярод цемры аранжавы прамакутнік дзвярэй і ў ім сілуэт падабранай, налітай імпэтнай і спакойнаю сілаю постаці* (“Нельга забыць”); *Ніколі мастак, калі ён сумленны, не намалюе партрэт маці з аранжавых і сініх трохкутнікаў або як там яшчэ* (“Нельга забыць”); *Сядзела ў сваім любімым куточку канаты, асветленая аранжавым абажурам* (“Нельга забыць”); *Юроўская званіца ў спакойным вячэрнім сонцы ўся аранжавая* (“Званы ў прадоннях азёр”). У некаторых мікракантэкстах каляронім ужываецца не ізалявана ад іншых колера- або святлоабзначэнняў, а ўдакладняецца, канкрэтызуецца імі: *аранжавы – шэры, белы з зялёным, аранжавы – цьмяны*. Аўтар перадае дробныя дэталі змянення афарбоўкі, асвятлення, што дазваляе выразна бачыць апісаную карціну. Таксама звяртае на сябе ўвагу своеасабліва “колеравая геаметрыя” У. Караткевіча, калі *аранжавы* спалучаецца з назвамі пэўных фігур: *аранжавы прастакутнічак, аранжавы прамакутнік, аранжавы трохкутнік*. У дадзеным выпадку выразна праяўляецца індывідуальна-аўтарская спецыфіка бачання колеру ў спалучэнні з фактурай прадмета, дзе форма аб’екта, яго аб’ём выступаюць важным элементам мастацкага цэлага.

Важную выяўленчую ролю ў мастацкім радку пісьменніка адыгрываюць складаныя каляронімы – кампазіты – з асноўным кампанентам *аранжавы*. Праз іх выкарыстанне ствараюцца сапраўды запамінальныя апісанні, якія надаюць кожнаму фрагменту незвычайную выразнасць і маляўнічасць: *І лясы вакол былі таксама зялёна-аранжавыя* (“Хрыстос прыязміўся ў Гародні”); *Вакол былі ружова-аранжавыя калоны, узнесены ў неба* (“Каласы пад сярпом тваім”); *Гарэлі за акном шматлікія гарадскія агні, рознакаляровыя, ад саладжава-аранжавых да безжыццёва-зеленаватых* (“Чорны замак Альшанскі”); *І тут перад вачыма дзя-*

цей успыхнула ў тумане белая шырокая вясёлка, **слаба-аранжавая** звонку, шыза-блакітная знутры (“Каласы пад сярпом тваім”); *Твар гэты здаваўся яшчэ больш страшным, бо выступаў, як на карцінах Рэмбранта, жаўтавата-аранжавай плямай з цемрыва* (“Каласы пад сярпом тваім”). Такія колеравыя прыметнікі можна лічыць індывідуальна-аўтарскімі ўтварэннямі, паколькі падобныя кампазіты не зафіксаваны намі ў творах іншых пісьменнікаў. Караткевічаўскія кампазіты выразна адлюстроўваюць яго спецыфічнае колераўспрыманне, бо спалучаюцца, здавалася б, не зусім лагічныя паводле семантыкі лексемы: *ружова-аранжавы, жаўтавата-аранжавы*, дзе *ружовы* і *жаўтаваты* выяўляюць самыя светлыя адценні спектра, *саладжавы, слабы*, дзе ўласна колеравае значэнне адсутнічае ўвогуле. Але якраз такія каляронімы і з’яўляюцца найбольш інфармацыйнымі і паказальнымі ў плане адлюстравання аўтарскай манеры ўспрымання свету ў колеры.

Варта звярнуць увагу на яшчэ адно слова са значэннем аранжавага колеру ў творах Уладзіміра Караткевіча – прыметнік *апельсінавы*. Выклікаючы зусім канкрэтныя асацыяцыі, каляронім, здавалася б, можа ўжывацца толькі пры непасрэдным згадванні паўднёвых пладоў. Але пад прамым майстра асацыяцыйны сувязі істотна пашыраюцца, становяцца важным элементам не толькі ўласна колеравай характарыстыкі, але і цэлага мастацкага фрагмента: *Вячэрня апельсінавае святло клалася на маладую лістоту, і замак сярод гэтай раскошы здаваўся брыдкай, але і прыгожай рапухаю сярод кветак* (“Чорны замак Альшанскі”); *Нізкае ўжо сонца клала апельсінавыя адценні на лістоту* (тамсама); *Але гэта была не тая бясколерная апельсінавая рыжына, што здараецца часцей за ўсё, а быў гэта колер цёмнага чырвонага дрэва, што заўсёды адлівае глыбінным золатам* (тамсама). Няцяжка заўважыць амаль семантычна тоеснае выкарыстанне каляроніма ў першых двух сказах. У апошнім кантэксте спалучэнне *бясколерная апельсінавая рыжына* можа ўспрымацца як нейкі алагізм, але якраз гэты момант і актывізуе думку чытача, скіроўвае на пошук менавіта свайго, індывідуальнага і непаўторнага колеравага ўяўлення.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што колеракод *аранжавы* займае надзвычай важнае месца ў колеравай палітры Уладзіміра Караткевіча. Гэты ўвогуле нетыповы для беларускай літаратуры каляронім у творах пісьменніка набывае асаблівы мастацкі сэнс, вызначаецца шырокімі спалучальнымі магчымасцямі і вялікім вобразным патэнцыялам.

У адзінкавых выпадках лексема *аранжавы* ўжываецца і некаторымі іншымі айчыннымі пісьменнікамі. Так, у фантастычным апавяданні “Рыжая ластаўка” **Міхася Зарэмбы** каляронім выкарыстаны двойчы: *Карта міцела далёкімі зоркамі і сузор’ямі, азараючыся ледзь прыкметнымі аранжавымі сполахамі, нібы перад далёкай летняй навальніцай; Пункцірныя і загадкавыя знакі зніклі, а ў аранжавым арэоле пачала праяўляцца выява рыжасаловай ластаўкі*. Тут мы маем справу, мабыць, з найбольш яркім адлюстраваннем сферы ўжывання згаданага колераабзначэння. Апісваючы неверагодныя, немагчымыя ў рэальнасці падзеі, аўтар можа даць волю фантазіі, апісаць незвычайныя здарэнні і паказаць незвычайных герояў. Таму ў дадзеным кантэксте каляронім *аранжавы* ўспрымаецца як сапраўды незямны, але цёплы і прыемны.

Рознакаляровую карціну восеньскай пары дапаўняе прыметнік *аранжавы* ў рамане **Макара Паслядовіча**

“Святло над Ліпскам”: *У самым гушчары, у засені старой калматай елкі, адчула халодны подых восені і ціхая сям’я берасклету. Яго лісце зрабілася васкова-празрыстым, і толькі рэдкія пацеркі ягад здзіўлена пазіралі на свет са сваёй мяккай аранжавай аправы чорнымі бліскучымі вочкамі. І ў гэтым фрагменце аранжавы мае станоўчую эмацыйна-экспрэсіўную афарбоўку, на што непасрэдна ўказвае эпітэт мяккай. Разам з тым ужыванне ў дадзеным апісанні менавіта слова аранжавы ў пэўным сэнсе нечаканае. Больш звыклым было б увядзенне ў кантэкст іншага прыметніка са значэннем жоўтага колеру, напрыклад *рыжы, чырвона-жоўты* ці падобнага да іх. Але якраз менш чаканы каляронім з’яўляецца больш паказальным, паколькі міжволі прымушае засяродзіць на сабе ўвагу, стымулюе зрокавыя асацыяцыі пры чытанні фрагмента.*

Крыху іншы эмацыйны фон ствараецца **Янкам Брылём** у кнізе “Жменя сонечных промняў” пры апісанні шывшыны ў зімовую пару: *У калючым сярэбраным голлі яшчэ ўсё трымаюцца, таксама заінелыя, аранжавыя зморшчаныя ягады*. З аднаго боку, можна зрокава ўявіць прыгожую, маляўнічую карціну: чырвона-жоўтыя ягады на белым (сярэбраным) голлі. Гэтае станоўчае ўражанне ўзмацняецца дзеепрыметнікам *заінелыя*, які асацыюецца з белым колерам. З другога боку, агульную прыемную эмацыйна-экспрэсіўную афарбоўку парушае азначэнне *зморшчаныя*. Таму і ўсё апісанне ўспрымаецца неадназначна.

Зрэдку каляронім *аранжавы* можа ілюстравачь колер адзення. Ужо сам па сабе такі факт прымушае засяродзіць увагу на адпаведным моманце апісання, бо такое яркае адзенне не з’яўляецца звыклым, мы не сустракаем яго на людзях штодня. Наадварот, гэта сведчанне нечага незвычайнага, што і прыцягвае сваёй нечаканасцю. Менавіта падобную сітуацыю бачым у версеце **Алеся Разанава** “Маму Тхакур дас”:

Маму Тхакур дас у аранжавым аблачэнні сядзіць, скрыжаваўшы ногі... Адпаведны рэдкі каларыт стварае не толькі спецыфічны колер адзення, але і не менш спецыфічнае імя героя. У сукупнасці атрымліваецца арыгінальная карціна з усходнім матывам.

Уладзімір Арлоў выкарыстоўвае ў творах старажытную славянскую назву аранжавага колеру – *памаранчавы*: *Вялікая памаранчавая поўня, што паднялася над вінаграднікам, асвятляла не толькі лозы з важкімі цёмнымі гронямі – у яе святле ён [Мікола Гусоўскі] убачыў і марнасць свайго наіўнага парывання* (“Сны імператара”). Мы ўяўляем надзвычай яркі месяц, які выпраменьвае чырвона-жоўтае святло. Пры гэтым у кантэксте выразна праяўляецца пэўны сімвалічны кампанент каляроніма. Канцавая частка сказа – *убачыў і марнасць свайго наіўнага парывання* – падкрэслівае псіхалагізм, напружанне, кантрастнасць: яркае рознакаляровае святло не дапамагае герою. Варта адзначыць, што прыметнік *памаранчавы* не фіксуецца пяцітомным “Глумачальным слоўнікам беларускай мовы”, хоць апошнім часам згаданая лексема пашырае сферу свайго ўжывання.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што каляронім *аранжавы* і яго элементы не вызначаюцца вялікай прадуктыўнасцю ў творах беларускіх аўтараў (выключэнне – Уладзімір Караткевіч). Але разам з тым іх мастацкая вартасць бяспрэчная. Колер спелага апельсіна, яркага сонца надзвычай яркава перадае аўтарскую задуму, стварае запамінальны і цёплы вобраз, выклікае да жыцця разнастайныя чытацкія асацыяцыі.

Жанна ШАЛАДОНАВА

“АДАРВАЛІ СІРАЦІНУ АД СВАЁЙ ЗЯМЛІ...” МАТЫЎ СІРОЦТВА Ў ТВОРЧАСЦІ ВІНЦЭСА КАРАТЫНСКАГА І ТАРАСА ШАЎЧЭНКІ

Сувязь імёнаў Тараса Шаўчэнкі і Вінцэса Каратынскага да гэтага часу не стала аб'ектам параўнальна-тыпалагічнага аналізу. Між тым падставы для супастаўлення існуюць. Можна правесці тыпалагічныя паралелі ідэйна-эстэтычнага, вобразна-тэматычнага плана, якія замацоўваюцца бліжэй ментальна-культурным, сацыяльна-гістарычным кантэкстам творчасці ў прыгонным, сацыяльна і нацыянальна залежным грамадстве, а таксама некаторымі фактамі падабенства жыццёвых лёсаў мастакоў. Безумоўна, трагічныя перыпетыі лёсу паўплывалі на тэматычныя прыярытэты творцаў, і адным з такіх вобразаў з'яўляецца вобраз сіраты і матыў сіроцтва, скразны ў паэзіі Кабзара і таксама знакавы ў творчасці В. Каратынскага.

Пакуты сіроцтва Тарас Шаўчэнка зведаў спаўна. Ён страціў маці ў дзевяцігадовым узросце. Каб выжыць нейкі догляд за малымі дзецьмі, бацька вымушаны быў ажаніцца другі раз. У мацах былі свае трое дзяцей. А праз два гады бацька таксама памёр. Асабліва сціснёна дзяцінства Т. Шаўчэнкі так перадаў у апавесці “Княгіня”: “Кто видел хоть издали мачеху и так называемых сведенных детей, тот, значит, видел ад в самом его отвратительном торжестве”.

Бацька Вінцэса Каратынскага, Аляксандр Каратынскі, загінуў (утапіўся ў Нёмане) неўзабаве пасля набывання вольнай і жаніцбы з Юзафатай з Далідовічаў.

Сваю ролю ў мастацкім генезісе матыву сіроцтва адыграла народна-песенная традыцыя. У беларускім і ўкраінскім фальклоры менавіта сіроцкія песні вельмі распаўсюджаныя і шматварыянтныя, а сірата – адзін з улюбёных, душэўна і эмацыйна насычаных вобразаў. Увага да сіроцкага лёсу – адна з праяў прыроднай гуманнасці беларусаў, іх нацыянальнага менталітэту” [4, 256].

У народна-песенным духу створаны верш “Сірата” В. Каратынскага. Ён мае суб'ектны характар, апавед вядзецца ад імя галоўнай герані. Падобную форму маюць вершы “Сваты”, “Бярозка”. (Заўважым, гэта – улюбёны мастацкі прыём у шаўчэнкаўскай ролевай лірыцы, у якой перабіраюцца, аналізуюцца варыянтныя жаночай нядолі, у тым ліку і сіроцтва.) Скарыстоўваючы вядомыя фальклорныя клішэ жаласлівага расповеду пра няшчасную долю дзяўчыны-сіраты, В. Каратынскі паглыбляе, тыпізуе сітуацыю, раскрывае яе драматызм, стварае псіхалагічна пераканальны, звычайны дасканалы мастацкі вобраз.

Першыя лірычныя вершы Кабзара, створаныя ў форме думак, вельмі набліжаны да народных песняў. Амаль у кожным з іх матыў сіроцтва, самоты, наракання на ліхую долю нязменна суправаджае вобраз лірычнага героя. Мастацкія малюнкi адпаведныя жыццёвай сітуацыі, якую ў той час перажываў Т. Шаўчэнка. Сірата робіцца яго лірычным двайніком, з якім ён не расстанецца да канца творчага шляху.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 3.

Значная колькасць твораў у народна-песенным духу, так званых ролевых вершаў, напісана Т. Шаўчэнкам падчас выгнання. У гэтых вершах сітуацыя сіроцтва з заканамерным пастаянствам паўтараецца, варыюецца ў розных жыццёва-побытавых адценнях. Матыў сіроцтва па-ранейшаму ў адпаведнасці з душэўна-пачуццёвай сферай паэта, яго асуджанасцю на адзіноту акцэнтую стан забыцця, закінутасці сярод чужых людзей у чужым краі і, паколькі аўтар жыве, у асноўным, успамінамі, яскрава ўваскрашае эпізоды нешчаслівага дзяцінства.

*А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій рядніні.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодость моя [3, 311].*

Мастацка-эстэтычнае фармаванне, канцэптуальнае насычэнне матыву сіроцтва, яго развіццё ў паэзіі Т. Шаўчэнкі і В. Каратынскага адбываліся і ў адпаведнасці з рамантычным метадам творчасці, пры рамантычным успрыманні свету, пры якім матыў сіроцтва адзін з ключавых, нясе значную ідэйна-сэнсавую нагрукку, метафарычна ўскладнены, полівалентны.

У вершы “Пастрыжныны”, прадмове да зборніка паэзіі “Чым хата багата...”, В. Каратынскі наступным чынам акрэсліў свой сацыяльна-творчы статус: “Ні бацькі, ні маці няма між сябрыны, / За іх надзяляцьмеце доляй” [1, 19]. Як бачым, паэт надзяляе прыхільных чытачоў надзвычайнымі паўнамоцтвамі замест бацькоў даць яму долю, чакае зычлівасці і падтрымкі. Аўтар праяўляе надзвычайную шчырасць, давер да сваіх чытачоў, якім ён, няшчасны сірата, узрадаваны як самым бліжэйшым, больш родных за іх у яго няма.

Увогуле, у рамантычным мастацтве стан паэта, творчай асобы, генія вылучаецца асаблівай самотнасцю, тужлівасцю, экзістэнцыйным сумам. Кожным з паэтаў-рамантыкаў гэты стан увасабляецца з дапамогай адпаведных мастацкіх сродкаў, тыпу вобразнасці, стыльвых аксесуараў. Прыгадаем татальны знявер самотнага падарожніка ў чырвоным плашчы з твораў Джорджа Гордана Байрана, расчаравана-скептычных герояў Міхаіла Лермантава, любоўную і настальгічную тугу герояў Адама Міцкевіча.

Вышэй мы адзначылі, што тужлівасць, сум першых шаўчэнкаўскіх твораў абумоўлены жыццёвымі абставінамі. Гэта і так, і не зусім так. Калі выйшаў “Кабзар” у 1840 г., Т. Шаўчэнка жыў у Пецярбургу, удалечыні ад Украіны, родных. Аднак ён быў ужо вольным чалавекам, залічаным да Акадэміі мастацтваў К. Брулова, умовы яго жыцця былі дастаткова камфортнымі. Слёзы, сум, плач, туга, якімі насычаны яго

вершы, могуць успрымацца і як даніна рамантычнай модзе, а вобраз сіраты – як літаратурная ўмоўнасць, выява пакутніцкай душы паэта-рамантыка.

Падчас аналізу паэтычных твораў Т. Шаўчэнкі і В. Каратынскага робіцца відавочным, што сірата – не проста паэтычная формула. Гэта ёмістая метафара, трапнае вызначэнне бесчалавечнай сутнасці прыгонніцкай рэчаіснасці, жорсткіх сацыяльных адносінаў, пазначаных шматлікімі несправядлівасцямі, прыніжэннямі, пакутамі. Вобраз сіраты скарыстоўваўся мастакамі для стварэння падкрэслена драматычных жыццёвых сітуацый, акцэнтацыі трагізму чалавечай долі, у якой цесна перапляталіся рознага кшталту няшчасці, выпрабаванні і пакуты.

У паэме “Таміла” В. Каратынскага ў ланцужок бясконцых выпрабаванняў, да суровасці жыццёвага лёсу героя дадаецца яшчэ тая журботная дэталі, што ён выходзіць унукаў-сірот. Такім чынам, і ў згаданым творы матыў сіротства павялічвае ракурс няшчасцяў, узмацняе драматычную танальнасць.

Аднак усё сказанае не вычэрпвае змястоўнай метафарычнасці, сэнсавай ёмістасці матыву сіротства ў паэзіі Т. Шаўчэнкі і В. Каратынскага. Абодва паэты, якія заўсёды выступалі ад імя народа, небеспадстаўна так актуалізавалі, падкрэслівалі свой асаблівы статус, жыццёвы лёс сіраты. У працэсе мастацка-вобразнага стварэння нацыянальнага космасу адбывалася арганічнае ўзаемапрапіканне ўласнага, глыбока асабістага і грамадска-сацыяльнага, агульна-народнага, назіралася заканамерная праекцыя асабістых біяграфій паэтаў на нацыянальную гісторыю. Менавіта таму аблічча лірычнага героя-сіраты, яго жыццёвы вопыт набывалі нацыянальна-сімвалічнае значэнне, у пэўнай ступені канкрэтна ўказвалі на пакутніцкі лёс цэлага народа, яго нацыянальны і сацыяльны прыгнёт, грамадскую несправядлівасць, бяспраўе.

Варта сказаць, што праз вобраз сіраты Т. Шаўчэнкі і В. Каратынскі ў значнай ступені выяўлялі творчае аблічча паэта-выгнанніка, эмігранта, атаясамлівалі яго самотнасць, душэўны боль і бясконцую тугу па Радзіме з псіхалагічным станам няшчаснага, занядбанана сіраты, у якога няма ні блізкіх, ні родных, з якога ўсе пляць, якім усе пагарджаюць.

У элегіі “Туга на чужой старане” В. Каратынскі дае ключ да разумення матыву сіротства як сродку рэалізацыі настальгічных пачуццяў лірычнага героя-эмігранта, адарванага ад родных мясцін, пазбаўленага радзімы, Бацькаўшчыны. Уладзімір Мархель адзначае: «Элегічны верш “Туга на чужой старане” – гэта вяршыня лірыкі Каратынскага. Па сіле выяўленага ў ім пачуцця і па мастацкай гарманічнасці ён не мае роўнага сабе верша ў беларускамоўнай паэзіі XIX ст. Верш “Туга на чужой старане” абвастраў тэму радзімы ўсведамленнем яе страты. Пераняўшы асобны матывы верша французскага паэта-песенніка Ж.-П. Беранжэ “Настальгія, або сум па радзіме”, перакладзенага на польскую мову Уладзіславам Сыракомлем, Вінцэсь Каратынскі асіміляваў іх беларускім фальклорам і дасягнуў у сваёй элегіі высокамастацкай натуральнасці апаўдальнага стылю» [5, 4]. Варта заўважыць, што ўспрыманне матыву сіротства ў настальгічным ракурсе ў многім адпаведнае сутнасцям, знакавым момантам беларускай этнасвядомасці:

*Адарвалі сіраціну
Ад сваёй зямлі,*

*Даўшы розум, хараміну,
Шчасця не далі [1, 17].*

Узгадаючы гады навучання ў Акадэміі мастацтваў у Пецярбургу, Тарас Шаўчэнка падкрэсліваў, што “в тени его [Брулова] изящно-роскошной мастерской, как в знойной дикой степи надднепровской, передо мною мелькали мученические тени наших бедных гетманов. Передо мною расстилалась степь, усеянная курганами. Передо мною красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина, во всей непорочной, меланхолической красоте своей. И я задумывался, я не мог отвести своих духовных очей от этой родной чарующей пачуцця афармляюць мастацка-вобразную, ідэйна-тэматычную структуру твораў, насычаюць іх эмацыяна-пачуццёвую палітру. У паэзіі Т. Шаўчэнкі праз матыў сіротства выразна праступае аблічча настальгіі:

*Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду,
Нема куди прихилиться –
Хоч з гори та в воду.
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б – тяжко жити,
А нема де дітись [3, 25].*

З мэтай найбольш адэкватнай характарыстыкі сучаснага яму стану Украіны Т. Шаўчэнка ў вершы “Да Аснаўя не кі” параўноўвае яе з сіратою і тым самым вельмі дакладна раскрывае глыбінны метафарычны сэнс вобраза. Цэлая краіна ўспрымаецца як сірата:

*Не вернется воля.
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покроють Україну
Червоні жупани!
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить... [3, 46].*

У паэзіі Т. Шаўчэнкі ўвыражаны матыў сіротства ўяўляе найважнейшы момант спазнавальна-аўтарскіх рэфлексій над асабістым жыццёвым лёсам і адначасова актуальнымі сацыяльна-грамадскімі, нацыянальнымі праблемамі, у якіх Кобзар імкнуўся дайсці да анталагічнай сутнасці быцця этнасу: “...Що ми?.. / Чий сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?..” [2, 177].

Такім чынам, можна пераканацца, што ў творчасці В. Каратынскага і Т. Шаўчэнкі матыў сіротства адпаведна афармляе ментальна-культурны і сацыяльна-гістарычны аспекты нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў і ўкраінцаў і, хоць не поўнасцю адэкватны іх псіхалагічным і метафізічным схільнасцям, канцэнтруе найважнейшыя элементы этнасвядомасці.

Літаратура

1. Каратынскі В. Творы. – Мінск: Маст. літ., 1994.
2. Шевченко Т. Автобіяграфія. Дневник. – Киев, 1988.
3. Шевченко Т. Кобзар. – Київ: Веселка, 1998.
4. Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: У 2 т. Т. 2. – Мінск: БелЭн, 2006.
5. Мархель У. Беларускамоўная спадчына Вінцэся Каратынскага: Да 175-годдзя з дня нараджэння // Краязнаўчая газета. 2006. № 34.

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ СРОДКІ Ў ПРОЗЕ АЛЬБЭРА КАМЮ

НА МАТЭРЫЯЛЕ РАМАНА “ЧУЖАНИЦА” І АПОВЕСЦІ “ПАДЗЕННЕ”

Альбэр Камю (1913 – 1960) – знакаміты французскі пісьменнік сярэдзіны ХХ ст., адзін з самых яркіх прадстаўнікоў экзістэнцыялізму. Творчасць А. Камю вызначаецца не толькі мастацкімі якасцямі, але і, у першую чаргу, глыбокім філасофскім зместам. Пры гэтым філасофскія разважанні прымаюць агульнадаступную форму. У цэнтры гэтых разважанняў – самавызначэнне чалавека, яго адносіны да сусвету, сутнасць жыцця і жыццёвых выпрабаванняў, абсурднасць існавання і барацьба з гэтай абсурднасцю.

Пісьменнік пакінуў багатую творчую спадчыну, якая ўключае раманы (“Чума”, “Чужаніца” і інш.), апавяданні (зборнікі “Левы і правы бок”, “Выгнанне і царства” і інш.), эсэ (“Міф пра Сізіфа” і інш.), публіцыстычныя творы і п’есы (“Калігула”, “Непаразуме” і інш.). Найбуйнейшая тэарэтычная праца А. Камю – кніга “Бунтаўнік”. У 1957 г. Альбэр Камю стаў лаўрэатам Нобелеўскай прэміі па літаратуры.

МАСТАЦТВА КАМПРЭСІІ ЯК АСНОЎНЫ СТЫЛІСТЫЧНЫ СРОДАК У РАМАНЕ “ЧУЖАНИЦА”

Раман “Чужаніца” (1942) – адзін з найбольш вядомых твораў Альбэра Камю. У свой час яго з’яўленне выклікала гучную рэакцыю – як станоўчага, так і адмоўнага характару – з боку крытыкі. Твор гэты быў наватарскі ў плане філасофіі і эстэтыкі, яго стыль шмат у чым парушаў традыцыі французскага рамана ранейшых часоў.

Асаблівасці стылю вынікаюць у першую чаргу з характару галоўнага героя, ад імя якога вядзецца апавяданне. Чужаніца – герой сучаснасці, чалавек, што сутыкнуўся з жыццём і пераканаўся ў абсурднасці існавання (А. Камю сцвярджаў, што само па сабе жыццё не абсурднае, але абсурд узнікае пры сутыкненні жыцця і чалавечага існавання). Ёсць розныя падыходы да трактоўкі вобраза Мёрсо: у ім можна бачыць ці то раўнадушную, непрыстасаваную для жыцця ў грамадстве асобу, ці то пакутніка за праўду (як прызнаваў сам А. Камю, Мёрсо пакараны не за тое, што здзейсніў злачынства, а за тое, што не згаджаўся гуляць па правілах грамадства, прыкрываючыся хлуснёй і крывадушшам), ці то ілюстрацыю абсурднасці існавання, дзе ўрэшце нічога “не мае значэння”. Але ў любым выпадку акцэнт робіцца на адасобленасці героя, на тым, што ён – Чужаніца.

Альбэр Камю стварае вобраз чалавека, чужога для ўсіх і ўсяго, што яго акружае, і нават больш: чужога для самога сябе. Здаецца, адзінае, што яго цікавіць, – гэта яго фізічны стан тут і цяпер. Мёрсо не выказвае ні ўзбуджэння, ні расчаравання. Толькі аднойчы (у другой частцы рамана) ён дазваляе сабе выбух пачуццяў у размове са святаром. Галоўны герой усё робіць машынальна, нібыта ў сне, таксама машынальна ён здзяйсняе забойства, машынальна сочыць за судовым працэсам.

Даследчыкі творчасці А. Камю адзначаюць своеасаблівую свядома выпрацаваную лаканічнасць сты-

лю рамана. Нярэдка пісьменнікі перапыняюць аповед з тым, каб засяродзіць увагу чытача на месцы, прадмеце ці персанажы, якія апісваюцца дэталёва, але ў “Чужаніцы” яны, хутчэй, не апісваюцца, а толькі згадваюцца – нам паведамляюць пра іх існаванне, не спыняючыся на іх характарыстыцы. Напрыклад, мы даведваемся, што стары Саламано – “сусед па лесвічнай пляцоўцы” – займае адзіны пакой, які адначасова служыць яму спальняй, кухняй і гасцёўняй. Невядома, ці гэты пакой прыгожы, ці брыдкі, ці прыбраны альбо не. Аўтар не дае ацэнкі, Саламано жыве проста “ў маленькім пакоі”. Што да канторы, дзе працуе Мёрсо, то яна, здаецца, згадваецца толькі для таго, каб паведаміць пра яго род заняткаў. (Зрэшты, усе канторы падобныя, навошта ж траціць моўныя сродкі?) Рэчы таксама проста выбарачна называюцца, але не характарызуюцца, мы не знойдзем вобразнасці ў іх апісанні. “Механічны” погляд выхоплівае прадмет з масы іншых прадметаў і прадстаўляе нам яго “фотаздымак”. Так дзейнічае фотакамера – яна не пранікае ў сутнасць рэчаў, а толькі адлюстроўвае іх форму, даючы нам магчымасць рабіць вынікі самім. Не знойдзем мы і глыбокіх псіхалагічных партрэтаў. У дачыненні да персанажаў пералічваюцца толькі іх тыповыя рысы знешнасці, тыповыя рухі, вопратка. “Жанчына-аўтамат” у кафэ, дырэктар прытулку – “маленькі стары” са стужкай Ганаровага легіёна ў пятліцы, са светлымі вачыма, “апануты ва ўсё чорнае, толькі штаны паласатыя”. Нарэшце, пра тое, як выглядае сам Мёрсо, чытач амаль нічога не даведваецца. Прозвішча – яго твар, словы – яго вопратка. Гэта не здзіўляе, бо камера не можа здымаць сама сябе. Мы даведваемся толькі пра тое, што Мёрсо малады і ў яго загарэлая скура. Маўленне Мёрсо – сухая канстатацыя, і ў выніку тэкст зводзіцца да мінімуму, пазбаўлены дэталю, якія маглі б штосьці тлумачыць ці каментавачь. Пра злачынства Мёрсо кажа: “Гэта з-за сонца”, – на яго думку, тлумачэнні залішнія.

Такім чынам, А. Камю адмаўляецца ад тлумачэнняў апавядальніка, ад псіхалагізму, ад эмацыйнасці і маляўнічасці. Мова персанажаў і сам твор пазбаўлены ўсялякай вобразнасці. Галоўным мастацкім сродкам, да якога звяртаецца А. Камю, з’яўляецца стылістычная кампрэсія, што выражаецца, па-першае, у спецыфічнасці слоўнікавага складу; па-другое, у асаблівасцях сінтаксісу, які быццам адмаўляе ўсе створаныя дагэтуль каноны і традыцыі рамана. Немалаважным стылістычным прыёмам з’яўляецца таксама выкарыстанне нехарактэрнай для мастацкай прозы формы прошага часу – *passé composé*, але пры перакладзе на беларускую мову такая асаблівасць не можа захоўвацца.

Пры аналізе слоўнікавага складу можна заўважыць, што ў рамана выкарыстоўваецца пераважна агульнаўжывальная лексіка; тут няма ні яўных запазычанняў, ні неалагізмаў, ні слоў з моцнай стылістычнай афарбоўкай. Мёрсо і іншыя персанажы (за выключэннем прадстаўнікоў правасуддзя) не абця-

жарваюць сваю гаворку складанымі граматычнымі формамі, рытарычнымі зваротамі ці ўпрыгожаннямі, выражаюць свае думкі натуральна і нязмушана.

Стылістычная эканомія моўных сродкаў як у маўленні, так і ў апавяданні назіраецца і на сінтаксічным узроўні. Даследчыкі творчасці А. Камю характарызуюць гэты сінтаксіс як фрагментарны (*dépouillée*), нялоўкі (*maladroite*), кароткі (*courte*) ці астраўны (*insulaire*).

Апошняя характарыстыка адсылае да выказвання Жана Поля Сартра: «Фраза акуратная, пазбаўленая ўсяго лішняга, замкнёная ў сабе; яна аддзяляецца ад наступнай фразы небыццём, таксама, як папярэдняе імгненне аддзяляецца ад наступнага паводле Дэкарта. Перад кожнай наступнай фразай сусвет ляціць у нябыт і нараджаецца зноў: слова, як толькі мы яго чуем, ужо з'яўляецца стварэннем *ex nihilo*; фраза з “Чужаніцы” – гэта востраў. І мы паслядоўна пераходзім ад фразы да фразы, з небыцця ў небыццё» [4, 73].

Каб узмацніць эфект, пісьменнік імкнецца да кампрэсіі фразы і стрыманасці формы. У тэксце пераважаюць простыя сказы, часцей за ўсё кароткія (асабліва ў першай частцы твора), бяззлучнікавая сувязь, вялікая колькасць пералічэнняў. Калі б зрэдку ў тэксце не сустракалася ўжыванне іншых ладоў, акрамя абвеснага, можна было б падумаць, што А. Камю напісаў дэкларацыйны тэкст. І сам нейтральны, бясколерны тон апаведу, таксама, як і схільнасць да мінімалізму ў структуры сказаў, узмацняе гэтае ўражанне. Месцамі тэкст уяўляе з сябе серыю кароткіх сцвярджэнняў, паслядоўны пералік фактаў, дзе фразы проста выстройваюцца адна за адной. Кожная з іх ізаляваная, незалежная ад сваёй сінтаксічнай групы. Замкнёная ў сабе, яна становіцца прыпынкам у сінтаксічнай плыні (якая аднаўляецца з наступнай фразай). Гэта і меў на ўвазе Ж. П. Сартр, калі казаў пра тое, што фраза ў “Чужаніцы” – востраў. Вось як, напрыклад, перадаецца згаданая асаблінасць стылю А. Камю ў перакладзе Змітра Коласа: “*Прытулак быў за два кіламетры ад вёскі. Я пайшоў туды пешкі. Мне хацелася адразу пабачыць маму. Але брамнік сказаў, што спачатку трэба сустрэцца з дырэктарам*” [8, 14].

Тая самая характарыстыка можа быць аднесена і да частак складаных сказаў. У складаных сказах пераважае злучальная сувязь, часам сустракаюцца складаназалежныя сказы, пераважна з даданай часткай прычыны, ці сказы з супрацьлеглымі па сэнсе часткамі. Некаторыя сінтаксічныя групы ператвараюцца ў павольны пералік з рэфрэнам у выглядзе аднолькавага марфемнага складу на пачатку кожнага элемента [напрыклад, злучніка *што (que)* ці *таму што (parce que)* у даданых дапаўняльных частках складаназалежных сказаў]. Гэтая асаблівасць далёка не заўсёды прасочваецца ў беларускім перакладзе, але ў арыгінальным тэксце яна відавочная: “*Alors il m'a déclaré que, justement, il voulait me demander un conseil au sujet de cette affaire, que moi, j'ütais un homme, je connaissais la vie, que je pouvais l'aider et qu'ensuite il serait mon copain*” [2, 43] – “*Тады ён заявіў, што хоча параіцца са мной наконт адной справы, – я, маўляў, сапраўдны мужчына, ведаю жыццё і мог бы яму дапамагчы, а ён затое пасля будзе мне сябрам*” [1, 29].

Стыль рамана выпрацаваны свядома і скрупулёзна, яго характарыстыка не можа зводзіцца да азна-

чэння “просты”. Свядомая рэдукцыя ці “простасць” толькі ўзмацняюць уражанне, падкрэсліваючы каштоўнасць кожнага элемента. Выбар простых ці складаных сказаў, выкарыстанне метафар ці параўнанняў, формаў часу надаюць тэксту стрыманасць і напружанасць.

ІРОНІЯ ЯК АСНОЎНЫ МАСТАЦКІ СРОДАК У АПОВЕСЦІ “ПАДЗЕННЕ”

Аповесць “Падзенне” (1956) уяўляе з сябе драматычны маналог і адначасова імпліцытны дыялог. Апавед факсуецца вакол аднаго персанажа – Кляманса, рэплікі ж яго нябачнага суразмоўцы застаюцца неістотнымі. Твор складаецца з шасці частак, адпаведна колькасці сустрэч героя з гэтым суразмоўцам. Унутраная структура твора прасякнута іроніяй у самым шырокім сэнсе гэтага слова. Ад часткі да часткі чытач назірае за неверагоднай метамарфозай, перастварэннем вядомага парыжскага адваката з безаганнай рэпутацыяй у чалавека, які дае парады злычынцам у амстэрдамскім бістро і хавае скрадзеную карціну. Прычына гэтых загадкавых пераменаў – начное самагубства – становіцца нам вядомай у сярэдзіне твора, напрыканцы трэцяй часткі. Але аўтар вядзе чытача далей.

Тут трэба заўважыць, што звычайна чытач займае пазіцыю апавядальніка і адчувае сябе ў бяспецы ад іранічных выказванняў, якія накіраваны не на яго. Па-іншаму адбываецца ў “Падзенні”. У маналогу, адрасаваным “нямому суразмоўцу”, мішэнь застаецца нявызначанай. Альбэр Камю цэліцца не ў пэўную асобу, нават не ў групу асоб, а ў пэўны “дух часу”, стварэнню якога садзейнічае большасць чытачоў. І безумоўна, у словах Кляманса – “*І тут, нечакана, партрэт, які я паказваю свайму сучасніку, ператвараецца ў люстру*” – гучыць голас самога аўтара [1, 158].

Жан-Батыст Кляманс выступае перад намі ў якасці трагікамічнага акцёра. Пры гэтым увесь час ён вядзе “двайную гульню”. Прыгадаем яго словы: «А я сваю шылдачку ведаю: двухаблічны чароўны Янус і наварсе – дэвіз: “Не давярай!”». А на візітнай картцы: “Жан-Батыст Кляманс, камедыянт” [1, 111]. Перакулены сэнс, перакуленыя ролі, перастварэнне сусвету ў антысусвет адпавядаюць намерам прамоўцы. Усё, што ён кажа, фармуе цэласную сістэму.

Амаль кожнае выказванне ў аповесці мае дваісты сэнс, што з’яўляецца ўласцівасцю іроніі як мастацкага сродку. Акрамя гэтага, стварэнню адчування нетрываласці, няпэўнасці, іранічнасці спрыяе выкарыстанне такіх стылістычных фігур, як аксюмаран, антытэза і антыфразіс.

З першых радкоў апавядання чытач сутыкаецца з шматлікімі аксюмаранамі. Прывядзем некаторыя з выпадкаў у арыгінале і перакладзе: “*...son mutisme est assourdissant*” [3, 8] – “*... яго маўклінасць проста аглушае*” [1, 89]; “*Je faisais mine, parfois, de prendre la vie au sérieux. Mais, bien vite, la frivolité du sérieux lui-même m'apparaissait*” [3, 92] – “*Безумоўна, часам і я рабіў выгляд, нібы стаўлюся да жыцця сур’ёзна. Але вельмі хутка такая сур’ёзнасць таксама здавалася мне лёгкадумнай...*” [1, 131].

Аксюмаран, які спалучае два несумяшчальныя паняцці, прымушае вагацца паміж супрацьлегласцямі і дае зразумець, што прамоўца, хутчэй за ўсё, кпіць. Павялічваючы колькасць аксюмаранаў, апавядальнік

трымае чыгача ў стане сумнення наконт таго, які сэнс закладзены ў тым ці іншым выказванні, і такі настрой вытрымліваецца на працягу ўсяго твора да таго моманту, калі Кляманс згадвае снег, які загараецца. Аксюмаран аказваецца своеасаблівым “прыдаткам да іроніі” і выклікае ў чыгача адчуванне насыражанасці і агульнай няўпэўненасці.

Сама назва бара – Мехіка-Сіці – падкрэслівае не-сумяшчальнасць з’яў, на якую звяртае ўвагу апавядальнік: «...у гэтым амстэрдамскім бары – які ён, дарэчы, д’ябал ведае чаму, назваў “Мехіка-Сіці”...» [1, 89]. Акрамя таго, прафесія апавядальніка, які прадстаўляецца як “суддзя-пакаральнік”, спалучае ў сабе паняцці, якія з’яўляюцца дыяметральна супрацьлеглымі ў межах семантычнага поля правасуддзя. Гэтая камбінацыя слоў будзе ўдакладняцца на працягу прамовы Кляманса, з яе вынікае логіка самога апавяду. Так, Кляманс кажа: “*Чым больш я вінавачу сябе, тым больш маю права асудзіць вас*” [1, 158].

У сваёй прамове герой шырока выкарыстоўвае антытэзу. З дапамогай гэтай фігуры Кляманс стварае “падвойны сувет”, у якім чыгач вагаецца ад адной інтэрпрэтацыі да іншай. Напрыклад: “*De faux juges sont proposés à l’administration du monde et je suis seul à connaître les vrais*” [3, 136] – “*I ў той час, як усе захапляюцца падстаўнымі фальшывымі суддзямі, я адзін ведаю, дзе сапраўдныя*” [1, 153]; “*La mort est solitaire tandis que la servitude est collective*” [3, 142] – “*Бо смерць – асабістая справа кожнага, а рабства – супольная справа ўсіх*” [1, 156].

Антыфразіс, што таксама часта сустракаецца ў тэксце, безумоўна, з’яўляецца яшчэ адной адзнакай іроніі: “*Les roumons tuberculeux... asphyxient peu à peu leur heureux propriétaire*” [3, 113] – “...лёгка ў сухотніка... паціху душаць свайго ічаслівага ўладальніка...” [1, 141].

Значым таксама, што разуменне іроніі патрабуе, каб больш увагі звярталася на кантэкст, а не на само выказванне, у якім яна падаецца. Акрамя слоўнай іроніі існуе іронія сітуацыйная, дзе дзейнічаюць усё тыя самыя законы пераварочвання сэнсу, заснаваныя на тых самых адносінах паміж мішэнным іроніі і прамоўцам. У слоўнай іроніі чалавек, на якога яна скіравана, спачатку думае, што, паводле прамоўцы, сітуацыя быццам бы з’яўляецца А, а пасля разумее, што сітуацыя не з’яўляецца А. У сітуацыйнай іроніі ахвяра лічыць сябе ў пэўных адносінах да сітуацыі, каб потым даведацца, што на самай справе гэтыя адносіны зусім не такія, і падобнае адбываецца літаральна на кожнай старонцы твора.

Іранічны “пераварот” можа таксама адбывацца праз выкарыстанне ўстойлівых выразаў, недарэчнасць якіх у кантэксце падкрэсліваецца: “*А аднойчы, калі я ласаваўся лангустам на тэрасе адкрытага рэстарана, да мяне прычэпіўся жабрак. Ён мне так назаляў, што нарэшыце я мусіў папрасіць гаспадара, каб ён выгнаў задрыпанага галадранца. Калі ж я пачуў, як гэты змагар за праўду ўгаворвае небараку сысіці прэч, я прыйшоў у поўнае захапленне: “Няўжо вам няясна, што вы замінаеце гэтым панам і пані? – казаў ён. – Ды пастаўце сябе на іх месца!”»* [1, 133].

Такім чынам, пры іранічным “перавароце” мяняецца не толькі значэнне слоў (як гэта адбываецца ў выпадку з антыфразісам), але і зыходная семантычная сістэма, успрымальны кантэкст мяняецца на супраць-

леглы. Ахвяра іроніі ў гэтым выпадку не адразу здагадваецца пра другасны сэнс.

Акрамя пералічаных мастацкіх прыёмаў варта вылучыць таксама сродкі, якія ствараюць агульную атмасферу твора, своеасаблівы фон, на якім “разыгрываецца” маналог. Тэкст апавядання мае шмат эпітэтаў, што нясуць у сабе экспрэсію тугі, трывогі, асуджанасці і абвінавачвання. Перад намі паўстаюць змрочныя пейзажы паўночнага горада. Галандыя згадваецца як краіна вільгаці, дажджу, туману, стаячай, а значыць мёртвай, вады – краіна, пазбаўленая сонца і радасці. Амстэрдам – невыразны горад – гэта, па словах героя, “*un désert de pierres, de brumes, et d’eaux pourries*” (“каменная пустыня туманаў і гнілой вады”). Намёк на экзотыку, што ўяўляе з сябе бар “Мехіка-сіці”, дзе мы сустракаемся з Клямансам, не выратоўвае ад шэрасці горада. І каб пазбавіцца гэтай шэрасці, Кляманс заказвае настойкі-ядлаўцоўкі, “*la seule lueur dans ces ténèbres*” (“адзіны промень святла ў гэтым змроку”). Ён выказвае настальгію па шчаслівым мінулым і мясцінах, поўных святла. Тут зноў прасочваецца антытэза: святло Сіцыліі, Явы ці грэцкіх астравоў супрацьпастаўляецца вільготнай шэрасці Амстэрдама.

Парыж – яшчэ адзін “паўночны” горад, – дарэчы, таксама згадваецца пад асеннім ці зімовым небам. Там таксама пануюць ноч, дождж і чорная вада Сены.

Вада ў творы – негатыўны элемент. Яна сімвалізуе адчай (у сувязі з самагубствам). Яна чорная, асацыюецца з зімой, смерцю, з поўначчу. Здарэнне з тапелёніцай мае месца “*той ноччу, у лістападзе*” (“*cette nuit-là en novembre*”), калі “*падаў дробны дожджык, хутчэй, імжа*” (“*une petite pluie tombait, une bruine plutôt*”). Шэраг слоў перадае экспрэсію тугі: “*застойная вада*”, “*пах цвілога лісця, што мокне ў канале*”, “*паліняльыя воды*”, “*мялае, мяккае пекла*”, “*куча попелу, якую ў іх называюць дзюнай*” і г. д. Паўсюль дождж ці імжа, туман, смуга. Яны ствараюць атмасферу прыгнечанасці, ад якой ні Кляманс, ні чыгач не могуць уцячы.

Раман “Чужаніца” і апавесць “Падзенне” належаць да тых, не вельмі шматлікіх вядомых твораў сусветнай мастацкай літаратуры, з якімі мы маем магчымасць пазнаёміцца ў перакладзе на беларускую мову. Два прааналізаваныя тэксты вельмі розныя з пункту гледжання выкарыстання мастацкіх сродкаў, і ў абодвух выпадках стыль найлепшым чынам спрыяе перадачы ідэйнага зместу. Стыль перакладзеных твораў (пераклад З. Коласа), як паказвае параўнанне з арыгіналам, даволі паслядоўна адлюстроўвае рысы аўтарскага стылю Альбэра Камю, на самых тыповых з якіх мы засяродзілі ўвагу.

Літаратура

1. Камю А. Выбраныя творы. – Мінск: Маст. літ., 2005.
2. Camus A. L’Etranger. La Peste. – Москва: Прогрес, 1969.
3. Camus A. La Chute. – Barcelone: Gallimard, 2005.
4. Sartre J. P. Situations I, essais critiques. – Paris, Gallimard, 1947.

Дар’я БРЬІЧ,

магістрант аддзялення раманскай лінгвістыкі
Беларускага дзяржаўнага лінгвістычнага
універсітэта.

Павел МІХАЙЛАЎ

“НА ДАЧКУ КРЫЧУ, А НЯВЕХНА ДОЛА ДАЙСЯ”

НАЗВЫ ЗЯЦЯ І НЯВЕСТКІ Ў БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ

Так традыцыйна склалася ў многіх народаў, у тым ліку і ў беларусаў, што ўзаемаадносіны зяця (нявесткі) з бацькамі жонкі (мужа) не заўсёды былі прыязнымі і добразычлівымі. Пра гэта яскрава сведчаць шматлікія прыклады нашай багатай і разнастайнай фальклорнай спадчыны (прыказкі, прымаўкі, прыпеўкі, показкі і г.д.): *Нявестка порсткая, як сена жорсткая; Кошку б’юць, а нявестцы наветкі даюць; Зяць любіць узяць; Зяць за парог – цешча за яешню; З зяцем сварыся і за дзверы бярыся* (ПП, т. 2, 96 – 99); *Снег белы, ды не сыр, зяць мілы, ды не сын* (в. Сямігосцічы Столінскага р-на; ТС, т. 2, 171). Асабліва складана ўвайсці ў новую сям’ю было нявестцы, бо часцей за ўсё ў нераздзеленыя сем’і прыходзіла следам за мужам менавіта яна.

Адзінай агульнапашыранай на Беларусі назвай мужа дачкі ў адносінах да яе бацькоў выступае тэрмін **зяць**, які ў вусным маўленні рэалізуецца ў розным гукавым афармленні адпаведна рэгулярным фанетычным асаблівасцям пэўнай канкрэтнай гаворкі – **зяць, зяць, зетъ**: *Цесць любіць цэсць, а цешча любіць даць, а зяць любіць узяць, а брат собе хват, а сестра собе несла* (прыказка; в. М. Малешава Жыткавіцкага р-на; ТС, т. 2, 171); *Не хвалі зяця за тры дні, але хвалі за тры гадэ* (в. Кірлі Шчучынскага р-на; СПЗБ, т. 2, 337); *Іван з сваёй часці, што зыстылася псыля падзелу, яшчэ частку даў зяцю* (в. Арцёмаўка Клімавіцкага р-на; Бялькевіч, 213); *У мяне тры зяці, усе маладыя, прыгожыя* (в. Забор’е Сенненскага р-на; Каспяровіч, 139); *Побыгу хучій дохаты, зяць в госты прыхав* (в. Ушкавіца Кобрынскага р-на; уласныя запісы).

Разам з тым паралельна з нейтральнай формай **зяць** у дыялекталагічных матэрыялах адзначаюцца і асобныя экспрэсіўна-ацэначныя варыянты **зяцько, зяцёк, зяціолё**. Першыя дзве формы, як сведчаць лексікаграфічныя крыніцы, – памяншальна-ласкальныя: *Мой зяцько перайшоў у хату* (в. Ручаёўка Лоеўскага р-на; Янкова, 141); *Во! Даў Бог зяцька!* (Насовіч, 223). На Зэльвеншчыне форма **зяціолё** ўжываецца як зняважлівая, абражальная і закліканая падкрэсліць у размове непрыязнасць да здзейсненага гэтай асобай учынку: *Гэта ўсё твой зяціолё нарабіў, злыдўх!* (в. Валькевічы Зэльвенскага р-на; Сцяцко, 70). На думку этымологаў, першапачаткова слова **зяць** абазначала ‘прымак у родзе і сям’і’ ў адрозненне ад брата або сына, пастаянных членаў пэўнага сямейства (ЭСУМ, т. 2, 286).

Для наймення жонкі сына ў беларускай дыялектнай мове выкарыстоўваюцца словы **нявестка, нявеста, нявэхна, нявэстухна, сынавая, сынóва, сынава, нябóга** (гл. карту; пры яе складанні выкарыстаны матэрыялы “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак”, “Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа”

Матэрыялы пад рубрыкай “Род блізкі і далёкі” друкуюцца ў нашым часопісе з 1997 г. У сакавіцкім нумары П. Міхайлаў разгледзеў назвы сям’і ў беларускай дыялектнай мове.

і шматлікіх лексікаграфічных прац). Найбольш пашыранай і агульнавядомай у народных гаворках выступае назва **нявэстка** (фанет. **нівэстка, нывістка, нэвістка, невэстка**), дарэчы, лексічная норма сучаснай беларускай літаратурнай мовы: *Жаніў во сына, узяў сабе нявестку, дык цяпер з хаты гоніць – цесна стала* (в. Бяседавічы Хоцімскага р-на; Бялькевіч, 298); *Я яшчэ ні маю нявесткі і ні знаю, якая яна будзя, кепска ці добра* (в. Альхоўка Наваградскага р-на; Сцяшковіч-72, 317); *Свёкар ні хваліць нявестку* (в. Кураеды Бешанковіцкага р-на; Каспяровіч, 210); *Нявестка – ні дачушка, сяннік – ні падушка* (прыказка; в. Кукарава Бярэзінскага р-на; СПЗБ, т. 3, 243); *Сем год нівэстка была ды ні ведала, што сучка біз хваста* (прыказка; Лагойшчына; Варлыга, 78); *У яе нівэсткі ест* (в. Соля Смаргонскага р-на; СПЗБ, т. 3, 243); *На дочку крычу, а невестка догадайса!* (прымаўка; в. Старажоўцы Жыткавіцкага р-на); *Невестка – ліха повестка* (прыказка; в. Верасніца Жыткавіцкага р-на); *Хлеб не невестка, екі есць, такі з’есца* (прымаўка; в. Цераблічы Столінскага р-на; ТС, т. 3, 178 – 179); *От хорошу нывістку прывіз* (в. Ушкавіца Кобрынскага р-на; уласныя запісы).

На поўначы і паўночным захадзе (пераважна) Беларусі ў традыцыйным народным ужытку жонку сына называюць **нявэста** (фанет. **нівэста**): *Мая нявеста добрая, сынóва і нявеста – адно і той ш* (в. Быстрыца Астравецкага р-на); *Я казала сыну: “Давай раздзелімся. Мая нявеста на той свет адвядзе мяне”* (в. Стральцы Гродзенскага р-на); *Сынова больш с польскага, а нявеста с прастога* (в. Магуны Пастаўскага р-на; СПЗБ, т. 3, 243). Вядомы гэты тэрмін і гаворцы беларусаў на тэрыторыі Літвы і Латвіі: *Нявеста дрэнная, сын ня глядзіць* (в. Ракаўскія Швянчонскага р-на); *Хлеп ні нівэста, з’есца, другі будзіць* (прыказка; в. Масішкі Краслаўскага р-на; СПЗБ, т. 3, 243; гл. карту). З шэрагу шматлікіх версій адносна этымалогіі слова **нявэста** (**нявэстка**) у значэнні ‘жонка сына’ найбольш верагоднай, на думку навукоўцаў, з’яўляецца вывядзенне яе ад **ne* і **vedati* ‘невядомая’ – табуізаваная назва, закліканая ахоўваць, засцерагаць жанчыну, што прыходзіць у чужую для яе хату (хату жаніха), ад злых духаў (Фасмер, т. 3, 54 – 55; ЭСБМ, т. 8, 60 – 61). Гэтую ахоўную функцыю, на думку вядомага нямецкага славіста Макса Фасмера, выконваў і вэлюм на маладой у час вяселля.

Астатнія этымалагічна роднасныя найменні нявесткі ў сучасных беларускіх гаворках маюць даволі лакальнае пашырэнне. Так, назва **нявэхна** (фанет. **невэхна**) у гэтым значэнні занатавана ў маўленні жыхароў Міншчыны і Усходняга Палесся: *Бацюшка казоў, што Кацярына праз нявехну памерла* (в. Цялякава Уздзенскага р-на; МММГ, т. 1, 88); *Подай, невехна, шчэ одну ложку* (в. М. Малешава Жыткавіцкага р-на; ТС, т. 3, 179); *Невехна свекруху даўно ўжэ гледіць* (в. Чаплін Лоеўскага р-на; Янкова, 220); *Ідзі, невехна, по водзіцу ў далёку крыніцу* (з песні; в. Тонеж Лельчыц-

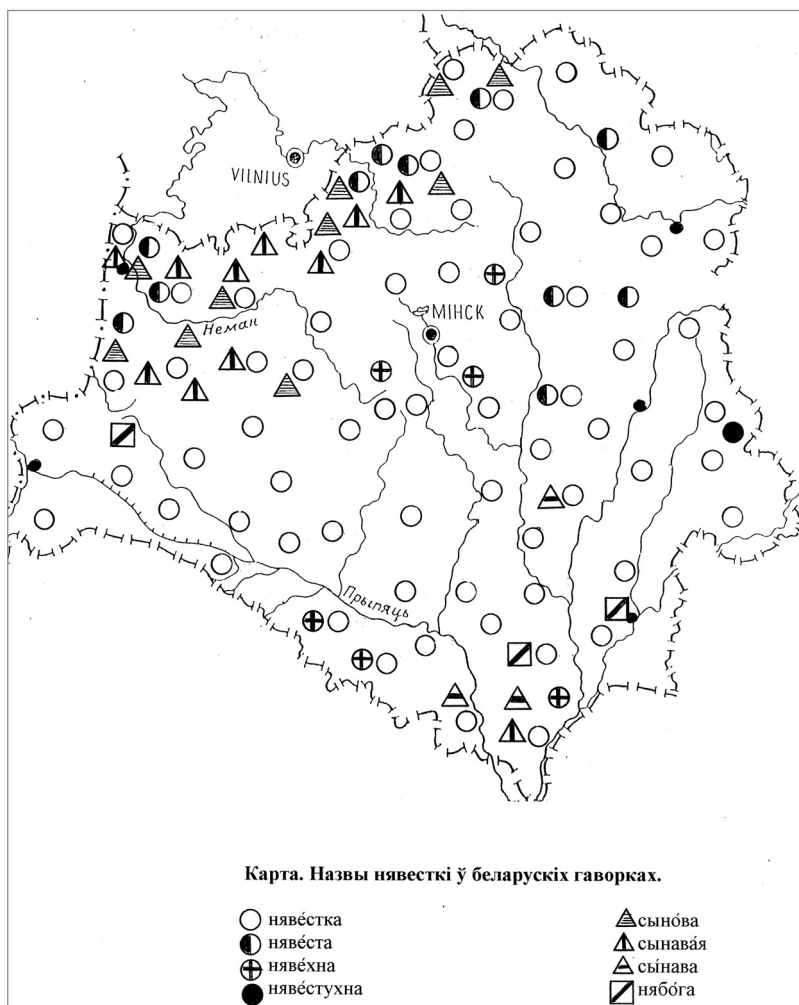
кага р-на; Кучук-Малюк, 82); *Невехна твая з усімі агрызаецца* (Насовіч, 329); *Ну й нявехна ў цібе благая: грызыццяся кажды дзень* (в. Старына Чэрвеньскага р-на; Шатэрнік, 179; гл. карту).

Найменне *нявэстухна* (фанет. *невэстухна*), хутчэй за ўсё, уяўляе з сябе экспрэсіўна-ацэначную форму нейтральнай назвы *нявеста*. Відаць, першапачаткова гэтая назва выкарыстоўвалася абмежавана, ва ўрачыстай абстаноўцы вясельнага абраду, а ўжо пазней – у звычайнай побытавай сітуацыі: *Гэта невестухна мая надзелала сваркі* (Насовіч, 329); *Паслухый-ка, што я табе скажу, нявестухна мая* (Мсціслаўшчына; Юрчанка, НВС, т. 2, 109). Тэрмін утвораны па той самай мадэлі, што і *сяструхна*, *братухна*, але ў беларускай дыялектнай мове гэтая мадэль непрадуктыўная (Сцяцко, БНС, 175).

На беларуска-польска-балтыйскім паграніччы, а таксама на Усходнім Палессі для наймення нявесткі шырока выкарыстоўваюцца тэрмін *сынава́я* і яго фанетычна-акцэнталагічныя варыянты *сынóва*, *сынава*, *сынава́*: *Сынавая такрок прывезла на сукенку* (в. Граўжышкі Ашмянскага р-на); *Сынавая робіць на ферме* (в. Паляцкішкі Воранаўскага р-на); *Сынавая асобне жые* (в. Міратычы Карэліцкага р-на; СПЗБ, т. 5, 51); *Сынавая да нас адносіцца добро, німа чаго наракаць, ні крыўдзіць* (в. Занявічы Гродзенскага р-на; Цыхун, 141); *Сыновую сабе ты харошую ўзяла* (Насовіч, 629); *Няма нідзе добра з сыновымі* (в. Чэхі Астравецкага р-на; Сцяцко-72, 485 – 486); *Сынова была голая, як бізун, яна без бацькоў гадалася* (в. Малі Астравецкага р-на); *Сынова малачка прыносіць* (в. Пераброддзе Мёрскага р-на); *Сынова была добрая* (в. Ёдлавічы Браслаўскага р-на; СПЗБ, т. 5, 51). Выкарыстоўваецца гэты тэрмін і ў маўленні беларусаў, што жывуць на тэрыторыі Польшчы, Літвы і Латвіі: *У мяне ёсць сынавая ў Беластоку* (в. Баброўнікі Гарадоцкай гміны); *Тэрас для сынавой памагаю* (Навадворцы Васількоўскай гміны); *Была прыхаўшы сынава́, яна ўжо сівая* (в. Малькуны Ігналінскага р-на); *Да сынавой паехала жыць* (в. Дэгшні Шальчынінскага р-на); *Сынова ў магазіне працуе* (в. Рагулішкі Даўгаўпілскага р-на; СПЗБ, т. 5, 51). З’яўленне названага тэрміна ў беларускіх гаворках, хутчэй за ўсё, трэба звязваць з уплывам польскай мовы, дзе слова *supowa* ‘нявестка’ нарматыўнае (СПМ, 792).

Абмежавана, пераважна ў гаворках Усходняга Палесся, нявестку называюць *нябо́га*, хоць за гэтым словам у дыялектнай мове ў першую чаргу замацаваны значэнні ‘пляменніца’ і ‘сірата’: *Э, Лукер’я, мая нябога ні дужа кіняцца на работу* (в. Святое Рэчыцкага р-на; МДСГ, т. 5, 179); *Сын узяў добрую нябогую* (в. Бакуны Пружанскага р-на; ДСБ, 149; гл. карту).

У беларускай дыялектнай мове для наймення зяця і нявесткі выкарыстоўваюцца тэрміны *зяць*, *нявестка*, *нявехна*, *нявестухна*, *сынавая*, *сынова*, *сынава*,

Карта. Назвы нявесткі ў беларускіх гаворках.

○ нявэстка	▲ сынóва
● нявэста	▲ сынава́я
⊕ нявэхна	▲ сынава
● нявэстухна	▣ нябо́га

нябога, якія маюць рознае арэальнае пашырэнне і з’яўляюцца старажытнымі славянскімі назвамі, што захаваліся ў беларусаў да нашага часу і актыўна функцыянуюць у паўсядзённым ужытку.

Скарачэнні

Каспяровіч – Каспяровіч М. Віцебскі краёвы слоўнік (матэрыялы). – Віцебск, 1927; **Кучук-Малюк** – Кучук І., Малюк А. Палескі слоўнік: Лельчыцкі раён. – Мазыр, 2000; **МДСГ** – Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова і мовазнаўства: Міжвузаўскі зборнік. Вып. 3 – 10. – Мінск, 1975 – 1982; **МММГ** – Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. – Мінск, 1970; **Насовіч** – Насовіч І. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1983; **ПП** – Прыказкі і прымаўкі: У 2 кн. – Мінск, 1976 (Бел. нар. творчасць); **СПМ** – Mały słownik języka polskiego. – Warszawa, 1968; **Сцяцко, БНС** – Сцяцко П. Беларуская народнае словаўтварэнне: афіксальныя назоўнікі. – Мінск, 1977; **Фасмер** – Фасмер М. Этымалагічны слоўнік рускаго языка: В 4 т. – Москва, 1986 – 1987; **Цыхун** – Цыхун А. Скары народнай мовы. – Гродна, 1993; **Шатэрнік** – Шатэрнік М. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны. – Мінск, 1929; **ЭСБМ** – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1 – 11. – Мінск, 1978 – 2006; **ЭСУМ** – Этымалагічны слоўнік украінскай мовы: В 7 т. Т. 1 – 3. – Київ, 1982 – 1989; **Юрчанка, НВС** – Юрчанка Г. Народнае вытворнае слова: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны. – Мінск, 1981 – 1985; **Янкова** – Янкова Т. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск, 1982.

Астатнія скарачэнні гл. у артыкуле П. Міхайлава ў № 3.

Алесь КАЎРУС

КРЫЎДЖАНАЕ СЛОВА

ПРА НАЗОЎНІК НАКІРУНАК

Не раз даводзілася чуць (чытаць) папрокі слову *накірунак*, што яно нібыта нейкае “незаконнароджанае”, няправільна ўтворанае і яго непажадана ўжываць. Дый не адно гэтае слова зведала падобнае стаўленне, адкрытае ці прыхаванае непрыманне, асабліва з боку некаторых мовазнаўцаў. Праз такую рэвізію, “чыстку” праходзілі словы *менавіта*, *цягнік*, *дойлід*, *згадаць*, *прыкмета*, *выснова*, *прафесійны*, *распавядаць*, *выстава* ды іншыя. І яны не выпалі з мовы – жывуць у ёй і працуюць. То ці ёсць патрэба “абараняць” слова *накірунак* у друку? Так я думаю да апошняга часу.

Але вось з’явіўся запіс гутаркі з доктарам філалагічных навук, прафесарам Арнольдам Міхневічам (ЛіМ. 20.04.07), у якой таксама негатыўна ацэньваецца слова *накірунак*: “Я першы... пачаў займацца практычна новым тады кірункам у мовазнаўстве – трансфармацыйным аналізам. (Дарэчы, *накірунак* многія гавораць. Няправільна. Гэта незаконная кантамінацыя слова *напрамак* і *кірунак*.)”.

Вядомы тэарэтык мовы не ўхваляе, нават адхіляе слова *накірунак*. А не менш знаны практык слова пісьменнік Сяргей Панізьнік піша ў газеце: “*Сёння ў тэатры тры галоўныя накірункі дзейнасці...*”. Кепска? Мабыць, не, бо не ўжывалі б гэтага слова “многія”, як сведчыць А. Міхневіч. Вось яшчэ свежы прыклад: *Распрацавана праграма патрыятычнага накірунку “За гонар Радзімы”* (Беларускае радыё. 19.07.07).

Будзем спадзявацца, што такая атэстацыя, хоць і дадзена аўтарытэтным вучоным-мовазнаўцам, не перагародзіць дарогі слову *накірунак*. Але яна можа ў нейкай ступені разладзіць яго натуральную хаду ў літаратурнай мове. Таму варта паглядзець на гэтае слова пільней.

Калі і праўда *накірунак* – вынік кантамінацыі, то гэта яшчэ не доказ яго “незаконнасці”, непаўнаважнасці. Бо ў лінгвістыцы вядома: праз кантамінацыю могуць стварацца новыя моўныя адзінкі – словы, фразеалагізмы, словазлучэнні. Напрыклад, у рамане Цішкі Гартнага “Сокі паліны” выяўлены індывідуальна-аўтарскі прыметнік *Зімневы* (аб’яднанне слоў *зімні* і *зімовы*): *Зімневыя палаты*. Вынікі кантамінацыі рэдка робяцца набыткам літаратурнай мовы. Дык, можа, *накірунак* якраз з такіх рэдкіх кантамінаваных слоў? За адным разам заўважым: наўрад ці правамерна казаць пра незаконную (і законную) кантамінацыю.

Слова *накірунак* ужываюць многія. Паўстае пытанне: чаму? Яны ж, хто гаворыць па-беларуску свабодна ці з пэўнай цяжкасцю, звяртаюцца да слоўнікаў, ведаюць, што ёсць “узаконеныя” словы *кірунак*, *напрамак*, – і пазбягаюць іх.

Мо ў першым (*кірунак*) чуецца “польскасць” (якой з ідэалагічных падстаў прывучылі беларусаў асцерагацца, пабойвацца), а ў другім, утвораным ад прыметніка *прамы*¹, лексічнае значэнне каранёвай марфемы ўступае ў некаторую супярэчнасць з семантыкай цэлага слова: *напрамак*, асабліва ў навуцы, неабавязкова заўсёды просты, не крывы.

Назоўнік *напрамак* адзіны паводле сваёй словаўтваральнай структуры. У беларускай мове няма назоўнікаў “напростаць”, “накрывак”, “направаць”... Гэта дадатковая падстава меркаваць, што слова *напрамак* узнікла шляхам запазычання з украінскай мовы назоўнікаў *напрям*, *напрямок*², утвораных ад дзеяслова *напрямити*³.

У назоўніку *накірунак* выяўна праступае словаўтваральная база – дзеяслоў *накіраваць* са значэннем “скіраваць на што-небудзь (думкі, розум, інтарэсы)”.

Відаць, у свядомасці многіх моўцаў ідзе размежаванне слоў: 1) *кірунак* – “лінія руху, бок, у які накіраваны рух, дзеянне”; 2) *накірунак* – “шлях развіцця; грамадская, навуковая, літаратурная і падобная плынь; школа, групоўка”.

Сам А. Міхневіч пакарыстаўся правам выбару моўных сродкаў паводле свайго моўнага густу, маўленчага чуцця – ужыў слова *кірунак*, а не *напрамак* або *накірунак*. Дык ці трэба забараняць рабіць гэта іншым – пры наяўнасці варыянтаў, сінонімаў?

Пра тое, што слова *накірунак* існуе ў беларускай мове і ўспрымаецца яе носбітамі як рэальная лексічная адзінка, сведчыць важкі факт: яно змешчана ў “Словаўтваральным слоўніку беларускай мовы” (Магілёў, 2002) М. Аўласевіча і Т. Якубовіч. У гэтай навуковай працы назоўнік *накірунак* падаецца ў словаўтваральным гняздзе з зыходным словам *кіраваць* як утвораны непасрэдна ад дзеяслова *накіраваць* з дапамогай суфікса *-унак*.

Утрымлівацца ў мове слову *накірунак* дапамагаюць шырокія “роднасныя сувязі” з яго словаўтваральным гняздом, перш за ўсё з словамі, што маюць прыстаўку *на-*: *накіраванасць*, *накіраванне*, *накіраваны*, *накіравацца*, *накіроўванне*, *накіроўвацца*, *накіроўваць* ды іншыя.

У варунках білінгвізму ўжыванне варыянта *накірунак* (з прыстаўкай *на-*) падмацоўваецца рускім адпаведнікам *направление*, які актыўна нагадвае пра сябе падчас гутаркі (пісьма) па-беларуску.

Для функцыянавання слова *накірунак*, мабыць, не істотна, як яно ўтварылася: суфіксальным спосабам ад дзеяслова *накіраваць* або праз узаемадзеянне назоўнікаў *напрамак* і *кірунак*. Можна лічыць, што гэтае слова мае двойную матывацыю.

Не дапускаць пашырэння слова *накірунак* у літаратурнай мове – думаю, занятак марны. У гэтым выпадку карысна асэнсаваць разважлівае выказванне А. Міхневіча (з упамінанай гутаркі): “Мова... сама сябе ўпарадкуе праз маўленне многіх і многіх дзесяткаў тысяч ці нават мільёнаў людзей, і паступова выкрышталізоўваецца тое, што трэба. Таму адкідваць усё адразу не варта”.

¹ Гл.: Бардовіч А., Круталевіч М., Лукашанец А. Школьныя словаўтваральныя слоўнікі беларускай мовы. – Мінск: Аверсэв, 2006.

² *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 7. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991.

³ *Сікорська З.* Украінско-російскі словотворчы словнік. – Київ: Радянська школа, 1985.

ШКАДА І ШКОДА

Існуе меркаванне, што гэтыя словы маюць рознае значэнне і што націск у іх (а адсюль і рознае напісанне) якраз і адыгрывае сэнсаадрознівальную ролю: *шкóда* – гэта назоўнік са значэннямі ‘пашкоджанне’, ‘страта’, а *шкада́* – безасабова-прэдыкатыўнае слова, якое ўжываецца як выказнік, калі размова ідзе пра нежаданне страціць, аддаць што-небудзь або пра пачуццё жалю, спагады да каго-небудзь. Інакш кажучы, некаторымі яны ўспрымаюцца як амонімы накшталт *пéчы* – *пячы*. Дарэчы, у 20-я гг. XX ст. значэнні слоў *шкада* і *шкода* размяжоўваліся. “Беларуска-расійскі слоўнік” М. Байкова і С. Некрашэвіча (Менск, 1926) *шкада* перакладае як “жаль”, а *шкода* – як “потеря, убыток, изъян, вред” (с. 349).

У наш час маўленчая практыка (у прыватнасці, мастацкія тэксты) і лексікаграфічныя крыніцы не пацвярджаюць такога размежавання. Паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (у 5 т. Мінск, 1977 – 1984; далей ТСБМ), абодва словы полісэмантычныя: *шкада*, напрыклад, мае тры значэнні: 1) безасабовае ў значэнні выказніка ‘пра пачуццё жалю, спагады і пад. да каго-, чаго-небудзь’: *Паішкадуйце свае ногі, / Калі не шкада падлогі!* (М. Танк); 2) безасабовае ў значэнні выказніка ‘пра нежаданне аддаць, страціць і пад. што-небудзь’: *Кроў не вада, разліць шкада* (прымаўка); 3) у значэнні пабочнага ‘на жаль’: *Прыехаць, шкада, часу няма* (ТСБМ, т. 5, кн. 2, с. 364).

А *шкода*¹, акрамя ‘пашкоджанне, страта’, – гэта яшчэ і ‘дрэнны, небяспечны ўчынак, дзеянне; тое, што небяспечна дрэннымі вынікамі’: *Многа зрабіў шкоды; ‘страта, прычыненая жывёлай; патрава’*: *Ходзіць певень па гароду, / У гародзе робіць шкоду* (І. Муравейка). І амонім *шкода*² – безасабовае слова ў значэнні выказніка – ‘тое, што і *шкада*’: *Багатаму шкода карабля, а беднаму – кашаля* (І. Мележ); *Не так шкода, як невыгода* (прымаўка) (ТСБМ, т. 5, кн. 2, с. 368).

Са слоўніка, такім чынам, вынікае, што абодва словы ўзаемазамяняльныя, калі выкарыстоўваюцца як безасабова-прэдыкатыўныя ў ролі выказніка. Часам яны ўжываюцца як раўназначныя нават побач, напрыклад у “Новай зямлі” Якуба Коласа:

[Воўк] павярнуўся галавою
І ўскінуў погляд на Міхала.
Вачамі злосна ўжо не косіць,
Глядзіць, як бы ратунку просіць...
Цьфу ты! аж *шкода* яго стала –
Так вочы жаласна глядзяць,
Ну, вось, дальбог, *шкада* страляць!

Выбар формы з націскам на першым або на другім складзе вызначаецца філалагічным густам носьбітаў

мовы, а ў вершаваных творах дыктуецца патрэбамі рыфмы. Форма *шкода* парушыла б суразмернасць, стройнасць радкоў, напрыклад, верша Аркадзя Куляшова “Бывай...”:

*Шкада заранкі мне, што ў небе дагарае
На ўсходзе дня майго, якому ружавець.*

Як адзначана ў “Слоўніку іншамоўных слоў” А. Булыкі (у 2 т. Мінск, 1999), слова *шкода* прыйшло ў беларускую мову з нямецкай праз польскае пасярэдніцтва: *шкода* (старапольск. *szkoda*, ад старажытнаверхнянемецк. *scado*) ‘1) урон, страта; 2) патрава, зробленая жывёлай’ (т. 2, с. 653). У сучаснай нямецкай мове ўжываецца безасабова-прэдыкатыўнае слова *schade* ‘шкода, прыкра’ і назоўнік *Schaden* ‘1) шкода, урон; 2) страта; 3) мед. пашкоджанне, шкода для здароўя; 4) разбурэнне, паломка’ (Немецка-рускі слоўнік пад ред. А. Лепінга і Н. Страховой. Москва, 1968, с. 707). І ў польскай мове таксама ёсць *szkoda*: *szkoda gadać* – няма чаго і гаварыць, *mądry Polak po szkodzie* – моцны заднім розумам (Stypuła R., Kowalowa G. Słownik polsko-rosyjski. Warszawa – Moskwa, 1975, s. 613).

Уласцівыя як польскай, так і беларускай мове вытворныя назоўнікі *szkodnictwo* – *шкодніцтва*, *szkodnik* – *шкоднік*, прыметнікі *szkodliwy* – *шкадлівы*, *шкодны*, дзеясловы *szkodzić* – *шкодзіць* узніклі ўжо на славянскай моўнай глебе.

Што ж да слова *шкада*, то на падставе прыведзеных звестак можна гаварыць, што ў беларускай мове яно з’яўляецца акцэнталагічным варыянтам слова *шкода* ў безасабова-прэдыкатыўным значэнні і ўтварае з ім варыянтную пару накшталт *наво́кал* – *навако́л*, *перапа́лох* – *пярэ́палах*, *супра́ць* – *супро́ць* і пад.

Тым не менш імкненне ўспрымаць словы *шкада* і *шкода* як амонімы небеспаспастаўнае. Параўнаем рады аднакаранёвых *шкодзіць*, *шкодна*, *шкоднік*, *шкодніца*, *шкоднасць*, *шкодны* і *шкадаванне*, *шкадаваць*, *шкадуючы*, *шкадоба* ‘жаль, шкадаванне’ (дыялектнае). Калі прыняць, што ў першым радзе словы аб’яднаны значэннем ‘дрэнны ўчынак’, а ў другім – ‘пачуццё спагады, спачування’, то на ацэнчнай шкале “дадатнае – адмоўнае” гэтыя словы трэба размясціць на супрацьлеглых полюсах. Выразнае семантычнае разыходжанне і вядзе да імкнення размежаваць значэнні.

Ганна КУЛЕШ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

СТРАКАТАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

Віно з вады. Як з вады зрабіць віно? Адказам на гэтае пытанне будзе, зразумела, не вінаробчы рэцэпт, а расповед пра моўную гульню, у якую можна гуляць і дзецям, і дарослым – была б цікавасць да слова. Правіла гэтай гульні вельмі простае: шляхам паслядоўнай замены адной (толькі адной!) літары перайсці ад аднаго слова да другога, зададзенага: *вада – ваза – віза – віна – віно* або *вада – ваду – віду – віну – віно*. Так можна з *зімы* зрабіць *лета* (*зіма – Сіма – сема – лема – лета*), з *рукі* – *нагу* (*рука – рака – рага – нага*), з *ружы* – *ліну* (*ружа – ружы – рыжы – лыжы – ліжы – ліпы – ліпа*), а слова ператварыць у *браню* (*слова – слава – славы – сланы – кланы – краны – браны – браня*) і г. д. Гукаспалучэнні без сэнсу не ўжываюцца. Гуляйма ў вольную хвіліну.

“Тэлеграмы”. Яшчэ адзін від моўнай гульні – разгортванне слова нібыта абрэвіятуры, скарачэння. Па ўзоры: *ну – навуковая ўстанова; сад – садружнасць адораных дзяцей; ваза – ваенная арганізацыя заходняга арэалу*. Але заданне можна ўскладніць, калі дамовіцца, што поўная назва павінна быць жартаўлівай: *сіні – сланы ідуць на інструктаж*. Або напрыклад, тэлеграмай: *вечар – Вылятаю Еўропу чарговым авіярысам. Раман*. Падбярэце самі слова (*снег, бераг, чаравік* ці любое іншае) – і на гульні вы “тэлеграф”! Вам – *голос*, а вы – *галоўны орган лічыць* *неабходным скарачэнне*; Вам – *Вася*, а вы – *Волечы асабліва салодкія ягады...*

Мовы сямі тысяч астравоў. Прыкладна такой з’яўляецца тэрыторыя дзяржавы Рэспубліка Філіпіны ў Паўднёва-Усходняй Азіі з насельніцтвам пад шэсцьдзесят мільёнаў чалавек. Філіпінскія мовы (мовы карэннага насельніцтва астравоў Лусон, Мінданао, Самар, Неграс, Палаван, Панай, Міндора, Лейтэ, Себу і тысяч іншых) – тагальская, вісая, ілаканская і іншыя – уваходзяць у аўстралазійскую моўную сям’ю. А ўсяго філіпінскіх моў больш за восемдзесят, з іх асноўных – восемдзесяць. Цяпер робяцца намаганні стварыць на базе разнастайных моў агульнанацыянальную – *піліпіна*.

З часоў каланізацыі аб’яднальную ролю выконвае ў рэспубліцы англійская мова, якой валодае амаль палова насельніцтва. Моўная сітуацыя ў краіне складаная, і пакуль што дзяржава падтрымлівае шматмоўе, каб, па-першае, не пакрыўдзіць ні адзін народ, а па-другое, забяспечыць доступ да ведаў і культуры прадстаўнікоў усіх нацыянальнасцяў. Энцыклапедычны слоўнік “Філіпін алманах” так ілюструе моўную сітуацыю ў краіне: у адным і тым месцы вы можаце пачуць “Добрай раніцы!” не менш чым на пяці мовах.

Шэшкі і інш. *Шэшкі* ў беларускай міфалогіі – гэта *вясёлыя чэрці*. А ці ёсць іншыя? Казачна-міфалагічны свет беларусаў надзвычай багаты. Як сведчыць кніга “Міфы бацькаўшчыны” (укладальнік У. Васілевіч. Мінск, 1994), у народным уяўленні жыло каля сотні асобных назваў нячыстай сілы. Некаторыя з іх празрыстыя, нібыта “спецыялізаваныя”: *багнік, вадзянік, з’меннік, дабрахочы, грамаўніца, дамавік, асетнік, злыдзень, кладавік, лазнік, лясун, начніца, наветрык, падвей, палівік, паўночнік, пушчавік, някельнік, вадзяніца, хлеўнік* і г. д. Але старэйшаму ліхому духу кадуку падпарад-

коўваліся яшчэ *аржавень, ваўкалак, гарцук, ератнік, жыж, кікімара, лойма, мар’а, ох, спарышка, хут, цмок, шатан, хохлік, патароча* і мноства іншых, сэнс назваў і роля якіх губляюцца ў глыбіні даўніх народных павер’яў. Варта хоць бы згадаць яшчэ і такіх персанажаў людской фантазіі, як *гарцук* (горны дух), *бялун* (бацька Перуна), *вадзіла* (конскі апякун), *жыцень* (дух восені), *любмел* (добры дух шлюбу), *ляля* (багіня вясны), *паландра* (багіня смерці), *прах* (нячысцік-пачатковец), *дзавоя* (багіня цнатлівасці), *рай* (дэман збожжа), *цёця* (багіня лета), *чур* (дух продкаў), *ядзерка* (марская каралеўна) і інш. Ці варта сёння, запытаецца іншы, памятаць усё гэта? Адказам словамі мудрага Францішка Скарыны: “Колико слов имуще, толико таин в собе замыкающе”! Згаданыя лексемы – ключ да таямніц духоўнага жыцця нашых продкаў, шматфарбны пласт народнага слоўніка, найцікавейшая гістарычная старонка нацыянальнай культуры беларусаў і ўсіх славян.

Тост. Тост – гэта застольная прамова – прапанова ўганараваць каго-небудзь выпіваннем віна. Найстарадаўнейшы абрад! Можна сказаць *тост, абвясціць тост, прапанаваць тост*. У размоўным стылі нярэдка тост атаясамліваюць з узнятай чаркай. І таму можна пачуць: “Я п’ю гэты тост за...” Аднак “выпіць тост” – гэта алагізм, як і, напрыклад, “цэны даражэюць”. Гэтае спалучэнне – вынік кантамінацыі выразаў *гаварыць тосты і выпіваць чарку, выпіваць віно*. Зразумела ж, нельга і “падняць тост”, “узняць тост”, бо тады ўжо трэба і “апусціць, паставіць тост на стол”.

Сочым за маўленнем, нават калі п’ем віно!

Калі “і” гэта “й”? Спецыфічнай рысай беларускага літаратурнага вымаўлення з’яўляецца фанетычны пераход аднагукавага злучніка *і* ў яго варыянт [й]. Адбываецца гэтае чаргаванне тады, калі злучнік стаіць пасля галоснай папярэдняга слова і зычным гукам наступнага, напрыклад: *Што гадок, то [й] сынок. Які сакавік, такі [й] красавік. Ідзіце [й] вы сюды. Ідзі сюды сама [й] ўсіх кліч. Ганна [й] Рыгор. Усе прыклады ўзяты з кнігі “Сучасная беларуская мова” (Мінск, 1984) Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага. А ён быў тонкі знаўца нашай роднай мовы і маўлення. Парунаем з прыкладамі, дзе злучнік *і* не вымаўляецца як [й]: *Пятрок і Рыгорка. Пайшоў і знік. Як ты, так і яны. Мілы дружа, скуль і хто ты?**

У пэўных выпадках – вершаваныя радкі! – згаднае чаргаванне адлюстроўваецца і на пісьме. Якуб Колас пісаў:

*На ўлонні прыроды
Такія прыгоды,
Што ў горадзе нельга й сасніць.*

І зноў жа дзеля захавання рытму верша злучнік *і* можа вымаўляцца нязменна:

*Свет і жыцце мнагалучны
І мнагавобразны, выключны (Якуб Колас).*

Арнольд МІХНЕВІЧ,
доктар філалагічных навук.

Ганарар за публікацыю аўтар ахвяруе на развіццё часопіса.

ДАСЛЕДАВАННЕ СІМВАЛІЧНАГА СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ: НОВЫЯ ВЕХІ

Швед І. Космас і чалавек у дэндралагічным кодзе беларускага фальклору. – Брэст: БрДУ, 2006. 129 с. Наклад 100 ас.

У сучаснай фалькларыстыцы вучоных усё болей цікавяць праблемы культурнага кода. Між тым не стае прац тэарэтычнага характару, якія засноўваліся б на новых падыходах. Іна Швед папоўніла скарбонку беларускай фалькларыстыкі арыгінальнымі даследаваннямі, што атрымалі прызнанне як у Беларусі, так і за яе межамі. Пяру Іны Швед належыць каля 170 навуковых прац, сярод якіх манаграфіі “Раслінныя сімвалы беларускага традыцыйнага фальклору” (2000), “Дэндралагічны код беларускага традыцыйнага фальклору” (2004) і “Космас і чалавек у дэндралагічным кодзе беларускага фальклору” (2006).

Кардынальная ідэя новай комплекснай манаграфіі даследчыцы, як і папярэдняй, – уяўленне пра інтэгральнасць традыцыйнай культуры, сістэмную прыроду фальклорных з’яў, адзінства міфапаэтычнай семантыкі. Кніга “Космас і чалавек...” – незвычайная з’ява сярод прац, тэматычна звязаных з вывучэннем праблем кадавання інфармацыі ў сферы народнай духоўнай культуры. Яна скіравана не на даследаванне паасобных сімвалаў беларускага фальклору па-за рамкамі кода, у межах якога яны функцыянуюць, ці па-за кантэкстам агульнафальклорнай макрасістэмы і невербальных тэкстаў, а на сістэмнае вывучэнне функцыянавання кода як сродку мадэлявання найважнейшых чыннікаў міфапаэтычнай карціны свету – космасу і чалавека.

Эрудыцыя Іны Швед дазволіла ёй разгледзець феномены беларускай духоўнай культуры на шырокім славянскім (і не толькі) фоне. Асаблівасці мадэлявання ўяўленняў пра космас і чалавека ў дэндралагічным кодзе разглядаюцца на матэрыяле ўсіх традыцыйных жанраў фальклору ў кантэксце славянскай духоўнай культуры з выкарыстаннем сведчанняў з балцкага фальклору і з далучэннем дадзеных з розных дысцыплін: этнаграфіі, этналінгвістыкі, археалогіі, народнай батанікі, метэаралогіі і медыцыны і інш. Неабходныя для вывучэння абранай праблемы элементы аўтар вылучае з абрадавых песняў, фразеалогіі, загадак, замоў, казак, прымавак і пад. Іна Швед дала метадалагічна важнае размежаванне фундаментальных паняццяў катэгарыяльнага апарату сістэмнага даследавання розных фальклорных кодаў: “код”, “сімвал”, “вобраз”, “карціна свету”, “мадэль свету”. Грунтоўнасць і пераканальнасць надае рэцэнзаванай манаграфіі яе ўключанасць у кола сучасных даследаванняў.

Да ліку несумненых удач аўтара можна аднесці і комплексную рэканструкцыю ідэалізаванага вобраза дрэва з улікам яго багатай сімвалічнай атрыбутыкі, прэдыкатыўнасці, чаму прысвечаны першы раздзел працы. Тут асвятляюцца такія мала даследаваныя аспекты вобраза дрэва, як выгляд, уласцівасці, будова; паходжанне; станы і працэсы; лакалізацыя; комплексы і калекцыі; эквіваленцыі; апазіцыі, што ўтвараюцца з іншымі вобразамі. На шырокім фальклорна-этнаграфічным матэрыяле, які адносіцца да беларускай і іншых славянскіх, а таксама балцкіх традыцый, паказана, што ў цэлым сімваліка дрэў звязана з міфапаэтычнай парадыгмай асэнсавання свету. Адзін з комплексаў уяўленняў, што матывуюць адпаведную рэпрэзентацыю вобразаў дрэў,

суадносіцца з міфалагемай Сусветнага дрэва, другі выяўляе не “касмічныя”, а больш “зямныя” заклапочанні чалавека, звязваецца са *сваім* светам.

“Сакральная” версія вобраза дрэва, звязаная з мадэляваннем сфер касмаганічнага і касмалагічнага, даследуецца ў другім раздзеле манаграфіі. Аўтар прыходзіць да высновы, што ў сімваліцы Сусветнага дрэва ўвасобілася фармальна і змястоўная арганізацыя Сусвету. У выніку рэканструюваная сімваліка дэндралагічных вобразаў не толькі як абазначальнікаў цэнтра свету, медыятараў паміж рознымі сферамі светабудовы, але і як крыніцы ўсяго руху, калыскі самога жыцця і яго аховы.

Трэцяя частка кнігі прысвечана спецыфіцы шматаспектнага мадэлявання вобраза чалавека ў дэндралагічным кодзе. Тут Іна Швед пераканальна паказала, што праз пасярэдніцтва дэндралагічнага кода асаблівасці псіхічнай дзейнасці чалавека, яго эмацыяны і фізічны стан інтэрпрэтуюцца з пункту погляду іх культурнай каштоўнасці. Дрэва, надзеленае прыметамі стадыяльнасці, стала матэрыялам для асэнсавання тэмпаральнасці чалавека. У замовах, галашэннях, казках, парэміях, лірычных песнях заканамернасці чалавечага жыцця суадносяцца з нязменнымі законамі развіцця дрэва. З аналізу лірыкі вынікае, што вобразы дрэва і чалавека судачыняюцца на функцыянальнай аснове. Паміж акцыянальнымі характарыстыкамі дрэва і асаблівасцямі дзеянняў чалавека (якія часта перадаюць эмацыяны стан лірычнага героя) усталёўваюцца традыцыйныя карэляцыі.

Такім чынам, заслуга Іны Швед як выдатнай даследчыцы новага пакалення – у першую чаргу перанос акцэнта з накаплення матэрыялу і апісання фальклорна-этнаграфічных фактаў на тэарэтычнае вывучэнне з’яваў народнай духоўнай культуры. Відавочная тэарэтычная і практычная значнасць разгледжанага навуковага даследавання – выдатнай з’явы сярод апошніх фалькларыстычных публікацый. Яно забяспечвае далейшую распрацоўку комплекснага метаду, што фармуецца на стыку фалькларыстыкі, этналінгвістыкі, кагнітыўнай антрапалогіі, культуралогіі і філасофіі, а таксама развіццё новых перспектывных прадметна-тэматычных арыенціраў беларускай фалькларыстыкі ў бок сістэмнага аналізу сімвалічных формаў фальклору ў сувязі з дынамікай традыцыйнага светаўспрымання, вывучэння спецыфікі мадэлявання найважнейшых складнікаў традыцыйнай карціны свету беларусаў праз пэўныя коды.

Трэба адзначыць, што кніга выгодна адозніваецца ад легкаважных папулярных выданняў, напісана добрай мовай, але ў даступнай форме, можа быць адрасавана і масаваму чытачу. Дзесяткі артыкулаў Іны Швед, надрукаваныя ў часопісе “Роднае слова” (рубрыка “Дрэвы-вобразы”), знайшлі попыт у педагогаў, якія выкладаюць беларусазнаўчыя філалагічныя дысцыпліны і праводзяць інтэграваныя ўрокі па прыродазнаўчых прадметах.

Ірына КАЗАКОВА,
доктар філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Па новых праграмах

Мікола МІШЧАНЧУК

ВЫВУЧЭННЕ ТВОРЧАСЦІ КАНДРАТА КРАПІВЫ

Х клас

Улічваючы рознаўзроўненасць навучання, здольнасці вучняў і магчымасці настаўнікаў, наяўнасць літаратуры, пэўную дасведчанасць школьнікаў (у VIII класе яны ўжо вывучылі байку Кандрата Крапівы “Ганарысты Парсюк”, жанравую спецыфіку байкі і сатырычнай камедыі) і іншыя фактары, можна параіць настаўнікам спланаваць сваю працу па манаграфічнай тэме “Творчасць Кандрата Крапівы” наступным чынам.

Урок 1. Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка. Байка як сатырычны жанр. Аналіз твораў “Дыпламаваны Баран” і “Махальнік Іваноў”.

Абсталяванне ўрока.

Партрэт пісьменніка з датамі яго жыцця.

Пейзажная карціна беларускага краю: лугавіна з кветкамі, рэчка, на далёкім плане – лес, вясковыя хаты (прыблізнае падабенства радзімы Кандрата Крапівы).

Не менш як дзве цытаты – выказванні пра Крапіву-байкапісца і Крапіву-драматурга літаратуразнаўцаў, крытыкаў, артыстаў тэатра.

Пажадана над дошкай павесіць плакат, напісаны вялікім літарамі, які будзе **дэвізам (эпіграфам) урока, тэмы ў цэлым**: “Я – пякучка-крапіва”.

Калі атрымаецца, то ў класе можна паказаць наглядна аформленыя на аркушах ватману ілюстрацыі баек Кандрата Крапівы (у тым ліку падрыхтаваныя самімі вучнямі), фотаздымкі сцэн са спектакляў па іншых творах – “Мілы чалавек” і “Брама неўміручасці” (прапануюцца для самастойнага чытання на паглыбленым і базавым узроўнях адпаведна).

Этапы ўрока:

– характарыстыка жыццёвага шляху пісьменніка – 20 хвілін;

– тлумачэнне жанравых асаблівасцяў байкі (з улікам раней атрыманых ведаў) – 10 хвілін;

– аналіз баек (пры недахопе часу – адной з іх, вывучэнне другой даць дамашнім заданнем) – 15 хвілін.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 2.

Тып урока – камбінаваная пабудова: 1-я частка – лекцыя настаўніка з падключэннем вучнёўскіх паведамленняў на 2-3 хвіліны; 2-я – эўрыстычная гутарка з падагульненнем настаўніка; 3-я – выразнае чытанне байкі, эўрыстычная гутарка, інсцэнізацыя твора (міні-спектакль).

Урок 2. Кандрат Крапіва – камедыёграф. Гісторыя напісання і пастаноўкі камедыі “Хто смяецца апошнім”, час, адлюстраваны ў творы, праблематыка, сувязь з класічнымі традыцыямі камедыяграфіі.

Этапы ўрока:

– звесткі пра п’есы Кандрата Крапівы “Канец дружбы”, “Партызаны”, іх успрыманне грамадскасцю, сатырычны пафас другога твора – 5 хвілін;

– час напісання і пастаноўкі камедыі “Хто смяецца апошнім”, яе грамадскі рэзананс, тагачасная актуальнасць – 10 хвілін;

– праблематыка твора, выкрыццё ў ім кар’ерызму, прыстасаванства, ілжэнавуковасці, ворагаманіі, што з’явілася ў перыяд фармавання культуры асобы Сталіна, абарона сумленных людзей, патрыётаў, сапраўдных навукоўцаў. Асноўны канфлікт п’есы, яго сацыяльны і маральна-эпічны характар – 20 хвілін;

– праца над тэкстам уступнай і кульмінацыйнай частак п’есы (дыялог цёці Каці і Нічыпара і пасяджэнне савета навукова-даследчага інстытута, якім кіруе Гарлахвацкі). Адказы на пытанні – 10 хвілін.

Тып урока – камбінаваная пабудова: 1-я частка – паведамленне настаўніка з падключэннем міні-выступленняў вучняў; 2-я – эўрыстычная гутарка па папярэдне дадзеных вучням пытаннях; 3-я – чытанне сцэн п’есы па ролях і іх каментар вучнямі і настаўнікам.

Урок 3. Вобразная сістэма камедыі “Хто смяецца апошнім”: Гарлахвацкі, Зёлкін, Туляга, цёця Каця і Нічыпар як чалавечыя тыпы.

Абсталяванне ўрока застаецца ранейшым. Калі ёсць запісы спектакля, пажадана праслухаць урывак з яго пад дэвізам: “Слухаем галасы акцёраў, якія выконвалі ролі ў спектаклі”.

Этапы ўрока:

– апытванне пра гісторыю напісання камедыі “Хто смяецца апошнім”, драматургічную дзейнасць пісьменніка, спецыфіку камедыі як жанру, пра крапівоўскае разуменне своеасаблівага канфлікту, камедыі, у цэнтры якой павінен быць абавязкова “ачаг адмоўнага” – 8 хвілін;

– Гарлахвацкі як тып кар’ерыста, дэмагога, нахабніка і абставіны, што яго нарадзілі (са складаным разгорнутай характарыстыкі);

– Зёлкін як тып даносчыка, прыстасаванца, прадажнага, амаральнага чалавека (з тлумачэннем сцэны з яго ўдзелам);

– цёця Каця і Нічыпар – выразнікі сумлення, на роднага погляду на жыццё – 30 хвілін;

– падвядзенне вынікаў размовы, абагульненне матэрыялу – 7 хвілін.

Тып урока – камбінаванай пабудовы: 1-я частка – эўрыстычная гутарка; 2-я – эўрыстычная гутарка, чытанне ўрыўкаў з камедыі па ролях, міні-паведамленні вучняў; 3-я – абагульняльная гутарка, вынікае слова настаўніка.

Урок 4. Вобразы – носбіты аўтарскіх ідэалаў Туляга, Чарнавуся, Левановіча, Вера; майстэрства Крапівы-камедыёграфа (камедыйныя сітуацыі, вастрыня канфлікту, індывідуалізацыя персанажаў, мова дзейных асобаў і інш.); сцэнічнае жыццё п’ес драматурга.

Абсталяванне ўрока ранейшае. Дадаюцца толькі 2 цытаты пра значэнне сатырычнай творчасці пісьменніка, фотаздымкі будынкаў Нацыянальных акадэмічных тэатраў імя Янкі Купалы (г. Мінск), імя Якуба Коласа (г. Віцебск) і Гродзенскага абласнога драматычнага.

Этапы ўрока:

– пераход ад ранейшай гутаркі пра своеасабліваць канфлікту, праблематыку, адмоўныя вобразы п’есы “Хто смяецца апошнім” да размовы пра тое, што ідэі ў п’есе рэалізуюцца і праз вобразы Тулягі, Чарнавуся, Левановіча, Веры – 5 хвілін;

– вобразы Тулягі і іншых герояў – 15 хвілін;

– майстэрства Крапівы-драматурга – 10 хвілін;

– значэнне творчасці пісьменніка – 5 хвілін;

– падвядзенне вынікаў вывучэння творчасці байкапісца і драматурга – 10 хвілін.

Тып урока – камбінаванай пабудовы: 1-я частка – слова настаўніка; 2-я – эўрыстычная гутарка, чытанне ўрыўкаў з п’есы па ролях, каментаванне прачытанага, складанне вусных партрэтаў Тулягі і Чарнавуся; 3-я – эўрыстычная гутарка; 4-я – слова настаўніка; 5-я – фронтальнае апытванне, заключнае слова настаўніка.

Чацвёртым урокам заканчваецца вывучэнне творчасці Кандрата Крапівы ў базавай школе, на павышаным узроўні дадаецца яшчэ адна гадзіна, якую можна выкарыстаць наступным чынам.

Урок 5. Сучаснасць баек Кандрата Крапівы і сатырычнай камедыі “Брама неўміручасці”.

Абсталяванне ўрока. Урок праводзіцца ў класе, ператвораным у тэатральную залу, аформленую “пад творчасць” Кандрата Крапівы: лозунг на сцэне “Я – пякучка-крапіва”, лозунгі і ілюстрацыі ў зале, на авансцэне (як у Тэатры імя Янкі Купалы) вісіць высока і выскаляецца, нібы смяецца з нас, наш самы даўні продаж (тэорыя Дарвіна пакуль што канчаткова не абвержана) малпа; заслона. Усё як у сапраўдным тэатры.

Этапы ўрока:

– 1-я дзея – конкурс чытальнікаў і каментатараў (падкрэслім: і на найлепшае чытанне, і на найлепшы каментар) баек “Мандаг”, “Каршун і Цецярук”;

– 2-я дзея – урывак са спектакля па п’есе “Брама неўміручасці”.

Тып урока – урок-спектакль з дзвюх дзеяў. З падвядзеннем вынікаў, адзнакамі, узагародамі.

Пяты ўрок па творчасці Кандрата Крапівы ў класах з паглыбленым вывучэннем літаратуры можа быць прысвечаны вывучэнню прозы пісьменніка (яго апавядання “Мой сусед”). Урок-спектакль можа быць праведзены па-за вызначаным праграмай часам і прысвечаны іншым творам, якія рэкамендуюцца для самастойнага чытання.

Урок 6. Кандрат Крапіва – празаік.

Абсталяванне ўрока. Да ранейшага (уроки 1 – 4) дадаюцца пейзажныя карціны пра ноч, з месяцовым зьяннем, вёску, а таксама карціны пра даўнюю школу.

Этапы ўрока:

– вобраз прыстасаванца ў беларускай літаратуры і ў творчасці Кандрата Крапівы (п’еса “Тутэйшыя” Янкі Купалы, апавесць “Запіскі Самсона Самасуя” А. Мрыя; байкі і п’есы Кандрата Крапівы і інш.) – 7 хвілін;

– ідэйны пафас апавядання “Мой сусед”. Тып прыстасаванца ў творы – 20 хвілін;

– сарказм як адзін з прыёмаў раскрыцця антыгероя. Рысы даваеннай эпохі ў апавяданні – 10 хвілін;

– падвядзенне вынікаў вывучэння твора, апытванне – 8 хвілін.

Тып урока – камбінаванай пабудовы: 1-я частка – слова настаўніка; 2-я – эўрыстычная гутарка і праца над тэкстам; 3-я – эўрыстычная гутарка з выкарыстаннем цытат з тэксту; 4-я – пісьмовыя адказы вучняў на загадзя дадзеныя пытанні.

У сакавіцкім нумары нашага часопіса змешчаны артыкул «Вывучэнне творчасці Кандрата Крапівы: Байка “Ганарысты парсюк”. VIII клас» Міколы Мішчанчука.

Ганарар за публікацыю аўтар ахвяруе на развіццё часопіса “Роднае слова”.

Юры МЯНЬКОЎ

“ЧАМУ ПЛАЧА БЕЛАРУСЬ?”

УРОК ПА АПАВЯДАННЯХ “ПЛАЧКА”, “СЫН БУРЫ”,
“ПАКУТНЫ ДУХ” ЯНА БАРШЧЭЎСКАГА

X (XI) клас*

Тып урока: урок-дыялог, урок-роздум, урок-напамін.

Тэхналогія, якая была выкарыстана на ўроку: французская педагогічная майстэрня.

Мэты: дапамагчы вучням зразумець ідэйна-мастацкі змест апавяданняў Яна Баршчэўскага; даць падлеткам магчымасць асэнсаваць пытанні педагогічнай майстэрні, навучыць лагічна і паслядоўна расказваць пра свае назіранні над тым, што адбываецца ў сучасным беларускім жыцці, выказаць уражанні ад убачанага і пачутага;

развіваць творчае і лагічнае мысленне, памяць, кемлівасць вучняў;

абуджаць нацыянальную самасвядомасць; выходзіць любоў і павагу да Маці-Беларусі.

Абсталяванне і афармленне кабінета:

1. Партрэт Яна Баршчэўскага.
2. Партрэты беларускіх пісьменнікаў-адраджэнцаў XIX – XX стст.
3. Плакат-газета “Я люблю Беларусь!”.
4. Плакат-газета “Ян Баршчэўскі”.
5. Выстава кніг пісьменніка.
6. Клас упрыгожаны кветкамі, на партах засланыя ручнікі з нацыянальным арнамантам.
7. Музыканае афармленне ўрока: фанаграма патрыятычнай песні “Пагоня” ў выкананні Данчыка.

Эпіграф урока (запіс на дошцы):

Свае я мэты не зракуся –

Пакуль народ ў ярме дрыжыць.

Я мушу жыць для Беларусі

Або ляпей зусім не жыць.

Ларыса Геніюш.

Працягласць урока: 45 хвілін.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант. Слова Майстра (настаўніка).

Ян Баршчэўскі – адзін з самых першых сярод пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. Але ствараў пісьменнік мастацкія творы пераважна на польскай мове, бо жыў у той час, калі не выходзіла ніводнага беларускамоўнага выдання, калі не існавала яшчэ беларускага друку, калі забаранялася пісаць па-беларуску. Таму Ян Баршчэўскі вымушаны быў перайсці на польскую мову – літаратурную мову Беларусі XIX ст. Але і на польскай мове ён выявіў сябе як шчыры патрыёт сваёй Бацькаўшчыны.

І сапраўды, як ніхто раней, Ян Баршчэўскі імкнуўся ў творах адлюстраваць родны край, паказаць беларуса, яго характар і перажыванні. Ён заклікаў любіць і шанавать Маці-Беларусь, яе прыроду, беларускі народ, яе традыцыі, культуру. Яго заклікі гучаць актуальна і ў наш час. Сёння мы паспрабуем асэнсаваць надзён-

ныя пытанні для ўсіх беларусаў: чаму плача Беларусь? чаму беларусы цураюцца роднай мовы? чаму, прыгадваючы М. Багдановіча, коннікі павінны імчаць “біць іх мячамі”, каб яны перасталі “чужынцамі быць”, каб пачулі, як “сэрца начамаі аб радзімай старонцы баліць”? Зычу вам поспехаў і творчага натхнення ў вырашэнні гэтых і іншых пытанняў урока.

II. Індукцыя. Вызначэнне мэты ўрока.

– Паглядзіце, юнакі і дзяўчаты, на малюнку. Што намалювалі вашы сябры, таварышы? Якую тэму яны паспрабавалі адлюстраваць?

(Тэму Радзімы, роднай зямлі.)

Вучні самастойна вызначаюць мэту ўрока, настаўнік удакладняе, прапаноўвае сваю мэту ўрока. Школьнікі маюць права выбраць, якая мэта ўрока ім больш падабаецца.

III. Самаканструкцыя. Вучні падбіраюць словы або словазлучэнні, якія асацыююцца са словам-паняццем *Радзіма*, прымяняючы пры гэтым прыём гукапісу (алітэрацыі; гл. дадатак 1). Вучні робяць першы выбар. Гэты від працы выконваецца пад музыкальную фанаграму песні “Пагоня”.

IV. Сацыяканструкцыя. Знаёмства з пытаннямі педагогічнай майстэрні (рознаўзроўневыя заданні, гл. дадатак 2).

Заўвага № 1. У сувязі з недахопам часу на ўроку з пытаннямі сацыяканструкцыі вучні знаёмяцца самастойна, за тыдзень да пачатку педагогічнай майстэрні. Пытанні разбіты на некалькі навучальных блокаў, з рознаўзроўневымі заданнямі.

Заўвага № 2. Пытанні педагогічнай майстэрні змяшчаюцца на стэндзе “Сёння на ўроку” за тыдзень да ўрока.

V. Сацыялізацыя. Агучванне адказаў. Вучні робяць другі выбар.

VI. Адукацыйны і псіхалагічны разрыў. Звяртаемся да эпіграфа ўрока.

VII. Падагульненне. Адзнакі за ўрок.

Чытаючы Яна Баршчэўскага, мы спасцігаем сваю гісторыю, спасцігаем характар, душу народа, спасцігаем не толькі мінулае, але і сучаснае, вучымся пазбягаць памылак у нашым цяжкім жыцці.

У XIX ст. праводзілася поўная русіфікацыя Беларусі, не спынілася яна і пазней, таму я буду вельмі ўсцешаны, калі вы зразумелі праблему сённяшняга ўрока і зрабілі пэўныя высновы.

VIII. Рэфлексія (аналіз урока).

Ланцужок пажаданняў: кожнаму ўдзельніку ўрока па ланцужку (у пэўнай паслядоўнасці) прапануецца звярнуцца з пажаданнямі да сябе, сваіх таварышаў, а таксама да Майстра (настаўніка) па выніках урока. Пажаданні могуць датычыцца будучых спраў.

* Гэты ўрок таксама можна правесці ў IX класе (школа з 12-гадовым навучаннем) як урок пазакласнага чытання пры вывучэнні творчасці Яна Баршчэўскага.

Заканчваецца ланцужок пажаданняў словамі настаўніка, які падводзіць вынікі, зычыць творчага натхнення, трываласці, выказвае пажаданне, каб вучні заўсёды любілі і паважалі сваю беларускую мову і гісторыю Бацькаўшчыны.

IX. Дамашняе заданне. Рознаўзроўневыя заданні.

1. Адказаць на пытанні падручніка (3-і ўзр.).
  2. Напісаць паведамленне пра жыццёвы і творчы шлях Уладзіслава Сыракомлі (4-ы ўзр.).
  3. Напісаць сачыненне “За што я люблю Беларусь” (5-ы ўзр.).
  4. Напісаць свой уласны грамадзянскі (патрыятычны) верш (5-ы ўзр.).
  5. Вывучыць на памяць верш Уладзіслава Сыракомлі “Добрыя весці” (5-ы ўзр.).
- Гучыць фанаграма песні “Пагоня”. Развітанне, пажаданне поспехаў у вучобе, творчага натхнення.

Дадатак 1. Асацыяцыйныя рады слоў, словазлучэнняў да слова-паняцця Радзіма.

Заўвага. Вучні рабілі гэтае заданне, выкарыстоўваючы прыём гукапісу.

Р – род, родны чалавек, раздолле, беларускі ручнік, рок, радыяцыя;

А – аб’яднанне, беларускі асяродак, адзінота, арнамент, адкрытасць;

ДЗ – дзеці, дзяржава, дзеканне, беларуская дзяўчына, дзічка;

І – інертнасць, ілюзія, інтэрнат, інфляцыя;

М – мама, матуля, май, маладосць, млын, мітынг, мадэль;

А – абеліск, адміністрацыя, асуджэнне, атмасфера, Айчына.

Прыведзеныя словы – гэта канчатковы выбар вучняў на ўроку. Па гэтых словах можна меркаваць, што адчуваюць сучасныя беларускія школьнікі, якія праблемы іх турбуюць, што жадаюць змяніць у беларускім жыцці. Яны асуджаюць здраду, інертнасць беларусаў, жадаюць аб’яднацца з бацькамі і разам змагацца за Беларусь. Цяпер яны адчуваюць сябе адзінокамі, бо не знаходзяць падтрымкі з боку дарослых. Іх не разумеюць, бо яны – маладыя, якія шукаюць беларускага асяродку, дзе будзе гучаць родная беларуская мова. Яны хочуць быць адкрытымі, звычайнымі беларусамі.

Дадатак 2. Пытанні сацыяканструкцыі (рознаўзроўневыя заданні), прыкладныя адказы на іх.

2-і ўзровень (3 – 4 балы).

1. З якімі героямі вы пазнаёміліся? Хто з герояў апавяданняў Яна Баршчэўскага вам найбольш спадабаўся і чаму?

2. Якой вы ўяўляеце Плачку? Зрабіце слоўнае апісанне гэтага вобраза. Звярніце пры гэтым асабліваю ўвагу на яе знешні выгляд.

3. Знайдзіце ў тэкстах і зачытайце пейзажныя замалёўкі. З якімі падзеямі яны звязаны? Для чаго яны ўжыты аўтарам?

Адказы

1. Пазнаёміліся з Плачкай, Сынам Буры, Пакутным Духам, шляхціцам Завальнем, панам М., Сынам Шчасця, Сынам Цярпення, сляпым Францішкам і яго таварышам.

2. Плачка – прыгожая кабета, апранутая ў белае, як снег, беларускае адзенне, на галаве – чорны ўбор, на плечы

накінутая чорная хустка. Аблічча прыгожае, але на вачах блішчаць слёзы, можна заўважыць нават стомленасць і нейкі адчай у выразе твару. Яна – высокая, зграбная, заўсёды стаць, увесь час пра нешта думае, разважае, нешта шукае, але знайсці не можа.

3. “Змрочны выгляд тае ваколліцы наводзіў на іх неспакой і страх. Непадалёку шумеў густы яловы лес, там маркотна вухала сава, і месяц вельмі рэдка паказваўся з-за чорных хмараў. Капліца, нібы магільны помнік, стаяла на пагорку ў засені бяроз”*.

“Недалёка ад возера Рабло, дзе цяпер на выспе стаіць мой дамок, калі пан Завальня ведае той край, пэўна, бачыў ён Пачаноўскую гару, яна там вышэйшая ад усіх іншых. Схілы яе пазарасталі лесам, а вяршыня роўная і гладкая” (172).

“Іншыя расказваюць, што на самай вяршыні гэтае гары, уначы, у сваім жалобным уборы, упаўшы на калені, рукі і вочы ўздымаючы да зорак, малілася са слязьмі Плачка. Перад ёю адкрылася неба, найяснейшае сонечнае святло разлілося ўверсе гэтак, што ў лясах і на палатках прачнуліся ўсе птушкі і звяры, а ад слёз гэтае кабеты ўтварылася крыніца жывое вады” (172).

“Узыходзіла, прабіваючы праз імглу, сонца. Моцны мароз замаляваў узорами шыбы...” (173).

“Як хутка прамінуў той час, калі я ведаў толькі палі і гаі, якія акружалі ўбогі дамок бацькоў маіх. Любіў самотна блукаць па гарах і лясах, кожнае дрэўца і красачка жывілі мае мары. О чудоўная багіня! Ты спаткала мяне ў той час у сукенцы вяёлкавых барваў і з кветкамі на галаве, з высокіх гор паказала ты мне далёкі свет, над якім пад аблокамі луналі арлы. З таго часу гэты чуд заняў мае думкі і жаданні...” (175).

Ян Баршчэўскі імкнуўся паказаць прыгажосць беларускага краю, праз апісанні беларускай прыроды раскрыць характар, перажыванні і пачуцці беларусаў.

3-і ўзровень (5 – 6 балаў).

1. Выразна прачытайце адзін з урыўкаў твораў, якія зрабілі на вас найбольшае ўражанне. Абгрунтуйце свой выбар.

2. Падрыхтуйце ілюстрацыю да аднаго з эпізодаў. Пракаментуйце ваш малюнак.

3. Падрыхтуйце сціслы пераказ размовы Завальні і Сына Буры (апавяданне Яна Баршчэўскага “Сын Буры”).

4-ы ўзровень (7 – 8 балаў).

1. Дзе бачаць Плачку? І чаму менавіта там?

2. Акрэсліце час дзеяння ў творах Яна Баршчэўскага. Чаму менавіта да падзей XIX ст. звярнуўся пісьменнік?

3. Якія рысы нацыянальнага характару беларусаў раскрываюцца ў апавяданнях Яна Баршчэўскага? Складзіце модуль-антытэзу “Адмоўныя і станоўчыя рысы нацыянальнага характару беларусаў” (па апавяданнях Яна Баршчэўскага).

Адказы

1. Плачку бачаць толькі на Беларусі, на месцах знакамітых бітваў, на могілках, дзе пахаваны славетныя героі беларускай гісторыі. Яна прыносіць сюды кветкі, плача па сваіх дзеях, якія загінулі за родную краіну, за яе Волю, Незалежнасць. Іх Плачка-Беларусь забыць не можа.

2. Падзеі адбываюцца ў XIX ст., калі Беларусь увайшла ў склад Расійскай імперыі. Адпаведна, рэшткі нашай бы-

* Баршчэўскі Я. Выбраныя творы. – Мінск: Бел. кнігазбор, 1998. С. 166. Далей спасылкі прыводзяцца па гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках.

лой дзяржаўнай самабытнасці знішчаліся канчаткова (забарона Статута ВКЛ, скасаванне уніяцтва, забарона роднай мовы). Гэта быў час, калі не дазвалялася нават казаць пра Беларусь і беларусаў, а сам народ трапіў амаль на дзвесце гадоў у маскоўскую няволю...

3. Ян Баршчэўскі хацеў, каб беларусы абудзіліся ад цяжкага сну, успомнілі сваё слаўнае гістарычнае мінулае, успомнілі тых, хто загінуў за Волю і Незалежнасць Бацькаўшчыны; каб іх сэрцы прасякліся мужнасцю і гонарам за сваіх продкаў, што дасць ім адвагу ісці сваім, а не падказаным суседзямі шляхам.

5-ы ўзровень (9 – 10 балаў).

1. Па кім плача Плачка? Акрэсліце тэму і ідэю твораў Яна Баршчэўскага. Паспрабуйце выкарыстаць для гэтага аўтарскія выразы.

2. Чаму Плачка не можа “даверыць таямніцу свайго сэрца” ўласным дзецям?

3. Чаму Плачка “даварае таямніцу свайго сэрца” Сыну Буры?

4. Прачытайце на памяць верш пра Радзіму, родную мову. Чым ён вас уразіў, чым запомніўся?

Адказы

1. Плачка-Беларусь плача па сваіх сынах, што забылі яе, а паны і шляхта пагардліва глядзяць на сялянскую сірату. Але пісьменнік – аптыміст, ён верыць у лепшую будучы-

ню свайго краю, Беларусі, спадзяецца, што паны і шляхта перастануць быць такімі далёкімі ад мясцовых праблемаў, беларускіх традыцый, жыцця тутэйшага народа. Для гэтага трэба расказаць пра мінулае краю, каб паспрыяць абуджэнню нацыянальнай самасвядомасці, пачуцця павагі і любові да Маці-Беларусі, бо простыя людзі з прычыны сваёй неадукаванасці, а шляхта ды паны з-за неразумнасці і палахлівасці здрацілі Радзіме, “аддалі і прадалі ў палон” (як напісаў пазней Максім Багдановіч) самае дарагое, што было ў іх жыцці. І таму яны не разумеюць Плачку. Але ёсць Беларусы (Сын Буры, Пакутны Дух), якія ведаюць, хто такая Плачка, яны сваёй дзейнасцю імкнуцца пашыраць веды пра яе. Шляхціц Завальня і асобныя яго госці таксама разумеюць Плачку. Для іх патрыятызм пачынаецца перш за ўсё з любові да Радзімы, роднай мовы, гісторыі, з ведання сваіх каранёў, звычайў і традыцый продкаў.

2. Плачка не можа “даверыць таямніцу свайго сэрца” ўласным дзецям, бо яны не разумеюць сваёй Маці. Яны сталі іншымі: думваюць толькі пра багацце, грошы, а вечны скарб сваёй душы – Мову – прамянялі на камерцыйны інтарэс. Плачка марыць пра тое, каб яе дзеці зразумелі Маці.

3. Сын Буры разумее Маці-Беларусь, ён абураецца землякамі, якія пагарджаюць роднай беларускай мовай, гісторыяй, якіх цікавяць толькі матэрыяльныя выгоды. Сын Буры памятае той час, калі Беларусь была вольнай і незалежнай.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2007 год

СНЕЖАНЬ

2 снежня – 105 гадоў з дня нараджэння Анатоля (Ажгірэя) Вольнага (1902 – 1937), паэта, празаіка, кінадраматурга

3 снежня – 70 гадоў з дня нараджэння Дануты Бічэль, паэтка

4 снежня – 95 гадоў з дня нараджэння Аляксея Русецкага (сапр. Бурдзялёў; 1912 – 2000), паэта, перакладчыка, заслужанага работніка культуры Беларусі

5 снежня – 60 гадоў з дня нараджэння Алеся Разанава, паэта, перакладчыка, эсэіста

8 снежня – 80 гадоў з дня нараджэння Віктара Карпілава (1927 – 1994), рэжысёра, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

9 снежня – 90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Рагуцкага (1917 – 1941), паэта

10 снежня – 75 гадоў з дня нараджэння Таісіі Шарбаковай, музыказнаўцы, педагога, заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі

14 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Ражбы (1907 – 1995), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

15 снежня – 80 гадоў з дня нараджэння Віктара Дуброўскага (1927 – 1994), рускага і беларускага дырыжора, заслужанага артыста Беларусі, народнага артыста Расіі

70 гадоў з дня нараджэння Яўгена Ждана, мастака тэатра, графіка, жывапісца, заслужанага работніка культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Германа Кірылава, празаіка, драматурга

19 снежня – 80 гадоў з дня нараджэння Івана Бурсава, паэта, перакладчыка. Жыве ў Маскве

21 снежня – 95 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Кавальскага (1912 – 1937), польскамоўнага паэта і драматурга

22 снежня – 85 гадоў з дня нараджэння Алёны Васілевіч, празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

23 снежня – 70 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Пятрова (1937 – 2005), акцёра, народнага артыста Беларусі

24 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Анатоля Шыбніёва (1907 – 1990), жывапісца, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

25 снежня – Нараджэнне Хрыстова паводле новага стылю

90 гадоў з дня нараджэння Таццяны Заранок, актрысы, народнай артысткі Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Зорына (сапр. Табашнікаў; 1917 – 2003), артыста эстрады, заслужанага артыста Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Маргарыты Яфімавай (Яўхімавай), літаратуразнаўцы, крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Барыса Герлавана, мастака тэатра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага мастака Беларусі

26 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Монаса Манасона (1907 – 1980), жывапісца

90 гадоў з дня нараджэння Яўгена Васілёнка (1917 – 1973), празаіка, паэта, перакладчыка

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Гніламедава, крытыка і літаратуразнаўцы

27 снежня – 85 гадоў з дня нараджэння Івана Сіўцова (1922 – 1959), празаіка, крытыка

30 снежня – 100 гадоў з дня нараджэння Паўла Златагорава (сапр. Гольдберг; 1907 – 1969), рускага і беларускага рэжысёра оперы, заслужанага артыста Беларусі, заслужанага артыста Расіі

85 гадоў таму пачаў выходзіць штомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс “Польмя”

80 гадоў таму створана аб’яднанне беларускіх пісьменнікаў “Польмя”. Існавала з 1927 г. да 27 траўня 1932 г.

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

Людміла ВАСЮКОВІЧ

СТРУКТУРА НАВУЧАЛЬНАГА ТЭКСТУ ШКОЛЬНАГА ПАДРУЧНІКА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Заканчэнне. Пачатак у № 9.

Пераход ад абстрактна-лагічных ведаў (тэарэтычных палажэнняў, фармулёвак правілаў, значэнняў) да іх канкрэтызацыі адбываецца ў **ілюстрацыйным кампаненце** метагэсту. Гэты кампанент выступае як абавязковы, стандартны для тэкставай мадэлі навуковага стылю. Аднак змест і структура гэтай часткі менш строгія і рэгламентаваныя. Яны дапускаюць элементы творчай трансфармацыі ў працэсе каментавання прыкладаў-ілюстрацый. На нашу думку, метагэст школьнага падручніка выступае эталонам навучальна-навуковага маўлення. Зместавыя, лагічныя, моўныя характарыстыкі метаадзінкі свядома або падсвядома засвойваюцца вучнямі. Асэнсаванае запамінанне адбываецца праз аналіз зместу і структуры адзінкі, які ў ідэале неаднаразова праводзіць настаўнік. Засаенне тэкставай мадэлі адбываецца ў тым выпадку, калі вучань успрымае форму і сэнс адзінкі як узор для пераймання, які служыць эталонам для пабудовы ўласных выказванняў на лінгвістычную тэму.

Адсутнасць тлумачэнняў-ілюстрацый прыводзіць да нядоказнасці, непайнаты адказаў. Значная частка метагэстаў сучаснага школьнага падручніка (у прыватнасці, яго ілюстрацыйны кампанент) або зусім не ўтрымлівае прыкладаў, або толькі графічна вылучае іх, пазбягаючы вытлумачэння. Гэта прыводзіць да таго, што вучні ў сваіх адказах запазычваюць лаканічнасць, лапідарнасць стылю падручнікаў, абыходзяцца без разгортвання сутнасці моўных з’яў. Тыповая сітуацыя – наяўнасць прыкладаў у метагэсце параграфу без адпаведных каментараў, што выяўляюць сутнасць ілюстрацый: “Звычайна слова адназначнае, але можа мець і некалькі значэнняў, тады яно называецца мнагазначным. Напрыклад, словы *аўторак*, *пяніна*, *скроня* – адназначныя, а слова *ціхі* – мнагазначнае” [1, 62]; “Многія прадметы рэчаіснасці маюць агульныя сувязі, падабенства, што і можа стаць падставой для пераносу назвы з аднаго прадмета на другі: *сівы чалавек – сівая даўніна – сівы туман*” [1, 63].

Недахопам ілюстрацыйнага кампанента навучальных метагэстаў выступае адсутнасць у школьных падручніках па мове ўзораў лінгвістычнага зместу. Ілюстрацыйны элемент правіла традыцыйна забяспечваецца прыкладамі з фальклорных (прыказкі, прыметы, загадкі, народныя песні, жарты), мастацкіх, радзей – публіцыстычных твораў. Мы расцэньваем гэта як недахоп падручнікаў. Як вядома, сутнасць тэрмінаў спазнаецца і раскрываецца толькі праз іх функцыянаванне ў навуковых тэкстах. Сукупнасць спецыяльных (у нашым выпадку лінгвістычных) тэстаў розных аўтараў стварае семантычнае тэрміналагічнае поле. Успрыманне моўных фактаў і з’яў па-за навуковым кантэкстам, па-за выкарыстаннем у сістэме лінгвістычных каардынат не спрыяе асэнсаванню і засваенню тэрмінаадзінкі. Мовазнаўчы тэрмін выяўляе спецыфічныя адзнакі толькі ў лінгвістычным кантэксце. З гэтай прычыны дэманстрацыя адметных характарыстык у лінгвістычным рэчышчы, выяўленне спецыфікі з’яў у кантэксце мовазнаўчага характару – задача складальнікаў навучальных кніг. У адваротным выпадку неразмежаванне адной і той

моўнай з’явы ў розных тэкстах (мастацкага, навуковага, публіцыстычнага, гутарковага стыляў) прыводзіць да недыферэнцаванага ўжывання слова, словазлучэння, перакрэслівае набыткі функцыянальнай стылістыкі.

Спынімся на такім кампаненце, як **графічнае афармленне метагэсту** падручніка. Візуальная рэальнасць тэксту складае сутнасны элемент навучальнай камунікацыі. Аўтар навучальнага тэксту, перадаючы адпаведную лінгвістычную інфармацыю, павінен клапаціцца пра адэкватнасць яе ўспрымання. Першасная задача – паведаміць навуковую інфармацыю даступна, зразумела, адаптавана да лінгвістычнага і агульнага ўзроўню адрасата – дапаўняецца вырашэннем праблемы нагляднай арганізацыі ведаў. Структура падачы звестак таксама залежыць ад характарыстык адрасата паведамлення. Трэба пагадзіцца з тым, што навуковыя тэксты ў рознай ступені “ідуць насустрач” чытачу [3, 152]. Так, аўтар манаграфічнага даследавання, найперш дбаючы пра належны тэарэтычны ўзровень выдання, абыходзіцца традыцыйным, класічным наборам афармлення твора: заглавак тэксту, назвы асобных структурных частак, анатацыя, рэферат, паказальнік, уводзіны, заключэнне, спіс літаратуры і г. д. Аўтар навучальнага метагэсту, вырашаючы дыдактычныя задачы, вымушаны прадумаваць сродкі рэалізацыі фатычнай функцыі.

Дапамагчы ўспрыняць, зрабіць даступнай, адпаведным чынам ранжаваць навучальную інфармацыю закліканы спосабы графічнай прэзентацыі лінгвістычнага матэрыялу: назвы параграфу, падзел тэксту на абзацы, вылучэнне рубрык. Дапаўняюць падобную сегментацыю навучальных тэстаў розныя параграфемныя элементы: курсіў, тоўсты шрыфт, разрадка, двукоссе, выкарыстанне цытат і г. д. Адзначым, што графічныя сродкі афармлення зместу самі па сабе, без удзелу вербальных інфармацыйных элементаў, не маюць самастойнага значэння. Узаемадзеянчаючы з лінгвістычнымі сродкамі, акцэнтуючы ўвагу на ўнутранай арганізацыі матэрыялу, яны семантызуюць форму, скіроўваюць яе на сутнасную задачу: палегчыць успрыманне адрасатам зместу інфармацыі. Такім чынам, метагэст, выконваючы дыдактычныя задачы, максімальна набліжаецца да чытача не толькі сваёй лексіка-сітаксічнай, але і графічнай арганізацыяй. Аднак надзвычай важна, каб гэтае “набліжэнне да чытача” асэнсоўваў спажывец інфармацыі. Інакш камунікацыйныя намеры аўтара, падмацаваныя і прадуляваныя графічнымі сродкамі, застануцца нерэалізаванымі, не ўспрынятымі адрасатам. Так, ніводны з сучасных падручнікаў не вытлумачвае, як з дапамогай графічных сродкаў мець дадатковыя арыенціры ў размежаванні інфармацыі, яе сэнсавым нападзенні, як можна пераадолець цяжкасці ва ўспрыманні і разуменні тэксту. Больш за тое, ніводная навучальная кніга не ўключае ва ўмоўныя абзначэнні прыёмы шрыфтавых і акцэнтаваных вылучэнняў (курсіў, разрадка і г. д.).

Прагматычныя функцыі ў межах метагэсту надаюцца пунктуацыйным знакам як графіка-выяўленчым сродкам афармлення навуковага зместу. Функцыяналь-

ны прагматызм знакаў прыпынку абумоўлены наступнымі задачамі: дзяліць тэкст на сэнсава-лагічныя часткі, адпаведна аўтарскай задуме вылучаць інфармацыйна значныя блокі, забяспечваць мэтанакіраванасць і свядомасць успрымання, спрыяць адэкватнаму разуменню пісьмовага тэксту.

Частотным сродкам графічнай маркіроўкі тэксту выступае двукоссе. У параўнанні з іншымі знакамі прыпынку яно выступае як поліфункцыянальны графічны сродак. Так, традыцыйнае выкарыстанне гэтага знака рэалізуецца пры адпаведным афармленні прастай мовы, цытат. Пры нетрадыцыйным ужыванні двукоссе можа выступаць як графічнае абрамленне слоў, прагматычны кампанент лексічнага значэння якіх пераасэнсоўваецца аўтарам, атрымлівае дадатковую вобразную або стылістычную нагрузку. Дастаткова распаўсюджаныя выпадкі ўжывання двукосся для слоў, у якіх сэнсавы акцэнт перанесены з лагічна-рацыянальнага на стылістычна афарбаваны элемент: «Калі двукроп’е выкарыстоўваецца як раздзяляльны знак паміж словамі аўтара і прастай мовай, тады перад імі вытрымліваецца паўза, адбываецца як бы “злом голасу”» [1, 34]; «Не пад націскам (у слабай пазіцыі) галосныя... вымаўляюцца даволі выразна; скарачэнне іх да непазнавальнасці, “глытанне” іх недапушчальнае» [4, 23]; «Асноўны “інвентар” графікі – гэта літары, умоўныя пісьмовыя абазначэнні гукаў вуснай мовы» [4, 29]; «Словы накшталт *казка, завядскі, дакладчык* патрабуюць абавязковага “арфаграфічнага кантролю”» [4, 31]; «Стылістычна афарбаваныя словы выяўляюцца на фоне стылістычна нейтральных як “вышэйшыя” або “ніжэйшыя”» [4, 47]; «Навукова-вучэбны падстыль займае прамежкавае становішча паміж уласна навуковым і навукова-папулярным: ён не такі “строгі”, як першы, і не такі “захапляльны”, як другі» [2, 158]; «Калі суразмоўца гаворыць фанетычна правільна, то мы ўсю ўвагу звяртаем на сэнс сказанага, у процілеглым выпадку пачынаем “лічыць” дапушчальныя памылкі» [4, 23]; «Рыторыка раскрывае і “сакрэты” дзелавых, прафесійных кантактаў» [4, 231].

У прыведзеных прыкладах словы, ужытыя ў двукоссі, дэманструюць выкарыстанне ў навуковым ужытку эмацыйна афарбаваных адзінак. Аўтар усведамляе “ненавуковы статус” выслёўяў ва ўмовах метатэксту і афармляе іх з дапамогай двукосся, тым самым настойваючы на кантэкстуальнай “прапісцы” слова ў навуковым тэксце. Адзначым нешматлікасць і пажаданасць уключэння ў навучальныя метатэксты невербальнай інфармацыі. Табліцы, схемы, умоўныя графічныя запісы дазваляюць рацыянальна, кампактна размясціць матэрыял. Пры гэтым узрастае роля зрокавага ўспрымання. У абодвух варыянтах выкарыстання нагляднасці (як матэрыял, што адлюстроўвае вербальны змест, і як самастойны інфармацыйны блок) метадычна мэтазгодна суправаджаць гэтую форму падачы звестак лінгвістычным каментарам або сістэмай пытанняў для назіранняў і абагульненняў.

Абавязковым кампанентам навучальнага метатэксту выступае заключная частка. Метатэкст сучаснага школьнага падручніка, як правіла, ігнаруе заключны элемент тэксту як цэласнай камунікацыйнай адзінкі – заключэнне, у якім сінтэза падагульняюцца вынікі лінгвістычных назіранняў і разважанняў. Наяўнасць высноў-абагульненняў – адзінкавыя выпадкі на старонках школьных падручнікаў (пры гэтым “эксплуатуецца” адна і тая маўленчая формула “такім чынам”): “*Такім чынам, паміж усімі раздзеламі мовазнаўства існуе самая цесная сувязь*” [1, § 2];

“*Такім чынам, сам па сабе гук ніякага сэнсу і лексічнага значэння не мае, але ўскосна ён звязаны са значэннем*” [1, § 8]; “*Такім чынам, маўленне можа праяўляцца ў вуснай і пісьмовай формах, успрымацца на слых або зрокава*” [4, § 31]; “*Такім чынам, рыторыка вучыць правільнаму і прыгожаму маўленню*” [4, § 77]. Пераважная большасць правілаў, змешчаных у навучальных кнігах, заканчваецца, аднак, уласна прыкладамі, пры гэтым ігнаруецца “культ высновы” (Е. Траянская), абумоўлены камунікацыйнай устаноўкай на актывізацыю ўвагі адрасата да вынікаў спазнавальнай дзейнасці.

Наяўнасць высноў – абавязковы элемент лагічнага выказвання. Заключная частка звычайна абагульняе, падсумоўвае пададзеныя звесткі. Яна кампазіцыйна абрамляе, структуруе тэкст, сутнасна і фармальна замыкае інфармацыйны блок. Нягледзячы на тое, што ў сэнсава-семантычным плане аб’ём інфармацыі не пашыраецца, заключэнне імпліцыруе веды, скіроўвае і акцэнтуюе ўвагу адрасата на галоўным. Наяўнасць заключнай часткі “дысцыплінуе” выказванне вучня. Незахаванасць маркіраваных межаў тэксту вядзе да таго, што паведамленне не пакідае ўражання цэласнасці, структурнай арганізаванасці, скандэнсаванасці інфармацыі. Адпаведна тыповай з’яўляецца сітуацыя, у якой прыходзіцца ўдакладняць: “Вы закончылі свой адказ?”, “У Вас усё?” і г. д.

Метатэкст школьнага падручніка як эталон выказвання на лінгвістычную тэму ў заключнай частцы павінен сканцэнтравана ўзнаўляць найбольш істотную інфармацыю, скіроўваць увагу на асноўныя палажэнні. Ролю маўленчых формулаў, што ідэнтыфікуюць выснову, могуць выконваць наступныя адзінкі: *такім чынам, прааналізаваныя факты сведчаць, як бачым, са сказанага вынікае; у заключэнні падкрэслім (адзначым); можна сцвярджаць; падвядзём вынікі; прыходзім да высновы, што...* і інш. Фармулёўкай высноў мы ўзнаўляем і завяршаем лагічны ланцужок аўтарскіх назіранняў і разважанняў, маркіруем знешнія межы выказвання.

Такім чынам, эталон навуковага маўлення найперш павінен быць рэалізаваны ў метатэксце падручніка. На сёння матэрыялы, пададзеныя ў школьных параграфіях, адлюстроўваюць тэндэнцыю суб’ектыўнага бачання зместу і структуры метатэкстаў, а таксама ўласна лінгвістычнай інфармацыі пры падачы нават аднародных тэрмінаў. Назіраецца розная ступень інфармацыйнасці і паўнаты вытлумачэння тэрмінаадзінак. Адсутнасць узорных метатэкстаў негатыўна адбіваецца на фарманні навуковага маўлення школьнікаў.

Дыдактычны статус адзінкі патрабуе асноўных тыповых кампанентаў кампазіцыйнай структуры метатэксту, да якіх адносяцца: *уводзіны (гістарычна-этымалагічная даведка); азначэнне як кампанент метатэксту; тлумачальна-ліюстрацыйная частка; заключэнне як элемент пабудовы метаадзінкі.*

Літаратура

1. **Гваздовіч Г. і інш.** Беларуская мова: Вучэб. дапаможнік для 10 кл. агульнаадукац. школы з беларускай мовай навучання. – Мінск: Нар. асвета, 1999.
2. **Гваздовіч Г. і інш.** Беларуская мова: Вучэб. дапаможнік для 11 кл. агульнаадукац. школы з беларускай мовай навучання. – Мінск: Нар. асвета, 2000.
3. **Красней В.** Беларускія лінгвістычныя тэрміны пачатку ХХ ст. // Лексікалогія і граматыка: Зб. арт. пад рэд. Л. Шакуна, П. Шубы. – Мінск: БДУ, 1969.
4. **Несцяровіч В. і інш.** Беларуская мова: Падручнік для 10–11 кл. агульнаадукац. школы з рускай мовай навучання. – Мінск: Нар. асвета, 1999.

ПРАВАПІС НЕ (НЯ) З ПРЫСЛОЎЯМІ

VIII клас

Мэты: паглыбіць атрыманыя раней ведаў аб прыслоўі як часціне мовы; правесці супастаўляльны аналіз правапісу розных часцін мовы з **не (ня)**; выпрацаваць і замацаваць навыкі злітнага і асобнага напісання прыслоўяў з **не (ня)**; вызначыць тэкстаўтваральную ролю прыслоўяў.

Тып урока: камбінаваны з выкарыстаннем камп'ютара.

Форма правядзення: работа ў парах.

Абсталяванне: камп'ютары, ацэначныя лісты, карткі з тэкстам, словамі, мультымедыяная ўстаноўка.

Урок праводзіцца ў кабінцеце інфарматыкі і інфармацыйных тэхналогій з выкарыстаннем камп'ютараў.

Эпіграф:

Усе мы на гэтай зямлі суседзі: рэчка і бусел, дрэва і травінка, мураш і чалавек. Усе мы зямляне...

Янка Сіпакоў.

ХОД УРОКА

I. Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік прапануе звярнуцца да картак, што ляжаць на партах. На картках змешчаны тэкст, у якім выкарыстаны розныя часціны мовы з часціцай **не (ня)**.

– Ці згодны вы з такім пажаданнем нашаму ўроку? (Не згодны.)

– Ці так хацелі працаваць? (Зусім не так.)

– Што трэба зрабіць, каб усё стала наадварот? [Трэба адкінуць часціцу **не (ня)**. І тады гэта загучыць інакш.]

– Якім вы бачыце наш урок? (Мы хацелі б, каб сённяшні ўрок быў змястоўны, мудры, спакойны, правільны, навучальны, канкрэтны, развівальны. Пажадана таксама, каб усе працавалі акуратна, уважліва, засяроджана, скрупулёзна, аптымальна, граматычна. І каб урок прайшоў цікава, арыгінальна, прыемна, спакойна. А дапамогуць нам у гэтым настойліваць, рашучасць, патрабавальнасць, дакладнасць.)

– Якую ролю адыгралі ў нашых словах часціцы **не (ня)**? (Яны змянілі значэнне слоў на супрацьлеглае, надалі ім зусім іншы сэнс.)

II. Праверка дамашняга задання.

Настаўнік правярае, як школьнікі засвоілі матэрыял мінулага ўрока “Дэфіс у прыслоўях”. Вучні працягваюць працаваць у групам (клас папярэдне падзелены на дзве групы).

1-я група працуе за камп'ютарамі. (Каля камп'ютараў загадзя пакладзены інструкцыі з апісаннямі дзеянняў падчас працы з камп'ютарным тэкстам. Пажадана таксама дапамога лабаранта або настаўніка інфарматыкі.) Вучням прапануецца слоўнікавы дыктант (адзначыць напісанне слоў: разам, асобна ці праз дэфіс).

Паабанал, па-зімоваму, на памяць, спачатку, назаўсёды, на жаль, ціха-ціха, упершыню, невысокі, пад вечар, углыб, па-першае, хтосьці, раз-пораз, недалёкі.

2-я група працуе за партамі. Школьнікі атрымліваюць заданне скласці сказы з прыслоўямі на тэму “Прырода” і паспрабаваць зрабіць звязны тэкст.

1-я група справілася з заданнем. Для таго каб паглядзець правільнасць выканання, уключаецца праверка. Школьнікі правяраюць, у якіх словах зроблены памылкі, тлумачаць правільнасць напісання слоў і ставяць адзнакі за слоўнікавы дыктант у ацэначны ліст. Потым закрываюць праграму. Настаўнік прапануе вучням 1-й і 2-й груп памяншаць заданнямі (2-я група працуе за камп'ютарамі). Потым адбываецца праверка слоўнікавага дыктанта і выстаўленне балаў у ацэначныя лісты.

III. Новая тэма.

Большасць вучняў заданне выканала правільна. Матэрыял засвоены, таму настаўнік прапануе перайсці да вывучэння новай тэмы і звярнуцца да картак, з якімі школьнікі працавалі ў пачатку ўрока.

– Скажыце, на якія знаёмыя ўжо нам правілы сустрэліся словы? [Правапіс **не (ня)** з назоўнікамі, прыметнікамі.]

– Давайце ўспомнім іх. [Вучні ўзгадваюць правілы на правапіс **не (ня)** з прыметнікамі і назоўнікамі.]

Школьнікі адказваюць на пытанні, адзначаюць усе выпадкі напісання назоўнікаў і прыметнікаў разам і асобна, прыводзяць прыклады.

– У картках акрамя назоўнікаў і прыметнікаў сустракалася яшчэ адна часціна мовы. І найчасцей. Якая? [Прыслоўі з **не (ня)**.]

– Назавіце словы, якія адносяцца да гэтай часціны мовы. (*Неакуратна, няўважліва, незасяроджана, нескрупулёзна, неаптымальна, няграматычна, ненастойліва, нерашуча, непатрабавальна.*)

– Падумайце і скажыце, што агульнага ў правапісе пералічаных часцін мовы з **не (ня)**? [Прыслоўі з **не (ня)**, як назоўнікі і прыметнікі, падпарадкоўваюцца аднаму правілу напісання.]

Настаўнік звяртае ўвагу вучняў на эпіграф да ўрока і на знак прыпынку, што стаіць у канцы выказвання (шмакроп'е). Нагадвае школьнікам, што шмакроп'е ставіцца тады, калі думка не закончана, і прапануе вучням прадоўжыць выказванне.

Работа з падручнікам.

– Вы ўжо вызначылі часткова, як пішуцца прыслоўі з **не (ня)**, зрабілі супастаўляльны аналіз. А зараз звернемся да падручніка і правярэм свае высновы. (Вучні чытаюць.)

– Ці ўсё мы казалі аб правапісе **не (ня)** з прыслоўямі? (Не ўсё. **Не** пішацца разам у неазначальных прыслоўях *недзе, некалі, некуды, нельга, неадкуль, нечага*. Прыстаўка **не-** заўсёды пад націскам.)

– А што вы прачыталі аб прыслоўях, якія пішуцца з **не** асобна? [**Не** з прыслоўямі на **-а** пішацца асобна, калі ў сказе ёсць або падразумяваецца слова з супрацьлеглым значэннем, звязанае злучнікам **а**, гэты пункт правіла супадае з правапісам **не (ня)** як назоўнікаў, так і прыметнікаў.]

IV. Замацаванне.

Для таго каб замацаваць тэарэтычныя веды, настаўнік прапануе звярнуцца да наступнага задання. За кожны правільна ўтвораны рад слоў – 2 балы.

1. **Настойліва** (*ненастойліва, надзвычай сціпла, сціпла*).

2. **Проста** (*няпроста, складана, складана вывучыць*).

3. **Рэдка** (*нярэдка, густа, раслі густа*).

4. **Глыбока** (*неглыбока, плытка, вельмі плытка*).

5. **Далёка** (*недалёка, блізка, зусім блізка*).

6. **Весела** (*нявесела, сумна, выглядаў сумна*).

7. **Многа** (*нямнога, мала, напісаў мала*).

8. **Даўно** (*нядаўна, толькі што, закончыў толькі што*).

9. **Лёгка** (*нялёгка, цяжка, працаваў цяжка*).

10. **Ціха** (*няціха, моцна, закрываў моцна*).

Пасля выканання задання школьнікі тлумачаць, чаму напісалі ў прыстаўцы **-е** ці **-я**, як пішуцца дадзеныя прыслоўі з **не (ня)** і чаму.

Вучні ацэньваюць сваю работу і ставяць адзнакі ў ацэначны ліст.

Настаўнік гаворыць, што школьнікі ўжо ўмеюць утвараць прыслоўі з **не (ня)**, падбіраць да іх сінонімы, утвараць словазлучэнні, і прапануе паспрабаваць выкарыстаць прыслоўі з **не** з гэтага задання ў тэксце (1-я група выконвае заданне на камп'ютары, 2-я – на картках).

Вучням даецца тэкст з прапушчанымі прыслоўямі, на месцы пропуску трэба ўстаўці патрэбныя прыслоўі з **не (ня)**.

Нялёгка чалавеку навучыцца любіць прыроду, бо за хуткаплынным цячэннем часу ён **нярэдка** забывае аб ёй. А прырода **ненастойліва** патрабуе ад чалавека клопату.

Нямнога засталося на нашай зямлі чыстых азёр і крыніц. Гінуць дрэвы і травы, птушкі і звяры, якіх яшчэ **нядаўна** было так многа.

Нявесела глядзець на пакінутыя бусламі гнёзды, нашкодзаныя іпакоўні, што сіратліва прымасціліся каля шашы.

Але **недалёка** той час, калі мы ўсе будзем дбаць аб прыродзе, бо наша жыццё поўнаасцю залежыць ад яе.

Пасля выканання задання школьнікі зачытваюць свой варыянт тэксту. Настаўнік прапануе вучням параўнаць яго з аўтарскім варыянтам і назваць прыслоўі з **не (ня)**, якія выкарыстаў аўтар.

Пасля адказаў вучні 1-й групы закрылі праграмы і селі за парты.

– Ахарактарызуйце тэкст. (Школьнікі вызначаюць тэму, асноўную думку, стыль і тып.)

– Ці знайшлі прыслоўі з **не (ня)** сваё месца ў тэксце?

– Якую ролю адыгралі прыслоўі ў тэксце? (Ужыванне прыслоўяў у гэтым тэксце зрабіла выказванне больш дакладным, выразным, стройным.)

– Прыдумайце загаловак, каб у ім заключалася асноўная ідэя твора.

– Ці сугучна асноўная думка з эпіграфам нашага ўрока?

– Як вы прадоўжылі б выказванне Янкі Сіпакова? (“Мы павінны берагчы прыроду, якая аднойчы і назаўсёды даецца кожнаму чалавеку разам з жыццём; зямля ў нас адна, яна агульная для ўсіх; мы не павінны ўмешвацца ў жыццё прыроды. Інакш яна адпомсціць за пакрыўджанае багацце. І ўжо помсціць, прыгледзьцеся!” Прадоўжыць выказванне можна апошнім сказам тэксту: “Але **недалёка** той час, калі мы ўсе будзем дбаць аб прыродзе, бо наша жыццё поўнаасцю залежыць ад яе”.)

А вось як прадоўжыў сваю думку аўтар: “Таму, беручы ў прыроды, мы абавязаны захоўваць яе багаці. Беручы – аддаваць”.

Выбарачны дыктант.

Прапануецца заданне, якое дапаможа школьнікам вызначыць прыслоўі з **не (ня)** у сказах і тэкстах на слых. Настаўнік чытае сказы, вучні вызначаюць прыслоўі з **не (ня)** і запісваюць у сшыткі (разам ці асобна).

1. **Недзе** ўгары ледзь чутна шамацела лісце дрэў.

2. **Восень** развітвалася, адыходзіла – **неўпрыкмет** падкраліся халады.

3. Адзінокія птушыныя галасы **няўтульна** гучалі ў гэтым урачыстым маўчанні.

4. Убачыць у лесе барсука **нялёгка**, бо днём ён знаходзіцца ў падземным сховішчы.

5. **Немагчыма** не любіць наш беларускі край.

6. Без чалавека прырода **не хутка** зможа вылечыцца ад страшнай чарнобыльскай бяды.

7. Не па злосці, а па **няведанні** вялікую шкоду робяць **нярэдка** людзі лясным багаццям.

8. Як у казцы, **няведама** адкуль, выскачыла хітрая ліса.

9. **Не часта** такое можна ўбачыць.

Пасля выканання задання школьнікі абменьваюцца сшыткамі і правяраюць работу. За кожнае правільна напісанае слова – 1 бал. Адзнакі выстаўляюць у ацэначныя лісты.

Праверка ведаў па тэме.

1-я група працуе за партамі (вучні рыхтуюць пытанні па тэме “Прыслоўе”).

2-я група займае месцы за камп'ютарамі.

Пасля выканання задання ўключаецца праверка і ставяцца адзнакі ў ацэначныя лісты.

V. Рэфлексія.

– Якія балы пераважаюць у ацэначных лістах?

– Які самы нізкі бал?

– Ці ёсць максімальны бал?

VI. Дамашняе заданне.

Напісаць сачыненне-мініяцюру “Зімой у лесе” [ужываючы прыслоўі з **не (ня)**].

Яніна АЛЬХОВІК,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры
гімназіі № 1 г. Ваўкавыска.

Ірына КАСПЯРОВІЧ

АДАСОБЛЕННЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

УРОК-АБАГУЛЬНЕННЕ. VII клас

Мэты: дапамагчы вучням засвоіць адасабленне як сэнсавае і інтанацыйнае выдзяленне членаў сказа; вучыць правільна расстаўляць знакі прыпынку ў сказах з адасабленнямі; выпрацоўваць тэхніку выразнага чытання; выклікаць цікавасць да даведчанай літаратуры; выхоўваць самастойнасць, супрацоўніцтва, калектывізм; развіваць творчыя здольнасці, умённе знаходзіць аптымальныя рашэнні.

Абсталяванне: выстава даведчанай літаратуры для абітурыентаў сярэднеспецыяльных устаноў, карткі з заданнямі рознага ўзроўню, тэсты, падручнікі.

Удзельнікі: вучні з настаўнікамі выбіраюць галоўнага рэдактара выдавецтва “Навука” і намесніка галоўнага рэдактара, астатні клас дзеліцца на членаў рэдакцыйнай калегіі, рэцэнзентаў, карэктараў, практычных лабарантаў.

ХОД УРОКА

Пасяджэнне рэдакцыйнай калегіі.

► Настаўнік вітае супрацоўнікаў рэдакцыі і распавядае, што рэдакцыйная калегія выдавецтва “Навука” праводзіць сёння чарговае пасяджэнне, бо рыхтуе дапаможнік для абітурыентаў сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, які мае назву “Адасобленыя члены сказа”.

Педагог звяртаецца да галоўнага рэдактара і рэдакцыйнай калегіі:

– Якую мэту вы ставіце перад сабою пры стварэнні такога дапаможніка?

• Вучні называюць свае мэты. Галоўны рэдактар падагульняе.

(Змясціць у дапаможніку асноўныя правілы пунктуацыі пры адасобленых членах сказа.

Даць парады, практычны матэрыял для засваення тэмы, навучыць правільна расстаўляць знакі прыпынку пры адасобленых членах.

Увесці тэставы кантроль, пры дапамозе якога можна правесці якасць ведаў.

А ўсё гэта – каб дапамагчы абітурыентам у кароткі тэрмін паўтарыць і сістэматызаваць тэму “Адасобленыя члены сказа”.)

– Што яшчэ змешчана ў дапаможніку для найбольш поўнай самастойнай падрыхтоўкі абітурыентаў да ўступных экзаменаў?

(У канцы дапаможніка ёсць адказы да тэстаў і тэкставых заданняў.)

► Настаўнік звяртае ўвагу вучняў на выставу ўжо добра вядомых дапаможнікаў па беларускай мове для абітурыентаў, выказвае меркаванне, што пачэснае месца сярод іх зойме і новы дапаможнік, дэманструе яго вокладку.

• Намеснік галоўнага рэдактара знаёміць вучняў з запісамі на дошцы – варыянтамі тлумачэння, што такое адасабленне.

Пра творчы шлях настаўніцы распавядалася ў ліпеньскім нумары “Роднага слова”.

Адасабленне – гэта...

1. Сэнсавае і інтанацыйнае вылучэнне дадзеных членаў сказа (Л. Строк. “Апорныя канспекты”).

2. Сэнсавае і інтанацыйнае вылучэнне дадзеных членаў сказа, якія набываюць пры гэтым адносную самастойнасць (З. Бадзевіч, І. Саматія. “50 асноўных правіл пунктуацыі”).

3. Спецыфічна падкрэсленае сэнсавае выдзяленне асобных членаў сказа (Г. Малажай. “Беларуская мова”).

• Клас (або група вучняў, напрыклад рэдакцыйная калегія) разважае над фармулёўкамі, абірае найлепшую або дае сваё азначэнне.

► Настаўнік задае пытанні членам рэдакцыйнай калегіі.

– Ці задаволены вы тым, як падаецца матэрыял у нашым падручніку, аўтар Т. Тамашэвіч?

– Ці згодныя вы з Л. Строк, якая склала апорны канспект па гэтай тэме?

– Прапануйце свой варыянт апорнага канспекта.

• Група вучняў (напрыклад, рэцэнзенты) складае апорныя канспекты.

► Педагог пытаецца ў лабарантаў.

– Ці задавальняе вас ступень складанасці практыкаванняў, якія змешчаны ў нашым падручніку?

• Вучні выказваюць пажаданне, каб больш было тэкстаў, а не асобных сказаў.

► Настаўнік прапануе выбраць для дапаможніка найбольш цікавыя тэксты, улічваючы і заданні да іх.

Тэксты з заданнямі (у канцы артыкула змешчаныя даведкі).

Прачытайце, пастаўце прапушчаныя знакі прыпынку, растлумачце ўмовы адасаблення прыдаткаў, прапануйце свае заданні да тэксту.

Якая яна мая зямля? Гэта залатыя палі збажыны з сінімі вочкамі васількоў светлыя ад бяроз гаі што аглухлі ад птушынага звону і пушчы дзе алени горда нясуць свае кароны. Гэта бясконцыя жылы рэк у якіх плешчуцца бабры і рыба на захадзе сонца. Гэта амаль адзінаццаць тысяч азёр чыстых як усешка дзіцяці.

Гэта ў мінулым герайчная і шматпакутная зямля. Безліч разоў з пачатку дзён грукалі на ёй калясніцы вайны. Але мы дзеці Беларусі ганарымся тым што ў гэтых войнах яна ніколі запомніце ніколі не была агрэсарам. Іншая справа што яна заўсёды мужна і да канца бараніла свой агмень сваю праўду і веру.

Прачытайце, пастаўце знакі прыпынку. Знайдзіце сказы з адасобленымі акалічнасцямі. Зрабіце па жаданні сінтаксічны разбор сказа, ускладненага адасобленай акалічнасцю.

Ён пражыў крыху большы як дваццаць пяць гадоў. Ён працаваў у літаратуры ўсяго толькі адно дзеся-

цігоддзе. Ён выдаў толькі адзіную кніжку паэзіі якая адначасова была і яго першым зборнікам...

Але нягледзячы на ўсе гэтыя "толькі" ў Максіма Багдановіча ў гэтага занага і славутага юнака вось ужо некалькі дзесяцігоддзяў не саромеюцца вучыцца і тыя што выдаўшы некалькі дзесяткаў паэтычных кніжак знаходзяцца ў добрай пары сталага і мудрага вопыту і тыя што часцей за ўсё пераросшы паэта на гадах нясмела і сарамліва збіраюць у далейшую дарогу свой непаслухмяны вырай – першую кніжку паэзіі.

Прачытайце, пастаўце знакі прыпынку. Знайдзіце сказы з адасобленымі азначэннямі. Выпішыце іх. Перабудуйце ў складаназалежныя сказы. Выпраўце памылкі ў словах, калі гэта трэба.

Дарагая мілая сэрцу Беларусь! Па басейнах Сожа Буга Дзвіны Прыпяці і Нёмана прасцілаешся ты ўзгоркавая і раўнінная лясістая і азёрная. Суровай дарогай ідзе ты праз стагодзі гісторыі. Задумлівая і насцярожаная ласкавая і грозная ты нямала чаго зведала на сваім вяку: пакутавала пад уладай польскіх каралёў а потым рускіх самадзержцаў. Быццам паміж дзвюх палаючых вогнішчаў стаяла ты паміж Захадам і Усходам была аб'ектам шматлікіх спрэчак і інтрыг. На тваіх прасторах скрыжоўваліся інтарэсы дзяржаў і рэлігій раз-пораз бушавалі войны. Сплываючы ў змаганнях крывёю ты за сваю сумленную мужнасць і ахвярнасць амаль нічога не мела застаючыся для вяльможнага сьвету пагарджанай нявольніцай.

Прачытайце, пастаўце знакі прыпынку. Выпішыце сказы з адасобленымі, ускладняльнымі членамі і зрабіце поўны сінтаксічны разбор.

Неўзабаве мы пад'ехалі да зубрынай паляны. То там то тут бачны былі зубры. Адно ляжалі і далёк здаваліся кучамі торфу на белым полі. Другія сабраўшыся па два-тры стаялі набычыўшыся нібы штосьці абдумвалі. Гэта зубрыцы. Паблізу іх круціліся цяляты. А там далей пад векавым дрэвам застыў стары зубр. Няўжо адзінец?

Прачытайце, вылучыце адасобленыя акалічнасці, вызначце іх спосаб выражэння і ўмовы адасаблення. Пастаўце неабходныя знакі прыпынку.

Парыла з раницы. Згэбалі сена ўсім калгасам абліваючыся потам падганяючы адзін аднаго і азіраючыся на Кур'янаўскія Сады дзе мела ад гарачыні неба. Пасля адтуль раптам пайшла хмара навісла над грэбляй схаваным сонца. На лугу зрабілася цёмна як познім вечарам і добра былі відаць белыя гусі ля моста.

Вуркатаў гром недзе над Ячным і ў тым баку чыркалі кароценькія добрыя маланкі. Хмара зачяпіла вёску толькі краем пасыпаўся густы дождж цёплы ціхі без ветру. Ад яго адразу абмякла не складзенае ў копны сена і заблішчэла расой. Запахла вялай травой ячменем з поля і кропамі з агародаў.

Прачытайце, знайдзіце ў словах памылкі. Падкрэсліце адасобленыя члены сказа. Пастаўце знакі прыпынку, звярніце ўвагу на сказ з простаю мовай. Чым ускладнены гэты сказ?

Мендык забразгаў вяскай дробных жалязяк і пачаў пробваць замок. Ад нецярплівасці і страху прабіралі дрыжыкі. Спачатку яму не ўдавалася эле нарэшце клямка брэнула і дзве цяжкія форткі варот паволі распахнуліся.

На суседнім двары счуўшы чужога чалавека злосна забрахаў сабака. Намерыўшыся ўжо ісці ў хлест Мендык раз ступіў і сумеўшыся ад невыноснага брэху спыніўся і паглядеў на Ўладзіка.

На другім баку вуліцы адчынілася акно. Папацёмку нельга было разгледзець хто ў акне толькі чуваць было як нехта цкаваў Кусі Мурза кусі. Сабака пасмялеў і памкнуўся на двор. Раптам заскрыпелі дзверы і чыясьці постаць ледзь прыкметная ў змроку ціха высунулася на вуліцу і стулілася за два крокі ад Уладзіка.

Падкрэсліце адасобленыя члены сказа, вызначце ўмовы іх адасаблення. Вызначце стыль тэксту. Прапануйце свае заданні да тэксту.

А лес цяперашні лес быў нейкі прывяла да яго дарога з невялікага ўзболатка парослага хмызамі а потым ужо быў малады сасоннік. І завіяляла то спадаючы ў хмызовыя нізінкі то ўзлазячы на верасовыя ўзмежкі ўжо не такая зялёная як у полі дарога. І маўчаў лес. Толькі зверху з шараватага і цёплага неба плыў сцішаны мяккі шогат які яшчэ бывае вясной калі ў тумане растае снег. Хораша пахла з каляін вільготным сасновым карэннем а з дробных хмызаў свежай лістотай а потым неяк нечакана і густа патыхнула водарам ад зламанага пры дарозе куста крушыны.

Дарога вывела мяне на дзялянку. Прыгнуўшыся абышоў я і сасоначкі і бярозку і рудыя бароды рэдкага верасу. Неаднойчы браў тут тугія аж чорныя баравікі.

• Група вучняў (лабаранты, напрыклад) працуе з тэкстамі, выбірае адзін і выконвае заданні да яго.

► Педагог задае пытанне:

– Вы прапаноўвалі і настойвалі ўключыць у дапаможнік тэсты. Чаму?

(Па-першае, тэставанне – выдатная магчымасць праверыць сябе. Па-другое, тэсты выпрацоўваюць строгасць, логіку, здольнасць выбраць з некалькіх варыянтаў рашэння адзіна правільны.)

► Настаўнік прапануе групе выхаванцаў (напрыклад, карэктарам) падрыхтаваць правільныя адказы да тэстаў, скласці, па жаданні, свае тэсты.

Тэсты.

I. Чым выражана адасобленае дапасаванае азначэнне?

Дзве ялінкі, кучаравыя, з доўгімі лапкамі, ганарліва выглядалі з бярэзніку. (А. Савіцкі)

1. Прыметнікам з залежнымі словамі.

2. Дзеепрыметнікавым зваротам.

✓ 3. Адзіночным прыметнікам ці дзеепрыметнікам.

II. Якая ўмова адасаблення дапасаванага азначэння?

Задаволеная сваім жартам, бабка доўга смяецца разам з тым, хто яе слухае. (Я. Колас)

1. Развітае азначэнне стаіць пасля азначанага слова.
2. Дапасаванае азначэнне адзелена ад азначанага слова іншымі членамі сказа.
- √ 3. Дапасаванае азначэнне стаіць перад азначаным словам.

III. Колькі косак неабходна паставіць у сказе?

Акрамя вяртаўніка апранутага ў чорны кажух і высокую шапку ў выкананне нікога не было.

1. Адну.
- √ 2. Дзве.
3. Тры.

IV. Якая ўмова неадасаблення акалічнасці?

Крушынскі гаварыў ціха і не пазіраючы на гасця.

1. Цесна звязана па сэнсе з выказнікам.
2. Выражана ўстойлівым спалучэннем.
- √ 3. Утварае рад аднародных членаў разам з прыслоўем і звязана з ім спалучальным злучнікам.

V. Чым выражана адасобленая акалічнасць?

Каля хаты ў садочку, схіліўшыся ціхенька ў куточку, стаялі дзве вярбы старыя. (Я. Колас)

- √ 1. Дзеепрыслоўным зваротам.
2. Адзіночным дзеепрыслоўем.
3. Назоўнікам з прыназоўнікам.

VI. Вызначце ўмову адасаблення недапасаванага азначэння.

Максім, узрушаны, загарэлы, у белым фартуху з кельмаю ў руках, стаіць на кладцы сцяны. (І. Гурскі)

1. Адносіцца да ўласнага імя.
2. Удакладняе сэнс папярэдняга слова.
3. Адносіцца да агульнага назоўніка.
- √ 4. Стаіць у адным радзе з адасобленымі дапасаванымі азначэннямі.

Праверка заданняў. Апорныя канспекты размяшчаюцца на магнітнай дошцы, 2-3 прагаворваюцца вучнямі, выбіраецца найлепшы апорны канспект для дапаможніка.

Вучні, якія працавалі з тэкстамі, чытаюць, што яны выбралі, пераконваюць, чаму выбралі менавіта гэта, тлумачаць выкананае заданне.

Школьнікі, што займаліся з тэстамі, параўноўваюць свае адказы. (Адказы запісаны на дошцы.)

► Педагог кажа, што творчая асоба паграбуе творчай дзейнасці, не аднойчы вучні пераконваліся ў тым, што пераклад – адзін з відаў творчых работ, а таксама адзін са сродкаў атрымання інфармацыі з тэкстаў, напісаных на іншай мове. Пераклад павышае маўленчую культуру, садзейнічае больш глыбокаму засваенню адной і другой моў, таму настаўнік прапануе перакласці тэкст з рускай мовы, звяртаючы ўвагу на адасобленыя члены сказа.

Удивительное это дело – книга! Подумайте, друзья, сами, ведь книга – это самое быстролетное из творений, созданных человеческим умом.

Хорошая книга – неиссякаемый сосуд, наполненный человеческими мыслями, знаниями, чувствами.

Хорошая книга – это дверь, которая раскрывается перед тобой, впуская тебя в новый уголок жизни.

Рэфлексія.

► Настаўнік пытаецца, ці справілася выдавецтва з пастаўленай мэтай? Ці задаволены галоўны рэдактар і намеснік? На якім востраве (Задавальнення, Смутар, Асалоды, Трывогі, Няпэўнасці, Чакання, Прасвятлення, Натхнення, Радасці) хацелі б быць пасля такога ўрока члены рэдакцыі?

• Вучні дзеляцца ўражаннямі, падводзяць вынікі.

► Настаўнік прапануе самастойна паставіць сабе адзнакі ў дзённікі.

Дамашняе заданне. Напісаць сачыненне “Ля помніка пісьменніку (герою)” з выкарыстаннем адасобленых членаў сказа ў тэксце.

ДАВЕДКІ

Якая яна, мая зямля? Гэта залатыя палі збажыны з сінімі вочкамі васількоў, светлыя ад бяроз гаі, што аглухлі ад птушынага звону, і пупчы, дзе алені горда нясуць свае кароны. Гэта бясконцыя жылы рэк, у якіх плешчуцца бабры і рыба на захадзе сонца. Гэта амаль адзінаццаць тысяч азёр, чыстых, як усмешка дзіцяці.

Гэта ў мінулым гераічная і шматпакутная зямля. Безліч разоў з пачатку дзён грукалі па ёй калясніцы вайны. Але мы, дзеці Беларусі, ганарымся тым, што ў гэтых войнах яна ніколі – запомніце, ніколі! – не была агрэсарам. Іншая справа, што яна заўсёды мужна і да канца бараніла свой агмень, сваю праўду і веру.

Ён пражыў крыху больш як дваццаць пяць гадоў. Ён працаваў у літаратуры ўсяго толькі адно дзесяцігоддзе. Ён выдаў толькі адзіную кніжку паэзіі, якая адначасова была і яго першым зборнікам...

Але нягледзячы на ўсе гэтыя “толькі”, у Максіма Багдановіча, у гэтага знанага і славутага юнака, вось ужо некалькі дзесяцігоддзяў не саромеюцца вучыцца і тыя, што, выдаўшы некалькі дзесяткаў паэтычных кніжак, знаходзяцца ў добраі пары сталага і мудрага вопыту, і тыя, што, часцей за ўсё пераросшы паэта па гадах, нясмела і сарамліва збіраюць у далейшую дарогу свой непаслухмяны вырай – першую кніжку паэзіі.

Дарагая, мілая сэрцу Беларусь! Па басейнах Сожа, Буга, Дзвіны, Прыпяці і Нёмана прасцілаешся ты, узгоркавая і раўнінная, лясістая і азёрная. Суровай дарогай ідзеш ты праз стагоддзі гісторыі. Задумлівая і насцярожная, ласкавая і грозная, ты нямала чаго зведала на сваім вяку: пакутавала пад уладай польскіх каралёў, а потым рускіх самадзержцаў. Быццам паміж двух палаючых вогнішчаў, стаяла ты паміж Захадам і Усходам, была аб'ектам шматлікіх спрэчак і інтрыг. На тваіх прасторах скрыжоўваліся інтарэсы дзяржаў і рэлігій, раз-пораз бушавалі войны. Сплываючы ў змаганнях крывёю, ты за сваю сумленную мужнасць і ахвярнасць амаль нічога не мела, застаючыся для вяльможнага свету пагарджанай нявольніцай.

Неўзабаве мы пад'ехалі да зубрынай паляны. То там, то тут бачны былі зубры. Адно ляжалі і далёк здаваліся кучамі торфу на белым полі. Другія, сабраўшыся па дватры, стаялі набычыўшыся, нібы штосьці абдумывалі. Гэта зубрыцы. Паблізу іх круціліся цяляты. А там, далей, пад векавым дрэвам, застыў стары зубр. Няўжо адзінец?

Парыла з раніцы. Зграбалі сена ўсім калгасам, абліваючыся потам, падганяючы адзін аднаго і азіраючыся на Кур'янаўскія Сады, дзе мела ад гарачыні неба. Пасля адтуль раптам пайшла хмара, павісла над грэбляй, схваўшы сонца. На лугу зрабілася цёмна, як познім вечарам, і добра былі відаць белыя гусі ля моста.

Вуркатаў гром недзе над Ячным, і ў тым баку чыркали кароценькія добрыя маланкі. Хмара зачэпіла вёску толькі краем, пасыпаўся густы дождж, цёплы, ціхі, без ветру. Ад яго адразу абмякла не складзенае ў копны сена і заблішчэла расой. Запахла вялай травой, ячменем з поля і кропамі з агародаў.

Мендрык забразгаў вязкай дробных жалязак і пачаў пробаваць замок. Ад нецярдлівасці і страху прабіраў дрыжыкі. Спачатку яму не ўдавалася, але нарэшце клямка бразнула і дзве цяжкія форткі варот паволі распахнуліся.

На суседнім двары, счуўшы чужога чалавека, злосна забрахаў сабака. Намерыўшыся ўжо ісці ў клеў, Мендрык раз ступіў і, сумеўшыся ад невыноснага брэху, спыніўся і паглядзеў на Уладзіка.

На другім баку вуліцы адчынілася акно. Папацёмку нельга было разглядзець, хто ў акне, толькі чуваць было, як нехта цкаваў: “Кусі, Мурза, кусі”. Сабака пасмялеў і памкнуўся на двор. Раптам заскрыпелі дзверы і чыясьці постаць, ледзь прыкметная ў змроку, ціха высунулася на вуліцу і ступілася за два крокі ад Уладзіка.

А лес, цяперашні лес, быў нейкі знаёмы і незнаёмы. Ён пачаўся, як толькі прывяла да яго дарога з невялікага ўзболатка, парослага хмызамі, а потым ужо быў малады сасоннік. І завіяла, то спадаючы ў хмызовыя нізінкі, то ўзлазчы на верасовыя ўзмежкі, ужо не такая зялёная, як у полі, дарога. І маўчаў лес. Толькі зверху, з шараватага і цёплага неба, плыў сцішаны, мяккі шогат, які яшчэ бывае вясной, калі ў тумане растае снег. Хораша пахла з каляін вільготным сасновым карэннем, а з дробных хмызаў – свежай лістотай, а потым неяк нечакана і густа патыхнула водарам ад зламанага пры дарозе куста крушыны.

Дарога вывела мяне на дзялянку. Прыгнуўшыся, абышоў я і сасоначкі, і бярозку, і рудыя бароды рэдкага верасу. Неаднойчы браў тут тугія, аж чорныя, баравікі.

Настаўнік прапануе

Яніна МАЦВЕЕВА

ЭКСКУРСІЯ Ў ШКОЛЕ ЗДАРОВАГА ЛАДУ ЖЫЦЦЯ

ПАДАГУЛЬНЯЛЬНЫ ЎРОК ПА ТЭМЕ “НАЗОЎНІК”

Мэты: абагульніць веды вучняў па тэме, забяспечыць прымяненне ведаў і спосабаў дзеяння ў разнастайных сітуацыях; стварыць умовы для свабоднага аперавання засвоенымі ведамі па тэме “Назоўнік”; садзейнічаць развіццю лагічнага мыслення, рэалізацыі творчых здольнасцяў вучняў; развіваць звязную мову; выхоўваць у вучняў адэкватную самаацэнку і ўзаемаацэнку пры выбары ўзроўню цяжкасці працы, выхоўваць культуру адносінаў да свайго здароўя, стварыць сітуацыю суперажывання і адказнасці за асабістую працу і працу ў групе.

Абсталяванне: табліцы, карткі, сігнальныя карткі, магнітафон, ілюстрацыі.

ХОД УРОКА

► Слова настаўніка.

– З чаго пачынаецца працоўны дзень кожнага сумленнага грамадзяніна, які клапоціцца пра сваё здароўе? Як сумленны грамадзяне зробім гэта і мы.

Пачынаем дзень спачатку

Фізкультурнаю зарадкай.

Эх, як весела бруцца,

льецца, булькае вадзіца.

Возьмем шчотку – зубы тром

беласнежным парашком.

З мылам мы пад кранам мыем

рукі, вушы, твар і шыю.

Чыста мыцца – наша ўмова.

Той, хто чысты, – той здаровы.

Каб не быць слабым і хмурым,

Не цурайся фізкультуры.

А другім абавязковым атрыбутам, асабліва для

нашых бабуль, з’яўляецца... (малітва). А ў нас ёсць свая малітва, з-пад пяра Мар’яна Дуксы.

Ранішняя малітва

О, дзень вясёлы, шматгалосы,

Ідзеш ты шпаркаю хадой.

Пашлі мне ясныя нябёсы

І рэчку з цёплаю вадой.

Пашлі мне, новы дзень, удачу,

Шчаслівым быць – зусім не грэх,

І не даводзь мяне да плачу,

І прынясі сягоння смех.

Хачу, каб сон мой добры збыўся,

Каб я блінцоў наеўся ўсмак,

Ні з кім не біўся, не сварыўся,

Не пудзіў кошак і сабак.

Хай будзе ў нас навокал згода,

Усцешыцца мая радня,

Хай будзе між людзьмі лагода

І запануе дабрыня.

І цэлы свет са мной таксама

Хай дзень шчаслівы пражыве.

– Урок наш незвычайны. Мы выпраўляемся на экскурсію ў горад **Назоўнік**. А каб нам утульна было ў паходзе, трэба, каб наш шлях асвятляла сонейка, сагравала сваім цяплом, дапамагала нам. Якая ж яго роля ў зямным жыцці, мы прачытаем у эпіграфі ўрока:

Пад сонцам добра нам жывецца,

Пад сонцам звонкі дзён разгон,

Пад сонцам цэлы свет смяецца,

Пад сонцам дружбай моцны ён.

Е. Янхтур (пераклад з казахскай).

• **Вызначце, якой часцінай мовы з'яўляецца слова сонца?**

– Адно сонейка я размяшчаю на дошцы, дзе будзе праходзіць наш шлях. А тры сонейкі я раздаю групам (*настаўнік загадзя падзяляе клас на тры групы*). За адну хвіліну на праменьчыках трэба напісаць, што абазначае назоўнік. Хто напіша правільна і хутка, той і пераможца.

А цяпер – у дарогу. На падыходзе да горада нас сустракае запарк. Якое пытанне ў вас напрошваецца? (Хто?) А чаму?

Гульня “Ланцужок”

– Хто сустрэў вас у запарку? А хіба не сустрэлася нічога, што адказвала б на пытанне што?

Выйшлі з запарка і апынуліся на самай шырокай вуліцы горада. Я не ведаю, як яна называецца. Дапамажыце мне. (*Проспект Перамогі*.)

1-я група: запісаць тры – пяць гістарычных падзей.

2-я група: пералічыць назвы народных святаў.

3-я група: узгадаць геаграфічныя назвы.

– Вось побач рэдакцыя раённай газеты. Але нас проста так не прапускаюць. Каб атрымаць пропуск, трэба пераадолець некаторыя перашкоды.

1-я група: прадоўжыць тэкст, даць яму загаловак, зрабіць выснову, уставиць прапушчаныя літары; даказаць правільнасць іх напісання.

Неяк зімою Анатоль ката...ся на в...зеры на кан...ках. У адным месц... лё... раптам затрашча... і пачаў паволі прагінацца. Хлопчык разгубіўся. У распачы ён закрыча... і ... ..

2-я група: перакласці з рускай мовы, уставиць прапушчаныя літары, даказаць правільнасць іх напісання, ахарактарызаваць вылучанае слова.

В среднем каждый человек потребляет от 400 до 800 граммов хлеб... в **сутки**. Хлеб хорошо насыщает. Он питателен. В хлебе содержится 5 – 7 процентов белк... . 500 грамм... хлеб... в сутки обеспечит вам треть необходимого организму белк... .

3-я група: даць правільны адказ (выправіць памылку хлопчыкаў):

Адзін хлопчык напісаў:

– У рыбей няма зубей.

Другі яго паправіў:

– У рыбаў няма зубаў.

Трэці перакрэсліў усе і напісаў:

– У рыб няма зуб.

Яніна Віктарыўна Мацвеева – настаўніца беларускай мовы і літаратуры Гервяцкай СШ Астравецкага раёна. Закончыла Ваўкавыскае педвучылішча (1972), Гродзенскі педагагічны інстытут імя Янкі Купалы (1975). Мае вышэйшую кваліфікацыйную катэгорыю.

Гімнастыка для вачэй па трэнажоры

– Пераходзім вуліцу і трапляем у банк. Што гадоўнае для супрацоўнікаў банка? (*Лік, лічбы*.) Вось мы ім і дапаможам.

Гульня “Рэха”

– Настаўнік называе назоўнікі адзіночнага або множнага ліку, а вучні – наадварот.

Лес, азёры, школа, мама, сябры, пенал, аловак, дзень, ручай, дарогі, позірк.

Работа ў групах

1-я група: тэкст перакласці на беларускую мову. Знайсці неадпаведнасць ліку ў рускай і беларускай мовах (можна вусна).

Клюква

Эта ягода очень кислая. Но она очень полезна для здоровья. Клюква растёт на болотах. Собирают её поздней осенью. Но самая хорошая та клюква, что перележит зиму под снегом. Кто никогда не видел, как растёт клюква, тот может долго идти по болоту и не замечать, что он по клюкве идёт. Ягода прячется в болотной кочке. Её и рассмотреть нелегко. Но если наклониться взять одну попробовать – тянешь с одной ягодкой зелёную ниточку со щедрым урожаем.

• **Прывесці яшчэ некалькі прыкладаў такой неадпаведнасці.**

2-я група: дапісаць канчаткі, вызначыць лік вылучаных назоўнікаў.

Падарожжа – вельмі цікавы адпачынак. Яно дапамагае **людзям** спазнаць свой край, пазнаёміцца з яго **прырод... і прац...** людзей. Ідуць турысты палявой **сцяжк...** і **пушч...**, любуюцца **рэкамі і азёрамі**. Цікавае **падарожжа** назаўсёды застаецца ў **памяці**.

• **Вызначыць граматычную аснову 1-га сказа.**

• **Прывесці яшчэ прыклады да вылучаных назоўнікаў.**

3-я група: вызначыць лік вылучаных назоўнікаў і ад іх утварыць адваротны лік.

– Дзядзечка! – звярнуўся Валодзя да **чалавека**, што сядзеў з **вудамі**.

– Ну, што трэба? – адгукнуўся **рыбак**.

– Можа б вы на той **бераг** перавезлі? На **параход** спазняюся. Калі сёння не паспею, то прыйдзецца чакаць яшчэ **суткі** да наступнага **рэйса**.

– Хацелася б заглянуць у будынку насупраць. Але там аб’ява: “**КАРАНЦІН**”. Напэўна, з прычыны грыпу. Я прачытаю вам тлумачэнне каля аб’явы, а вы адшукайце памылку ва ўжыванні назоўніка.

Самае распаўсюджанае інфекцыйнае захворванне чалавека – грып. Ён вельмі хутка перадаецца ад аднаго чалавека да другога. Грып такі заразны, што ім адначасова можа захварэць амаль увесь твой клас ці твая сям’я, многія тысячы і нават мільёны чалавек. Тады гэта называецца **эпідэміяй**.

• **Напішыце назву гэтай хваробы і абгрунтуйце апісанне.**

– Далей цікавая вуліца, усяго тры дамкі на ёй. Я думаю, вы самі не здагадаліся, што гэта за дамкі – № 1, № 2, № 3. Гэта скланенні назоўнікаў. А цяпер вы паспрабуйце вызначыць скланенне наступных назоўнікаў.

Гульня з сігнальнымі карткамі 1, 2, 3

Гарох, сонца, вада, сон, мазь, здароўе, соль, ванна, паветра, зарадка, спорт, печ, хлеб, малако, вітамін, аленья.

– Паварочваем направа. О, тут ужо больш – шэсце дамоў. Дапамажыце прачытаць назву вуліцы: **СКЛОНАВАЯ**. Запішыце скарачана назвы дамкоў ад 1 да 6. Засяліце ў гэтыя дамкі жыхароў з верша (адзін вучань групы піша, астатнія дапамагаюць).

Сонейка свеціць ад ранку да вечара.

Сонейка грэе ад ранку да вечара.

Хоча яно, каб шумелі сады,

каб у садах спелі дзецям плады,

каб колас у полі хіліўся к раллі,

каб травы раслі і каб кветкі цвілі,

каб людзі шчасліва жылі на зямлі.

Рэкламная паўза

• Разгледзець малюнкi і абвясціць рэкламу.

1-я група: зрабіць выснову, што аб'ядноўвае групы назоўнікаў.

2-я група: назваць, назоўнікі якога скланення найбольш спатрэбіліся.

3-я група: вызначыць лік названых прадметаў.

– Асобна стаіць нейкі будынак. Трэба ж пацікавіцца, што гэта за пабудова. Чытаем. **РАДДОМ**. Выходзіць медсястра і гаворыць, што тут нараджаюцца назоўнікі ўсякіх родаў і прапануе згуляць.

Гульня ў фішку

1-я група: кожны называе назоўнік жаночага роду, прытым хуценька перадае фішку друго-му. Як закончылі, перадаюць фішку 2-й групе, а пасля – 1-й.

2-я група: кожны называе назоўнікі муж-чынскага роду.

3-я група: кожны называе назоўнікі ніякага роду.

1-я група: вызначыць, што гэта за назоўнікі і што аб'ядноўвае назоўнікі кожнай групы.

Аташэ, буржуа, дэндзі, какаду, маэстра, шымпанзэ.

Авеню, івасі, мадам, фрэйлен, фраў.

Бюро, меню, метро, паліто, таксі.

2-я група: падабраць беларускі адпаведнік, вызначыць род.

бровь –

гвоздика –

яблоко –

жеребенок –

туфля –

3-я група: падабраць пару іншага роду.

паўлін –

гусь –

кот –

мядзведзь –

ліса –

качка –

асёл –

курыца –

трус –

авечка –

карова –

леў –

лебедзь –

– Чытаем назву наступнай вуліцы: **СІНТАКСІЧНАЯ**. Якое дачыненне мае сінтаксіс да назоўніка? Калі мае, тады за працу. Прачытайце тэкст “Хлеб”.

Заданні да гэтага тэксту розныя для кожнай групы.

1-я група: уставиць прапушчаныя літары, вызначыць мяжу сказаў, расставиць знакі прыпынку і растлумачыць іх пастаноўку.

2-я група: уставиць прапушчаныя літары, растлумачыць пастаноўку працяжніка, падкрэсліць граматычную аснову сказаў у тэксце.

3-я група: уставиць прапушчаныя літары, 1-ы сказ разабраць па членах сказа.

Хлеб – дзівоснае вынаходніцтва ч...лавецтва. Ты, пэўна, паг...дзішыся з тым, што хлеб – гэта і жы...ё, і вечнасць ч...лавека. Нездарма кажучь у нар...дзе: хлеб – усяму галава.

З хлебам-со...ю выходзяць насустрач дарагім гасц...м, хлебам-со...ю ў час вясе...я сустракаюць маладых.

Фізкакультурная паўза (вучні становяцца ў круг)

Бураціна пацягнуўся,

Раз нахіліўся, два нахіліўся,

Рукі у бакі развёў,

Павярнуўся і пайшоў.

(Пляскаем у далоні суседу справа і злева – і за парты.)

– Давайце падумаем: якую ролю ў жыцці адыгрышае музыка? (Уключаецца спакойная музыка.)

Музыка лечыць душу;

Можа яна нагадаць

Ветру асенняга шум,

Звон ручая,

Салаўя;

Можа яна перадаць

Крык, цішыню,

Глыбіню, вышыню,

Лёт матылькоў і арлоў...

Хораша так

Размаўляе без слоў.

– Музыка заспакойвае, прыводзіць у парадак думкі, натхняе на творчасць. Я прапаную вам пад гэтую музыку скласці фантастычнае апавяданне на тэмы: “Знік назоўнік”, “Скраслі назоўнік”, “SOS! Дзе падзеўся назоўнік?”.

Творчая работа

– Мы вельмі стаміліся, час і адпачыць. Сябры, вунь відаць гатэль “Гасціная”. Гаспадары “Гасцінай” у якасці пропуску прапануюць разам з імі скласці верш. Згаджаецца?

– Што, сябры, для жыта трэба?

– Ну, вядома, трэба... (глеба).

– А для птушкі?

– Вы... (шыня).

– А для казкі?

– Ці... (шыня).

– Ну, а што для весялосці?

– Каб часцей... (бывалі госці).

Дамашняе заданне.

Рэфлексія.

– Які настрой пасля экскурсіі і чаму?

– Дзе вы найбольш стаміліся?

– Што засвоілі добра і надоўга?

– Што раскажаце бацькам пра наш урок?

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ

САЧЫНЕННЕ - АПІСАННЕ ЖЫВЁЛ

Адна з найважнейшых задач на этапе падрыхтоўчай працы да сачынення – гэта папярэджанне тэкставых памылак. Тэкставымі даследчыкі-метадысты называюць памылкі, якія парушаюць цэласнасць тэксту.

Памылкі і недакладнасці, якія найчасцей сустракаюцца ў школьных сачыненнях, наступныя:

- неадпаведнасць тыпу тэксту характару фармулёўкі тэмы;
- парушэнне звязнасці тэксту (адсутнасць сувязі паміж сказами, паміж адносна самастойнымі кампазіцыйнымі часткамі тэксту: зачынам і асноўнай часткай, зачынам і канцоўкай і інш.);
- няўдалы выбар зачыну або канцоўкі;
- дыспрапарцыянальны аб’ём зачыну або канцоўкі адносна асноўнай часткі;
- наяўнасць элементаў зместу, якія не садзейнічаюць рэалізацыі задумы аўтара;
- аднастайнасць прыёмаў разгортвання тэксту;
- адсутнасць неабходнага абзацнага водступу для вылучэння адносна самастойных частак тэксту і інш.

Прычыны тэкставых памылак і недакладнасцяў вядомыя: недастатковы аб’ём ведаў пра тэкст і яго тыпы, адсутнасць (або недастатковая сфармаванасць) такіх уменняў, як уменне падпарадкоўваць элементы зместу і моўныя сродкі асноўнай думцы сачынення, звязваць кампазіцыйныя часткі тэксту, суадносіць тып і стыль тэксту з тэмай і асноўнай думкай сачынення, падбіраць зачыны і канцоўкі адпаведна асноўнай думцы сачынення, разгортваць тэкст пры дапамозе разнастайных моўных прыёмаў.

Фармаванне названых уменняў павінна быць улічана настаўнікам на этапе падрыхтоўчай працы да сачынення.

Сачыненне-апісанне жывёл плануецца праводзіць у час вывучэння раздзела “Мова. Маўленне. Тэкст”, таму ўсе прапанаваныя заданні суадносяцца з вывучэннем гэтага раздзела. На нашу думку, не варта абмяжоўваць тэматыку сачынення толькі апісаннем жывёл, карысна таксама прапанаваць і апісанне птушак.

Практыкаванне 1. Выразна прачытайце тэкст. Вызначце тып маўлення і стыль тэксту. Абгрунтуйце вашу думку.

Вунь ходзіць па зялёнай лугавінцы бусел. Сваім бела-чырвоным адзеннем і чырвонай дзюбай ён

ярка вылучаецца на фоне зялёнай травы і блакітнага неба. Як павольна перастаўляе свае чырвоныя ногі! А дзюбу звесіў уніз, нібы ўважліва вывучае тарфяністую глебу пад нагамі. “Ходзіць, мёрць кожны крок, нібы з вудаю дзядок”, – пісаў калісьці Бядуля.

Гэты сур’ёзны птах з’яўляецца арганічнай часткай беларускага краявіду. З людзьмі ён жыве ў дружбе, гняздзіцца часта на стрэхах сельскіх будынкаў, на дрэвах каля хат. Народ любіць бусла, лічыць яго добрым суседам чалавека.

Віталь Вольскі. Кніга падарожжаў.

• Якімі словамі апісвае аўтар бусла?

Якія вы ведаеце народныя паданні пра бусла?

Чаму гэтую птушку часта называюць сімвалам Беларусі?

Практыкаванне 2. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку. Укажыце кампазіцыйныя часткі тэксту (зачын, асноўную частку, канцоўку).

Прышла вясна, ажыла птушыная грамада. Куды ні зазірні – скрозь чуеш яе гаману. У кожнага птаха свая песня, але зараз спяваюць навывперадкі ўсе: шлюбная пара! Нават кугакаўка ў сваёй балотнай глухамані зрэдзь выдае тузін манатоннага “уф-уф”, “ух-ух”.

Барадатая кугакаўка (бородатая неясыгь) была выбрана арнітолагамі птушкай Беларусі 2005 года. Нагадаем, што да яе птушкай года былі нам добра вядомыя – белы бусел, сітаўка, дамавы верабей, гарадская ластаўка.

Чаму барадатая кугакаўка? Ды ўсё па той жа прычыне – прыцягнуць увагу шырокай грамадскасці да праблем соў. Кугакаўка – вельмі рэдкі іх від. Хоць яна найбольшая па сваіх памерах (размах крылаў – 1,35 – 1,6 метра), аднак мае маленькае, кволае цельца – да 1,2 кілаграма.

Гэтая птушка дрэнна вывучана спецыялістамі. Відаць, з-за таго, што жыве ў даволі глухіх, непраходных балоцістых месцах, вядзе начны лад жыцця. Назву атрымала за цёмную афарбоўку клінка пер’я пад загнутай уніз дзюбаю, які нагадвае баряду. Барадатая кугакаўка не мае вушэй, у яе – доўгі хвост, шэрае калматае апярэнне, ярка-жоўтыя вочы ў цэнтры канцэнтрычных дыскаў на галаве.

Цыкл матэрыялаў па падрыхтоўцы і правядзенні сачыненняў розных тыпаў друкуецца з 2005 г. (аўтары Святлана Мароз, Марына Ржавуцкая, Святлана Фацеева). Ужо змешчаны артыкулы пра апісанне знешнасці чалавека (2005, № 9; 2006, № 2), апісанне малюнкаў прыроды (2005, № 10), апісанне вуліцы, горада, вёскі (2005, № 11; 2006, № 3), апісанне помніка (2006, № № 1, 5); пра сачыненні-аповяданні (2006, № № 6 – 9, 11; 2007, № 1) і сачыненні-разважанні (2007, № № 3 – 6).

У гэтую пару кугакаўка-самка ўжо выседжае птушанят, якія вось-вось вылупяцца з яек. Гнязда яна ніколі не будзе, а “кватаруе” ў ім пасля некага з вялікіх птушак, крыху аздобіўшы дробнымі галінкамі сасны і елкі. Барадатыя совы, дарэчы, вельмі дбайныя бацькі: самка амаль месяц нікуды з кладкі не адлучаецца, а яе “муж” старанна здабывае корм – мышэй ды іншых грызуноў на дваіх. За год адна птушка знішчае больш за 700 мышэй!

Нават калі вы знайшлі гняздо кугакаўкі, блізка падыходзіць да яго вельмі небяспечна. Яна бяспрумна налягае на кожнага яшчэ за 20 – 30 метраў і даволі балюча дзяўбе ў галаву і плечы, а вострыя кіпцюры лап упіваюцца глыбока і балюча! Аднак гэта не спыняе браканьераў. Яны адстрэльваюць гэтых птушак толькі дзеля аднаго – вырабу прыгожага чучала...

Між тым, на Беларусі арнітолагі налічваюць не больш як сотню пар барадатых кугакавак, якія занесены ў Чырвоную кнігу нашай краіны. Аберагайце іх!

“Пралеска”.

• Прачытайце апісанне птушкі. Параўнайце яго з апісаннем практыкавання 1. Чым адрозніваюцца гэтыя апісанні?

Якая птушка названа птушкай 2007 года?

Падказка: птушкай 2007 года выбраны салавей.

Практыкаванне 3. Прачытайце тэксты. Падбярыце да іх загаловкі. Назавіце вобразныя сродкі, ужытыя ў тэксце.

I. У нешырокім прагале крокаў за дваццаць ад сябе ён убачыў прыгажуну-лася. Лёшка спыніўся як укопаны. Ніколі яшчэ так блізка не бачыў ён ляснага велікана. Лось, пачуўшы чалавека, не кінуўся бегчы. Грацыёзна павярнуўшы ў бок нечаканага візіцёра галаву, якую аздаблялі галіністыя – як толькі і за дрэвы не чапляюцца! – рогі, ён паварушыў вялікімі вушамі, трасянуў грывай і застаўся стаяць на месцы, быццам гаворачы: ідзі, чалавеча, куды ідзеш, не замінай мне, у цябе свой клопат, у мяне – свой.

Алесь Рыбак. Што пасееш.

II. Аднаго разу сустрэча ў мяне была непрыемная. Я вяртаўся дамоў і на размоклай ад дажджу дарозе ўбачыў вялікага шэрага сабаку. Штосьці не зусім звычайнае было ў ім: надта ж вялікі, вушы тарчма, хвост падцяты. І гэта кінулася мне ў вочы. Сабака, не даходзячы да мяне, збочыў. Я прайшоў міма і, ахоплены смутна-трывожным пачуццём, азірнуўся. Гэта быў воўк, перахлябісты, галодны, з сівавата-шэрай поўсцю, драпежнай мордай і дужымі нагамі. Я паддаў ходу, пабег у свой бок, а воўк у свой, трушком, не спяшаючыся...

Іван Навуменка. Па грыбы.

III. Лепшае імя яму, відаць, і нельга было прыдумаць. Увесь, ад высока ўскінутай галавы да круглых чорных капытоў, ён быў нібы абліты густой

цёмна-карычневай фарбай. Толькі на гладкім роўным ілбе акуратным ромбікам свяцілася белая метка, ды вышэй капыта на пярэдняй левай назе была белая палоска: быццам нехта далікатна абвязаў нагу хусцінкай.

Каштан, жывы каштан... Так яго [каня] і назваў дзядзька Міша. Поўсць аж пералівалася, аж іграла, калі ён ішоў сваёй няспешнай упэўненай хадой...

Анатоль Кудравец. Каштан.

• Якія звяры апісваюцца ў тэкстах? Як праз апісанні раскрываюцца адносіны аўтара да жывёл?

Чаму адных жывёл называюць дзікімі, а другіх – свойскімі? Якіх дзікіх і свойскіх жывёл вы ведаеце?

Практыкаванне 4. Параўнайце тэксты розных стыляў. Вызначце стыль кожнага тэксту. Абгрунтуйце сваю думку.

I. Руская блакітная кошка ў цяперашнім выглядзе ўзаконена міжнароднымі стандартамі з 1965 года. Паходжанне яе не зусім зразумелае. Легенда сцвярджае, што яна паходзіць ад архангельскіх кошак. Бясспрэчна, відаць, толькі тое, што яна не мае нічога агульнага з сіямскімі кошкамі.

Руская блакітная кошка грацыёзная, або, як кажуць аматары, “атракцыённага” выгляду. Тулава падоўжанае, касцяк сярэдняй магутнасці, канечнасці высокія, заднія крыху карацейшыя за пярэднія. Падушчкі лапаў шчыльныя, авальныя. Галава кароткая, клінападобная, нос прамы, вушы завостраныя, буйныя, шырока пастаўленыя. Скура на вушах пшчотная, яны выглядаюць паўпразрыстымі, унутры апушаны слаба. Хвост дастаткова доўгі, востры на канцы.

Вочы зялёныя, шырока пастаўленыя. Поўсць кароткая, шчыльная і пшчотная, шаўкавістая, нагадвае плюшавую тканіну. Колер яе раўнамерна блакітны з лёгкім серабрыстым адценнем. У цэлым прыгажосць і абаяльнасць гэтай кошкі не такія кідкія, як у экзатычных парод, але становяцца адчувальнымі пры больш блізкім знаёмстве з гэтай пародай, што робіць яе адной з самых любімых не толькі ў яе на радзіме, але і ва ўсім свеце.

Эдуард Самусенка. Пароды кошак.

II. Хлопчык любіць коціка,
Лашчыць ён варкоціка, –
Коцік міл яму.

З ім на двор гуляць ідзе,
Часта малачка дае
Ён сябру свайму.

Ходзіць коцік беленькі,
Хвосцік яго шэранькі,
А бяжыць – стралой.

К хлопцу прытуляецца,
Спінкай выгінаецца,
Хвост яго – дугой.

Як убачыць птушачку,
Хутка шчабятуюшачку

Хоча ён схапіць:
 Вочкі разгараюцца,
 Кіпці выпускаюцца,
 Ён за ёй бяжыць.
 Поўсьць яго пушыстая,
 Беленькая, чыстая,
 Мяккая, як лён.
 Мышкі, сцеражыцеся,
 Ціха!.. Беражыцеся!
 Ўміг вас зловіць ён.

Янка Журба. Коцік
 (паводле народнай песні).

• Назавіце словы і выразы, якімі аўтары апісваюць жывёлу ў I і II тэкстах.

Дапоўніце аўтарскую характарыстыку ўласнымі эпітэтамі, метафарамі, параўнаннямі.

Якія казкі пра катцоў і ўвогуле пра жывёл вы ведаеце?

Практыкаванне 5. Параўнайце тэксты розных тыпаў маўлення. Вызначце тып маўлення кожнага тэксту. Абгрунтуйце сваю думку, абаяраючыся на кампазіцыйныя схемы тыпаў маўлення.

Апісанне

1. Агульнае ўражанне ад аб'екта.
2. Прыметы аб'екта.
3. Уласная ацэнка аб'екта.

Апавяданне

1. Завязка.
2. Кульмінацыя.
3. Развязка.

Разважанне

1. Тэзіс.
2. Аргументы.
3. Выснова.

I. Я прыехаў у гэтую ціхую прырэчную вёсачку зімой. Вечарэла. Я быў адзіны, хто выйшаў тут з аўтобуса. А на прыпынку, як і па вуліцы, – ні душы. У каго ж спытаць, дзе можна ўладкавацца нанач?

Стаю ў няведанні. Ужо намерыўся падацца да бліжэйшай хаты, аж раптам хтосьці штурхель мяне ззаду ў нагу і запрашае: “Пр-р-росім, пр-р-росім...”

Ад нечаканасці я ледзь не выпусціў скрынку з рыбацкім начиннем. Паварочваюся – стаіць каля мяне кот. Рыжы-рыжы, як ліс. І важны такі. Вусы ганарыста тырчаць у бакі. Адно вуха падрана.

– Апіс, каб цябе! – раззлаваўся я.

Тут ноч насоўваецца, а яму ўжо рыбку падавай. Вы думаеце, мой новы знаёмы спалохаўся? Дзе там! Адбег на два крокі і спыніўся, стаіць, пазірае, быццам за сабою ісці запрашае. Што мне было рабіць? Пасунуўся за дзіўным павадыром.

Вёсачка невялікая, і я неўзабаве апынуўся ў самым канцы вуліцы. Рыжык – так я назваў ката – спыніўся насупраць веснічак апошняй сядзібы.

Хата была як і ўсе астатнія вясковыя хаты. Такая самая – ды не зусім. Над вокнамі я ўбачыў драўлянае, прымацаванае да шчыта со-

нейка з промнямі-дошчачкамі ва ўсе бакі. І так яно радасна ўсміхалася, што навокал увачавідкі пасвятлела.

Я смела павярнуў на падворак. Дзверы адчыніліся. На парозе стаяла бабуля.

– Добры вечар! – прывітаўся я. Гаспадыня азва-лася спеўным матуліным голасам:

– Заходзьце, заходзьце, цесна не будзе!

Бабуля нагнулася, узяла ў рукі ката, пагладзіла пестуна па спінцы.

– Каго-каго, а рыбакоў ён шануе... Аўтобусны расклад назубок вывучыў. Суседзі смяюцца: “У цябе, Анюта, не хата, а дом рыбака”. А я ім у адказ: “Не дораг абед, а дораг прывет”. Праўда, Рыжык?

“Пр-р-раўда, пр-р-раўда...” – правуркатаў кот, а ў самога ў хітравата прыжмураных вачах быццам залатыя акунькі скакалі.

Уладзімір Ягоўдзік. Рыжык.

• Пакажыце на прыкладзе, што ў тэксце-апавяданні ёсць элементы апісання.

II. У Савосева суседа
 Быў пярэсценькі каток,
 Выхаванец Паўла-дзеда,
 Такі слаўны пестунок!
 Нос чарнявы,
 Хвост бялявы,
 Задзірасценькі;
 Кіпцік-шчыпчык
 Заграбасценькі;
 Лапкі-драпкі
 Машастовыя,
 А шарсціначкі
 Шаўковыя;
 Губкі, зубкі
 Адмысловыя;
 Вусы-русы
 Патырчастыя;
 Тая спінка,
 Як націнка,
 Выгінастая.
 Вушкі-слушкі
 Не мыляюцца
 Вочкі ў ночку
 Запаляюцца.
 Ну, такі каток харошы,
 Як драпянка за тры грошы!

Якуб Колас. Савось-распуснік.

• Растлумачце значэнне слоў машастовыя, адмысловыя, патырчастыя, націнка. Чаму паэт так часта ўжывае ў вершы словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі (каток, пестунок, кіпцік-шчыпчык, лапкі-драпкі, губкі, зубкі, спінка, націнка і інш.)?

Падказка. Адмысловы – своеасаблівы, адметны, непаўторны; цудоўны, выдатны. Машастовы – тут мяккі, аксамітны (ад машаст – аксаміт). Націнка – сцябло травы, травінка. Патырчасты – які тырчыць.

III. У гісторыі катой многа дзіўнага і загадкавага.

Свайго росквіту ўзаемаадносіны чалавека і ката дасягнулі ў Егіпце каля 2 тысяч гадоў да н. э. Тады кот стаў не толькі свойскай жывёлай, але і аб'ектам культуры. Егіпцяне не толькі трымалі мноства свяшчэнных катой, але і рабілі іх статуэткі. А пасля смерці ката яго гаспадары былі ў жалобе. Саміх жа памерлых бальзамавалі і з вялікімі ўшанаваннямі хавалі ў драўляных і нават залатых трунах. Самае вялікае са знойдзеных захаванняў катой у Егіпце налічвала 800 тысяч мумій. Забойства кошкі, нават ненаўмыснае, каралася смерцю.

З Егіпта свойскія каты трапілі ў Аравію, Індыю. Каля 600 гадоў да н. э. дасягнулі Сіяма і Кітая. У старажытнай Грэцыі і Рыме яны з'явіліся на 200 гадоў пазней. З Італіі ў XII ст. яны трапілі ў Еўропу. У XVII – XVIII стст. іх завезлі ў Амерыку.

На кожным новым месцы лёс кошак складваўся па-рознаму. У адных краінах іх высока цанілі як ворагаў пацукоў і мышэй. У Англіі на ўтрыманне кожнай казённай кошкі, якая ахоўвала харчовы склад, у пачатку XX ст. выдзялялася па 6 пенсаў на тыдзень. На такім самым забеспячэнні знаходзіліся кошкі, што ахоўвалі кніжныя каштоўнасці Брытанскага музея. У Аўстрыі кошка, якая адслужыла некалькі гадоў на ахове складоў, атрымлівала права на пажыццёвую пенсію ў выглядзе малака, мяса і булёну.

У Францыі каталіцкія служкі адмаўляліся называць кошку свойскай жывёлай на той падставе, што яе быццам бы не было ў Ноевым каўчэгу. Асабліва актыўна прыгняталі чорных кошак.

З вялікай пашанай адносіліся да кошак у Сіяме і Японіі, дзе яны лічыліся апякункамі храмаў.

Сапраўды, кошка займала і займае асаблівае месца сярод свойскіх жывёл.

Эдуард Самусенка. Кошкі – сябры і саюзнікі?

• Якія народныя прыметы, звязаныя з кошкай, вы ведаеце?

Практыкаванне 6. Прачытайце тэксты. Укажыце сродкі арганізацыі тэкстаў (лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя). Вызначце тыпы зачынаў у тэкстах: фактуальны (тэкст пачынаецца з пэўных фактаў, падзей); канцэптуальны (тэкст пачынаецца з фармулёўкі пэўнай думкі).

I. Скайтэр'ер паходзіць ад дробных норных сабак, якіх у Шатландыі трымалі для палявання на лісаў. Непасрэдная яго радзіма – востраў Скай у групе Гебрыдскіх астравоў.

Гэта невялікі, прысадзісты, каратканогі сабачка, амаль цалкам схаваны пад густой і доўгай поўсцю, з-пад якой не відаць нават яго лапаў. Пры росце ў 25 см даўжыня ад кончыка носа да кончыка хваста складае 105 см. Вага – 11,3 кг. Галава доўгая, з магутнымі сківіцамі, аднак з-пад поўсці відаць толькі чорны кончык носа і чырвоны язык.

Жыццярадасны і нястомны сабачка вельмі радуецца прагулкам, але дома аддае ўсю прыхільнасць гаспадару і сям'і. Да чужых абыхавы. Звычайна спакойны і вытрыманы, але калі яго раззлаваць, ператвараецца ў лютага байца.

Сусветную вядомасць гэтая парода набыла дзякуючы скайтэр'еру па мянушцы Грэпфраерс Бобі з Эдынбурга. Пасля смерці гаспадара Бобі на працягу 14 гадоў заходзіў у кавярню, дзе прызвычайна бываць з гаспадаром. Ён атрымліваў булачку і адразу вяртаўся на могілкі, дзе быў пахаваны гаспадар, пакуль не памёр ад старасці. Яму паставілі помнік, які ўвечы ўвечы вернасць Бобі, скайтэр'ераў і ўсіх сабак.

Эдуард Самусенка. Пароды сабак.

• На канале “Планета жывёл” быў сюжэт пра фільм “Бобі з Грэпфраерс”, у якім распавядалася аб прыгодах сабакі Бобі. Якія кінафільмы пра жывёл вам вядомыя? Якія рысы сабакі падкрэсліваюцца ў фільмах?

II. Дзік выходзіць на двор без дзяжурнага выгульшчыка раней за ўсіх суседскіх сабак, недзе ашостаі гадзіне.

Ён – дварняжка шэрай масці, вушы ў яго тырчаць, галава заўсёды прыўзнята, пенсіянеркі кажуць: “Дзярэ нос дагары”.

Вочы ў Дзіка злыя, голас рэзкі, але не пісклявы. Ён гаспадар двара і яго вартаўнік. Можна не хітраваць – ніхто на яго тэрыторыі не пройдзе не заўважаны. Сабака бяжыць услед за веласіпедам, матацыклам, машынаю, гучна гаўкае, палюхае, папярэджвае, аднак куцацца не лезе.

Дзік ведае ўвесь двор, кожны кусцік, дрэўца, лаўку, машыну, таму што жыццё ягонае праходзіць на вуліцы на свежым паветры.

У цёплым вясенне-летнім дні Дзік гуляе з сабакамі, бегае з дзецьмі, грэецца на асфальце, ля ног гаспадыні, якая часта сядзіць з сяброўкамі і пенсіянеркамі, ахвотна суправаджае дачку гаспадыні да гастронама і назад.

Па натуре Дзік ціхамірны, ніколі не грызецца з чужымі сабакамі і адзін цераз небяспечную дарогу ў суседскі двор не ходзіць. Калі яго клікнуць, не лянуецца, першы падбяжыць да тваіх ног. Дзік багата каго ведае і не толькі са свайго пад'езда. Дзік непераборлівы: есць усё, што яму часам кінеш з акна на асфальт. Але ж есці пачынае не адразу, як быццам саромеецца на людзях браць міласціну.

Дзік ведае ўсіх катой з падвала свайго дома. Ляніва так, як заведзеная механічная цацка, злёгка палюхае ката, прабяжыць за ім метраў пяць, каб не было сорамна перад іншымі сабакамі, ды і супакоіцца. А здараецца, і есць разам з катом гэтую самую міласціну.

Так, назіраючы збоку, можна сказаць, што Дзік жыццём задаволены.

Георгій Марчук. Дзік.

• **Дакажыце**, што ў гэтым апісанні спалучаецца з элементамі апавядання. Якія частцы мовы найчасцей ужываюцца пры апісанні, а якія – пры апавяданні?

III. Калі вы вырашылі, што вам патрэбны сабака, неабходна перш за ўсё задаць пытанне: дзе ляжа чаго? Пытанне не пустое. Ад гэтага залежыць выбар пароды.

Калі вам трэба службовы сабака, выберыце шчыра службовую пароду, з яго вырасце вялікі сабака. Калі вы хочаце сабаку для радасці, выберыце шчыра дэкаратыўную пароду. Але абавязкова ацаніце свае магчымасці, як матэрыяльныя, так і жыццёвыя: шчыра цяпер каштуюць нямаля, калі сабака вырасце, у маленькай кватэры яму будзе цесна. Замест радасці сабака пачне выклікаць пачуццё злосці. Жывёла, адчуўшы гэта, не будзе добра нават са сваімі гаспадарамі.

Вяданне асаблівасцяў розных парод неабходнае кожнаму аматару сабак, і таму, хто пачынае, і больш вопытнаму.

Эдуард Самусенка. Сабака побач з вамі.

• **Вылучыце кампазіцыйныя часткі тэксту:** зачын, асноўную частку, канцоўку.

У якой кампазіцыйнай частцы змешчана асноўная думка тэксту?

Практыкаванне 7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце яго тэму і асноўную думку. Складзіце план тэксту. Падбярыце да яго загаловак.

Лошадь – прекрасное, благородное животное. У нее крупное тело, сильные стройные ноги, оканчивающиеся копытами, густые пышные грива и хвост, стоячие уши и большие умные глаза.

Долгие тысячелетия верой и правдой служит лошадь людям. Трудно вообразить себе крестьянское хозяйство без доброй лошади. Она – любимица хозяина, член большой деревенской семьи. Лошадь любят, холят и берегут. Кузнецы подковывают лошадей, прибывая к копытам железные подковы. Седло и уздечка, сбруя и упряжь содержатся хозяином в полном порядке. Недаром в народе говорится: “У хорошего хозяина нет плохой лошади”.

В старину крестьяне запрягали лошадь в плуг и распахивали поле. На лошадях возили сено с лугов, дрова из леса, снопы с полей. Долгими летними днями трудятся деревенские лошади, а по ночам пасутся на зеленых лугах.

Лошади были помощниками человека не только в деревне, но и в городе. Они возили экипажи и конки, использовались для работ на фабриках, в портах и шахтах.

Лошади верно служили людям и на войне. Специально обученные кавалерийские лошади, не боясь ни выстрелов, ни взрывов, участвовали в боях; тягловые лошади тащили пушки, обозы с провиантом и оружием.

Люди вывели различные породы лошадей. Это лошади-тяжеловозы – приземистые, могучие, выносливые, способные перевозить большие грузы. Это и орловские рысаки, которых запрягали в лихие тройки (такую тройку с колокольчиком под дугой называли в старину птицей-тройкой), и арабские скакуны – сильные, быстрые, как ветер, грациозные животные.

Лошади на редкость умные животные, у них прекрасная память, они легко запоминают дорогу, хорошо ориентируются на любой местности.

Лошади очень привязаны к своему хозяину, они легко поддаются дрессировке, часто выступают в цирке: танцуют вальс и польку, а потом кланяются, приседая.

Спортивные лошади участвуют в скачках. Их специально учат быстро бегать и преодолевать препятствия.

Лошадь – верный слуга и спутник человека.

“Здаровы лад жыцця”.

• **Прачытайце з тэксту ўрыўкі з апісаннем і разважаннем, абгрунтуйце ваш выбар.**

Да якога тыпу маўлення адносяцца зачын і канцоўка тэксту?

Якія яшчэ жывёлы служаць чалавеку?

Практыкаванне 8. Прачытайце тэкст. Дапоўніце яго ўласным апісаннем бычка Белалобіка.

Кветка – гэта карова. Белалобік – яе сыноч. Ён з’явіўся на свет нядаўна, можа, месяц таму...

• **Прачытайце аўтарскае апісанне.**

Кветка – гэта карова. Белалобік – яе сыноч. Ён з’явіўся на свет нядаўна, можа, месяц таму. Ногі – быццам кіёчкі, вушы – як лапушкі, сам увесь чырвоны, а на лобе – лысінка. Вось і Белалобік. А што ўжо гарэза, дык другога такога трэба яшчэ пашукаць. Як стане гарцаваць па хляве, любы танцор пазайздросціць. Паклічаш яго: “Бысцька мой, бысцька”, – бычок тут як тут. Працягнеш руку, каб паглядзіць, а ён за пальцы мокраю пыскаю хап і смочка іх, як цукерку.

Уладзімір Ягоўдзік. Загадка.

• **Падбярыце сінонімы да слоў кіёчкі, чырвоны, гарцаваць.**

Па якіх словах можна меркаваць, што аўтару падабаецца жывёла, пра якую ён расказвае?

Назавіце мянушкі жывёл, ужытыя ў гэтым тэксту. Якія іншыя мянушкі жывёл вы ведаеце? Якая прымета можа ляжаць у аснове наймення жывёлы (напрыклад, Жук, Палосік – афарбоўка)?

Падказка. Кіёчкі, палачкі, чырвоны, руды, гарцаваны, бегаць, скакаць, гойсаць.

Прапанаваная сістэма практыкаванняў адлюстроўвае агульны характар папярэдняй падрыхтоўкі да сачынення-апісання жывёлы. Выбар практыкаванняў, колькасць заданняў могуць быць разнастайнымі. Гэта залежыць ад узроўню падрыхтаванасці вучняў і выдзеленага часу на ўроку.

Людміла ЛЯСУН

МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА І ГІСТОРЫЯ

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ВІВУЧЭННЯ ТВОРАЎ НА ГІСТАРЫЧНУЮ ТЭМУ

Уладзімір Караткевіч. “Паўлюк Баграм”

Значнасць гістарычнай асобы Уладзімір Караткевіч у творах выяўляў праз яе адносіны да роднай зямлі. Любоў да Радзімы найбольш глыбока адлюстраваная ў творах на гістарычную тэму. “Павага да мінуўшчыны, – пісаў класік рускай літаратуры Аляксандр Пушкін, – вось рыса, якая адрознівае адукаванага ад дзікунства”. Усім зместам твораў У. Караткевіч сцвярджаў думку пра багатую культуру і гісторыю свайго народа. З пачуццём глыбокага роздуму і перажывання ён асэнсоўвае шлях “невядомага генія, беларускага песняра” ў вершы “Паўлюк Баграм”. У творы паэт робіць намёк на трагізм грамадскіх абставінаў, якія выпалі на час Паўлюка Баграма. Менавіта гэта з’явілася перашкодай для таго, каб стаць вялікім паэтам. Такая думка найбольш выразна выяўлена ў радках:

*Мог бы славай грывець
Сярод годных паэтаў Еўропы, –
Гвалтам спуталі ногі,
Трымалі ўвесь час за руку.*

Паўлюк Баграм, з аднаго боку, паўстае з твора як асоба трагічнага лёсу: “адстаўны паўстанец-салдат”, “ні дзяцей, ні нашчадкаў”, “жыццё згасла ў цяжкай салдатчыне”, “мусіць у рабстве сканаць” і інш.

З другога боку, герой верша – сімвал свабоды, імкнення да лепшага жыцця. Мэтазгодна ўвагу падлеткаў звярнуць на развагі У. Караткевіча пра лёс героя, якія напоўнены эмацыйнымі зваротамі да Беларусі, думкамі пра яе гістарычныя шляхі, заклікамі да яе абуджэння і волі. Арганічна спалучаючы апавядальныя, пыталныя і прыўзнята-ўзрушаныя інтанацыі, пісьменнік ужываў такія пранікнёныя і шматзначныя радкі:

*Край сагнуўся ў спіне,
Край байца размовы пра волю,
Край згубіў сваю мову
І матчынай песні напеў...
Нельга верыць у Бога,
Калі ён такое дазволіў.
Цяжка верыць у люд свой,
Калі ён такое сцягнеў.*

Асэнсаваць гэтыя радкі дапамогуць звесткі з жыцця і дзейнасці Паўлюка Баграма – мастака-каваля

і паэта з вёскі Крошын недалёка ад Баранавічаў. У якасці самастойнага задання да ўрока можна прапанаваць школьнікам пазнаёміцца са звесткамі пра жыццё і дзейнасць П. Баграма. Адказы вучняў пры неабходнасці варта дапоўніць тым, што жыццё гэтага чалавека прыпала на XIX ст., калі землі Беларусі знаходзіліся ў складзе Расійскай імперыі. Важным кірункам расійскай палітыкі таго часу стала русіфікацыя Беларусі. Чыноўнікаў мясцовага паходжання звальнялі з дзяржаўных устаноў, мэтанакіравана змяняючы іх людзьмі з цэнтральных расійскіх губерняў. У прыгонных былі ператвораны тысячы свабодных мужыкоў, на службу ў царскую армію забіралі рэкрутаў. Расійскі царызм імкнуўся ліквідаваць нават гістарычна-культурную адметнасць Беларусі. Было афіцыйна забаронена ўжываць назвы Беларусь або беларускія губерні. Яны сталі называцца “Северо-Западным краем”.

Паўлюк Баграм, жыццё і дзейнасць якога супалі з гэтай гістарычнай эпохай, быў чалавекам надзвычай таленавітым, сапраўдным мастаком. Выкананая ім люстра і цяпер знаходзіцца ў Крошынскім касцёле.

Разам з тым ён вальналюбная асоба. Пісаў вершы антыпрыгонніцкага характару, заклікаў да змагання за лепшае жыццё. Верш Паўлюка Баграма “Зайграй, зайграй, хлопча малы”, які адзіны з усёй яго творчасці захаваўся да нашага часу, стаў хрэстаматыйным і лічыцца шэдэўрам беларускай лірыкі XIX ст. Змест верша, напісанага аўтарам у пятнаццацігадовым узросце, сведчыць пра незвычайны талент яго стваральніка, які мог бы стаць беларускім Шаўчэнкам. Лёс наканаваў яму складаныя выпрабаванні. У 1828 г. малады вясковы паэт быў на 25 гадоў аддадзены ў рэкруты за распаўсюджванне вальналюбных вершаў і ўдзел у сялянскім бунце. На жаль, да гэтага часу невядомы лёс трох вершаваных твораў П. Баграма, якія нібыта забралі апякун Віленскай навучальнай акругі М. Навасільцаў і рэктар Віленскага ўніверсітэта В. Пелікан.

Выразнае чытанне верша, а таксама выказванні вучняў адносна праблематыкі твора засведчаць разуменне аўтарскай ідэі.

Пад рубрыкай “Курсы на выбар” ад пачатку 2007 г. у “Родным слове” друкуецца цыкл артыкулаў Людмілы Лясун “Мастацкая літаратура і гісторыя”. Ужо змешчаныя публікацыі на тэмы “Вобразы Кастуся Каліноўскага і Францішка Багушэвіча ў творах беларускіх пісьменнікаў” (№ 1), “Адкуль наш род” (№ 2), “Шляхі Гената Буйніцкага” (№ 3), “Максім Багдановіч у вершах беларускіх паэтаў” (№ 4), “Гераічныя старонкі нашай мінуўшчыны” (№ 5), “Тураўская элегія” (№ 6), “Вобраз Янкі Купалы ў вершах беларускіх паэтаў” (№ 7), “Полацк у творчасці беларускіх пісьменнікаў” (№ 8) і “Нашы асветнікі” (№ 9).

Уладзімір КАРАТКЕВІЧ

ПАЎЛЮК БАГРЫМ

На гасцінцах бярозы
Зусім пачарнелі ад ветру.
Дзіч і глуш безнадзейная,
Бураломныя хвойу кражы,
На лясным раздарожжы
Капляца прыткнулася у нетрах,
І Хрыстос сем стагоддзяў
Вісіць на пахілым крыжы.

Праз акенца сляное
Шэры дожджык глядзіцца у хату,
У якой дагарае,
Бы ў небе асеннім зара,
Непатрэбная старасць
Адстаўнога паўстанца-салдата,
Невядомага генія,
Беларускага песняра.

Дагарае жыццё.
Хто на ўлонне старому прытуліцца?
Ні дзяцей, ні нашчадкаў,
Даўно праляцела вясна,
Прагрымела паўстаннем,
Прайшла праз зялёную вуліцу,
Згасла ў цяжкай салдатчыне...
Мусіць у рабстве сканая.

Мог бы славай грымець
Сярод годных пазтаў Еўропы, –
Гвалтам спуталі ногі,
Трымалі ўвесь час за руку.
Што пакіне ён?
Вершык у памяці хлопаў,
Кандэлябру ў касцёле
Ды кроў на гаручым пяску.

А ў краіне так цяжка
(Асіны ад ганьбы палаюць),
І над ёй фанабэрыцца
П'яны, разбэшчаны гун.
Як пры князю Ёсяславе –
Дзень вялікі, а луста малая.
Як пры князю Ягайле –
На кожную спіну бізун.

Абжыраюць удоў,
П'юць з гарэлкай сірочыя слёзы,
Тлустым задам расселіся
На паднявольнай зямлі,
На шлагбаумы мёртвыя
Пассякалі жывыя бярозы,
На шпіцрутэны гнуткія
Запаветныя вербы звялі.

Беларусь мая, сонца,
Дарагая і родная маці!
На якіх раздарожжях
Згубіла ты ішчасце сваё?
Ці удацца хоць дзецям
Шчаслівага дня дачакаці
Пасля мужнасці гэткай,
Пасля столькіх крываваых баёў?

Цень паўстання народнага,
Дзень светлай волі Крашына!
Я таксама пакутваў
За гэту зямную юдаль...

О, чаму ты, кажан,
Не крануў мяне ў годы дзяцінства,
Каб не вырасла сэрца,
Каб вочы не бачылі боль?

Мы чакалі свабоды,
І касілі нас кулямі роты,
Ў ланцугі нас кавалі,
Каб пад палкай нам быў карачун.
Узялі мае вершы,
Ўзялі маіх дзетак гаротных.
Вершы, бедныя вершы
Пад чырванню сургучу!

Край сагнуўся ў спіне,
Край баіцца размовы пра волю,
Край згубіў сваю мову
І матчынай песні напеў...
Нельга верыць у Бога,
Калі ён такое дазволіў.
Цяжка верыць у люд свой,
Калі ён такое сцягнеў.

І няўжо не ўваскрэсне
Забытая родная мова
Не на тое, каб енчыць,
А каб крыкнуць да ўсіх на зямлі:
“Устаньце, хлопцы, да зброі!
Лице кроў для вялікай любові,
Каб на гэтай крыві
Небывалыя кветкі ўзраслі!”

Не учуем адказу,
Усё больш нахіляюцца хаты,
Ўсе маўчаць ад палёнак:
Мужыкі, дзецюкі і дзяды...
Пройдзе некалькі месяцаў –
Прах самотны старога салдата
Хапатліва знясуць
На глухія, старыя клады.

О, як хочацца волі!
Жаданая воля, ты чуеш?
Асвяці мне усмешкай
Апошнія дні у жыцці.
Ты маўчыш?
Ты не чуеш?
Можна, ў дзень, калі ты запануеш,
Верас будзе стагоддзі
З разбітага сэрца расці.

Беларусь, прачынайся!
Я цябе абуджаю!
Ты павінна прачнуцца,
Не праспі сваё ішчасце ўначы,
Я гукаю цябе,
Дарагая, святая!
Адкажы ж, мая родная,
Не маўчы!..

Паміраю і веру:
Калісьці над светлымі водамі,
Над свабоднай зямлёю
І над Белаю Руссю маёй
Шчасце сонцам заззяе,
І слова нашчадка свабоднага
Мае раны загоіць
Гаючай жывою вадою.

**МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ ПРАВЯДЗЕННЯ ПЕРШАГА (УНУТРЬШКОЛЬНАГА) ЭТАПУ
АЛІМПІЯДЫ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ Ё 2007/2008 НАВУЧАЛЬНЫМ ГОДЗЕ**

Х, ХІ класы

ЛІНГВІСТЫЧНЫ КОНКУРС

Заданне 1. Спачатку запішыце ў транскрыпцыі гукі, якія могуць знаходзіцца ў абсалютным канцы слоў славянскага паходжання, потым гукі, якія на канцы такіх слоў знаходзіцца не могуць.

[б], [б'], [ў], [в], [в'], [з], [з'], [с], [с'], [м], [м'], [л], [л'], [н], [н'], [п], [п']

Максімальная колькасць балаў – 4.

Заданне 2. З прапанаванымі ў дужках словамі (*купалаўскі, чорны, палац, клецкі*) прыдумайце і запішыце па два сказы, дзе гэтыя словы ў адным выпадку пішуцца з вялікай літары, а ў другім – з малой. Словы павінны знаходзіцца ў сярэдзіне сказа.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Заданне 3. Выпішыце словы, якія маюць аднолькавую марфемную будову.

Берагчы, беражок, белы, гарача, годнасць, далёка, несці, укапацца, лимон, узяць, планаваць.

Максімальная колькасць балаў – 2.

Заданне 4. Запішыце парамі назоўнікі, якія абзначаюць дні тыдня, і ўтвораныя ад іх прыметнікі.

Максімальная колькасць балаў – 3,5.

Заданне 5. Выпраўце лексічныя памылкі, звязаныя з недакладным выбарам сінонімаў. Запішыце правільныя варыянты.

1. Абодва падсудныя былі бледныя: доўгая дыслакацыя ў астросе да суда наладжыла на іх свой адбітак.
2. “Я магу дапамагчы прынесці вам, Марыя Антонаяна, кнігі з бібліятэкі”, – плявузгнуў Віця, самы высокі вучань у класе.
3. Лядашчая кампанія і добрага звядзе.
4. На кожным уроку даставаў Янка свой ножык і мянташыў аловак.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Заданне 6. Замяніце сказы, словазлучэнні, словы, змешчаныя ў дужках, адпаведнымі фразеалагізмамі. Запішыце.

1. Аказалася ж, што ён вярнуўся жывы і здаровы і (*ні аб чым не турбуецца*).
2. Гаспадыня маўкліва згаджаецца, здагадаўшыся, што пані Даміцэля (*расказвае неверагоднае, маніць*).
3. У кожнага, напэўна, знойдзецца шэраг пытанняў, якія ён прадумаў і вырашыў, шэраг вобразаў, якія (*чакаюць свайго адлюстравання ў мастацкім творы*).
4. Для пачатку неабходна высветліць: мясцовыя гэта людзі або (*чужыя, нетутэйшыя*).
5. Не блукай па няродных прасторах, (*сімвал ічасця; тое, што ўвасабляе для каго-н. найвышэйшае ічасце*) там не шукай, зразумей, нават змучаны горам, што яна – гэта родны наш край.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Заданне 7. Вызначце род назоўнікаў. Дапішыце адпаведныя канчаткі прыметнікаў.

- 1) Спел... кальрабі;
- 2) гасцінн... Таронта;
- 3) цікав... папуры;
- 4) баваўнян... джэрсі;
- 5) керамічн... кашпо;

б) калмат... грызлі;

7) маладзеньк... фрэйлін;

8) прыгож... самбрэра.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Заданне 8. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Запішыце.

1. Серёжа с Витей сделали эту работу вдвоем.
2. Коля с Аней вымыли окна вдвоем.
3. Мать и бабушка пришли из леса вдвоем.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Заданне 9. З прапанаваных спалучэнняў слоў выпішыце словазлучэнні. Вызначце від сувязі.

Няхай працуюць; пяцёра сяброў; будзем спадзявацца; вельмі прыгожы; загадчык кафедры; самы прыгожы; на працягу тыдня; учарашні дзень; вокны пафарбаваны; хтосьці з нас; больш важны; запрасілі выступіць.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Заданне 10. Запішыце прозвішчы папличнікаў Кастуся Каліноўскага, з якімі ён пачаў выдаваць “Мужыцкую праўду”.

Янка Купала, Іван Насовіч, Валерый Урублеўскі, Якуб Колас, Францішак Багушэвіч, Фелікс Ражанскі, Зыгмунт Серакоўскі, Максім Багдановіч.

Максімальная колькасць балаў – 2.

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

МАМА ХЛЕБ ДЗЯЛІЛА

Хлеба было мала,
хлеб дзяліла мама,
чорны хлеб дзяліла:
– Ешце, ў хлебе сіла.
Мама жартавала,
калі гаварыла:
– Сарока-варона
кашку варыла –
дзетак карміла,
дзетак карміла –
дзетак лічыла:
– Гэтаму давала,
гэтай давала,
гэтай давала,
гэтай давала,
гэтаму давала,

гэтай – не хапіла.
Мне міргнула вокам, –
цяжка быць сарокай.
А хто была тая,
каму не хапіла?
Дзе сарока тая,
чый ты хлеб схапіла?
Як яна ўляцела?
Дзе яна сядзела?
Зачынены вокны –
і няма сарокі.
Хлеб дзяліла мама,
пароўну дзяліла.
Хлеба было мала,
хлеба не хапіла
...маме.

Яўген Крупенька.

ДАВЕДКІ

1. Гукі, якія могуць знаходзіцца на канцы слоў славянскага паходжання: [ў], [с], [с'], [м], [л], [л'], [н], [н'], [п].

Гукі, якія не могуць знаходзіцца на канцы слоў: [б], [б'], [в], [в'], [з], [з'], [м'], [п'].

2. 1. 3 нагоды юбілею Янкі Купалы ў музеі паэта прайшлі Купалаўскія чытанні. Бацька любіў перачытваць знакамітую купалаўскую “Паўлінку”.

2. Летам дзеці любілі адпачываць на **Чорным** моры. У дзяўчыны былі **чорныя** валасы. 3. У **Палацы** спорту прайшлі спаборніцтвы на лёгкай атлетыцы. У старадаўнім **палацы** адкрылася выстава вядомага мастака. 4. У 1961 годзе быў заснаваны **Клецкі** гісторыка-этнаграфічны музей. Мне падабаюцца вузкія **клецкія** вулачкі.

3. **Бераг-чы, гораг-а, нес-ці, узя-ць.**

4. Панядзелак – панядзелкавы, аўторак – аўторкавы, серада (слоўнікі не падаюць прыметніка), чацвер – чацвярговы, пятніца – пятнічны, субота – суботні, нядзеля – нядзельны.

5. 1. Абодва падсудныя былі бледныя: доўгае **знаходжанне** ў астрозе да суда налажыла на іх свой адбітак. 2. “Я магу дапамагчы прынесці вам, Марыя Антонаўна, кнігі з бібліятэкі”, – **сказаў (прапанаваў)** Віця, самы высокі вучань у класе. 3. **Нялюдская (дрэнная)** кампанія і добрага зьядзе. 4. На кожным уроку даставаў Янка свой ножык і **завострываў (вастрыў)** аловак.

6. 1. Аказалася ж, што ён вярнуўся жывы і здаровы і ў **вус сабе не дзьме**. 2. Гаспадыня маўкліва згаджаецца, здагадаўшыся, што пані Даміцэля **вярзе грушу(ы) на вярбе**. 3. У кожнага, напэўна, знойдзеца

шэраг пытанняў, якія ён прадумаў і вырашыў, шэраг вобразаў, якія **просяцца на паперу**. 4. Для пачатку неабходна высветліць: мясцовыя гэта людзі або **залётныя птушкі**. 5. Не блукай на няродных прасторах, **птушкі сінюю там не шукай, зразумей, нават змучаны горам, што яна – гэта родны наш край**.

7. 1) **Спелая** кальрабі;
- 2) **гасцінны** Таронта;
- 3) **цікавае** патуры;
- 4) **баваўнянае** джэрсі;
- 5) **керамічнае** кашто;
- 6) **калматы** грызлі;
- 7) **маладзенькая** фрэйлін;
- 8) **прыгожае** самбрэра.

8. 1. Сярожа з Віцем зрабілі гэтую працу (работу) ўдвух. 2. Коля з Аняй вымылі вокны ўдваіх. 3. Маці і бабуля прыйшлі з лесу ўдзвюх.

9. **Пяцёра** сяброў – кіраванне, **вельмі прыгожы** – прымыканне, **загадчык кафедры** – кіраванне, **уча-рашні дзень** – дапасаванне, **хтосьці з нас** – кіраванне, **запрасілі выступіць** – прымыканне.

10. Валерый Урублеўскі, Фелікс Ражанскі.

Падрыхтаваў Уладзімір КУЛКОВІЧ.

Псіхалагічны практыкум

Дзяніс ТУШЫНСКІ

ЧЫТАННЕ ЯК ПАДМУРАК РАЗВІЦЦА ГАВАРЭННЯ І ПІСЬМА

Прадуктыўныя віды маўленчаразумовай дзейнасці – гаварэнне і пісьмо – могуць быць развіты на аснове папярэдняга аналізу зместу, формы або структуры тэксту. Прапануем настаўніку шэраг практыкаванняў, якія дазваляць гэта зрабіць. Першая група практыкаванняў развівае ўменне аналітычнага чытання. Яго галоўная мэта – пранікнуць у логіку мыслення аўтара.

У артыкуле разгледжаны алгарытмы напісання анатацыі і рэферата як відаў трансфармацыі тэксту на аснове яго папярэдняга аналізу. Таксама прыводзяцца практыкаванні па іншых відах трансфармацыі зместу, формы, стылю тэксту і г. д. Практыкаванні па трансфармацыі не толькі развіваюць пісьмовае і вуснае маўленне, але і спрыяюць глыбокаму разуменню тэксту.

Адзін з найбольш вядомых – алгарытм аналітычнага чытання **SQ3R** (назва ўтворана па першых літарах англійскіх словаў: *Survey, Question, Read, Recite, Review* – вывучай, пытайся, чытай, паўтарай, праглядай). Гэты алгарытм дазваляе зрабіць чытанне актыўным разумовым працэсам, а таксама спрыяе запамінанню інфармацыі.

1. Вывучай.

1.1. Чытай заглавак. Гэта дапамагае атрымаць агульнае ўяўленне пра тэму артыкула.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 7

1.2. Чытай першы і апошні параграфы. Звяртай увагу на тое, як аўтар раскрывае сваю думку. Звяртай увагу на асноўныя ідэі.

1.3. Звяртай увагу на арганізацыю тэксту – разбіўку на параграфы. Гэта дапаможа зразумець структуру развіцця думкі.

1.4. Заўважай усе схемы, графікі, вылучэнне фраз асаблівым шрыфтам. Яны дапамагаюць адбіраць важную для разумення інфармацыю і запамінаць яе.

2. Пытайся.

Пасля чытання кожнага першага сказа ў параграфу задай сабе максімальную колькасць пытанняў па яго магчымым змесце. Гэта ператворыць далейшае чытанне з пасіўнага працэсу ў актыўны пошук інфармацыі.

3. Чытай.

Чытай, адказваючы на свае пытанні, задавай новыя ў працэсе.

4. **Паўтарай.** Пасля прачытання кожнага параграфа ці іншай часткі тэксту спыніся і паспрабуй адказаць на свае пытанні па памяці. Калі гэта не атрымаецца, перачытай параграф яшчэ раз.

5. **Праглядай.** Пасля чытання ўсяго тэксту паспрабуй адказаць на ўсе пытанні. Калі гэта не атрымаецца, прагледзь тэкст яшчэ раз [7].

Вось яшчэ адна схема крытычнага чытання, якая будзе прыдатная для напісання на яе аснове рэферата

ці эсэ. Дадзеная схема распрацавана **Джо Ландсбергерам** з Універсітэта горада Сент-Пола ў Мінесоце, ЗША.

1. Загалолак. Ці дае загалолак магчымасць здагадацца, пра што будзе артыкул? Што вы ўжо ведаеце пра гэты прадмет, праблему?

2. Калі быў напісаны артыкул. Прыгадайце ўсё, што вы ведаеце пра палітычны, эканамічны, сацыяльны, культурны кантэкст напісання артыкула. Як кантэкст можа паўплываць на змест артыкула?

3. Аўтар. Што вы ведаеце пра аўтара? Як вядомыя вам факты з біяграфіі аўтара могуць адбіцца на змесце артыкула?

4. Чытанне. Вызначце галоўныя тэзісы тэксту. Ці супадаюць яны з загалоўкам? Акцэнтуйце ўвагу на ўсёй факталагічнай інфармацыі, якая спатрэбіцца вам для напісання рэферата або эсэ, пазначце або выпішыце яе.

5. Пытанні. Пасля прачытання задайце сабе пытанні: што новага і карыснага вы даведаліся, ці пераканалі вас аргументы; што можна змяніць у артыкуле, каб зрабіць яго больш пераканальным; як суадносіцца артыкул з тым, што вы ўжо ведаеце па гэтай тэме?

6. Рэзюмэ. Напішыце рэзюмэ артыкула [6].

Наступны алгарытм называецца **таксанамія Блума**. Ён прыдатны для аналізу як публіцыстычных, так і мастацкіх твораў. Далей прыводзяцца толькі некаторыя магчымыя пытанні. Кожны педагог можа прапанаваць навучэнцам сфармуляваць свае ўласныя пытанні.

1. Веды.

Што адбылося, як растлумачыць ..., дзе адбылося?

2. Разуменне.

2.1. Якую класіфікацыю можна скласці на аснове тэксту?

2.2. Як параўнаць, супрацьпаставіць з'явы?

2.3. Як можна перадаць сваімі словамі ...?

2.4. Што ў тэксце пацвярджае тэзіс аўтара?

2.5. Як патлумачыць ...?

3. Прымяненне.

3.1. Як скарыстаць наяўную інфармацыю?

3.2. Якія прыклады можна прывесці ў пацвярджэнне / абвяржэнне тэзіса аўтара?

3.3. Як вырашыць праблему?

3.4. Што здарыцца, калі змяніць пэўныя ўмовы?

3.5. Якія факты з тэксту можна скарыстаць, каб змяніць / праілюстраваць ...?

4. Аналіз.

4.1. Як звязаны пэўныя здарэнні ў тэксце?

4.2. Чаму нешта адбылося так ці інакш?

4.3. Якія матывы кіравалі героямі?

4.4. Што вынікае з тэксту / параграфа?

4.5. Якія часткі пацвярджаюць / змяшчаюць ...?

4.6. Якая сувязь паміж з'явамі?

4.7. Якая функцыя ...?

5. Сінтэз.

5.1. Што трэба змяніць у тэксце, каб вырашыць праблему?

5.2. Што трэба ўдасканаліць?

5.3. Як змяніць сюжэт, форму, стыль, каб ...?

5.4. Калі б вы былі аўтарам, што вы змянілі б?

5.5. Як праверыць ...?

5.6. Якую базу / тэорыю можна падвесці пад ідэю аўтара?

5.7. Складзіце схему, мадэль тэксту.

6. Ацэнка.

6.1. Ці згодны вы з ...?

6.2. Які ваш погляд на ...?

6.3. Ці важна ...?

6.4. Ці будзе лепш, калі ...?

6.5. Чаму ...?

6.6. Што вы параілі б героям / аўтару?

6.7. Што вы зрабілі б на месцы героя?

6.8. Як апраўдаць ...? [4].

Цяпер звернемся да разнастайных відаў прадуктыўнай дзейнасці на аснове тэкстаў.

Адным з прыватных навыкаў, якія можна аднесці да навыку пераструктуравання тэксту, з'яўляецца навык **хуткаснага канспектавання**. Вось некаторыя парады для развіцця гэтага навыку з кнігі **Л. Штэрнберг** [3].

1. Замест часта ўжывальных словаў можна прапанаваць вучням выкарыстоўваць пэўныя сімвалы, напрыклад літары: **p** замест слова *розны*, **y** замест слова *ўсякі* і г. д.

2. Часта ўжывальныя словы можна замяняць літарамі спецыфічнай формы,

напрыклад замест слова *сістэма*, замест слова *элемент*.

3. Замест пэўных паняццяў можна ўжываць іерагліфічныя значкі, напрыклад, знак $\leftrightarrow$ можа абазначаць узаемасувязь.

4. Замест паняццяў можна ўжываць піктаграмы. Напрыклад , можа абазначаць чалавека.

5. З дапамогай спецыяльных знакаў можна канструяваць і больш складаныя абазначэнні паняццяў. Напрыклад, калі літару *i* прыняць за абазначэнне паняцця "існаваць", а знак * – за абазначэнне мінулага часу, то знак *i** будзе абазначаць паняцце "існаваў / існавала".

6. Да любых сімвалаў можна дадаваць афіксы, напрыклад, слова *падсістэмы* можна абазначыць як "пад ".

Даволі традыцыйны від працы – напісанне **рэфератаў і анатацый**. Таму ў гэтым артыкуле мы не будзем спыняцца на іх падрабязна, а прывядзем толькі некаторыя азначэнні і прыклады алгарытмаў іх напісання.

Рэферат – выбар інфармацыі з тэксту шляхам яго крытычнага пераасэнсавання.

Анатацыя – змест, характарызаваны пунктамі плана. Фактычна, анатацыя – гэта галоўныя тэзісы.

Пры анатацыі не згадваюцца прыклады, дэталі, адступленні аўтара ад тэмы, спасылкі, цытаты.

Варта звярнуць увагу вучняў на тыповыя памылкі пры складанні анатацый: шаблонныя фармулёўкі думак, паўторы адных і тых думак; паўтор назвы тэксту ў анатацыі; складаны сінтаксіс, доўгія фразы; ужыванне невядомых чытачу тэрмінаў [1].

Варта прапанаваць вучням некалькі варыянтаў напісання анатацыі, а таксама прапанаваць ім скласці свае, альтэрнатыўныя, алгарытмы. Далей прыведзены алгарытмы напісання анатацый і рэфератаў [2].

Алгарытм рэферата:

1. Тэзіс.

2. Галіна ведаў.

3. Тэма тэксту.

4. Мэта тэксту.

5. Структура тэксту.

6. Змест частак тэксту.
  7. Ход думкі аўтара.
- Алгарытм анатацыі:**
1. Аўтар.
  2. Структура тэксту.
  3. Фабула.
  4. Героі.
  5. Час напісання.
  6. Месца сярод аднатыповых твораў.
  7. Моўныя асаблівасці.
  8. Кульмінацыя.
  9. Што каза крытыка пра твор.
  10. Галіна ведаў.
  11. Мэты напісання.
  12. Што новага ў творы для чытача.
  13. Вынік разважанняў аўтара.
  14. Ацэнка тэксту па пэўных крытэрах: эстэтычным, спазнавальным і г. д.
  15. Іншае.

Напісанне **сачыненняў** – таксама папулярная і добра даследаваная форма працы. Тут абмяжумся толькі некаторымі парадамі па напісанні першага і апошняга параграфу сачынення-эсэ.

Першы параграф.

Функцыі першага параграфа:

- Узбудзіць цікавасць. З гэтай мэтай у першым параграфі варта змяшчаць прыклады, цытаты, пытанні.
- Быць навігатарам па эсэ. Для выканання гэтай мэты варта даць кароткі план усяго вашага тэксту.
- Паказаць ваша разуменне праблемы. Для гэтага неабходна папярэдне выпрацаваць сваё ўласнае стаўленне да пэўнай праблемы і выразіць менавіта яго, а не шаблонныя ідэі.

– Пазначыць асноўную думку. Папярэдне сфармулюйце, што вы жадаеце сказаць у вашым эсэ чытачу. Абазначце гэта ў першым параграфі.

Першы параграф не варта рабіць занадта доўгім (максимум 1/10 ад усяго тэксту).

Апошні параграф.

У апошнім параграфі варта пазначыць:

- Чаму абраная тэма падаецца вам важнай.
- Прагноз наконт развіцця сітуацыі. Ваш погляд на магчымае вырашэнне праблем, выкладзеных у эсэ.
- Вашу заключную ацэнку праблемы. Ацэнка мусіць грунтавацца на аргументах, якія вы прыводзіце ў эсэ.
- Прапанову вырашэння праблемы.
- Падсумаванне сваіх аргументаў.
- Пераасэнсаванне сваёй галоўнай ідэі.

Апошні параграф не павінен утрымліваць новай факталагічнай інфармацыі.

Пры напісанні тэксту вельмі важна звязваць сказы, каб усё эсэ не выглядала наборам асобных фраз [5].

Далей змяшчаецца спіс практыкаванняў, мэты якіх – развіццё маўленчай думкі шляхам пераструктурвання тэкставай інфармацыі.

1. Даюцца заданні на вылучэнне асноўнай думкі.
2. Настаўнік распавядае пра прыёмы хуткаснага канспектавання. Пасля вучні трэніруюцца ў хуткасным канспектаванні. Можна правесці конкурс на найбольш арыгінальны прыём канспектавання.

3. Прапануецца скласці звычайны або цытатны план тэксту.

4. Вучні складаюць асацыяцыйны план тэксту (з любых асацыяцый да частак тэксту).

5. Выкладчык тлумачыць паняцце рэферата і асаблівасці яго структуры. Разглядаюцца прыклады рэфератаў. Пасля вучням даецца заданне па розных тэкстах самастойна даследаваць пэўную тэму. Нарэшце вучні пішуць рэферат па тэме.

6. Выкладчык тлумачыць прыныцы напісання анатацыі. Разглядаюцца прыклады анатацыі. Далей вучні пішуць уласныя анатацыі па пэўных тэкстах.

7. Прапануецца скласці гісторыю на аснове дадзеных слоў.

8. Школьнікі складаюць верш / лімерык / байку / хоку і г. д. на аснове дадзеных слоў.

9. Вучням прапануецца самастойна перакласці тэкст.

10. Вучні з дапамогай настаўніка параўноўваюць даслоўны і літаратурны пераклады тэксту. На аснове аналізу неабходна самастойна вылучыць прыёмы мастацкага перакладу.

11. Вучням даецца для перакладу невялічкі верш, прычым у адным варыянце прапануецца максімальна захаваць змест, у другім – рытм, у трэцім – гукавы ўзор, алітэрацыі і г. д.

12. Школьнікі перакладаюць тэкст, мяняюцца перакладамі з суседям і робяць адваротны пераклад.

13. Даецца заданне вызначыць стыль тэксту, сінтаксічныя, лексічныя прыкметы стылю пэўнага аўтара. Гэта можна зрабіць, калі кожны назаве тую ці іншую прыкмету. Далей вучні ствараюць любы твор з такім самым стылем. Для пачатку можна прапанаваць карыстацца тымі самымі лексічнымі і сінтаксічнымі сродкамі для стварэння адчування стылю, што і аўтар арыгінальнага тэксту. Пасля можна прапанаваць вучням карыстацца сваімі, арыгінальнымі, пры ўмове захавання стылістычнай еднасці.

14. Вучні чытаюць артыкул, дзе пэўная праблема разглядаецца з аднаго пункту гледжання. Потым педагог каза напісаць кароткі тэкст, дзе гэтая праблема атрымала б асвятленне з супрацьлеглай пазіцыі.

15. Вучні знаёмяцца з узорамі парадыйнай літаратуры, ствараюць пародыю на стыль, сюжэт, герояў твораў, перарабляюць тэкст для іншай аўдыторыі (напрыклад, з навуковага робяць мастацкі, казачны, і г. д.).

Такім чынам, успрыманне і прадукванне маўлення – працэсы са значным маўленчаразумовым кампанентам. Спалучэнне практыкаванняў, скіраваных на аналіз і далейшую перапрацоўку тэксту, можа быць эфектыўным для развіцця маўленчага мыслення ў працэсах чытання і пісьма.

Літаратура

1. **Истрина М.** Аннотирование произведений печати. – Москва: Книга, 1981.
2. **Работа с текстом:** Методические материалы. – Сумы: СГПИ, 1988.
3. **Штернберг Л.** Скоростное конспектирование. – Москва: Высш. шк., 1988.
4. www.canberra.edu.au
5. www.coun.uvic.ca
6. www.stthomas.edu
7. www.ucc.vt.edu

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Вяртанне да вытокаў

Раіса ШЧУРАВА

“КАЛІ ЛАСКА, У ХАТУ...”

СЦЭНАР ВЕЧАРЫНЫ

Прапанаванае свята мае на мэце садзейнічаць асэнсаванню маладым пакаленнем духоўнай спадчыны, якую пакінулі нашы дзяды і прадзеды, абуджэнню прыродных задаткаў і іх рэалізацыі, развіццю здольнасці да пераймання, а значыць, навучання.

Задачы свята:

– фармаванне ў вучняў цікавасці і любові да гісторыі нашых продкаў, у першую чаргу да побыту і культуры, да беларускіх народных традыцый;

– паглыбленне і пашырэнне ведаў школьнікаў па фальклору, этнаграфіі, народным мастацтве, літаратуры, музыцы і працоўным навучанні, атрыманых на ўроках;

– выхаванне культуры працы і цікавасці да традыцыйнага беларускага кулінарнага майстэрства;

– фармаванне эстэтычнага густу, творчага падыходу, ініцыятыўнасці.

Абсталяванне: па-святочнаму ўпрыгожаная школьная сталаўка. На сцэне вялікімі літарамі напісана тэма вечарыны “Калі ласка, у хату...” і эпіграф “Бліжэй прыгледзімся да хаты...”.

Ход мерапрыемства і заўвагі да правядзення.

Афармленне хат.

У сенцах – драўляная ступа. На сцяне вісяць некаторыя рэчы сялянскага побыту: старое рэшата, каромысел, серп і інш. У кутку ўладкаваўся моцны бярозавы венік.

Пад столлю на покуці абраз, упрыгожаны вышываным ручніком. Стол засланы белым абрусам з прошваю. На драўлянай палічцы для посуду ляжаць металічныя відэльцы, драўляныя лыжкі, гліняныя місы. Ёсць тут тарка, шкляная гранёная чарачка, медныя конаўкі, рознай формы гладышы і збанкі.

Злева ад увахода ў хаце – лабеленая печ, прыкрытая заслонкаю, з рознымі гаршкамі, чыгунком ды патэльнямі на прыпечку. У куце пры печы стаяць вілкі, чапяла, качарга. На ўслончыку можна ўбачыць драўляную дзежку-блінніцу з апалонікам.

Калыска маленькага чалавечка месціцца побач з драўляным ложкам, засланым дамацканаю коўдраю. На ложку ляжаць вышываныя падушкі. Сцяну над ім упрыгожвае тканы дыванок. У хаце ёсць калаўрот, прасніца, красны.

Цяжкую сялянскую працу лягчэй здольваць таму, хто мае чым падмацавацца. Вядома ж, незаменная на беларускім стале страва – бульба, згатаваная па розных рэцэптах.

Застолле ў хатах праходзіць, як вядома, з песнямі і танцамі, жартамі і добрымі зычэннямі: “Хата гаспадыняю красна”, “Калі ў хаце парадак і лад – гэта найпершы клад”.

Да вечарыны для вучняў і бацькоў быў абвешчаны конкурс “Пакаштуйце – смачна”. Кулінарныя прыхільнасці беларусаў захоўваюць і сёння нацыянальную самабытнасць. На сталах разнастайныя поліўкі, бліны, аладкі, бабка, драпікі, клёцкі...

З найлепшых творчых работ аформлена выстава “Народны лад беларусаў”.

Да конкурсу вучні падрыхтавалі народныя песні, прыказкі, прымаўкі, загадкі, танцы, гульні...

На фоне музыкі выходзяць вядучыя ў беларускіх нацыянальных строях.

Гучаць песні, аддаецца мілагучны гук цымбалаў, чуецца смех. Гаспадар і гаспадыня запрашаюць у хату.

Гаспадыня.

Добры дзень, госцікі,
Калі ласка, у хату да нас, просім,
Дарагія госцікі, заходзьце.
Калі ласка!
Госць у хату – сонца ў хату.

Раіса Рыгораўна Шчурава – настаўніца беларускай мовы і літаратуры СШ № 9 г. Брэста. Закончыла філалагічны факультэт Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна (1973). Лектар-практык абласных курсаў павышэння кваліфікацыі. Мае вышэйшую кваліфікацыйную катэгорыю.

Гучыць песня “Гуляць дык гуляць” (верш У. Някляева, В. Іванова).

Гаспадар.

Добры вечар усім вам,
Нашы ягамосці,
Дзякуем, што вы да нас
Завіталі ў госці.

Гаспадыня.

Рады мы убачыць
Вас у роднай хаце,
Нашым караваем
Вас пачаставаці.

Гаспадар. Добры вечар, госцікі дарагія!

Гаспадыня. Добры вечар вам у хату! Госці на госці – гаспадару радасць.

Гаспадар. Запрашаем у хату! Чырвонаму госцю – чырвонае месца.

Гаспадыня. Сядзем радком – пагаворым ладком.

Гаспадар. За добрай размовай і праца ідзе хутчэй.

Гаспадыня. У нашай краіне існуе цудоўны звычай – вітаць гасцей хлебам-соллю, які падаюць на ручніку. Ручнік – гэта сімвал чысціні, цяпла беларускай зямлі і роднай хаты.

Гаспадыня.

На ручніках, расшытых пеўнямі,
хлеб-соль падносім да гасцей,
вядзем за стол, каўшамі пеннымі
частуем брагай пагусцей.
І не хаваем – дзе падзенешся? –
сваіх пачэсных мазалёў.
А трэба – крошкаю падзелішся:
лепш сто сяброў, чым сто рублёў.

Сцяпан Гаўрусёў. Хлеб-соль.

Дачка падносіць прысутным каравай.

Дачка.

Я звычай маці сваёй зберагаю,
Усіх гасцей хлебам-соллю вітаю.
Кожны з вас будзе усмешкай сагрэт,
Калі ласка, прыміце наш хлеб.

Дачка нізка кланяецца. Госці частуюцца.

Гаспадар.

Усяму вядомы свету
Наш руплівы край здавён,
Тут на сонечных палатках
Сеюць бульбу, жыта, лён.

Гаспадыня.

Тут Дняпро бяжыць павольна,
Сож, Бярэзіна, Дзвіна,
Прыпяць, Шчара, Свіслач, Нёман,
Вілля, Піна, Буг, Дзясна...

Гаспадар.

Тут крыштальныя азёры –
Нарач, Свіцязь, Снуды, Свір,
Полацк – наш найпершы горад,
Віцебск, Тураў, Кобрын, Мір.

Гаспадыня.

Тут умельцы вырабляюць
Слаўны трактар “Беларусь”,
Тут ствараюцца БелАЗы,
Трохсоттонны вязуць груз...

Гаспадар.

Тут сыны лятуць у космас,
Песні матчыны пяюць...
Гэты край наш найдзівосны
Беларуссю ўсе завуць.

Гаспадыня падыходзіць да першай хаты. Запальвае лямпу.

Гаспадыня. Сярод традыцыйных народных відаў творчасці беларусаў – песні, казкі, легенды. І якое ж свята без песні! Даўно вядома, што добрая песня не можа не крануць сэрца чалавека.

Гаспадар. Як добра, што мы з вамі сабраліся пад шчаслівым дахам нашай хаты, давайце заглянем у акенцы і разам з гаспадарамі заспяваем.

Гучыць песня, чуваць смех, жарты.

Гаспадыня. Якія добрыя, зычлівыя людзі жывуць у гэтай хаце. Нездарма беларусы славяцца сваёй гасціннасцю. Колькі страў прыгатавалі гаспадары з бульбы – варанай, печанай, паранай, смажанай, дзёртай, тоўчанай, крышанай. Умеюць у гэтай хаце і добра працаваць, і весела адпачываць. Хуткавымаўлянкі, загадкі, прыказкі ў старым сялянскім побыце займалі немалое месца ў гульнях і забавах. Прыгадаем і мы з вамі такія загадкі і прыказкі.

Гаспадыня прапануе гасцям адгадаць загадкі.

- Мыш у нары, а хвост на двары. (*Цыбуля.*)
- Ляжыць Рыгор паміж гор, лапушком накрыты. (*Агурок.*)
- Кіну з бльху, а вырасце з кулак. (*Бурак.*)
- Нарадзіўся сярод градкі, быў шурпаты – вырас гладкі і ляжыць пад кустом дагары крывым хвостом. (*Агурок.*)
- Хоць топчуць яе,
І рэжучь, і б’юць –
Яна не злуе анічуць,
А толькі багаццем
Усім шчодро плаціць. (*Зямля.*)
- Стаіць дуб, а пад дубам дзеці. (*Бульба.*)
- Румяны Піліп да палкі прыліп. (*Яблык.*)
Загадкі-задачи, загадкі-пытанні.
- Несла гаспадыня ў кошыку дзесяць яек, а дно ўпала. Колькі засталося? (*Нічога, усе разбіліся.*)
- Колькі гарошын увойдзе ў адну шклянку? (*Ніводнай, бо гарох не мае ног.*)
- Што спачатку гаспадыня робіць з гаршком, калі пачынае варыць абед? (*Паглядзіць у яго.*)
- Гаспадыня.** Прапаную вам і хуткавымаўлянкі.
- Варыла не варыла, абы добра гаварыла. (*Пра гультайку і балбатуху.*)

• Гаварыў, гаварыў, не дагаварыў, дагаворваў, дагаворваў ды загаварыўся.

• Перапілі, пераелі, пералушчылі, перапаролі, перамалолі, ператрушчылі.

• Бульба з булкай біліся, біліся, бульба булцы як дала, булка сплюшчылася.

У народных гульнях адлюстраваны сельскагаспадарчыя ўменні і навыкі людзей. Пагуляем і мы.

Гучыць музыка.

Жыта

(Гульня-карагод)

“Жыта” – вельмі старажытная гульня-карагод. Праводзілася яна на Юр’я. Людзі збіраліся амаль усёй вёскай, “хадзілі на раньняе жыта, калі ў ім ужо можа схаватца варона”. Вадзілі карагод, каб быў добры ўраджай.

Сярод вучняў – удзельнікаў гульні выбіраецца Гаспадар. Астатнія ідуць карагодам, імітуючы рост, калыханне жыта, пасярэдзіне якога стаіць Гаспадар. Ён прамаўляе:

Дзе карагод ходзіць,

Там жыта родзіць,

А дзе не бывае,

Там палягае.

Пасля апошняга слова вучні хутка садзяцца на кукішкі. Той, хто не паспеў прысесці ці паваліўся, выконвае ролю Гаспадара.

Рэдзька

Некалькі дзяўчат становяцца, трымаючы за пояс адна адну. Адзін з хлопцаў прызначаецца Агароднікам, які ходзіць вакол дзяўчат, шчыпае іх, штурхае і г. д., робячы выгляд, што на полі рэдзьку абкопчае, палівае і інш.

Адна дзяўчына прызначаецца Паняю. Яна садзіцца ў куце на лаўку і пасылае свайго Слугу (дужага хлопца) па рэдзьку. Хлопец, падышоўшы да Агародніка, гаворыць: “Добры вечар, ці пусціш рэдзьку рваць? Пані захварэла – рэдзькі захацела”. Агароднік адказвае: “Мая рэдзька караністая, маладзістая. Рві, калі вырвеш”.

Слуга пачынае штурхаць дзяўчат, тья ўпіраюцца, пакуль яму нарэшце ўдаецца выцягнуць адну з раду. Потым ён вядзе Рэдзьку да Пані, і тая да таго часу шчыпае Рэдзьку, пакуль яна не дасць выкуп у выглядзе арэхаў, гарбузных семак або чаго іншага.

Гульня працягваецца, пакуль Слуга не выцягне ўсю рэдзьку. Гэтая гульня таксама заканчваецца песнямі і скакамі.

Гаспадыня. Беларусы з даўніх часоў з павагай ставіліся да зямлі-карміцелькі.

Гаспадар. Паспрабуем закончыць наступныя прыказкі (ці знайсці другую частку на картках).

• Працаваць не любіш – ... (чалавекам не будзеш).

• У каго чорна глыба, ... (у таго й скіба).

• Калі хочаш хлеба меці, ... (то трэба зямліцы глядзеці).

• Трэба рана ўставаці, ... (каб хлеба дажыдаці).

• Выходзь на поле з расой, ... (дык будзеш з ядой).

• Найсмачнейшы хлеб ад сваёй ... (працы).

• Дзе пасееш густа, ... (там не будзе пуста).

• Дзе гультай ходзіць, ... (там зямля не родзіць).

Гаспадыня. Як бачым, народная мудрасць адлюстравала працавітасць беларусаў, іх стараннасць. На працягу доўгага часу нашым народам выпрацоўваўся свой этыкет і культура прыёму ежы. Малодшыя члены сям’і садзіліся за стол пасля старэйшых. За сталом не размаўлялі. Да хлеба ставіліся беражліва, з павагай.

Гаспадыня падыходзіць да другой хаты.

Гаспадыня. Нас ужо зачакаліся ў гэтай хаце. Паглядзіце, якія прыгожыя ручнікі, абрусы вышылі дзяўчаты. (Дэманструюцца беларускія ручнікі.)

Дзяўчына.

Валошкі сярод пажайцелага хлеба,

Яны як бязвоблачныя дзянькі,

Рассыпаны, нібы кавалачкі неба,

То кветкі Радзімы маёй – васількі.

Гучыць меладычная музыка цымбалаў.

Гаспадар. Дзе печ, там і тое, што з печы, – гарачая і смачная ежа. І ў першую чаргу – хлеб. Адносіны людзей на хлеба выказаны ў прыказках і прымаўках.

• Без хлеба яда – да парога хада.

• Галоднай куме хлеб наўме.

• Галоднаму не спіцца, калі хлеб сніцца.

• Горка часам праца, ды хлеб ад яе салодкі.

• Ёсць хлеб – ядзім, а няма – глядзім, сёння пабедаем, а як заўтра – не ведаем.

• Калі хлеб у возе, то няма бяды ў дарозе.

• Прымачы хлеб – сабачы.

• Хлеб на сталі – рукі свае.

• Хлеб-соль еш, а праўду рэж.

• Ядзім хлеб траякі: чорны, белы і ніякі.

Гаспадыня. Пшанічны хлеб у нас пяклі радзей. Беларусы любяць чорны хлеб, але ўлетку, калі дарагая кожная хвіліна, часцей пяклі праснакі (печыва ў выглядзе бліна). Хлеб абагаўлялі. Кінуць яго было смяротным грахам. Хлеб надзённы дае чалавеку сілу для працы і жыцця.

Гаспадар.

Радуюць сэрца сонца і травы,

Дзень мой праменны,

Дзень мой ласкавы,

Водар хваёвы,

Сіняе неба,

Кожнае ранне

Рады я хлебу.

Рады і ўсходам веснімі днямі.

І як гамоніць

Ён каласамі,

Большай не маю

Сёння патрэбы –

Кожнае ранне

Рады я хлебу!

Гаспадыня.

Дарагія госці!

Хлеб на сталае, рукі свае.

Ешце бульбу, мачайце, а на рэшту выбачайце.

Ды блінцы яшчэ ад рання пякліся вам на сняданне.

Частуйцеся, госці,

Просім вашай міласці,

Каб вы пілі, елі,

Вясёленька сядзелі,

Харошыя мыслі мелі,

Вясёлыя песні пелі.

Беларус любіць смачна паесці. Іншым разам на стол ставілася 12, 18 страў (а то і 24 стравы), і ўсё гэта трэба было пакаштаваць.

Ешце, госцікі, ужывайце, толькі ў кішэні не хавайце.

Беларусы, як вядома, любяць бульбу, нездарма нас завуць бульбашамі. Ёсць бульба, ёсць і да бульбы. Умее беларус яе не толькі смачна прыгатаваць, але і ўсмак з'есці.

На градках важныя, густыя

Стаяць зялёныя кусты.

У зямлі ж – вялікія, малыя –

Сямейка бульбін залатых...

Бульбу любяць ўсе на свеце:

І дарослыя, і дзеці,

І не толькі беларусы –

Усе каштуюць без прымусу!

Можна з мясам есці бульбу,

З маслам, з салам і цыбуляй,

З каўбасой і селядцом...

Вермішэль, лапша і каша

Не заменяць бульбу нашу.

Любяць бульбу нездарма:

Што ні стравы – дзіўны смак!

Гаспадыня стаіць каля печы (у гэтай печы варыцца бульба).

Гаспадар і гаспадыня. Шаноўнае спадарства! Мы прапануем вам гульню “Пад шчаслівым дахам у кожнай хаце”. Гульня – гэта гадзіна інтэлекту, гумару і адпачынку. Мы жадаем усім гасцям прыемных хвілінаў адпачынку, а нашым камандам – поспехаў. Гульня складаецца з лотаў. Для тых, хто не памятае, чаму конкурс раздзяляецца лотамі, нагадваем: *лот* – гэта старажытная мера вагі, наш розум – гэта наш лот, якім вымяраецца веданне беларускай кухні, беларускіх традыцый.

1-ы лот. “Кот у мяшку” (на пах вызначаем цыбулю, часнок, яблыкі).

2-і лот. “Хто больш і лепш”. Трэба паказаць, як удзельнікі ўмеюць абіраць бульбу.

Удзельнікі складаюць дзве каманды. Па сігнале вядучага ўключаецца фанаграма хуткай мелодыі і ўдзельнікі конкурсу пачынаюць абіраць бульбу. Перамагае каманда, якая абабрала больш бульбы і мае менш адходаў. (Прысутныя ўзнагароджваюць каманду апладысманамі.)

3-і лот. “Пакаштуйце – смачна. 500 страваў з бульбы”.

Гаспадыня. Кожнаму з нас хочацца дапамагчы маці па гаспадарцы: прыбраць кватэру, прыгатаваць смачную ежу, прыгожа накрыць на стол.

Удзельнікі конкурсу (у фартуках і каўпачках) атрымоўваюць тры заданні.

Першае заданне: раскажаць, як зварыць беларускі боршч.

Вучні трымаюць у руках прадукты, неабходныя для прыгатавання баршчу, а таксама лішнія, напрыклад салату, яблыкі, моркву, бульбу. (Школьнікі павінны назваць толькі тыя, з якіх гатуецца боршч, і раскажаць рэцэпт яго гатавання.)

Другое заданне: паведаміць рэцэпт гатавання драчоны бульбянай (бабкі).

Трэцяе заданне: раскажаць, як выпечы ў духоўцы піражкі бульбяныя.

Гаспадыня. Беларуская кухня мае даўнюю гісторыю. Кулінарныя прыхільнасці беларусаў захоўваюць і сёння нацыянальную самабытнасць. Гаспадыні ўжываюць бабуліны рэцэпты разнастайных полівак, запяканак, бліноў, аладак.

На Беларусі ў пашане чорны хлеб, з якім ядуць і першыя, і другія стравы. Круглы год на сталае ў беларусаў бульба. Яе вараць, тушаць, смажаць, запякаюць, фаршыруюць. З яе гатуюць супы, піражкі, хрушчы.

Асабліва смачная бульба ў спалучэнні з грыбамі, свінінай, кіслай капустай, агуркамі, сыраквашай. Ні з чым не параўнаць стравы з дранай бульбы – бабкі, драчнікі, клёцкі.

Прапануем вам некалькі рэцэптаў беларускіх страваў.

Боршч беларускі

300 г костак ад свініны,

200 г ялавічыны,

2 буракі,

4-5 бульбін,

1 морква,

1 корань пятрушкі,

1 цыбуліна,

1 ст. лыжка тамату-пюрэ,

1 ст. лыжка топленага сала,

4 лыжкі смятаны,

1 ст. лыжка мукі, соль, цукар, воцат.

Буракі адварыць, абабраць, нашаткаваць. Змельчыць моркву, пятрушку, цыбулю абсмажыць на топленым сале, дадаць тамату-пюрэ і яшчэ трошкі патрымаць на слабым агні. У булён, які кіпіць, апусціць нарэзаную кубікамі бульбу, падрыхтаваныя буракі, цыбулю і карэнне з таматам, пакласці нарэзанае кавалачкамі варанае мяса, даць закіпець. Падаць са смятанай.

Смачна есці!

Драчона бульбяная (бабка)

1,5 кг бульбы,

1 ст. лыжка мукі,

2 цыбуліны,

50 г сала,

2 ст. лыжкі топленага масла, соль.

Бульбу абабраць, надраць на тарцы, дадаць мукі, абсмажанай на сале цыбулі, солі, перамяшаць.

Бульбяную масу выкладзі ў глыбокую патэльню, апырскаць маслам і запячы ў духоўцы.

Смачна есці!

Піражкі бульбяныя

1 кг бульбы,
0,75 шклянкі мукі,
1-2 яйкі, соль, тлушч.

Для начыння:

350 г варанага мяса,
1 цыбуліна,
5-6 зубкоў часнаку,
перац, соль, тлушч для смажання.

Бульбу абабраць, зварыць, трошкі астудзіць, прапусціць праз мясарубку, дадаць яйкі, солі, мукі, добра перамяшаць. З бульбянога цеста сфармаваць шарыкі, кожны раскатаць у кружок, пакласці на сярэдзінку начынне, зашчыпаць краі. Выкладзі піражкі швом уніз на добра змазаную тлушчам бляху і выпечы ў духоўцы.

Смачна есці!

Гаспадыня падыходзіць да печы, дастае чыгунок з бульбай і пачынае спяваць песню “А я ў печы не паліла”.

“А я ў печы не паліла, мілы мой, міленькі,
А я есці не варыла, голуб мой сівенькі”.

“Запалі, міла, навары, міла,
Запалі, о-ха-ха, чарнабровая мая!”

“Я цябе не буду слухаць, мілы мой, міленькі,
Я цябе не буду слухаць, голуб мой сівенькі”.

“Я наб’ю, міла, я наб’ю, міла,
Я наб’ю, о-ха-ха, чарнабровая мая!”

“Ой, не маю я здароўя, мілы мой, міленькі,
Ой, не маю я здароўя, голуб мой сівенькі”.

“Уставай, міла, і вары, міла,
Уставай, о-ха-ха, чарнабровая мая!”

“А што ж табе наварыці, мілы мой, міленькі!
А што ж табе наварыці, голуб мой сівенькі”.

“Навары панцак, навары, міла,
Навары, о-ха-ха, чарнабровая мая!”

“На абед што будзеш есці, мілы мой, міленькі,
На абед што будзеш есці, голуб мой сівенькі”.

“Ой, булён, міла, калдуны, міла,
Кіяхі, о-ха-ха, чарнабровая мая!”

“На вячэру што паставіць, мілы мой, міленькі,
На вячэру што паставіць, голуб мой сівенькі”.

“Ты спячы блінцоў, ты спячы, міла,
Ты спячы, о-ха-ха, чарнабровая мая!”

“І вячэраць сядзем разам, мілы мой, міленькі,
І вячэраць сядзем разам, голуб мой сівенькі”.

“Дранікі з квасцом, дранікі, міла,
Дранікі, о-ха-ха, чарнабровая мая!”

Гаспадыня. Мне здаецца, што надышоў час пад’есці. Добра мы сёння працуем, адпачываем, таму місачка бульбы і шклянка малака будуць дарэчы. У кожнай хаце прыгатавана якая-небудзь страва беларускай кухні. Зараз мы паглядзім і паспрабуем стравы на смак, ну і, вядома, запішам рэцэпты. Думаю, журы “смачна” ацэніць ваша старанне.

Журы, госці частуюцца.

Гаспадыня (з паўзамі).

Госць, не дзьміся, еш, што ў місе.

Еш, хоць расперажыся, толькі рабіць не ляніся.

Еш сала, каб душа скакала.

Ешце і абмачайце, а на лепшае выбачайце.

Гаспадар.

Беларус любіць і пажартаваць з самога сябе. Давайце і мы нагадаем такія фразы.

Аб’еўся куцці,

Не магу ні сапці, ні храпці,

Хіба да кумы пайсці.

Аглядзеліся, як наеліся.

Без сала куса няма жыцця ў беларуса.

Беларусы гавораць: “Калі не спявалі, то і не весяліліся”.

Давайце заспяваем! (*Усе падхопліваюць песню “Гуляць дык гуляць”.*)

Потым журы называе пераможцаў лота “Пакаштуйце — смачна. 500 страў з бульбы”.

Повар сталаўкі ўзнагароджвае ўсіх пераможцаў прыгатаванай да гэтага свята смачнай беларускай бабкай.

Гаспадыня (з паўзамі).

Дарагія госцікі!

Ці добра, ці смачна было?

Частавалі, чым мелі, весяліліся, як умелі.

А што кепска — то не мы.

Хай вам шчасціць у працы!

Гаспадар. Каб вам смачна спалася і лёгка ўставалася.

Каб сталы ў вашых хатах былі багатымі, а душы і сэрцы — шчодрымі.

Часцей азірайцеся, сябры, назад, у мінулае, каб не пагасла свечка на покуці — у хаце з магчынай душою.

Бывайце здаровы, жывіце багата!

Гаспадыня.

Няхай шчасце будзе ў кожнай хаце.

Няхай шчасце будзе не выпадкам, а частым госцем кожнага чалавека.

Давайце жыць у міры і згодзе пад шчаслівым дахам нашай Беларусі.

Зноў гучыць музыка. Госці танцуюць, спяваюць.

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Дыялог з карцінай

Яўген ШУНЕЙКА

З МАСТАЦКАЙ СПАДЧЫНЫ ТАРАСА ШАЎЧЭНКІ

У ЛЮСТЭРКУ ВОБРАЗНАЙ ПРАЎДЫ

У 2002 г. у Нацыянальным Мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь адбылася памятная выстава “Шаўчэнка-мастак”. Сярод 52 твораў у жывапісе і графіцы 1837 – 1860 гг. увагу наведвальнікаў прыцягваў “Аўтапартрэт” (1840), выкананы алейнымі фарбамі на невялікіх памераў палатне (45 x 35 см), у раме, якая мае не зусім звыклія для сучаснага жывапісу авальныя, а не пра-стакутныя абрысы.

Тады, у першай палове XIX ст., у перыяд развіцця мастацкага рамантызму, партрэты ў авальных рамках большых і зусім маленькіх памераў (медальёнчыкі) былі даволі пашыраныя. Яны дазвалялі сканцэнтравана увагу на самым галоўным – на твары партрэтаванай асобы, а яшчэ больш – на яе духоўным стане. Такія выявы нагадвалі люстэркі, у якіх адбіваліся самыя шчырыя, інтымныя, чулыя настроі, думкі, перажыванні. Малады мастак, тады яшчэ студэнт Санкт-Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў, вучань славутага Карла Брулова, не выпадкова абраў для свайго першага аўтапартрэта камерны і авальны фармат. Яму неабходна было даверыць палатну пры дапамозе пэндзляў і фарбаў самыя патаемныя, заповітныя думкі і жаданні, якія немагчыма, нават небяспечна было ў тагачасных абставінах імперскага прыгнёту перадаць рукапіснымі ці друкаванымі словамі, або дзе-небудзь, нават у коле блізкіх знаёмых, прамовіць уголас.

Акурат у год напісання гэтага загадкава-рамантычнага аўтапартрэта ён выпусціў у свет свой першы славуты паэтычны зборнік “Кабзар” – доказ выключнай літаратурнай адоранасці, якая праявілася ў яго вершах, паэмах, баладах з другой паловы 1830-х гг. Маўкліва пазірае на

Тарас Шаўчэнка. Аўтапартрэт.
Палатно, алей. 1840 г.

гледача малады, 26-гадовы Тарас Шаўчэнка, але вусны яго, здаецца, шэпчаць тыя словы, якія сталі лейтматывам, эпіграфам, звышафарызмам геніяльнай творчасці:

*Ой вы, думы, мае думы,
Цяжынька мне з вамі!
На што сталі на паперы
Сумнымі радкамі?.. [1, 57].*

Здаецца, простыя паэтычныя радкі – звязаныя хутчэй з нечым асабістым, чым з усімі набалелымі праблемамі жыцця шматмільённага народа, які гібеў у імперскай няволі. Але надзвычайная пранікнёная моц эмацыянальнага ўздзеяння сканцэнтравалася ў кожным іх гучы, інтанацыі, шматзначнай слоўнай метафары, і, хоць раз пачуўшы, прачытаўшы іх, ужо цяжка было не адчуць патрэбы весці

да свабоды, нацыянальнага адраджэння самых гаротных і прыніжаных. Маладому і таленавітаму паэту і мастаку, здавалася б, не было пра што сумаваць. Яго лёс тады складваўся даволі паспяхова, не раўнуючы як у казачным сне: сыноч прыгонных сялян з Чаркаскай зямлі, сірата-падушок, папоўскі парабак, быў заўважаны і стаў слугой заможнага пана П. Энгельгарта, з якім ён паехаў жыць у Вільню і Санкт-Пецярбург. 22 красавіка 1838 г. пры дапамозе самых аўтарытэтных прадстаўнікоў рускай творчай інтэлігенцыі Карла Брулова, Аляксея Венецыянава, Васіля Жукоўскага і іншых ён быў выкуплены з прыгону і стаў студэнтам Акадэміі мастацтваў. Скончыўшы яе, можна было ўжо думаць пра добрае ўладкаванне ў жыцці, нават пра набыццё дваранскага звання...

Але атрымаўшы выключны талент ад Бога і асабістую свабоду пры заступніцтве шчырых людзей, ён думаў, марыў пра свабоду для ўсіх іншых паднявольных і як надзвычайны рамантычны Герой свайго часу паўстаў супраць непрымальных жыццёвых

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 6.

абставінаў, зрабіў рашучы выклік несправядліва ўсталяванаму парадку рэчаў. Яго твар мысляра-інтэлектуала, маладога Прарока свеціцца не так ад полымя свечкі ці бляску месяца (вакол – вельмі цьмянае асяроддзе), як ад рызыкаўна смелых, напружаных, тытанічных дум, якія вызначаюць яго складаныя, амаль недасягальныя жыццёвыя мэты, звязаныя з творчасцю і грамадскай дзейнасцю.

Гэты камерны аўтапартрэт, як прыдчыненае паэтамае люстэрка яго вялікай душы, сапраўды гіпнатызуе, зачароўвае, захапляе, бо выпраменьвае нязломную волю і перакананасць, нягледзячы на часовую фізічную аслабленасць волата нацыянальнага адраджэння. Малады творца толькі што ачунаў ад хваробы, яго бледны, схуднелы твар з заостранымі тонкімі рысамі спахваля ажыўляецца маладой энергіяй, бадзёрнасцю і неўтаймаванай натхнёнасцю.

Але радасць жыцця, захопленасць яго характам не высветляць да канца кантраставых ценяў, што назаўжды праляглі на высакародным твары Тараса Шаўчэнкі. Яго вялікія назіральныя вочы ўвесь час застаюцца нібы ў паўзроку, бо яны звернуты найперш у бок горкай праўды, у тыя закуточкі жыцця, дзе зрэдку блісне праменьчык радасці. Таму душу паэта і мастака не перастаюць вярэдзіць цяжкія, шматпакутныя думы, якія, быццам крэсіва, запальваюць яго творчасць геніяльным вобразным россыпам знічак і дзянніц, што скіроўваюць з цемры да святла.

З “Аўтапартрэта” пазірае на гледача крышачку зверху, праз плячо прыгожы ў сваёй рамантычнай самапаглыбленасці малады чалавек, вельмі спагадлівы, сціплы, што характарызуе яго па-сапраўднаму як таленавітую асобу. Ён не па ўзросце дасведчаны ў жыцці, зведаў кошт добрага і горкага і ў згодзе з сумленнем гатовы абараняць свае жыццёвыя прынцыпы, не адказваючы ліхам на ліха. Яго вусны затойваюць зычлівую, сяброўскую ўсмішку, не будучы шкадаваць добрага слова, але і могуць прамовіць непрыхаваную праўду. Рашучасць, натхнёнасць, артыстычнасць пад-

Тарас Шаўчэнка. Кацярына. Палатно, алей. 1842 г.

крэслены цёмнай хвалістай прычоскай і плашчом, накінутым паверх белай кашулі, якія кантрастуюць з светлым усхваляваным абліччам. Яго позірк пераконвае і заклікае не адмаўляцца ад самых смелых творчых думак, не цурацца роднай мовы, культуры, быць годнымі патрыётамі свайго народа. І, каб вызваліцца ад старых непаразуменняў, розных навяяных часам сумненняў, варта прачытаць яшчэ раз вершаваны радкі Паэта і сустрэцца позіркам з Мастаком.

ШЛЯХ ПАКУТАЎ І НАДЗЕЙ

У 1842 г. Тарас Шаўчэнка стварыў сваю самую славетную элегічную кампазіцыю ў жывапісе пад назвай “Кацярына”. Уласнаруч ён падпісаў у ніжнім куточку карціны, што яна выканана на тэму аднайменнай паэмы. Літаратурны шэдэўр маладога ўкраінскага паэта-рамантыка – паэма “Кацярына” – быў напісаны ў 1838 г. у Санкт-Пецярбургу і прысвечаны Васілю Жукоўскаму, выдатнаму рускаму паэту і перакладчыку, які браў чынны ўдзел у выкупе Тараса Шаўчэнкі з прыгоннай няволі. Паэма пра трагічны лёс маладой украінскай дзяўчыны (шчырае каханне да расійскага вайскоўца, які па-здрадніцку пакінуў яе з маленькім сынам, давёўшы да самагубства) стала шырокавядомай, успрымалася ў прагрэсіўным асяродку шматзначна сімвалічнай і актуальнай.

Шаўчэнка-мастак не збіраўся рабіць жывапісную ілюстрацыю да свайго паэтычнага першаўзору. Ён паставіў задачу стварыць раўназначны і самастойны твор выяўленчага мастацтва, які развіваў бы нацыянальную праблематыку ў драматычна-сацыяльным, але разам з тым рамантычна-нязвычайным, вобразна-

асацыяцыйным вырашэнні. У карціне не акцэнтуюцца ўвага на нейкім асобным ці канкрэтным сюжэтным дзеянні-здарэнні: кожны вобраз, кожная дэтал на карціннай плоскасці ў сімвалічнай узаемасувязі ўтвараюць нізку алегорый, метафар, кантраставых супастаўленняў, вартых таго, каб шаўчэнкаўскую “Кацярыну” акрэсліць як узор паэтычна насычанага жывапісу, непаўторны для еўрапейскага мастацтва ў стылі рамантызму.

Усе алегарычныя постаці і сімвалы сканцэнтраваны вакол цэнтральнага вобраза Кацярыны, што знаходзіцца на пярэднім плане і крочыць запаволеннай хадою па пыльнай дарозе насустрач гледачу. Яе зграбная постаць з ледзь заўважнымі прыкметамі цяжарнасці нагадвае вобраз Святой Мадонны, якая яшчэ чакае нараджэння дзіцяці. Яна трымае абедзюма рукамі прыпол фартушка, каб неўзабаве пакласці туды сваё першае немаўля. Стан прыроды адрозніваецца кантраставымі пераходамі святла і ценю, як гэта бывае перад надыходам навальніцы. Найбольшы кантраст светлых, яскравых, напружаных колераў

сфакусаваны на постаці маладой Мадонны-Украінкі, якая перажывае гаротны стан, крыўду, настрой глыбокага смутку, але разам з тым у ёй прачынаецца годнасць мацярынства, грэе сэрца вера ў лепшую долю для свайго дзіцяці.

Святочна белы, сонечна апраменены колер кашулі выразна супастаўляецца з задуменым прыцемненым тварам прыгажуні, сведчыць пра яе няпростыя думкі і перажыванні. Але светлае чало, чырвоныя стужачкі, якія, аздабляючы валасы, лёгка трапечуць пад павевамі ветрыку, падкрэсліваюць духоўную чысціню, характэрна і шчырасць Кацярыны. У яе пунцова-чырвоным фартушку таксама злучаны шматлікія яркава мажорныя і прыглушаныя, глыбокія адценні, нюансы колеравай гамы, што перадаюць драматычнае супастаўленне светлага, пранікнёнага і тужлівага, змрочнага пачаткаў. Гэтыя кантраставыя пачаткі нібы распаўсюджваюцца ў розныя часткі кампазіцыі. Вакол цэнтральнай постаці маладой падарожніцы вымалёўваюцца жывапісным святлом станоўчыя і ахінаюцца густымі халоднымі колерамі негатыўныя, драматычныя вобразы і з’явы шматпакутнага жыцця прыгнечанага ўкраінскага народа. Святло надзеі на лепшую долю як бы праменіць па дыяганалі з верхняга левага куточка кампазіцыі да яе правай ніжняй часткі, успыхваючы сапраўдным сонечным акцэнтам у сімвалічным вобразе Кацярыны.

Вятрак, што знаходзіцца на далёкім пагорку, адвечным рухам сваіх вялікіх “крылаў” быццам разганяе журботныя хмары, бо злева сапраўды канцэнтруюцца самыя пахмурныя, адмоўныя здані і гаротныя сімвалы. У цемры і клубах пылу хутка знікае, аддаляецца кавалерыст з імперскага войска, нібыта змрочны прывід з далёкага нявольніцкага мінулага. На яго ніхто ўжо не звяртае ўвагі, бо немагчыма ўвесь час жыць толькі журботнымі ўспамінамі. Толькі малое шчання, падскокваючы на задніх лапах, брэша яму наўздагон.

У каляіне на пярэднім плане злева рассыпаліся асобныя пшанічныя каласочки, якія, відаць, незнарок згубіў нейкі гаспадар, вяртаючыся са жніва. Ці прарастуць іх зярнятка, утапаныя ў зацвярдзелую прыдарожную глебу? Побач з каласкамі – дубовая галінка, сарваная злою віхурай з роднага дрэва. Ці змарнуюцца без патрэбы спелыя жалудочки ў пыле і брудзе замест таго, каб даць пачаткі новым маладым парасткам-дубочкам на ўраджайнай ніве? Такія нібы “выпадковыя раслінкі” ля ног Кацярыны сімвалізуюць яе жыццёвыя пакуты, адарванасць ад роднага дому, што застаўся ўдалечыні, аддзелены самотным прыдарожным слупом. Гэта таксама па-біблейнаму ёмісты алюзііны намёк на марнаванне жыццёвых планаў і прыродай дадзеных магчымасцяў для ўсіх тых, хто легкадумна пажадае збочыць на добра накатаныя каляіны, што вядуць у няволю – замест таго, каб ісці ўласным, хай сабе і цяжкім, не засцеленым ружамі шляхам.

Кацярына з годнасцю абрала сваю яшчэ няходжаную сцяжыну ў будучыню, без аглядкі, напярэці, бо адчувае непарушную сувязь з роднай зямлёй,

яе народнымі традыцыямі, што ніколі не пакінуць гераіну ў самотнасці, у безнадзейнай разгубленасці. Гэтая вобразная ідэя ўзнёсла прачытваецца ў правай частцы кампазіцыі, якая вырашана ў процівагу левай прасветлена і велічна.

За плячыма ў маладой цяжарнай жанчыны ўзвышаецца магутны тысячагадовы дуб-асілак, які сваім веццем і лістотай стварае над яе галавой надзейную зацону ад усялякай непагадзі і спякоты. Ля магутнага камля дуба прысеў на зямлі і тут жа працуе народны майстра, які і граблі змайструе, і драўляную лыжку адмыслова выража пры дапамозе самых простых прыстасаванняў. Гэты сціплы і працавіты чалавек у брылі і белай вопратцы, як і Кацярына, выяўлены цёплымі вохрыста-залацістымі колерамі жывапіснага святла Т. Шаўчэнкі, – антыпод ганебнаму і змрочнаму ўцекачу-вайскоўцу. Ён падаецца абагульненым вобразам-носьбітам украінскага народнага творчага духу. У многім ён выглядае аўтапартрэтным у адносінах да самога аўтара: задумены позірк цёмных уважлівых вачэй, тонкія абвостраныя твар, аздоблены даўгімі вусамі, крыху схіленая ў маўклівым назіранні галава. Так адлюстроўваў Шаўчэнка-мастак Шаўчэнка-паэта ў розныя перыяды творчай дзейнасці. Здаецца, што і ў гэтым вобразным вырашэнні, персаніфікаваны ў абліччы простага селяніна, які глыбока спачувае лёсу чарнабровой красуні, ён прыгадвае момант нараджэння радкоў з паэмы “Кацярына”:

*А я вазьму слёзы –
Гора заліваці.
Затаплю нядолю
Дробнымі слязамі,
Затапчу няволю
Босымі нагамі!
Тады я вясёлы,
Тады ўсё – багаццем,
Як сэрцайка будзе
На волі гуляці [1, 46].*

У гэтым вырашэнні сапраўды можна бачыць арганічную сувязь паэмы ў словах і паэмы ў жывапісе, народжаных талентам аднаго майстра, што не толькі выйшаў з народа, але стаў яго першым вялікім Песняром і Мастаком. Яго паэтычная “Кацярына” перажыла нямала выданняў, перакладзена на многія мовы, у тым ліку на беларускую Янкам Купалам. А жывапісная “Кацярына” стала сапраўднай жамчужынай мастацкай калекцыі Дзяржаўнага музея Т. Г. Шаўчэнкі ў Кіеве [2, іл. 9]. Яе памеры адносна невялікія – 93 x 72,3 см, але вобразны змест і моц эстэтычнага ўздзеяння – невычэрпныя. Кожнаму новаму і дапытліваму гледачу карціна-споведзь, карціна-маніфест падорыць не адну рамантычную ідэю і натхніць яго на сапраўдны шлях у жыцці.

Літаратура

1. **Шаўчэнка Т.** Вершы. Паэмы / Пер. з укр. – Мінск: Маст. літ., 1989.
2. **Дзяржавний музей Т. Г. Шевченка.** – Київ: Мистецтво, 1989.

Вольга НЯЧАЙ

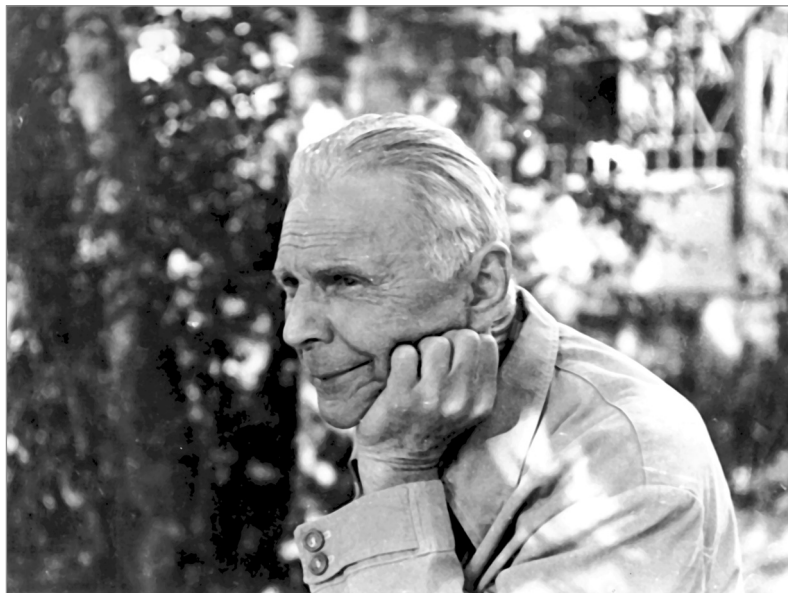
З'ЯДНАНЫЯ ЛЮБОЎЮ ДА ПРЫРОДЫ КАНТАКТЫ БЕЛАРУСКАЙ І УКРАЇНСКАЙ ЭКРАННАЙ КУЛЬТУРЫ

Повязі экраннай культуры Беларусі і Украіны глыбокія, і іх варта прасачыць праз асабістае ўзаемадзеянне таленавітых рупліўцаў, а таксама праз блізкасць паэтыкі іх найбольш вядомых твораў. Ёсць славетныя імёны, знакавыя для нацыянальных культур. У беларускай літаратуры гэта Міхась Чарот, Якуб Колас, Уладзімір Караткевіч, у айчынным кіно – яго заснавальнік кінарэжысёр Юрый Тарыч. А ў літаратуры Украіны – Мікалай Гоголь, Тарас Шаўчэнка, у кіно, адпаведна, – заснавальнік кінарэжысёр Аляксандр Даўжэнка. Гэтых творцаў аб'ядноўваюць найвялікшая любоў да народа, да роднай прыроды, разуменне высокай місіі паэта. У іх творах яскрава прасочваюцца архетыпы Зямлі, Вады, Неба, Космасу, Сусвету, а касмізм светаўспрымання спалучаецца з глыбокім разуменнем прыгажосці і непаўторнасці прыроды роднага краю, узвышанасці душы славяніна.

Якуб Колас быў добра знаёмы з майстрам беларускага кіно Юрыем Тарычам. У 1929 г., калі Ю. Тарыч здымаў на фабрыцы “Белдзяржкіно” ў Ленінградзе фільм “Да заўтра”, студыю наведалі беларускія пісьменнікі. Захавалася фота: сярод здымачнай групы на чале з Ю. Тарычам – Якуб Колас, Янка Купала, Цішка Гартны. Хударлявы, маладжавы Я. Колас засяроджана глядзіць у аб'ектыў. Тады ён ужо цікавіўся кантактамі літаратуры і кіно, бо ў 1928 г. была знята карціна “Песня вясны” паводле яго апавесці “На прасторах жыцця” (рэжысёр Уладзімір Гардзін). (Дарэчы, Ю. Тарыч – адзіны рэжысёр, які зняў пры жыцці песняра дакументальны фільм пра Я. Коласа – “Народны паэт” у 1952).

Юрыя Тарыча і Якуба Коласа аб'ядноўвала любоў да беларускай прыроды. Для абодвух творцаў многа значыў Лес. У яго мастацкім вобразе ўвасабляецца ключавы для беларуса архетып. Лес – асяроддзе, якое фармуе нацыянальны характар беларуса. Бацька Я. Коласа быў лесніком, і для пісьменніка лес – і родны кут, і Храм. Першы беларускі фільм невыпадкава называўся “Лясная быль”, хоць апавесць Міхася Чарота, паводле якой быў напісаны сцэнар, мела назву “Свінапас”. У фільме беларускі Лес быў апатызаваны як жывая істота, як эмацыйны аналаг нацыянальнай псіхікі беларуса: “Прытуляе каўказца да сябе ўшчэлле гор, украінца – стэп шырокі ды прывольны, а беларуса – лес. Эх, лес!.. Нібы думкі ён ведае сваіх насельнікаў. Плачуць людзі – лес сумна і жаласна шуміць. Людзям радасна, весела – лес рагоча, аж заліваецца. Лісце на дрэвах шапаціць чужоўную казку, верхаліны прыхіляюцца адна да адной і соладка цалуюцца”¹.

Звесткі пра айтару змешчаны ў № 7.

Юрый Тарыч на лецішчы. 1959 г.

Здымаючы “Лясную быль” у Прылуках пад Мінскам (там абралі так званую натуру), Ю. Тарыч успамінаў свой лес, свой “родны кут” – Полаччыну, дзе прайшло яго дзяцінства, свае “малюнкі родныя і з’явы”. Невыпадкава кінематаграфісты-папльчнікі ўспрымалі яго ў Ленінградзе перш за ўсё як беларуса: “У тых, хто глядзеў на яго, у думках вымалёўваліся не затаптаная павільёны і калідоры кінаатэлье, а густыя, прысадзістыя гаечкі, дубкі і клёны яго роднай Беларусі, яе бэзавыя лясныя азёры і глыбокія рэкі, што павольна выцякаюць з балотаў”².

У паэме Якуба Коласа “Новая зямля” галоўны герой – ляснік (“палясоўшчык”). Лесніком у Акінчыцах быў, як вядома, і бацька Я. Коласа Міхась Міцкевіч. Лес для пісьменніка быў месцам, куды ён “у думках залятае і там душою спачывае”. Апатызаваны Я. Коласам лес сапраўды паўстае жывой, трапяткой істотай, асаблівай прасторай біяэнергетыкі, дзе “елка ў пары з хваіною, абняўшысь цесна над вадою”, стаяць, “як маладыя ў час каханьня, ў апошні вечар раставаньня”. Лес звязаны з сакральнай нябеснай прасторай, з космасам: у “ціхусенечкім шуме” дрэў “няслось вярчэнне маленне / Ўгару святое аддаленне”.

Сёння, на пачатку XXI ст., у свядомасці чалавецтва ўсё больш выходзіць на першы план тэма “чалавек і прырода”. Якуб Колас, Мікалай Гоголь у літаратуры, Аляксандр Даўжэнка, Юрый Тарыч у кіно як народныя і нацыянальныя песняры Беларусі і Украіны былі прарокамі гэтай тэмы. У мастацкай творчасці яны нібы апераджалі свае гістарычныя часы. Сёння, з развіццём тэхнагеннай цывілізацыі – трагічнай і ўсё часцей катастрофічнай, – мы вымушаны больш уважліва прыслухоўвацца да галасоў нашых таленавітых папярэднікаў, песняроў слова і экрана. Розныя геаграфічныя ўмовы

Кадр з фільма “Шчорс” (1939). Рэжысёр Аляксандр Даўжэнка.

Беларусі і Украіны, вядома, адбіліся на нацыянальных характарах, на нацыянальным тэмпераменце. І архетыпы Лес, Балота, Стэп маюць розны сэнс. Але кожны народ любіць і паэтызуе прыгажосць і адметнасць менавіта сваёй прыроды. Вобраз Дуба-асілка, магутнага ляснога волата, – роднасны ў беларускай і ўкраінскай культурах. У Я. Коласа дубы велічныя і мілыя сэрцу, яны “дружнай чарадою / Стаяць, як вежы, над вадою / Даўнейшых спраў вяртаўнікамі / І ззяюць грозна жараламі”. Веліч дубоў спалучаецца з мілагучнасцю птушыных гукаў – гэта архетып Птушкі, істоты нябеснай і адначасова зямной: “На дубах, як шапкі твая, / Чарнеюць гнёзды бусляныя”. Буслікі, як малыя дзеці, “угару на локаць падлятаюць, / Паветра ловяць, заграбаюць / І няўкулюжымі нагамі / Танцююць смешна над дубамі”. У М. Гогаля – “леніва і бездумно, будто гуляючы без цэлі, стаяць подоблачныя дубы”. “Подоблачныя” – гэта таксама архетып Зямлі і Неба. Падобны архетып увасабляюць дрэвы і птушкі і ў А. Даўжэнкі: “На высоком ствале старога вяза, увенчанного гнездом аиста, спят аисты – муж и жена” (сцэнар фільма “Зямля”).

Аляксандр Даўжэнка, сын украінскага Стэпу, успамінаў, што ў яго ў дзяцінстве было “правільное чувство красоты природы. У нас был изумительный сенокос на Десне. До самого конца жизни он останется в моей памяти как самое красивое место на всей земле”. У Якуба Коласа вобраз беларускай касавіцы ўвасабляе шчасце: “Ідуць касцы, звяняць іх косы, / Вітаюць іх буйныя росы...”. Неаднойчы песняра наведвалі настальгічныя ўспаміны: “Эх, час касьбы, вясёлы час! / І я ім цешыўся не раз, / І з таго часу па сягоння / Мне сонцам свеціць Наднямонне”.

Архетыпы Вады – рэк, азёраў – у творах беларускіх і ўкраінскіх паэтаў таксама сімвалізуюць шчасце. Тут і “чуден Днепр при тихой погоде”, і “Нясе Прыпяць сухадоламу Дняпру сваю багатую даніну”, і “Нёман срэбнаводны”. А колькі радкоў з “Новай зямлі” можна прыгадаць! “І дзе на свеце ёсць такая, / Як Нёман, рэчанька другая? / Тут хвалі светлы, срэбралітны, / А беражкі – ну, аксамітны, / На дне пясошак жоўты, чысты, / Вадою зладжаны, зярністы. /

У воду войдзеш – шчасце раю. / Я шчасця большага не знаю”.

Паэма “Новая зямля” Я. Коласа і фільм “Зямля” А. Даўжэнкі прасякнуты высокай паэтычнай танальнасцю. Беларускі Лес і ўкраінскі Стэп тут – роднасныя мастацкія вобразы зямлі.

Украінец Аляксандр Даўжэнка і беларус Якуб Колас стварылі ўзвышаныя вобразы прыроды і ідэальныя тыпы адносінаў чалавека да прыроды – сугучнасці з ёй, гармоніі духоўнай і душэўнай. Найбольш чутлыя, чуйныя да мовы прыроды – мастакі, “птушыны-песняры”, паэты – яны касмічныя ў сваім светаўспрыманні. Аляксандр Даўжэнка ўспамінаў, што ён у дзяцінстве быў хлопчыкам, які заўсёды марыў і жыў нібы ў

двух светах – рэальным і ўяўным. У любімага героя Я. Коласа – Сымона-музыкі – “думка ўсюды залятае”, “каб пашырыць свой прастор”.

“Што ёсць там, за тым, унь, гаем, / Дзе зляглі нябес вяццы? / Новы край і край за краем / І край ва ўсе канцы”. Гэтак жа ў маленстве А. Даўжэнка хацеў “как бы разделиться на несколько частей и жить во многих жизнях, профессиях, странах и даже видах”. Яго думка таксама залятала паўсюдна. Творцы з Беларусі і Украіны былі ўнутрана блізкія паводле светаўспрымання, па глыбіні і шырыні паэтычных гарызонтаў, па ідэальным аўтарскім позірку на трагічную рэчаіснасць.

Якуб Колас быў асабіста знаёмы з Аляксандрам Даўжэнкам з 1928 г., калі наведаў Харкаў і Кіеў, дзе прысутнічаў на вечарах памяці Тараса Шаўчэнкі. Калі А. Даўжэнка быў яшчэ падлеткам, ён упершыню пачуў на кірмашы сваёй роднай Чарнігаўшчыны меладычную беларускую гаворку. Пасля сустрэч з Якубам Коласам і Янкам Купалам ён захапіўся беларускай паэзіяй і адчуў яшчэ большую сімпатыю да беларусаў. “Гэта пачуццё пранёс ён праз усё жыццё”³. Аляксандра Даўжэнку несправядліва дакаралі ў розных “ізмах” – біялагізме, пантэізме за асаблівую ролю прыроды ў яго фільмах. Звычайны сялянскі гарод для яго быў вобразам Раю, Эдэму: “И помню ещё, что был знойный летний день, и всё кругом казалось прекрасным: сад, огород, подсолнечники и мак, и зреющие нивы за огородом” (“Зямля”). Касмізм успрымання Зямлі і Сусвету яднае беларускіх і ўкраінскіх класікаў. У Я. Коласа Дзянніца (архетып Неба, Космасу) адбываецца ў расе (вобраз красы Зямлі): “Яе кароны агнявья, / І пасмы – косы залатыя / Скрозь шюжк нябёс ружова-белы / Рассыплюць радасныя стрэлы, / Бы ліры Божай твая стрункі...”.

Сцежкі-пуцявіны беларускай і ўкраінскай мастацкай культуры, перакрываваныя ў 1930-я гг., ізноў сустрэліся “пяснярскай каляінай”, прадоўжыліся ў вучнях майстроў. Ва Усесаюзным інстытуце кінематографіі ў рэжысёрскай майстэрні А. Даўжэнкі вучыўся Віктар Тураў. У 1961 г. ён дэбютаваў навілай “Камбуд” у кіна-

альманаху “Аповеды пра юнацтва” на “Беларусь-фільме”. У гэты час мастацкім кінааб’яднаннем творчай моладзі на студыі кіраваў Юрый Тарыч. Менавіта ён “прыняў у свае рукі” вучня А. Даўжэнкі і дапамог яму ў яго першым самастойным кроку ў мастацкім кіно. Потым фільм В. Турава “Праз могількі” ўвайшоў у лік 100 найлепшых фільмаў усіх часоў і народаў. Там створаны вобраз чорнай, спаленай вайной зямлі – трагічны, аўтабіяграфічны для В. Турава, падлетка вайны. Але найбольш па-мастацку выразна, жывапісна, маляўніча апеў цудоўную беларускую прыроду, родную зямлю В. Тураў разам з аператарам Дз. Зайцавым у экранізацыі рамана “Людзі на балоце” І. Мележа. Гэты шматколёрны экранны жывапіс перадаў мноства станаў прыроды ў сугучнасці з нюансамі душэўных станаў герояў. Архетып Балота ў беларускай культуры гэтакі самы значны і па-мастацку ёмісты, як і архетып Лесу. Іван Мележ і Віктар Тураў апаэтызавалі Людзей неадлучна ад Балота – як адзіны архетып Народа Беларусі. Трагічнае асушэнне балот, вырубка векавых дубоў, знішчэнне унікальнай прыроды пазней адгукнуліся ў беларускім кінамастацтве вобразамі-знакамі катастрофы (фільмы “Паводка” Віталія Чацверыкова, “Чорны бусел” Віктара Турава).

Любоў да прыроды спалучаецца ў беларускай і ўкраінскай культуры з любоўю да чалавека, з разуменнем шчасця жыцця, адчуваць радасць кахання. Нашчадкамі традыцый Ю. Тарыча і А. Даўжэнкі ў беларускай культуры з’явіліся кінарэжысёры Уладзімір Трацяцкоў (які экранізаваў у тэлекіно коласаўскія паэмы “Новая зямля” і “Сымон-музыка”) і Надзея Гаркунова (якая арыгінальна ўвасобіла на экране матывы аповесці “Шынель” М. Гогалі і іншых яго “Пецярбургскіх аповесцяў”). Асаблівае месца ў культуры Беларусі займаюць экранізацыі твораў высокага рамантыка Уладзіміра Караткевіча, які атрымаў першы імпульс да спасціжэння гісторыі праз успрыманне мастацкіх вобразаў на Украіне, падчас навучання ў Кіеўскім універсітэце.

Асаблівае месца ў творах украінскіх і беларускіх песняроў – паэтаў і кінематаграфістаў – займаюць вобразы ўзвышанага кахання, сугучнага з прыгажосцю прыроды і народнага мастацтва. Мікалай Гогаль пісаў у артыкуле “Маларасійскія песні”: “*Но лучшие песни и голоса слышали только одни украинские степи: только там, под сенью низеньких глиняных хат, увенчанных шелковицами и черешнями, при блеске утра, полудня и вечера, при лимонной желтизне падающих колосьев пшеницы, они раздаются, пре-*

Віктар Манаеў і Таццяна Мархель у фільме “Людзі на балоце”.

рываемыя одними степными чайками, вереницами жаворонков и стелющимися иволгами”. Выдатны рускі пісьменнік украінскага паходжання, М. Гогаль справядліва лічыў: “...*песни для Малороссии всё – и поэзия, и история, и отцовская могила*”. Аляксандр Даўжэнка таксама думаў, што найлепшы каларыт танальнасці фільму “Зямля” надасць песня “*Котилася ясна зоря з неба / Та й упала додолу...*”, бо: “*Вряд ли где-либо в других странах поют так громко, широко и красиво, как у нас на Украине*”. Рэжысёр разам са сваім экранным героем – Васілём – нібы вяртаўся з касавіцы – і так прыемна і ціха было ў яго на душы. Гэта стан, калі «*слова поются сами: “Гуляй, гуляй, молода дівчинонько, // Я проведу додому!”*»

Сцэнка танцаў і спеваў беларусаў даюцца і ў “Новай зямлі” Якуба Коласа: «*На хату Ганна выступае, / У ладкі плешча, падпявае: / “Зайграйце, музыкі, / Каб я паскакала. / Купіў бацька чаравікі, / Каб я татпала!”*».

Песня не пакідае ўкраінцаў і беларусаў нават у іх няшчасцях, галечы, нягодах, яна заўсёды ўзвышае душу.

Біяграфіі творцаў Украіны і Беларусі ў многім драматычныя. У бацькоў Аляксандра Даўжэнкі было 14 дзяцей, 12 з якіх заўчасна пайшлі з жыцця. Вёска Сосніца – і калыска яго душы, малая радзіма, і месца, дзе ён з дзяцінства запомніў плач і шматлікія пахаванні. А між тым у яго фільме “Зямля” нават сцэны пахаванняў светлыя, ідэальныя. Стары дзед памірае ў яблыневым садзе ціха і прасветлена, не даеўшы сваю любімую грушу – чырванабокую “дулю”, што прынесла яму нявестка: “*Непонятное волнение слегка охватило потомков и ощущение торжественной тайны бытия, словно все они внезапно прикоснулись к беспредельности времени и его гармонических законов*”. Хаваюць маладога Васіля – да яго схіляюцца

Кадр з тэлефільма “Новая зямля” (1982). Рэжысёр Уладзімір Трацякоў.

яблыні з крамянымі яблыкамі. Фільм А. Даўжэнкі нездарма называецца “Зямля” – у ім раскрываецца вобраз гармоніі Зямлі і Чалавека. Вобраз рамантычны, ідэальны.

У паэме Якуба Коласа смерць Міхала – трагічная. І тут мы маем справу з назвай глыбока сімвалічнай: *Новая зямля* – метафара пошукаў ідэалу, разбуранай, зруйнаванай гармоніі. У прыродзе – суладдзе: “*Мне сонцам свеціць Наднямонне*”. У рэальнасці – горкае кананне, вобраз ваўка, прывіда – “*за ім / Таксама ходзіць хтось варожы, / Страшэнна здрадлівы, нягожы, / У нейкім доўгім балахоне / І водзіць пальцам на далоні*”.

Кантрастава супастаўлены Я. Коласам цьмяныя дарожкі жыцця, што “снуюцца”, блукаюць, “бы ў лесе”, і паэтычны далягляд, позірк туды, “*дзе так нанадна свеціць сонца, / Дзе думка тчэ свае красёнцы, / Каб новы свет жыцця саткаць*”.

Складаны працэс агульнага гістарычнага шляху славянскіх народаў – беларускага, украінскага (“маларасійскага”) і рускага (“вялікарасійскага”) – адлюстраваны ў фільмах кінарэжысёра Віктара Шавялевіча, якія склалі цэласны гістарычна-культуралагічны цыкл: «Па шляхах “Слова пра паход Ігаравы”» (1986), дылогія “Да вас, сучаснікі мае” (фільм I, 1989; фільм II, 1990), “Прыйдзі і віждзь” (1992), “Пастка для зубра” (1994), “Беларусь на крыжы стагоддзяў” (1990). У фільмах асэнсоўваюцца духоўныя каштоўнасці і высокія маральныя арыенціры, закладзеныя ў ментальнасці славянскіх народаў. Асабліва ўвага ў цыкле аддадзена гістарычным персанажам і сучаснікам, якіх В. Шавялевіч называў “людзі-свечкі”. Сярод іх духоўныя светачы і асветнікі Еўфрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Францішак Скарына, святыя роўнаапостальныя браты стваральнікі славянскай азбукі (863) Кірыла і Мяфодзій. Першым драматургам тэлецыкла стаў нараджэнец Беларусі рускі паэт Ігар Шклярэўскі, аўтар сцэнару фільма «“Па шляхах “Слова пра паход Ігаравы”»». Славуты помнік старажытнай літаратуры стаў у фільме вобразным знакам еднасці славянскіх народаў. Актывізуючы генную гіста-

рычную памяць сучаснікаў, па тых самых шляхах, па якіх 800 гадоў таму рухаліся гістарычныя продкі, у фільме прайшлі іх нашчадкі, прадстаўнікі трох славянскіх народаў – украінскі пісьменнік Барыс Алейнік, беларускі паэт Рыгор Барадулін, рускі паэт нараджэнец Беларусі Ігар Шклярэўскі. Пра дні славянскай пісьменнасці ў Беларусі расказаў відэафільм “Вуліцай Кірылы і Мяфодзія” (“Белвідэацэнтр”, 1999, сцэнарыст Уладзімір Мехаў, рэжысёр Вадзім Купрыянаў).

Славуты беларускі пісьменнік, рыцар і рамантык у літаратуры Уладзімір Караткевіч закончыў філалагічны факультэт Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Тараса Шаўчэнкі. Як піша ва ўспамінах сястра

пісьменніка Наталля Кучкоўская, “гады вучобы ў Кіеве вельмі паўплывалі на Валодзю. Па-першае, яго захапленне самім горадам, помнікамі старажытнасці, украінскай культурай увогуле яшчэ больш разбудзіла ў ім беларуса, дапамагло вастрэй адчуць, што і Беларусь не менш багатая на спадчыну. Па-другое, ён зразумеў, што трэба дасканала ведаць сваю Бацькаўшчыну”⁴. У кінаэкранізацыях твораў У. Караткевіча (фільмах “Дзікае паляванне караля Стаха” В. Рубінчыка, “Чорны замак Альшанскі” М. Пташука, “Маці урагану” Ю. Марухіна, “Сівая легенда” Б. Парэмбы) адчуваюцца гэтая аўтарская любоў да гісторыі, гэты высокі рамантызм пачуццяў герояў.

Беларускія дакументалісты неаднойчы здымалі стужкі пра дні культуры Украіны ў Беларусі і Беларусі на Украіне, якія заўсёды былі шматколерным святам дружбы народаў. У іх ліку – фільмы “Сустрэчы” (1975, сцэнарыст Алег Ждан, рэжысёр Валерый Рыбараў, апэратары Фелікс Кучар, Венедыкт Арлоў), “Цюльпаны для сяброў” (“Летапіс”, 1976, сцэнарыст і рэжысёр Віктар Дашук, апэратары Анатоль Алай, Сяргей Пятроўскі і іншыя).

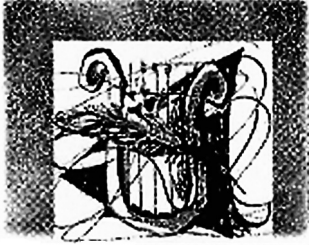
Кантакты беларускай і украінскай культур аказаліся плённымі, бо яны грунтаваліся перш за ўсё на глебе высокамастацкай, адухоўленай літаратуры – класікі не толькі нацыянальнага і агульнаславянскага, але і сусветнага ўзроўню. Сёння, у перыяд камерцыялізацыі экраннай прадукцыі і складанасцяў развіцця кіно як мастацтва, асабліва важна не забывацца на плённы вопыт творчага супрацоўніцтва класікаў літаратуры і кінематографа Беларусі і Украіны.

¹ **Чарот М.** Збор твораў: У 2 т. Т. 2. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1958. С. 115.

² **Херсонскі Х.** Страницы юности кино. – Москва: Искусство, 1965. С. 198.

³ **Слесарэнка А.** Дарагія абліччы. – Мінск: Беларусь, 1967. С. 84.

⁴ **Кучкоўская Н., Шаблінская Г.** Юдоль святла // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду: Успаміны, інтэрв’ю, эсэ. – Мінск: Маст. літ., 2005. С. 47.

НА РОСТАНЯХ

На скрыжаванні культур

Мікола ТРУС

БРАЦІСЛАВА ВІТАЕ ГАНАРОВЫХ ГАСЦЕЙ

Браціслава сярэдзіны 30-х гг. XX ст. уяўляла з сябе горад, які дынамічна развіваецца. Ужо тады гэта быў сапраўдны цэнтр эканамічнага, культурнага жыцця Славакіі, у якім суседнічалі сівая даўніна архітэктуры мінулых стагоддзяў і аблічча сучаснага прамысловага горада з развітай інфраструктурай. Паспяхова рэалізаваліся праграмы дзяржаўнага будаўніцтва, на нацыянальныя рэйкі пераводзілася дзейнасць устаноў культуры і адукацыі. Як у цяжкім сне помніліся славакаў мовы жыцця зусім нядаўніх першых дзесяцігоддзяў XX ст.: актыўны працэс мадзярызацыі, ідэйнымі лідэрамі якога былі сумна вядомыя венгерскія графы Коламан Ціса (Koloman Tisza) і Альберт Апані (Albert Apponyi), эканамічны заняпад часу Першай сусветнай вайны.

Паважаных гасцей з Савецкага Саюза ў кастрычніку 1935 г. рыхтаваліся сустрэць асабліва ўрачыста. Гэтае пытанне спецыяльна разглядалася на пасяджэнні горадскога кіравання Браціславы [14, 534]. Было чым пахваліцца, рупіла таксама не найгоршым чынам выглядаць на фоне прыёму ў Чэхіі, дзе перад тым ужо тыдзень перабывала дэлегацыя журналістаў і пісьменнікаў з СССР. Напярэдадні прыезду гасцей славацкія газеты пачалі сістэматычна друкаваць матэрыялы пра ўмовы жыцця ў Савецкай Расіі, з усім дыяпазінам ацэнак і крытыкі: ад паказу адшліфаванага механізму масавых рэпрэсій да ўсхвалення здабыткаў прамысловасці і сельскай гаспадаркі, моцы Чырвонай Арміі як абаронцы міру ў Еўропе.

Пагроза спакою і дзяржаўнай незалежнасці тады ўжо набывала свае канкрэтныя абрысы: сродкі масавай інфармацыі поўніліся звесткамі пра тое, што фашысцкая Італія акупавала Эфіопію (Абісінію), убіраў-

У красавіцкім нумары “Роднага слова” Мікола Трус пачаў расповед пра цікавую падзею ў гісторыі беларуска-славацкіх культурных стасункаў – візіт у Браціславу дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў, сярод якіх быў і класік нашай літаратуры Янка Купала. Як адбываўся ўрачысты прыём дэлегацыі ў славацкай сталіцы? Што пабачыў там народны паэт Беларусі? Пра гэта працягвае распавядаць Мікола Трус на старонках нашага часопіса.

Гатэль “Carlton”.

ся ў сілу новы магутны агрэсар – Германія. Невыпадка адной з асноўных афіцыйных місій дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў была ідэя міру, што падкрэслівалася ледзь не ў кожнай афіцыйнай прамове на ўрачыстых мерапрыемствах.

На афіцыйных прыёмах савецкая дэлегацыя паводзіла сябе, што называецца, згодна з зацверджаным прагаюлам. Прамоўцы вызначаны загадзя, экспромты выключаны.

У Браціславе Янка Купала ў цені, ён не выступае, не дае інтэрв’ю. Пазней, вярнуўшыся ў Мінск, на старонках беларускіх газет ён будзе, у асноўным, ганьбіць буржуазных эксплуатацыйна-прамыслоўцаў, як таго і патрабавала камуністычная ідэалогія.

Славацкія газеты таго часу сваімі цікавымі допісамі разбуралі прагальную сухасць мерапрыемстваў. Многае з апісанага беларускі пясняр бачыў на свае вочы. Цікавыя штрыхі браціслаўскіх сустрэч падалі журналісты. Узнаўленне тых падзей ужо само па сабе дазваляе акрэсліць новую тэму – купалаўскія мясічныя сталіцы Славакіі.

15 кастрычніка 1935 г. для сустрэчы ганаровых гасцей на браціслаўскім чыгуначным вакзале сабралася ўпаўнаважаная дэлегацыя: бацькі горада, дэпутаты мясцовага кіравання, журналісты, сябры Тава-

Прыстань на Дунаі.

рыства за культурнае і эканамічнае збліжэнне з СССР, а таксама шматлікія жыхары славацкай сталіцы.

Савецкія пісьменнікі і журналісты прыбылі ў Браціславу ў аўторак вечарам у 19.45 на цягніку са Зліна. На вакзале для ўрачыстай сустрэчы сабраліся рэдактары газет на чале з шэф-рэдактарам браціслаўскага філіяла Сіндыката чэхаславацкіх журналістаў Карлам Гушкам (Karol Hušek). У сваім прывітальным слове ён сказаў: “Я маю гонар сардэчна вас прывітаць ад імя мясцовай філіі Сіндыката, якая аб’ядноўвае чэхаславацкіх журналістаў у Браціславе. Паколькі мой сябра Кальцоў выказаў шкадаванне аб тым, што Славакію яшчэ не ведае, мы хочам пастарацца, каб вы добра пазнаёміліся з нашай зямлёй. Будзьце ў нас, у Славакіі, дарагімі гасцямі, пачувайце сябе тут па меншай меры так добра, як пачуваліся ў Чэхіі” [10, 1].

Гасцінную ўрачыстаць прадоўжыў стараста Браціславы доктар Крно (Vladimír Krno): “Як стараста сталіцы Славакіі я сардэчна вітаю вас на тэрыторыі гэтага горада. Мая радасць асабліва вялікая ад таго, што я маю магчымасць прывітаць журналістаў сяброўскай дзяржавы – Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, з якім нас аб’ядноўвае не толькі кроўная еднасць, але і агульны клопат пра мір. Вы прыехалі ў сталіцу Славакіі, сталіцу таго народа, які з дапамогай сваіх братоў здабыў свабоду, сёння хуткімі тэмпамі імкнецца рэалізаваць усё тое, што ў мінулым для яго было пад забаронай. Вы будзеце непасрэднымі сведкамі таго, наколькі нам гэта ўдалося. Я жадаю, каб вы адчувалі сябе ў нас як найлепш” [10, 1].

Прадстаўляючы Таварыства за культурнае і эканамічнае збліжэнне з СССР, дэлегацыю па-руску вітаў пісьменнік Эла Шандар (Elo Šándor), які адзначыў, што “славацкі народ ад веку быў русафільскі, меў сталую сімпатыю да рускага народа і жадае з ім як найшчыльнейшых сувязяў” [10, 1].

Ад імя дэлегацыі на шчырыя вітанні браціслаўцаў адказаў старшыня Саюза савецкіх журналістаў

Міхаіл Кальцоў: «З вялікай радасцю прыехалі мы да вас у Браціславу. Калі ў мінулым годзе да нас прыезджала дэлегацыя чэхаславацкіх журналістаў, яе найпапулярнейшым членам быў рэдактар Гушак. Тады пры расстанні мы казалі, што не развітаемся, але кажам “Да пабачэння!””. І цяпер гэта здзейснілася на вашай прыгожай зямлі, у вашым горадзе. Гэта сувязі, якія з’яўляюцца не толькі сувязямі пачуцця, але і рацыі, таму што наша сяброўства заснавана не толькі на тым, што нашы народы адносяцца да славянскіх, але і на тым, што яны маюць агульныя канкрэтныя інтарэсы, і не толькі культурныя, але, адзначу, актуальныя, асабліва што датычыцца абароны незалежнасці. Гэтыя праўдзівыя і канкрэтныя інтарэсы

з’яўляюцца тым, што ўмацоўвае наша сяброўства. І калі я вам дзякую за прыём, то тым самым запэўніваю, што мы зробім усё для таго, каб нашы адносіны як найбольш развіваліся». М. Кальцоў завяршыў сваю прамову па-славацку: “Nech žije slovenský národ, nech žije Slovensko, táto krásna čiastka Československej republiky, nech žije priateľstvo slovenského a ruského národa!” (Няхай жыве славацкі народ, няхай жыве Славакія, гэта прыгожая частка Чэхаславацкай Рэспублікі, няхай жыве дружба славацкага і рускага народаў!) [8, 1].

Словы М. Кальцова былі прынятыя прысутнымі бурнымі воплескамі і заклікам “Nazdar!” (Вітаем!). Заклікі яшчэ больш узмацніліся, калі савецкія госці выйшлі з вагона на перон, дзе іх чакаў вялікі натоўп. Паветра скалалі заклікі “Няхай жыве славянская Расія!”, “Няхай жыве Савецкая Расія!”, “Няхай жыве Савецкі Саюз!”. (Пазней выданні прыхільны іранічна пакепвалі з таго, што на хвалі эйфарыі на пероне прагучаў і рэвалюцыйны заклік “Няхай жыве *савецкая* Славакія!”.)

А 20-й гадзіне на вялікім гарадскім аўтобусе дэлегацыю адвезлі ў самы прэстыжны браціслаўскі гатэль “Карлтан” (“Carlton”).

У гэты самы дзень вечарам а 21-й гадзіне ў гонар высокай дэлегацыі даваў урачыстую вячэру Сіндыкат чэхаславацкіх журналістаў. Са славацкага боку прысутнічалі высокія цывільныя і паліцэйскія чыны, прадстаўнікі генералітэту, дэпутаты парламента краіны, рэктар універсітэта Коменскага прафесар Богуслаў Полак (Bohuslav Polák), а таксама старшыня Таварыства за культурнае і эканамічнае збліжэнне з СССР пісьменніца Гана Грэгарова (Hana Gregorová), яе намеснік Эла Шандар, кіраўнік Славацкага нацыянальнага тэатра Ян Барадач (Ján Borodáč), браціслаўскія журналісты і інш.

Першым савецкіх гасцей з СССР вітаў па-славацку і па-руску Карл Гушак. У сваёй прамове ён сказаў наступнае: “Надзвычай дарагія госці прыехалі да нас,

у сталіцу Славакіі: прадстаўнікі газет і пісьменнікі Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, ці, як мы скарачана называем, Савецкай Расіі. Яны аддаюць даніну зваротнай ветлівасці на візіт чэхаславацкіх журналістаў, які адбыўся ў снежні мінулага і студзені гэтага года. Былі ўжо ў Празе, Пльзні, Брне, Оламоўцы, Зліне і іншых гарадах чэшскай зямлі, а цяпер завіталі да нас і праз нашу Славакію, праз нашы хмарачосныя Татры павядзе іх дарога на Падкарпацкую Русь.

Я меў гонар быць у дэлегацыі журналістаў у Савецкай Расіі. Пра гэта я ўжо некалькі разоў гаварыў. Зараз я хацеў бы ўрачыста сведчыць тут, перад прадстаўнікамі Савецкай Расіі, што нас прымалі надзвычай сардэчна, не толькі дыпламатычна-афіцыйна, а з любоўю, якая можа ісці толькі ад шчырага паразумення. Доказам гэтага з'яўляецца тое, што нас прывіталі міністры замежных спраў нашых краін, прадстаўнікі арміі, з якімі мы таксама добра паразумеліся. Сёння такая сітуацыя, што дзве дзяржавы ў свеце праводзяць абсалютна падобную знешнюю палітыку. Гэтыя дзяржавы – Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік і наша Чэхаславацкая Рэспубліка.

Мы маем за гонар тут, у Славакіі, як гэта было і ў чэшскіх землях, аддзячыць за сардэчнасць сардэчнасцю, за любоўю любоўю і за паразуменне паразуменнем. Мы, тут прысутныя прадстаўнікі газет, культурных, гаспадарчых і дзяржаўных устаноў, упэўненыя, што нашы госці будуць у Славакіі адчуваць сябе добра. Яны пераканаюцца ў сардэчнасці нашых адносін, калі будуць падарожнічаць па Славакіі, адчуюць, якім ёсць наша стаўленне да вялікай краіны, якую яны прадстаўляюць. Сардэчнасць і паразуменне не залежаць ад вялікасці народа і краіны. Сардэчнасць ідзе ад сэрца, а паразуменне ідзе ад розуму – гэта нас яднае з тымі, што прыбылі да нас у якасці ганаровых гасцей. Таму мы ўпэўненыя, што візіт рускіх калег у нас, у Славакіі, пакладзе трывалы пачатак умацаванню нашых сумесных пазіцый, якія заклікаюць бараніць нашы супольныя інтарэсы ў свеце.

<...> Мы, славяне, верым, што нашы лёсы вырашацца тады, калі нашы самыя шырокія культурныя і навуковыя інтарэсы будуць не толькі пастаўлены на ўзровень астатніх, але будуць узнятыя яшчэ вышэй. А сёння ў нас найлепшыя прадстаўнікі журналістыкі і пісьменніцтва Саюза Савецкіх Рэспублік, куды ўваходзяць Расія, Украіна, Бялая Русь і іншыя рэспублікі, яны робяць вялікую справу, вартую ўдзячнасці. І ў Славакіі, дзе яшчэ нядаўна пад пагрозай было наша права чытаць і пісаць па-славацку, мы гэтую працу добра разумеем і цэнім” [6, 2].

Карл Гушак зазначыў, што славацкі народ шануе сваю культуру, традыцыі, умее працаваць. З паездкі ў Савецкі Саюз ён прывёз уражанне ад таго, як хутка будуюцца новыя гарады. Гэтаксама хутка мяняе сваё аблічча і Браціслава, якая на вачах становіцца сучасным горадам, расце эканоміка краю, відавочныя дасягненні ў сферы культурнага будаўніцтва. Як адзначыў прамоўца, “у нас, у Славакіі, дзе калісьці было эльдарада феадалізму і манархізму, мы будзем рэспубліканскую дзяржаву рука ў руку з чэхамі” [8, 1].

На прывітальнае слова К. Гушка ад імя гасцей адказаў украінскі пісьменнік Іван Мікітэнка: “Дазвольце мне сказаць на сваёй роднай украінскай мове –

Spisovateľ Alexej Tolstoj.

Шарж на Аляксея Талстога, змешчаны ў газеце “L'udový denník” 15 кастрычніка 1935 г.

так, як у нас свабодна размаўляюць на сваіх мовах усе 170 народаў Савецкага Саюза, што маюць роўныя правы. Дзякуй вам за паразуменне і любоў. Мы прыйшлі да вас з ідэяй міру, якую разам з жыхарамі Савецкага Саюза падзяляе і грамадства Чэхаславацкай Рэспублікі.

З радасцю мы прыехалі ў Браціславу, сталіцу славацкай часткі Чэхаславацкай Рэспублікі. Нам вядомы пакручасты лёс вашай зямлі і народа пачынаючы ад Вялікамарайскай імперыі і да прыгнёту мадзьярамі і Габсбургамі, якія спрычыніліся да таго, што славацкая культура не магла развівацца так, як было патрэбна. Мы ведаем, які гэта быў вялікі ўдар для вас, калі была зачынена Маціца славацкая і калі венгерскі прэм'ер-міністр граф Ціса аб'явіў, што славацкага народа няма, і калі граф Апані выдаў закон, згодна з якім славацкае слова павінна было быць поўнасцю выдалена са школ. Гэтыя ўчынкi мадзьярскіх прыгнятальнікаў застануцца іх вечнай ганьбай. Уражвае той факт, што славакі насуперак усялякаму свайму ўціску змаглі зберагчы сваю мову, а сваю нацыянальную адметнасць захаваць і далучыць да Чэхаславацкай Рэспублікі, у якой цяпер могуць вольна жыць і развівацца. Росквіт Славакіі ў Чэхаславацкай Рэспубліцы сведчыць пра хлусню графа Цісы, таму што славацкі народ ёсць, жыве і жыць будзе.

Падобнае да іншых высокаразвітых народаў меў славацкі народ яшчэ падчас свайго прыгнёту такіх выдатных духоўных лідэраў, якімі былі паэт Сладкавіч, паэт Святазар Гурбан Ваянскі, раманіст Кукучын і вялікі нацыянальны паэт Гвездаслаў, які палымянымі словамі вітаў узнікненне дэмакратычнай Чэхаславацкай Рэспублікі. Не менш слаўная і сучасная славацкая літаратура, прадстаўленая такімі імёнамі, як Міла Урбан, Гана Грэгарова, Лаца Новамескі, Янка Есенскі.

Народы Савецкага Саюза, на варце якога стаіць Чырвоная Армія, вітаюць славацкі народ. Савецкі народ не мае звычкі дзяліць народы на вялікія і малыя. Мы ведаем, што Чэхаславацкая Рэспубліка з'яўляецца нашым вялікім сябрам, і мы ўпэўненыя, што Чэхаславацкая Рэспубліка зможа абараніць сваю незалежнасць.

Вуліца Абходная (Obchodná) у Браціславе.

Няхай жыве Славакія! Няхай жыве Браціслава!
Няхай жыве сяброўства нашых народаў!” [7, 1].

Прыўкрасай вечара сталі выступленні салістаў Славацкага нацыянальнага тэатра. На вячэры некалькі славацкіх песняў кампазітараў Новака, Шнайдэра-Трнаўскага, Фолпрэхта заспявалі прызнаныя майстры сцэны: Гелена Благава-Барташова (Helena Blahová-Bartošová, сапрапа) і Арнольд Флэгл (Arnold Flögl, бас).

Пасля вячэры творчая грамада перамясцілася ў больш дэмакратычны асяродак – карчму на Угорскай вуліцы, улюбёнае месца гараджан, у якім звычайна смакаваўся дарунак новага ўраджаю – маладое славацкае віно. Тут сабралася больш шырокая супольнасць браціслаўскіх пісьменнікаў і мастакоў.

Першую палову наступнага дня творчая дэпутыцыя з Савецкага Саюза мела магчымасць паглядзець горад, ацаніць яго прыгажосць і сучаснае аблічча. Сярод агледжаных мясцін – прыстань на Дунаі (якая асабліва спадабалася гасцям), Цэнтральны кааператыў (Ústredné družstvo), школы, студэнцкі інтэрнат.

Дастаткова сціслую інфармацыю газетных перадавіц пра прыём дэлегацыі, яе перамяшчэнні па горадзе ажыўлялі публікацыі, якія часта размяшчаліся ў рубрыцы “Фельетон”. Падаваліся каментары такога кшталту: “У сухім дакладзе пра агляд горада было толькі тое, што савецкія журналісты агледзелі гарадскія славацкія. Ну, бачылі мы з таго мала. Таму што атрымалі такі аўтобус, з якога можна было бачыць толькі блакітнае неба. Але і з гэтым былі спакойныя, пэўна і ў іх неба такое самае, як і ў нас. А яно прыгожае. Паколькі пастаянна глядзець на нябёсы жадання не было, то зацягнулі некалькі рускіх і ўкраінскіх песняў. Было гэта таксама прыгожа” [4, 2].

Дысцыплінавання гасці з Савецкага Саюза ўважліва аглядалі тыя мясціны, якія ім прапаноўвалі, і толькі “чырвоны граф” Аляксей Талстой дазволіў сабе заўпарціцца і не пайсці на чарговы аб’ект агляда. Адносна свабоду паводзінаў ён прадэманстраваў ужо на другі дзень, як пісалі журналісты, паскоранага курса азнаямлення з Чэхаславакіяй. Пасля насычанай праграмы першых дзён ён папрасіў літасці, жартаўліва прыпамінаў працоўны кодэкс і права на выходныя дні [13, 4]. На гэты раз пісьменнік апелываў да таго, што дастаткова ўжо пабачыў канцылярый, хоча пешшу прайсціся па горадзе, надыхацца браціслаўскім паветрам ды купіць сабе што-небудзь на памяць. Яго паслухалі і адпусцілі. Вярнуўся Талстой з індывідуальнай прагулкі ў прыўзнятым настроі, усё яму вельмі спадабалася: “Было гэта яшчэ лепш, як калі мы сядзелі на беразе Дуная на прыстані” [4, 2].

Зрэшты, усе члены дэлегацыі пасля наведання Цэнтральнага кааператыва атрымалі магчымасць прайсціся па Браціславе. Пільнае журналісцкае вока зафіксавала, што асаблівай папулярнасцю карысталіся ў пакупнікоў грамафонныя пласцінкі.

Палітычны падтэкст у жартаўлівых рэпартажах таксама праглядваўся. Так, у адным з фельетонаў газеты “Slovenský deník” апісвалася падгледжаная цікавая сітуацыя: трое прадстаўнікоў дэлегацыі (імяны не называліся) зайшлі ў краму купіць кашулі. “Які памер?” – спытаў прадавец. “Сорак”, – быў адказ. “А вам?” – спытаў ён у другога пакупніка. “Сорак”, – паўтарыўся адказ. Трэці адказ не быў іншым: “Сорак, прашу”. “Савецкі стандарт ёсць і ў кашулях”, – зрабіў выснову аўтар фельетона і пракаментываў лінгвістычную сутнасць камічнага эфекту: па-славацку “сорак” – *štyridsať* (чатыры дзесяткі) [4, 2].

Водгукі выданняў партый кансерватыўна-хрысціянскага кірунку былі куды больш сур’ёзныя. Перш наперш у іх адзначалася, што бальшавікі – сапраўдныя майстры прапаганды, кожную дробязь яны імкнуцца запісаць на свой рахунак, свае поспехі ў вачах усяго свету неверагодна павялічваюць, а няўдачы замоўчваюць. Газета “Slovenský Robotník” пісала на гэты конт наступнае: “З Расіі, у якой бяды заўсёды шмат, зрабілі сапраўдны рай. Толькі там няма беспрацоўя, толькі там ёсць справядлівасць, толькі там ёсць дабрабыт! І шмат ёсць тых, якія гэтым наіўным казкам паверылі. І гэта не толькі простыя рабочыя, але часта людзі, якіх свой уласны погляд павінен быў засцерагчы ад небяспекі паддацца гэтай выкшталцонай прапагандзе. Расія стала моднай...” [12, 1].

Па сутнасці, паралельна з артыкуламі афіцыйных газет вымалёўвалася свая апазіцыйная карціна візіту ў Славакію “камуністычнага панства ці паноў таварышаў”. Газеты перадрукоўвалі матэрыял пра другі, незаўважаны прыезд з Савецкага Саюза.

Праз два дні пасля прыёму шаноўных гасцей на тую самую станцыю сціпла прыбыла другая група людзей. Гэта была сям’я простых рабочых з дзевяці чалавек, родам з усходняй Славачыны, якая, паддаўшыся прапагандзе, у пошуках лепшай долі 3 гады таму пераехала ў Савецкую Расію – “зямлю абяцаную, дзе малако і мёд цякуць ракой”. Газеты зацяга іранізавалі: “...гэтую другую дэлегацыю не прывітаў у Браціславе ніхто: ні стараста горада, ні дэпутаты, ні простыя людзі. <...>

Наадварот: хто быў сведкам прыезду гэтай другой дэлегацыі з бальшавіцкай Расіі, жажнуўся да глыбіні сваёй душы, занік ад узрушэння, адварнуўся і як хутчэй адышоў, каб нічога не чуць і не бачыць, каб забыць тое, што бачыў і чуў” [5, 1]. Сям’я вымушана была вярнуцца, бо не засталася моцы трываць “бальшавіцкі рай”.

Аўтара допісу ўразіў знешні выгляд паязджанаў: “Кожны ўжо на першы погляд мог здагадацца, што гэта грамада родзічаў. Яны былі аднолькава абарванныя, амаль што босыя, аднолькава галодныя, ценькія, худыя і бледныя, у іх запалых вачах аднолькава тлела нянавісьць, а на тварах аднолькава застыў адчай” [5, 1]. Бацька сямейства расказваў жажлівыя рэчы пра ўмовы, у якіх жывуць у Савецкай Расіі рабочыя. Але для слухачоў іх выгляд быў куды больш пераканальны за ўсялякія расповеды.

Не абышлі ўвагай названыя выданні і красамоўнае выступленне І. Мікітэнкі на ўрачыстай вячэры ў гатэлі “Карлтан”. Украінскага пісьменніка палічылі за афіцыйнага аратара дэлегацыі. Было аддадзена належнае яго пранікнёнаму выступленню, бо гаворыў ён, як адзначалася, “народна, нацыянальна”. З удзячнасцю былі ўспрыняты яго словы, якія тычыліся праблемы вялікіх і малых народаў. Але журналістаў ад апазіцыі насцярожылі яго выказванні, якія ў дзяржаўных выданнях не цытаваліся. Датычылася неапублікаваная частка выступлення І. Мікітэнкі той праблемы, што “славацкі народ і сёння акружаны сваімі даўнімі прыгнятальнікамі, але ён не павінен баяцца, таму што ёсць Савецкі Саюз, ён пра нас не забудзе, ён стане на нашу абарону, ён не дазволіць, каб дрэнныя старыя часы вярнуліся” [9, 1].

На гэтыя словы была дадзена наступная водпаведзь: “Калі мы слухалі гэтыя словы, то нам здавалася, што тут гаворыць чырвоны патомак старых царскіх шляхціцаў, які маляваў у душы нашых славацкіх продкаў вобраз бацюшкі цара і яго Расіі, якая не дасць нам загінуць і якая богам пастаўлена абаронцай усіх малых і слабых славянскіх народаў”. Як адзначалася, прамова ўкраінскага пісьменніка прыгадала “стары, цяпер трошкі начырвона падфарбаваны панславізм” [9, 1].

Такія публікацыі ні ў якім разе не мелі на мэце зацяніць традыцыйную славацкую гасціннасць. Яны спрыялі актывізацыі грамадскай думкі, агульнанацыянальнаму рэзанансу ўзнятых праблем. У процівагу складзенаму афіцыйнаму хваласпеву, які шырока разыходзіўся па дзяржаўных сродках масавай інфармацыі, прапаноўвалася крытычнае асэнсаванне гісторыі і сучаснасці славацка-рускіх узаемадачыненняў, на фоне агульнаеўрапейскага клопату пра мір закраналася праблема малых народаў, аналізаваліся перашкоды на шляху нацыянальнага будаўніцтва.

Прыезд дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў развярэдзіў замоўчаныя праблемы, акрэсліў пазіцыі дзвюх партыйных сістэм-канкурэнтаў: сацыял-дэмакратаў і хрысціян-кансерватараў на чале з Андрэем Глінкам. Актуальныя матэрыялы перадрукоўваліся многімі выданнямі, да іх дадаваліся свае каментары. Пільна адсочваліся справадзачы, якія друкавалі журналісты і пісьменнікі – члены дэлегацыі ў савецкіх выданнях. Актыўныя дыскусіі, агляды суправаджалі важных гасцей у далейшым

перамяшчэнні па Славакіі. Яны не сыходзілі са старонак газет яшчэ некалькі месяцаў пасля завяршэння ўрачыстай місіі.

З Браціславы дэлегацыя савецкіх журналістаў і пісьменнікаў рушыла па вызначаным маршруце: Святы Юр, Модра, Пешцяны, Высокія Татры, Дарэчы, да прыезду ганаровых гасцей у Чэхаславакіі была спецыяльна выпушчана паштоўка, на якой гэты маршрут быў пазначаны чырвонай лініяй.

У наступныя тыдні пасля ад’езду са сталіцы Славакіі “эмісараў міру” цікавасць да тэмы культурнага жыцця ў Савецкім Саюзе падагравалася шэрагам мерапрыемстваў, зладжаных грамадскімі арганізацыямі ў Браціславе. Так, 24 кастрычніка Суполка славацкіх пісьменнікаў арганізавала публічную лекцыю чэшскага пісьменніка Петра Крычку, прысвечаную творчасці А. Пушкіна. Па ініцыятыве Таварыства за культурнае і эканамічнае збліжэнне з СССР 25 кастрычніка ў кавярні “Метраполь” чытаў даклад пра свае ўражанні з падарожжа па СССР пісьменнік Эла Шандар.

Вялікую цікавасць выклікала публічная лекцыя Сяргея Трацякова, аднаго з членаў савецкай дэлегацыі, які застаўся на колькі дзён у Чэхаславакіі з выступленнямі ў творчых арганізацыях краіны. Яго прадстаўлялі як адну з найвыбітнейшых асоб рускай літаратуры і савецкага культурнага жыцця ўвогуле. Лекцыя, прачытаная С. Трацяковым у Браціславе 26 кастрычніка 1935 г., мела назву “Савецкі пісьменнік у будаўніцтве Савецкага Саюза”.

Публікацыі на тэму грамадска-палітычнага, культурнага жыцця, знешняй палітыкі СССР яшчэ некалькі месяцаў не сыходзілі са старонак славацкіх выданняў.

Літаратура

1. *Encyklopédia dramatických umení Slovenska*. 1. A-L. – Bratislava: Veda, 1989.
2. *Encyklopédia Slovenska*. IV zväzok. N-Q. – Bratislava: Veda, 1980.
3. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. – Bratislava: Slovenská národná knižnica, 2001.
4. **ak.** Dva dni so sovietskymi novinármi // *Slovenský denník*. 1935. 19 októbra. S. 2.
5. **I druhá výprava zo sovietskeho Ruska** // *Slovenský Robotník*. 1935. 24 októbra. Š. 1.
6. **Medzi Ruskom a Československom: Z prívetu šefredaktora Karla Huška** // *Slovenská politika*. 1935. 17 októbra. S. 2.
7. **Mykytenko I.** Slovenský národ tu je, žije a žiť bude // *Slovenský denník*. 1935. 17 októbra. S. 1.
8. **Ruskí hostia v Bratislave** // *Slovenský denník*. 1935. 17 októbra. S. 1.
9. **Sidor K.** Zradná báseň // *Slovák*. 1935. 22 októbra. S. 1.
10. **Sovetski hostia v Bratislave** // *Slovenská politika*. 1935. 17 októbra. S. 1.
11. **Sovjetski spisovatelia a novinari v Bratislave** // *Robotnicke noviny*. 1935. 17 októbra. S. 2.
12. **Tak žijú robotníci v Rusku!** // *Slovenský Robotník*. 1935. 24 októbra. S. 1.
13. **Urýchlený kurz sovjetských novinárov o Československu** // *Robotnicke noviny*. 1935. 16 októbra. S. 4.

Валянціна КУЛЯШОВА

“ТЫ БЫЛА МАЁЙ ЛЮБАЙ ЗЯМЛЁЮ...”

РАСПОВЕД ПРА АКСАНУ КУЛЯШОВУ. МАЦІ І ДАЧКА

«Не знаю, какой опыт вынесла ты из прошлой жизни, – пісаў Аксане сябра яе студэнцкіх гадоў Іван Сідарэнка, што насіў мянушку Ганс. – Но я плодотворно прожил свою жизнь и вынес из нее один опыт, – опыт самого внимательного и уважительного отношения к людям, учил их сам и учился о них всему хорошему.

Конечно, очень жаль и даже в какой-то мере странно слышать от тебя, что ты, прожив жизнь, не решила окончательно, в чем смысл жизни.

Для меня, как инженера, весь смысл жизни заключался в том, чтобы организовывать труд и жизнь тысяч людей на производстве материальных благ, – основы жизни людей.

Второй частью смысла моей жизни было оставить после себя достойное потомство, – какое оно, я тебе подробно сообщил (чего, по непонятным для меня причинам, ты не сообщила о своих детях).

Таким образом, в могилу я уйду с чувством честно выполненного долга перед своим народом и убежден, что в памяти и сердцах людей оставлю добрый след.

Ты была женой “инженера человеческих душ”, и уж тебе-то должен быть больше, чем мне, понятен смысл понятия о смысле жизни.

Я советую тебе: езжай на все лето на дачу, дыши свежим воздухом и “вдали от шума городского” хорошо подумай и окончательно разберись, в чем “смысл жизни”...»

Ксенія Шчарбовіч-Вячор – Аксана Куляшова не дажыла сямідзесяці сямі дзён да свайго дзевяностатрохгоддзя. Апошнія гадоў дваццаць яна жыла з малодшым сынам Аляксандрам. Ён перайшоў да яе ў бацькаву хату пасля разводу з жонкай Наталляй Івашынай. Пераход быў кароткі: праз лесвічную пляцоўку. У яго захаваліся добрасуседскія адносіны і з сынам Аркадзею, якога мая маці дапамагала гадаваць, і з Наталляй.

Апошнія гады маці мела праблемы са зрокам. Падчас аварыі на Чарнобыльскай АЭС яна працавала на гародзе, і зямля, вільготная пасля радыеактыўнага дажджу, трапіла ёй у правае века. Калі праз некалькі гадоў яна звярнулася да спецыялістаў, яны сказалі, што нерв адмер. На другім воку з-за катаракты ёй зрабілі аперацыю, але бачыла яна дрэнна, толькі абрысы, і, адчыніўшы дзверы, пыталася: “Хто ты?” Для асобы такой актыўнасці гэта стала катастрафай. Усё жыццё яна была чалавекам дзеяння і не любіла задавацца пытаннем пра сэнс жыцця. У гэтым яна салідарызавалася ў свой час з Хрыстам, сваім зяцем, які любіў паўтараць:

– Говорить о жизни? Ха-ха-ха! Это прерогатива русских.

Страціўшы зрок, Аксана Фёдараўна страціла непасрэдны кантакт з жыццём і мусіла перагледзець свае адносіны да інтэлектуальнага кантакту. Штодзённыя

Гэтай публікацыяй завяршаецца расповед пра жонку Аркадзя Куляшова, які друкуецца з красавіцкага нумара.

зносіны з Сашам былі пераважна побытавыя. Ён апроч універсітэта заўсёды многа працаваў дома за кампутарам. Пакуль маці магла, дапамагала яму па гаспадарцы. Саша хадзіў у краму, а яна гатавала ежу, прыбірала, прала. Толькі ў апошнія гады тры яна ўжо адмовілася ад гатоўкі, баючыся пераблытаць муку з крухмалам ці цукар з соллю. Пра сядзелку і слухаць не хацела. Яна хоць і мела пэўны час домработніцу, але чужога гаспадарання ў сваёй хаце не дапускала. Размовы яна вяла з Ірай Мятліцкай, якая часта наведвала яе, прыносячы час ад часу нават дамашнія загатоўкі накіштальт кіслай капусты. Але не капуста звязвала яе з Мятліцкімі, а шчырае сяброўства. Разумная і сардэчная Іра стала для яе ў канцы жыцця бальзамам для душы.

Любіла Аксана Фёдараўна размаўляць і з Аляй, сваёй адзінай праўнучкай, Вользінай дачкой. Аля была ўдзячнай і адзінай слухачкай гісторый яе дзяцінства, пераважна сумных, а часам і жахлівых. Цікаўная малая была да таго ж і чулай, і прабабчыны гісторыі яе часам палохалі. Я прасіла маці пашкадаваць дзіця, але тая не магла: ёй, мабыць, трэба было абавязкова выгаварыцца, як на споведзі.

– Аля, – звярталася яна да яе ў тэлефонных размовах, – прыходзь, я падрыхтавала табе чарговую гісторыю.

Мы прыходзілі. Яны запіраліся ў матчыным пакоі, а я ішла на кухню гатаваць боршч ці катлеты.

Завіталі мы да яе пераважна па суботах. Я забягала і пасярод тыдня, калі суботняя ежа скончвалася. Але гэтага маці было мала.

– Чаму ты не прыходзіш да мяне штодзённа? – неяк спыталася яна.

– Часу няма, – адказала я.

– Як няма часу? Што ты рабіла сёння, напрыклад?

Я пералічвала ёй усё, што рабіла па хаце, вакол Алі, у сувязі з чарговымі выплатамі і працай над перакладам.

– Ой, – сказала яна, выслухаўшы мяне, – дык лепей быць сіратай...

– Вы – занадта адказны чалавек, – сказаў мне гэтымі днямі Уладзеў сябра.

– Юра, няма занадта адказных, ёсць адказныя і безадказныя.

Падчас маіх візітаў да маці мы вялі з ёй даволі доўгія размовы. Яна распытвала мяне пра розныя эпізоды майго жыцця, пра якія ведала па чутках. Часам, выслухаўшы мяне, яна сціскала вусны і пэўны час маўчала. Я вярталася на кухню, адкуль яна выцягвала мяне сваім пытаннем.

– Ведаеш, – крычала яна мне са свайго пакою, які знаходзіўся ля кухні, – усё гэта белетрыстыка, літаратура.

Пад “белетрыстыкай” або “літаратурай” трэба было разумець лухту. Гэты выраз з’явіўся ў яе лексіконе ўжо пасля смерці бацькі. А недавер да некаторых гісторый майго жыцця тлумачыўся тым, што

яны даходзілі да яе ў пераказе чужых людзей. І яны, чуткі, фармавалі яе стаўленне да мяне. А зараз ёй было балюча паверыць праўдзе, бо тады ёй давалося б праглядзець ужо даўно сфармаванае стаўленне. Пасля смерці Хрыста і майго вяртання з Балгарыі магчына кола пачало называць мяне няўдачніцай, як да таго ўжо клікалі маю цётку Надзею Куляшову, у якой у 1952-м загінуў муж Іван Іосіфавіч Маслоўскі... Неяк, падчас адной з такіх размоў, маці сказала мне: “Ты ведаеш, я магла б шмат чаго зрабіць для цябе”. – “А чаму не зрабіла?” Пасля доўгай паўзы яна адказала: “Не хацела”.

Я не стала распытваць. Магчыма, таму што ад такога прызнання ў мяне дух заняло б. Я ж была ўпэўненая ў тым, што яна не дапамагае мне таму, што не разумее маіх праблем.

Затое цяпер я разумею, што гэтае горкае прызнанне было ключом да разумення яе адносінаў да мяне. Яны мелі глыбокія прычыны. І перш за ўсё – генетычныя.

Маці недалюблівала свякроўку Кацярыну Фамінічну Ратабыльскую. Хранічна запрацаваная, яна здавалася нявестцы занудай. Сорак шэсць гадоў жыцця аддала бабуля настаўніцкай працы, ходзячы з Хоцімска ў Елавец ці ў Бяседавічы, дзе знаходзіліся яе школы. Застаўшыся ў сямігадовым узросце без маці, яна адзінаццаць гадоў разам з бацькам і астатнімі дзецьмі (іх было шасцёра) трымала на сваіх плячах вялікую гаспадарку хутара Рэкта, які знаходзіўся за тры кіламетры ад Чэрыкава. Навык працы бабуля пранесла праз усё жыццё і ніколі ад гаспадаркі не адмаўлялася. Уставаць ёй даводзілася ў чатыры гадзіны. Бяздзейнасці яна не разумела і пражыла дзевяноста шэсць гадоў.

Калі ўлетку 1978 г. нарадзіўся бацькаў цёзка, яго ўнук Аркадзь Аляксандравіч Куляшоў, маёй сямігадовай дачцэ Вользе на знайшлося месца на Нарачы і яе ўзяла з сабой да прабабкі ў Хоцімск бацькава сястра Надзея Аляксандраўна. Кожнаму, хто з’яўляўся ў яе хаце, Кацярына Фамінічна знаходзіла занятка, адпаведны ягонаму ўзросту, розуму і сілам. Вользе яна даручыла скубіць траву для трусаў. Хату прыбіралая мая цётка Надзея, а бабуля гатавала ежу для людзей і жывёлы. Вользе спадабалася прабабуліна арганізаванасць, дзякуючы якой вакол яе кіпела жыццё. Там дзяўчынка пабачыла не толькі курэй, але і гусей, індыкоў, качак, парсюкоў, трусаў і карову з цялём. Я ўжо не кажу пра ката Ваську і рудога сабаку Жульку. Кацярына Фамінічна да ўсяго жывога ставілася з замілаваннем. Прыветная цішыня яе дому сталася ідэалам для Вользінага жыцця.

Грымучы клубок нашых з Аляй візітаў да яе з сабакамі і катом яна ледзь вытрымлівала, а потым доўга з замілаваннем прыгадвала, як успамінаюць людзі свае паходы ў цырк.

Даць абгрунтаванае тлумачэнне свайму адмоўнаму стаўленню да Кацярыны Фамінічны мая маці не магла. Доказы, якія яна прыводзіла, ні пра што не сведчылі. Яна, магчыма, палохалася свякроўчынага аўтарытарызму, ад якога нацярпелася ў дзяцінстве. Можна, гэта проста была рэўнасць? Бацька ж вельмі любіў маці, лічачы, што ўсё найлепшае ў ім – ад яе.

Ва ўсякім разе маці знаходзіла ўва мне нешта агульнае з Кацярынай Фамінічнай і не прымала яго.

– Валера скардзіцца на твой аўтарытарызм, – сказала маці ў канцы жыцця.

– А як выглядае чалавек, які ўвесь цяжар побыту цягне на сабе?

Аля спыталася неяк у бабулі, чаму яна мяне не пеціла ў дзяцінстве.

– А яе загартоўвала, – адказала маці.

А выйшла наадварот. Я пацягнулася да таго, хто, як мне здавалася, любіў мяне больш за іншых. Так выплыў Хрыста, які, калі я з’язджала на канікулы ў Мінск, хадзіў па інтэрнаце з такім выразам твару, што ад яго шарахаліся.

На адным фотаздымку, дзе мне гадоў дзесяць, я стаю ў крэпдэшынавай сукенцы. А выраз твару, як у Ралана Галавача. Пасля вайны, разглядаючы фота, я ўспомніла, што, як толькі з’явілася магчымасць, маці сцягнула з мяне суконныя амерыканскія порткі ядавітага зялёнага колеру, атрыманыя па лэнд-лізе, і пачала абшываць мяне ў Галіны Якаўлеўны, сваёй краўчыхі, у сукенкі з крэпдэшыну. Летнія, натуральна. Узімку мы ўсе хадзілі ва ўніформе – ваўняных карычневых сукенках з белымі каўнерыкамі. Магу сабе ўявіць, як крыўдна было маці, калі яна зразумела, што я не цаню яе намаганняў, ловачы клёшным прыполам шоўкавай сукенкі ўноў у юхнаўскай рэчцы. Альбо лажу ў ёй па дрэвах. Не лазіць я не магла, а больш таннай і зручнай вопраткі ў мяне не было. Навык ашчаднасці ў адзенні застаўся на ўсё жыццё і ў далейшым спатрэбіўся.

– Валя, калі ты здымець, нарэшце, гэтыя порткі? – спытаўся ў мяне мой калега рэдактар Літдрамы тэлебачання Васіль Кошаль. Ён не разумее, што яны ў мяне адзіныя, а хадзіць у іх было зручна і цёпла... Іх хапіла, дарэчы, і на тое, каб напісаць кнігу пра бацьку*. Ледзь хапіла, бо прыйшлося ставіць латкі. Я іх, дарэчы, захоўваю, як доказ сваёй жаночай самаахвярнасці.

А пісаць мне было сапраўды складана. Я ўжо не працавала ў штаце тэлебачання, адкуль звольнілася, каб лячыць дачку. Яе трэба было звязіць у цёплы клімат.

– Валя, а як вы будзеце жыць потым? – спытаўся ў мяне наш сусед і сябра Нічыпар Пашкевіч.

– На Валеравы 140 рублёў. Як у вайну.

– Але тады так жылі ўсе. А зараз ты адна будзеш жыць так.

– Разумею. Але трэба ратаваць Вольгу.

Вярнуўшыся, я пачала перакладаць для “Нёмана” раман балгарскага празаіка Паўла Вежынава “Шалі”, адначасова пішучы раз на месяц сцэнар для ТВ.

Праца над такім складаным перакладам, за які я, дарэчы, атрымала прэмію часопіса за 1983 г., і цёплае стаўленне да мяне аўтара далі мне кураж распачаць у студзені 1984 г. працу над кнігай пра бацьку. Не скажу, што ў гэтым толькі мая заслуга. Па-рознаму дапамагалі такія сапраўдныя аматары беларускай літаратуры, як Васіль Вільтоўскі, Ніл Гілевіч, Галіна Каржанеўская, Алена Васілевіч, Анатоль Кудравец, Алесь Жук, Анатоль Вярцінскі.

– Валя, каб брацца за такую працу, трэба забяспечыць сябе грашыма, – параіў мне мой практычны брат Валодзя. – Прадай што-небудзь...

Але прадаваць не было чаго.

* “Лясному рэху праўду раскажу”. – Мінск: Маст. літ., 1989.

– Калі чалавеку ёсць што сказаць, – гаварыў мне бацька, – ён скажа, чаго б гэта яму ні каштавала. Я да вайны пісаў па начах на кухні, у вайну – у зямлянцы.

У той час, калі мы з ім гаварылі пра гэта, я па начах пісала свае сцэнары для Літдрамы тэлебачання, дзе працавала.

Калі ў 1953 г. я з’ехала ў Маскву, паступіўшы на славянскае аддзяленне філфака МДУ, маці знаходзілася ў цяжкай сітуацыі. У яе на руках засталіся хлопцы. Саша быў яшчэ хлопчыкам сямі гадоў, а Валодзя бурна перажываў пераходны ўзрост. Бацькава захапленне Драздовай аддала яго ад сямейных спраў, і маці разгубілася, нават спалохалася. Ёй, мабыць, здавалася, што я збегла ад праблем, а мой выхад замуж яна магла ўспрыняць як канчатковую здраду сямейнікам. Я не сцвярджаю, што гэта было так, яна мяне ніколі гэтым не папікала, але зрабіла ўсё, каб адцягнуць момант майго замужства ад снежня 1954 г. да ліпеня 1956 г. І ўнесла гэтым дысгармонію ў нашы з Хрыстам адносіны, бо любоў не паддаецца рэгуляванню, яна развіваецца па сваіх законах. Увогуле, мая маці ў прыныце заўсёды была супраць таго, каб я выходзіла замуж. Яна адгаворвала ад гэтага і майго другога мужа Валерыя Бязручкіна.

– Ты ж, я спадзяюся, больш не пойдзеш замуж, – сказала яна мне, калі я вярнулася з Балгарыі пасля смерці Хрыста Бярберава.

– Чаму ты так лічыш? – спыталася я.

– Ніхто не зможа замяніць Вуку, – так яна называла майго сына Уладзю, – бацьку.

– Яго і не трэба замяняць. Трэба быць хлопцу сябрам...

– Я пайду за цябе толькі тады, калі ты прымеш майго сына, – сказала я Валерыю, калі ён пасватаўся.

– Ведаеш, Вука, твая маці была ўвогуле беспраблемным дзіцем. Нічога не прасіла, не скардзілася, не блыталася пад нагамі. І раптам – на табе! – выходзіць замуж.

– А што ў гэтым дзіўнага?

– Як? Яна была такая прыгожая, так добра вучылася... Мы, сямейнікі, спадзяваліся, што яна не будзе звязваць сябе шлюбам, а пойдзе ў акадэмікі.

– А навошта?

– Каб дапамагаць brатам стаць на ногі.

Бедная мая маці, як павінен быў напалохаць яе бацькаў раман. І паглядзіце, якая аналогія, ён выцягнуў яе з падсвядомасці.

Падобнае сапраўды здаралася ў гісторыі станаўлення разначыннай інтэлігенцыі. Калі сям’я рана страчвала карміцеля, лёс перакладаў яго ношу на кволяны плечы старэйшай сястры. Але гэта гісторыя пераважна сярэдзіны XIX – пачатку XX ст.

Пра план сямейнікаў я даведалася толькі ў 1986 г., калі падзеі Чарнобыля закінулі нас з Вольгай у Маскву да брата. З крыўдай у голасе Валодзя пераказваў, быццам гаворка ішла пра маю чарговую здраду сям’і.

Чаму, падумалася мне, яны з маці так памыліліся ў сваіх разліках?

“Пад яблыню спаць цябе пакіну...”

Так, у суладзі з прыродай, уяўляў сабе мой бацька, сапраўдны паэт, мой шчаслівы лёс.

А маці ён бачыўся ў святле плённай працоўнай кар’еры. Якой? Гэтага я не ведала. Гэта разам з маці

спланавалі для мяне мае браты. Спланавалі і чакалі, што іх спадзяванні спраўдзяцца. Самі па сабе. Аўтаматычна. Яны, магчыма, і здзейсніліся б, калі б я была такой, якой я існавала ў іх уяўленні...

– Да цябе ж яшчэ ў школе прыходзілі хлопцы...

– Ты што, лічыла, што я з імі... – аж зайшлася я ад здзіўлення.

– А што?

– Маці, мы ж з імі музыку слухалі!.. Ты ж мне сама распавядала, колькі маіх пьюткаў пабіў Саша аб рог прайгравальніка, калі я з’ехала ў Сафію. А тыя два літры спірту, якія Лёня Пушкарэвіч (адзін з маіх сяброў-меламанаў) аддаў Валодзю за пьюткі 1907 г.? І хіба ты запам’яталася, што ўсё жыццё палохала мяне сэксам?... Памятаеш, як мяне ў юнацтве называлі старэйшыя пісьменнікі?

– Але. Наташай Растовай.

– Гэтым яны падкрэслівалі вынік твайго выхавання. Анахранічны. А як павінна была будаваць свой лёс дзяўчына, якая імкнецца да кар’ернага руху? Па-савецку, па-камсамольску. Гэта было для мяне непрымальна. Магчыма, па логіцы адмаўлення я і апынулася ў сям’і балгарскіх арыстакратаў, абрабаваных народнай дзяржавай. Добра, што хоць не знішчаных...

У 1961 г. маці з Сашкам гасцілі ў мяне ў Сафіі. Я, можа, і не пісала б пра гэта, калі б у часе яе візиту не выявілася адна з істотных рысаў яе характару, а дакладней, якасцяў яе натуры.

Справа ў тым, што мы з Хрыстам і Уладзем жылі ў трохпакаёвай кватэры ў цэнтры Сафіі (бульвар Талбухіна, 34, а цяпер – зноў цара Фердынанда) разам з яго малодшымі brатамі студэнтамі Георгіем, Зміцерам і старэйшым з братоў Іліям. Ілія быў энтузіястам новага ладу жыцця і працаваў у складзе маладзёжных брыгад на вялікай будоўлі ў гарах. Вынікам парушанага нармальнага рытму жыцця стала хвароба, рассеяны склероз. У 1961 г. ён ужо ляжаў, паралізаваны, у адным з пакояў нашай кватэры. Даглядалі яго як маглі браты-студэнты.

Мая маці, якая ўжо мела вопыт дагляду хворага бацькі, адразу заўважыла недахопы і ўзялася іх выпраўляць. Яна мыла Ілію, абмывала, гатавала яму і вяла з ім доўгія размовы “пра жыццё” (браты Бярберавы добра ведалі рускую мову). Маці нават папракала мяне тым, што я не даглядаю Ілію.

– Маці, – вымушана была я растлумачыць ёй, – я ж працую і да таго ж у мяне на руках трохгадовы Вука...

Зрэшты, гэта не дзіўна, маці заўсёды здавалася, што я – лайдачка.

...Аднойчы, не так даўно, гадоў, можа, сем таму, маці пазваніла мне, паскардзілася, што ёй пасля Нарачы трэба прыбрацца ў хаце.

– Мне таксама, – адказала я.

– Табе што, у цябе ж усё само робіцца, – на поўным сур’ёзе падвляла яна вынік нашай размовы...

Пасля сутыкнення з маёй маці мае шматлікія балгарскія сваякі змянілі свае адносіны да яе. Дагэтуль яны тайна лічылі, што ў мяне – блага я маці, калі дазволіла дачцэ, прытым адзінай, з’ехаць ажно за мяжу.

Наша суседка па лесвічнай пляцоўцы Лізавета Атанасава, леля Вэца, як мы яе называлі, цудоўная жанчына, не дазволіла сваёй дачцэ выйсці замуж за

хлопца з Плоўдзіва, каб не разлучацца з ёю. Іванка так і не стварыла сям’і.

Цяпер Хрыставы блізкія зразумелі, што памыляліся. Але ў чым тут справа, так і не змаглі зразумець. Адчувалі толькі, што сутыкнуліся з нейкай паломкай сістэмы нармальных сямейных адносінаў.

А Ілія перажыў тады апошнія шчаслівыя хвіліны свайго жыцця. Ксанчын ад’езд ён успрыняў як заход сонца. Калі потым да яго, як заўсёды, завіталі яго сёстры і вялі з ім за цыгарэтай ці шклянкай кавы свецкія размовы, ён адварочваўся ад іх з выразам пакуты на твары. Памёр Ілія праз некалькі месяцаў, 2 студзеня 1962 г.

На пачатку гаворкі пра Ілію я ўзгадала пра бацькаву хваробу. Гэта быў чарговы інфаркт. Ён здарыўся з ім падчас яго знаходжання ў Васілішках, што недалёка ад Ліды, дзе была выбарчая акруга, па якой ён балатаваўся. Пасля Куляшова, дарэчы, Васілішкі перайшлі “ў спадчыну” да Васіля Быкава.

У той раз бацька ўпершыню наведаўся да сваіх выбаршчыкаў. Як яны там браталіся – невядома. Але ў выніку замест вяртання бацькі з’явіўся Нэйфах, галоўны ўрач паліклінікі Літфонду БССР, і паведаміў маці пра раптоўную хваробу бацькі.

– Што рабіць? – спытаўся ён у маці.

– Рыхтуйце “хуткую дапамогу”, – адказала маці. – Едзем!

Бацька, сцінелы з твару, ляжаў на школьным сталі.

Маці з Нэйфахам закруцілі яго ў цёплыя коўдры, прывезлі ў Мінск і выхадзілі.

Маці неяк прызналася мне, што любіць дзяцей да трохгадовага ўзросту: ёй з імі лёгка. Дагляд патрабуе пераважна фізічных намаганняў, а яна іх не баялася. Яна была жанчынай выключнага здароўя, вельмі любіла розныя фізкультурныя заняткі і ладзіла іх, працуючы ў Доме літаратара.

Памятаю, як аднойчы я прывезла на Нарач дыван, разаслала яго на траве і прынялася мыць. Быў пагодны летні дзень. Здавалася, усё спрыяе такой працы, але мяне, з маім бацькавым сэрцам, хапіла не болей, як на два квадратныя метры.

Завіхаючыся па кухні, маці кідала час ад часу позірк у мой бок. Не ведаю, як яна ацэньвала тое, што там адбываецца, але раптам падбегла, выхапіла ў мяне скрабок і прынялася за працу сама. Калі дыван высах, я, разглядаючы яго, доўга не магла ўцяміць, што мяне ў ім здзіўляе. Толькі ў Мінску, разаслаўшы дыван на падлозе, я зразумела, што ён – лысы. У працоўным запале маці разам з брудам выскубла з яго і ўсю поўсьць.

Мой брат Саша папрасіў мяне дапамагчы яму навесці парадак у хаце і разабраць гардэроб з ягоным адзеннем. Большасць таго, што там знаходзілася, прыйшлося выкінуць, таму што маці захоўвала Сашавы кашулі як найменей з 1969 г., калі яна пераехала ў кватэру на вуліцу Я. Купалы, 7.

Па аналогіі я прыгадала другі выпадак, ужо з маёй вопраткай. Калі я ўвесну 1964 г. прыехала з Уладзем на два гады ў Мінск як аспірантка Сафійскага ўніверсітэта, я зноў пасялілася ў сваім пакоі, дзе жыла яшчэ школьніцай. Павесіла ў шафу свае сукенкі і вельмі здзівілася, калі ўвесень не знайшла іх там. Прыйшлося купіць новую сукенку і хадзіць у ёй.

Можна сабе ўявіць маё здзіўленне, калі ў 1983 г. на Нарачы мая дачка, якая, як усе дзеці, любіла лазіць па кладоўках, выцягнула гэтуль усе мае сукенкі, што зніклі ў 1964-м. Сярод адных рэчаў знайшоўся Уладзеў гадзіннік, яго першы гадзіннік, які ён атрымаў на дзень нараджэння. Няцяжка ўявіць, як гараваў педант Уладзя, калі ён раптам знік. Што гэта было? Маўклівы пратэст супроць майго новага нашэсця?

– Ведаеце, Аксана Фёдараўна, – скардзіўся маці на мяне Хрыста, – замест таго каб пісаць, яна займаецца хатнімі справамі!

У адказ маці толькі сціскала губы.

– Ведаеце, Аксана Фёдараўна, – скардзіўся ён на мяне Валеры, мой другі муж, – замест таго каб займацца хатнімі справамі, яна піша!

Цяпер я разумею, што занадта многа займалася ў жыцці хатнімі справамі.

– Маці, – адважылася я звярнуцца да яе ў 1975 г., калі Вользе было чатыры гады, – дапамажы мне з Вольгай, бо калі я буду і далей так разрывацца паміж працай, хатай і дзіцем, то прыйду да фіналу адначасова з табой і не змагу табе дапамагчы.

– Хай мяне пярун заб’е, калі я на цябе разлічваю! – раптам выгукнула яна.

– А на каго ты разлічваеш?

– На сыноў, натуральна.

– Маці, гэта не натуральна. Спадзявацца на сыноў – гэта значыць спадзявацца на нявестак.

Адбылося так, як я прадбачыла. Незадоўга да смерці з ёй здарыўся інсульт. Той вясною 2005 г. я з Аляй адпачывала ў санаторыі, а калі вярнулася, яна пасля бальніцы была ўжо дома.

23 мая я зазірнула да яе – яна спала.

– Маці, не хвалойся, я тут, – сказала ёй і пацалавала.

24 мая патэлефанаваў Саша і сказаў, што маці не стала...

Мне нават здаецца, што ўвесь час маёй адсутнасці яна намаганнем волі ўтрымлівала сябе на зямлі, каб не сысці не развітаўшыся.

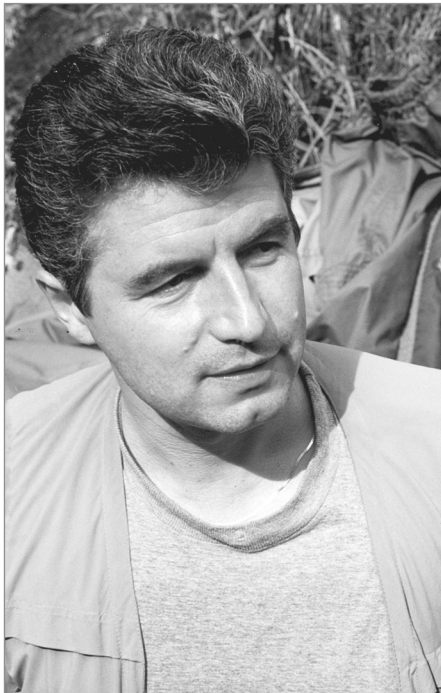
Што магла яна адказаць сябру на яго настойлівае пытанне пра сэнс жыцця апроч таго, што ўжо напісала “на этом неаккуратном листке бумаги”? Прыводжу яе адказ яшчэ раз для тых, хто ўжо яго запамятаваў: “...одной однозначной правды нет, у каждой жизни свой опыт. Я пишу тебе не для того, чтобы вести диспут о смысле жизни, в чем она, я так и не решила окончательно”. Свайму мужу, Аркадзю Куляшову, яна адказала на гэтае пытанне больш пэўна: “Кожны чалавек рэалізуе сваю праграму, тую, што закладзена ў яго свядомасць Галоўным кампутарам. Твая праграма, – як я зразумела, – гэта паэзія”.

...У размовах пра цётку Уладзю, жонку Янкі Купалы, маці заўсёды падкрэслівала, што тая была вельмі адданым яму чалавекам.

Адданай Куляшову была і яна сама. З той толькі розніцай, што цётка Уладзя служыла Купалу і пасля яго смерці. Маці ж пасля смерці Куляшова паспяшалася перагарнуць гэтую старонку свайго жыцця. Можна, таму што яе вернасць Куляшову мела больш побытавы характар і была, па сутнасці, стварэннем умоў для плённай працы паэта.

Леанід ДРАНЬКО-МАЙСЮК

“ТУТ, НА БЕЛАРУСІ...” З КНІЖКІ МІФАЛАГІЧНЫХ ВЕРШАЎ

ЛЯЛЯ

Багіня Ляля, вясны багіня,
Цяпла багіня і гаспадыня,
Не маладзіца – яшчэ дзяўчына,
Не дакранайся – глядзі вачыма!

Куды пагляне –
Там сонца ўстане;
Як засмяецца –
Ручай прачнецца;
А скажа слова –
Пяе дуброва;
А пацалуе –
Душа танцуе...

Багіня Ляля, вясны багіня,
На Нёмне, Прыпяці і на Гарыні
Вяночкі дорыць, частуе мёдам...
Красуня гэта з-пад Вільні родам!

На Ганну гляне,
І добра Ганне.
Васіль у Ганны
Такі старанны.
Е грошы, дровы,
Быкі, каровы,
Зацірка ў місцы,
Дзіця ў калысцы...

Багіня Ляля, вясны багіня,
Кяханым шчодрэ пасцель раскіне
На поўнач ад Менска, на поўдзень ад Менска
І ад Беластока і аж да Смаленска!
30 сакавіка – 23 кастрычніка 2006

ЖЫЖАЛЬ

Нехта маніць, хлусіць –
Я ж вам не маю:
Тут, на Беларусі,
Жыжаль – бог агню.

Блішча, залацее,
Свеціць, а яшчэ
Добрае ён грэе,
Кепскае пячэ.
Пагарэўшы нішкам,
З долы рвецца ўвыш –
Жыжаль, Жыжа, Жыжска!
Неспакойны Жыж!

Не малы бажышка,
Не такі й стары ж –
Жыжаль, Жыжа, Жыжска!
Памяркоўны Жыж...

16 траўня – 28 кастрычніка 2006

ЦЁЦЯ

Дзеткі, ад пачатку свету
Цёця ў нас – багіня лета,
І ні ў полі, ні ў гародзе
Без яе нішто не родзіць.

Цёця тоўстая, мажняя,
Як маліна, сакаўная;
Мае век убор адзіны
З каласоў і садавіны...

Цёця ў лузе, Цёця ў садзе
Дзень і ноч адна, без дзядзі;
Не бывае і ў паміне
Дзядзь ніякіх у багіні!

Дзеткі, ведайце: здаўна
Цёця – жонка Перуна!

13 красавіка – 27 кастрычніка 2006

Паэзіі сёлетняга юбіляра і даўняга сябра нашай рэдакцыі – вядомага паэта Леаніда Дранько-Майсюка (а нарадзіўся ён 10 кастрычніка 1957 г. у Давыд-Гарадку) прысвечана багата роднаслоўаўскіх артыкулаў: «Плыла радзіма над вачыма...»: Пра песню “Еўфрасіння” Л. Дранько-Майсюка і А. Балотнікава» **Надзеі Бунцэвіч** (1995, № 6), “Арфей, распяты на струнах ліры: Штрыхі да творчасці Л. Дранько-Майсюка” **Ганны Кісліцкай** (1997, № 10), «У вашым голасе квітнеюць астры...”: Інтэрпрэтацыя верша Леаніда Дранько-Майсюка» **Леакадзі Мілаш** (1998, № 10), “Спасціжэнне зямлі і нябёсаў: Пра паэзію Л. Галубовіча і Л. Дранько-Майсюка” **Аркадзя Нафрановіча** (1999, № 10), “Кветкі Палесся ў еўрапейскім кантэксте: Паводле твораў Л. Дранько-Майсюка” **Марыі Новік** (2000, № 3), «“...Прынц і ружа прысняцца табе”: Песенная лірыка Леаніда Дранько-Майсюка» **Ірыны Бароўскай** (2005, № 4), «Прастора і час, мастацтва і жыццё ў зборніку “Гаспода” Леаніда Дранько-Майсюка» (2005, № 4) **Яўгена Гарадніцкага**. Творчасць пісьменніка (зборнікі “Вандроўнік”, “Над пляццам”, “Тут”, апаўданне “Пра тое, як я...”) у кантэксте сучаснага літаратурнага працэсу разгледзелі **Алесь Бельскі** (артыкул “Крылы маладосці: Маладая беларуская паэзія”; 1991, № 3) і **Міхась Тычына** (“Ісці ў свет – і не губляць сябе: Беларуская проза апошніх гадоў”; 1997, № 8).

Вядома ж, друкаваліся ў нашым часопісе і творы Леаніда Дранько-Майсюка (1997, № 10; 1998, № 10; 2000, № 3), песні на яго вершы (1995, № 6; 1996, № 12; 1997, №№ 6, 10), а таксама фотопартрэт (1997, № 10).

Ларыса РАМАНАВА

КАЛІ ШЫЕШ АДЗЕННЕ МЕСЯЦУ...

ПРА ПРЫЗНАЧЭННЕ СЛОВА Ў ПАЭЗІІ, ФАЛЬКЛОРЫ

Расліны растуць ноччу. Іх рост звязаны з марскімі прылівамі і адлівамі, якія, у сваю чаргу, залежаць ад месяцовых цыклаў.

Людзі і жывёлы, што адпавядае біялагічным законам, таксама найчасцей нараджаюцца ноччу. Гэты час, як сцвярджаюць медыкі, найболей спрыяльны для нараджэння. Лётаеш у сне – азначае: расцеш, належыш сабе і сваім таямніцам, свайму ўласнаму “я”. Удзень “аглядаеш” сябе, свой “рост”, дзелішся назіраннямі з блізкімі.

Паэзія нараджаецца таксама ноччу, вырастае з цёмнага залатога дна: “Расчыніцца ночка – глянуць з яе лісточкі, хто іх разглядае, той многа знае”. Невыпадкова кніга – універсальны спосаб фіксавання словаў, вобразаў – у гэтай загадцы параўноўваецца з ноччу. Увогуле дзякуючы загадкам ды іншым жанрам вуснай народнай творчасці на працягу сотняў гадоў адбывалася навучанне дзяцей, перадача ведаў, развівалася здольнасць вобразна мысліць.

Згодна з культуралагічнымі доследамі расійскіх навукоўцаў Уладзіміра Тапарова і Вячаслава Іванава, старажытныя загадкі былі часткаю рытуалу і магіі. У загадках і адгадках жрацоў у ведыйскім рытуале сустрэчы Новага года (XV – XVI стст. да н. э.) узнаўляліся ўяўленні старажытных індыйцаў. Гэты рытуал меў назву *brachmodia* – думкі пра брахмана. Іншы раз яны гучалі так:

– *Што было першай думкай?*

– *Што было вялікай птушкай?*

– *Што ёсць вялікі пасеў?*

– *Белы свет – вось, сапраўды, вялікі пасеў. І той, хто прыносіць ахвяру, сцвярджаецца ў гэтым свеце, – такі быў адказ на апошняе пытанне.*

Гэтаксама на пытаннях і адказах пабудаваны тэкст песні, добра вядомай на Гомельшчыне:

*Ішла дзеўка-сямілетка
па вуліцы па шырокай.
Ішла дзеўка-сямілетка,
а за ёй ішоў малойчык:*

– *Пастой, дзеўка-сямілетка,
загадаю тры загадкі...*

– *А што бяжыць без поваду?*

– *А што цвіце без цвету?*

– *А што расце без караня?*

– *Вада бяжыць без поваду.*

– *Палынь цвіце без цвету.*

– *Камень расце без караня.*

(Зап. у в. Сівенка Веткаўскага р-на; экспедыцыйныя матэрыялы Веткаўскага музея народнай творчасці, далей ЭМ ВМНТ.)

Пра сакральную прастору беларускай народнай культуры Ларыса Раманова распавядала ў артыкулах «Як ішла страла...»: Абрад ваджэння і пахавання стралы ў вёсках Палесся» (2003, № 3), «Свяча ці народам ці Богам суджана»: Абрад «Свяча»» (2004, № 3), «Духойныя вершы і псалмы – сродак чужоўнай сувязі ў прасторы жыцця і сыходу» (2007, № 1).

Любы паэтычны твор – гэта абавязкова адказ на нейкае пытанне, свядомае ці падсвядомае.

Цесная сувязь загадкі і паэзіі можа быць усталявана па розных прыкметах. Занадта яснае лічылася ў скальдаў тэхнічнай загадай. Згодна з даўнім патрабаваннем, якога прытрымліваліся грэкі, слова паэта павінна быць **цёмным**. У трубадураў, чыё мастацтва, як ніякае іншае, дэманстравала сваю функцыю публічнай гульні, асабліва была ў пашане *“trobar clus”*, літаральна – “зачыненая паэзія”, паэзія з патаемным сэнсам. Каб зразумець паэзію, лічыць Ёхан Хейзінга, нідэрландскі культуралаг, філосаф, аўтар трактата *“Homo Ludens”*, трэба мець душу дзіцяці, а дзіцячую мудрасць паставіць вышэй за інтэлект дарослага. Паэзія стаіць па той бок сур’эзнага, каля першакрыніці, да якіх так блізкія дзеці, жывёлы, дзікуны, празорцы, – у царстве мрояў, захаплення, ап’янення і смеху. Сапраўдны паэт, як кажа Сакрат у дыялогах Платона, павінен быць адначасова і трагічным, і камічным, усё чалавечае жыццё павінна ўспрымацца як трагедыя і камедыя.

Слова паэта – часцінка святла, мікракосм – знаходзіцца ў пастаянным колавароце нараджэння і памірання, дня і ночы. Трымаешся яго, бесцялеснага, “начнога”, – жывеш.

Паэзія – спосаб спазнання свету. Яна – водар, смак, колер, сэнс (ды іншыя фізіялагічна-філасофска-пачуццёвыя якасці) навакольных з’яў. Паэзія ляжыць у аснове любога культурнага, навуковага, творчага доўга. Гэта пацвярджаецца наступным аргументам: і быццё, і мысленне адбываюцца праз *logos*. Без выкарыстання слова – умоўнага набору гукаў (у кожным разе – невыпадковага), сабраных у адно цэлае (нібы зерне ў коласе, кроплі вады ў хмары і г. д.), і сэнсамі па-за імі – немагчыма ажыццяўленне ніводнага разумова-паняццевага дзеяння. Нават пры размове жэстамі, сімваламі, мімікай узнікаюць вобразныя паняцці, па-за якімі паўстаюць адпаведныя архетыпы, якія патрабуюць аднаго цэльнага наймення. Як зерне дае нараджэнне сцябліне і коласу ды памірае ў ім, так і слова штараз нараджаецца і памірае ў абалонцы гукаў і літараў. Штараз у ніжэ на палях ст а р а н ы, б а ч ы н ы (старонкі) узрастае насенне-слова: *Белае поле, чорнае насенне / семя, хто яго сее, той разумее / разумнее* (кніга, пісьмо); *Зямля белая, насенне чорнае, пяцёра аруць, двое сочаць, адзін кіруе* (кніга і чалавек); *Пяць-ма валамі ды адной сахой аруць* (аловак). Ва ўсіх гэтых загадках кніга набывае “сельскагаспадарчы” сэнс поля, зямлі, якая і сама “разгадваецца”: па зямлі ідзе сейбіт, які засявае (вобраз дэміурга, першачалавека, вандроўніка, добра абжыты ў беларускай паэзіі, мастацкай літаратуры; класічны прыклад – эпічная паэма “Новая зямля” Якуба Коласа).

Адна з найстарэйшых кніг свету – Біблія – мае “расліннае” паходжанне. *Biblia* – так у Старажытным Егіпце называлі від папірусу, на лістах якога рабілі запісы, лісты сшывалі паміж сабой. Пра гэтае паходжанне нагадвае загадка: *Не куст, а з лістамі / лісточкамі, не кашуля, а пашыта* (кніга).

Галасы Гамера, Дантэ, Лермантава, Багдановіча назаўсёды зніклі ў скрутку часу. Ніхто з сучаснікаў не мае магчымасці пачуць мелодыку іх інтанацый, што надзвычай важна для асэнсавання і “раскручвання” сэнсу верша. Але паняцце-думка, увасобленая ў *імгненным* слове (улоўленым наборы гукаў, літар), пры працэтванні, агучванні набывае сэнс нязменлівага, *вечнага* слова, якое ў любы момант можна ўзнавіць.

У аснове паэтычных тэкстаў ляжыць іх адпаведнасць (і найперш слова-вобразаў) зямным рэчам, з’явам, быццю: біццю сэрца ці звону разбітага шкла. Можна назваць рэч ці дзеянне нейкім словам, але ці будзе яно адзіным, праўдзівым, ісцінным? Паэт імкнецца перадаць ісціну слова, якая палягае ў рытміцы, колеры, мелодыцы. Ён спрабуе шчыльна апрацуць на сябе абалонку слова – дом, дамавіну і тое, што паўстае за імі; звездаць змест (месца) – ягоны і свой. Прыкладна так *кравец шыбе адзенне Мясцу* ў добра вядомай казцы, пры гэтым мясца то вырастае, то памяншаецца (няма магчымасці пастаянна заставацца нязменным).

У кожным гуку, слове творца нараджаецца і памірае.

Калі чалавекам авалодвае магія словаў, то дужа магчыма, што аўтар у большай ці меншай ступені пачынае атаясамліваць сябе з уласна вынайдженым універсальным (і адначасова – суб’ектыўным) словам, дае яму магчымасць вымаўляцца ці не вымаўляцца ў нейкі час. І ў апошнім выпадку слова сыходзіць у немасць – часовую, чалавек замаўкае (памірае) у пераносным ці нават літаральным сэнсе. Але калі слова сапраўднае, у асобны дзень яно ўваскрасае. Магчыма, таму часовы сыход аўтара ў маўчанне, нябыт дае сілу ўзрасці новаму.

Існаванне жывога арганізма цесна звязана з пульсаваннем часу, якая ў фальклорных тэкстах мае свае выяўленні.

Архетып Вялікага посту – вобраз Дрэва, што вырастае. Быццёвы і духоўна-сусветны ўзроўні сыходзяцца літаральна ў некалькіх словах.

***

Ой, вясна-красна, што нам прынясла? У-у-у!
Яе карабеч, масла берасьцец. У-у-у!
Памажы, Бог, разгавецца на Вялікі дзень! У-у-у!
На Вялікі дзень, на Вяліканьне! У-у-у!
Ой, матка дачку праважала! У-у-у!
Пад зялёным яварочкам прастаяла! У-у-у!
Ай, сьлёзкам явар падымала! У-у-у!
Цяжоленькім уздыханнем наваліла... У-у-у!
– Яварочык мой, зеляненкі,
ой, калі ж ты рос, раськідаўся?
– Ой, рос жа я, рос, у Вялікі пост. У-у-у!
На сьвятое Вяліканьне раськідаўся. У-у-у!
На Дух, у Тройцу, пасьвяцаўся! У-у-у!

(Зап. у в. Казацкія Балсуны Веткаўскага р-на; ЭМ ВМНТ.)

Распусьціўся старый дуб, эй, на чатыры лісьці...
 (Зап. у в. Казацкія Балсуны; ЭМ ВМНТ.)

Уміраюць людзі, – во, як толькі абярнецца на той сьвет, а душа яго жывець. І ні канца, ні краю ні будзя яго душэ... Душа ж толькі во абярнецца адсюль на тэй сьвет... Эта макаў цьвет – сьвет, белы сьвет, макаў цьвет. Вецер во дыхнуў – так і німа... Вецер дыхнуў, і душа памерла, абярнулася, а труп ляжыць недзьвіжыма...

(Зап. у в. Бабічы Чачэрскага р-на; ЭМ ВМНТ.)

Якасць і сутнасць жыцця і лёсу выяўляюцца праз вобразы кветкі, дрэва, вяночка з красак.

***

Сахіліўся дубок на бок
да на белую бярозачку.
Белая бяроза патанае
ды на явара наракае:
– Паратуй мяне, зялёны явар,
не дай жа мне загінуці,
на моры голлі пакінуці.
– Няхай цябе той ратуе,
хто з табою ноч начуе.

[Зап. у в. Навухавічы Чачэрскага р-на. Веснавыя песні / Рэд. К. Кабашнікаў. – Мінск, 1979 (Бел. нар. творчасць).]

***

...А пайду я ў садочак,
а саўю я вяночак,
а ўзлажу на галоўку,
а пайду к мамцы ў госці.
– А згадай, а згадай, мамка,
а колькі на мне цвету,
колькі на мне цвету,
столькі на мне прывету.
А згадай, згадай, мамка,
колькі на мне красак,
колькі на мне красак,
столькі на мне ласак.

(Зап. у в. Каханавічы Верхнядзвінскага р-на. Веснавыя песні.)

Вялікдзень у загадках – гэта расквітнелае дрэва, “залатая вярста”.

Лёг мост на сем вёрст, а на канцы макавы цвет.
Сем міль масту, а ў канцы цвет, ды на ўвесь свет.
Ляжыць мост на сем вёрст, на тым масту яблынька,
на яблыньцы – цвет на ўвесь свет.
Стаіць мост на сем вёрст, у канцы маста стаіць яблыня,
на той яблыньцы красны цвет, пайшла радасць на ўвесь свет.
Ляжыць мост на сем вёрст, на канцы маста – залатая вярста.
(Вялікі пост і Вялікдзень.)
 [Загадкі / Рэд. А. Фядосік. – Мінск, 1972 (Бел. нар. творчасць).]
Дажэ ў госьці не хадзілі на Пасху, не было закону.
Первы дзень Пасхі – не нада іціць, назаўстрага ідзі.

(Зап. у в. Белая Дуброва Касцюковіцкага р-на; ЭМ ВМНТ.)

Гэтае ўяўленне, як і падобнае да яго пра забарону выпраўляцца ў далёкую дарогу перад Вялікаднем і ў першы дзень велікоднага тыдня, – застаецца невытлумачальным. Магчыма, дарога для вандроўніка будзе асабліва цяжкая – як для таго, хто ідзе ў часе сямі тыдняў Вялікага посту?

...Але “сарочки мылі, калі сады цьвітуць” (Зап. у в. Неглюбка Веткаўскага р-на; ЭМ ВМНТ.) – можа, для таго, каб Слова нябеснае было бліжэй да душы і цела чалавечага?..

Усевалад СЦЕБУРАКА

“МОЙ ГОРАД! ТЫ МНЕ І СТАРЫ ДАРАГІ І НОВЫ...”

ПЛОШЧА СВАБОДЫ, МУЗЕЙ ВАНЬКОВІЧАЎ, МУЗЕЙ ЯНКІ КУПАЛЫ
І ПАРК ЯГО ІМЯ, ПАРК ІМЯ МАКСІМА ГОРКАГА

Перад працягам гутаркі пра музеі варта спыніцца на аглядзе гістарычнага цэнтра Верхняга Горада – плошчы Свабоды і прылеглых вуліц.

Верхні Горад сфармаваўся ў XVI – XVII стст. як адміністрацыйны, культурны і гандлёвы цэнтр Мінска. У 1970-я гг. чыноўнікі ад архітэктуры планавалі знесці забудову былога Верхняга Горада для ўзвядзення Палаца Рэспублікі. Дзякуючы намаганням грамадскасці тэя намеры не ажыццявіліся. У 1979 г. гістарычны цэнтр Мінска ўзяты пад ахову дзяржавы. Сёння гэта цэнтр гістарычна-архітэктурнай зоны. Забудова вуліц Інтэрнацыянальнай і Герцэна – узор горадабудаўнічага мастацтва Беларусі другой паловы XVIII – XIX стст.

Плошча Свабоды з’яўлялася цэнтрам гарадскога жыцця з XVI ст. і страціла сваё значэнне толькі ў сярэдзіне XX ст., але і цяпер яна адна з галоўных плошчаў сталіцы. З часу ўзнікнення плошча называлася Верхні Рынак, а з XIX ст. – Саборнай. У 1917 г. атрымала назву плошча Свабоды. У XVII ст. пачала фармавацца забудова плошчы, рэшткі якой можна назіраць і сёння. Да канца XVIII ст. усе будынкі былі вырашаныя ў стылі барока і рэнесансу. З уключэннем Беларусі ў склад Расійскай імперыі Мінск стаў губернскім цэнтрам і забудова плошчы Свабоды пачала мяняцца. Мноства старых будынкаў перабудавалі, узвялі новыя дамы. Усе яны насілі рысы класіцызму, які ў той час панавалі ў Расіі. Пазней, у канцы XIX – пачатку XX ст., на плошчы з’явіліся будынкі ў стылі эклектыкі і мадэрну: сярод іх – перабудаваны гасціны двор, гасцініца “Еўропа”. Помнікам эклектычнай архітэктуры стаў Петрапаўлаўскі кафедральны сабор, які быў перабудаваны ў неарускім стылі. Але больш за ўсё аблічча плошчы змянілі не перабудовы, а Другая сусветная вайна, падчас якой плошча была амаль цалкам разбураная. Пасля вайны гарадскія ўлады палічылі за лепшае не рэстаўраваць рэшткі старых будынкаў, а пабудаваць на іх месцы новыя.

*У травеньскім нумары нашага часопіса за 2004 г. артыкулам “Дзяржаўны музей гісторыі тэатральнай і музычнай культуры” Усевалада Сцебуракі распачалася рубрыка “Музейны квартал”. Пад гэтай рубрыкай змешчаныя артыкулы пра мінскія музеі “Не знікне цуд прыгожага пісьменства: Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры” **Вольгі Гулевай** (2005, № 12), “Літаратурны музей Максіма Багдановіча” **Таццяны Шубінай** і «“І толькі на цябе надзея, край родны мой!..”: Філіял Літаратурнага музея Максіма Багдановіча “Беларуская хатка”» **Таццяны Дубойскай** (2006, № 5).*

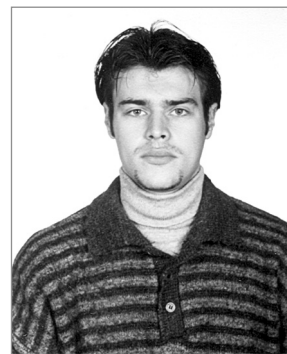
Пры царскай уладзе плошча Свабоды была адміністрацыйным цэнтрам, пры савецкай – захоўвала гэтае значэнне да пачатку 30-х гг. мінулага стагоддзя, пакуль кіраўніцтва БССР не пераехала ў спецыяльна пабудаваны для яго Дом урада на сучаснай плошчы Незалежнасці.

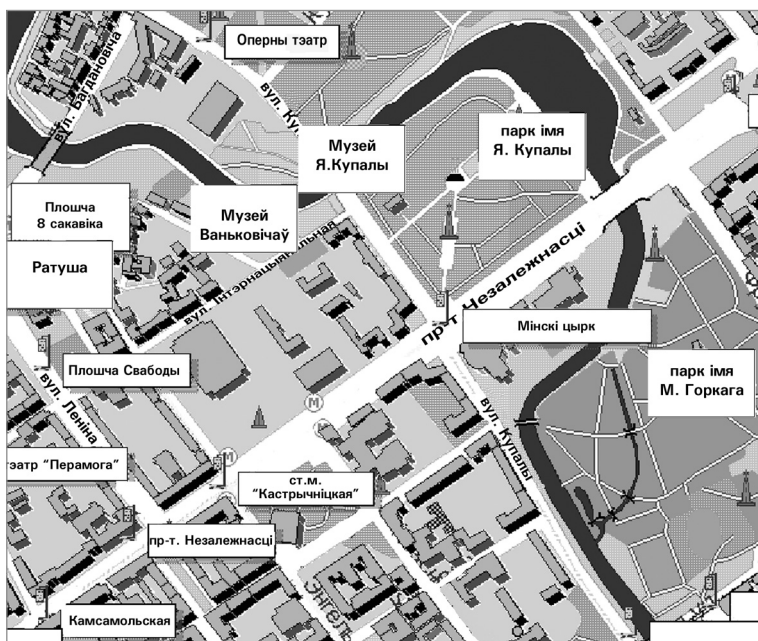
Галоўным будынкам на Рынкавай плошчы была ратуша – сімвал самастойнасці і палітычнай свабоды еўрапейскага горада XII – пачатку XX ст. Ратушы будаваліся ў гарадах і мястэчках пасля атрымання імі магдэбургскага права. У 1499 г. Мінск атрымаў такі прывілей на самакіраванне. Ужо ў ім напісана пра арганізацыю ратушы. Першая згадка пра яе належыць толькі да 1582 г. Першапачатковы выгляд не захаваўся. Але вядома, што яна была драўляная і ўзведзеная ў традыцыях паўночнага рэнесансу. У 1600 г. на вежы ўсталяваны першы гарадскі гадзіннік. Ратуша неаднаразова цярпела ад пажараў, шмат разоў перабудоўвалася і аднаўлялася. Намаганямі мінскага вайта С. Буржынскага ў 1744 г. адноўленая. Напрыканцы XVIII ст. будынку былі нададзеныя рысы класіцызму згодна з праектам губернскага архітэктара Фёдара Крамера.

З 1785 г. большую частку функцый магістрата пачала выконваць Гарадская дума. З захопам беларускіх земляў Расійскай імперыяй магдэбургскае права было ў 1795 г. скасаванае. У будынку акрамя магістрата месціліся суд, паліцыя, гаўптвахта, архіў, гарадавы, у 1830-я гг. – музычная школа, а ў 1844 – 1851 гг. – тэатр. У першай палове XIX ст. побач з ратушай заснаваны рэгулярны сквер.

Але ў 1851 г. асабістым распараджэннем расійскага цара Мікалая I ратушу было загадана знесці нібыта з мэтай упарадкавання забудовы плошчы. Але сапраўднай прычынай было тое, што ўлады хацелі знішчыць усялякі напамін пра былыя гарадскія вольнасці. У 1857 г. будынак ратушы і сквер знішчаны (напрыканцы XIX ст. сквер адноўлены). Ад ратушы засталіся падмуркі і падвальныя памяш-

Усевалад Мікалаевіч Сцебурака – гісторык. Закончыў гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (2003), аспірантуру кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта (2006). Працаваў у Дзяржаўным музеі гісторыі тэатральнай і музычнай культуры (2003). З 2006 г. – асістэнт кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі БДТУ.

канні. 13 верасня 2002 г. быў закладзены першы камень у падмурак новай ратушы, і напрыканцы 2003 г. на плошчы Свабоды паўстаў прыгожы будынак, які не толькі вяртае Мінску яго гістарычны каларыт, але і аднаўляе нашу слаўную і багатую гістарычную спадчыну.

Плошча была месцам ваенных парадаў, урачыстых шэсцяў і рознага кшталту набажэнстваў. На святы ў Саборным скверы, дзе ўзвышаўся помнік Аляксандру II, адпачываў гарадскі люд. Ад пляца ў розных напрамках адыходзілі вулкі. Многім з іх, на жаль, не знайшлося месца ў сучасным Мінску. Знікла Казьмадзям'янаўская вуліца, якая ішла ад царквы Святога Духа (знішчаная ў 1936 г.) да Нямігі, многія змянілі напрамкі, былі перарэзаныя сучаснымі камунікацыямі, а тыя, што засталіся, вядомыя цяпер пад іншымі назвамі: Койданаўская вуліца стала Рэвалюцыйнай, Хрышчэнская – Інтэрнацыянальнай, Мала-Манастырскі завулак стаў вуліцай Герцаўна, Манастырскі – вуліцай Кірылы і Мяфодзія (спярша Бакуніна), Семінарскі – Музыкальным.

Побач з ратушай з даўніх часоў знаходзіліся будынкі гасцінага двара. Гасціны двор узнік на пачатку XVIII ст. як комплекс з некалькіх будынкаў. Напрыканцы XVIII ст. архітэктар Ф. Крамер ажыццявіў рэканструкцыю і вырашыў комплекс у стылі класіцызму, зрабіўшы яго адзіным цэлым. У 1909 г. адбылася апошняя перабудова гасцінага двара: яму былі нададзены рысы стылю мадэрн. Тут размясцілася мінскае аддзяленне Азова-Данскога банка, купецкі клуб і крамы. У купецкім клубе выступалі знакамітасці, якія прыежджалі ў Мінск.

Насупраць гасцінага двара (на заходнім баку плошчы) знаходзіўся комплекс кляштара езуітаў (дайшоў да нас часткова і ў перабудаваным выглядзе).

На плошчы Свабоды захаваўся архікатэдральны касцёл Найсвяцейшай Панны Марыі – помнік беларускага барока. У 1951 г. яго галоўны фасад з вежамі быў

разбураны і ў будынку размяшчаўся Дом фізкультуры. Цяпер, пасля рэстаўрацыі, храм дзейнічае. Збярогся і будынак касцёла бернадзінак – цяпер праваслаўны кафедральны сабор Святога Духа. Узведзены ў першай палове XVII ст., ён некалькі разоў перабудоўваўся. У сярэдзіне XIX ст. гэта была царква мужчынскага Святадухаўскага манастыра, у мурах якога пасля паўстання 1863 г. некалькі год утрымліваліся пад следствам арыштаваныя паўстанцы, у тым ліку і Каміла Марцінкевіч – дачка Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

У доме № 2 на вуліцы Герцаўна знаходзілася былое трэцяе жаночае гарадское чатырохкласнае вучылішча, адчыненае ў 1909 г. На рагу вуліц Кірылы і Мяфодзія і Гандлёвай стаіць будынак былой тытунёвай фабрыкі Харліпа, насупраць – колішняя ламбард і памяшканні гарадской пажарнай каманды...

На вуліцы Рэвалюцыйнай, 2 знаходзіцца будынак былога духоўнага вучылішча. Цяпер тут размешчаныя праектна-рамонтнае аб'яднанне "Мінскаблдарбуд", пракуратура Мінскага раёна, адзел па справах рэлігій і нацыянальнасцяў Мінскага Аблвыканкама. На месцы шмагпавярховага будынка інстытута "Белпрампраект" была частка плошчы Свабоды з дамамі, вуліца Школьная, што ішла да Нямігі. Тут знаходзілася Халодная синагога, пабудаваная ў XVII ст. і знішчаная ў 1965 – 1966 гг.

У цяперашнім будынку абласнога савета прафсаюзаў (усходні бок) раней быў кляштар базыльянаў. Сабор Святога Духа, манастыры базыльянаў і базыльянак раней утваралі адзіны архітэктурны ансамбль плошчы Верхняга Рынку. З 1799 г. у будынку кляштара размесцілася дваранскае вучылішча, ператворанае ў 1803 г. у мужчынскае вучылішча. У гэты час манастырскі дом быў перабудаваны ў стылі класіцызму губернскім архітэктарам Ф. Крамерам. У вучылішчы ў розны час навучаліся Станіслаў Манюшка, Тамаш Зан (заснавальнік Таварыства філаматаў, блізка сябра Адама Міцкевіча), пачынальнік беларускай археалогіі Яўстах Тышкевіч, беларускія паэты і пісьменнікі Іван Неслухоўскі (Янка Лучына) і Антон Лявіцкі (Ядвігін Ш.) і многія іншыя славутыя дзеячы беларускай культуры і навукі. З 1852 г. тут размесціліся прысутныя месцы і розныя дзяржаўныя ўстановы, галоўным сярод якіх было губернскае праўленне, якое выдавала ўсе законы і пастановы царскага ўрада, ажыццяўляла судовую і паліцэйскую ўладу ў краіне. На другім паверсе працаваў мінскі акруговы суд, у якім 15 верасня 1908 г. судзілі Якуба Коласа за ўдзел у нелегальным настаўніцкім з'ездзе. Акрамя таго, тут месцілася таварыства ўрачоў, губернскі архіў, губернская друкарня, у якой друкавалася газета "Минские губернские ведомости", статыстычны камітэт. З 1919 г. будынак вядомы як Дом Працы. Тут знаходзіліся прафсаюзныя арганізацыі, Нарка-

мат працы, а з 1923 г. – цэнтральны рабочы клуб “Чырвоны прафінтэрн”. Цяпер у будынку размешчаны прафсаюзныя арганізацыі.

На паўднёвым баку плошчы, на месцы сучаснага сквера на вуліцы Леніна, стаяў дом Поляка, дзе знаходзілася гасцініца “Еўропа”, якая пасля рэканструкцыі 1913 г. стала самай вялікай ва ўсім Паўночна-Заходнім краі. Яна мела 6 паверхаў і 130 нумароў. Гэта быў адзіны будынак з ліфтам у тагачасным Мінску. У гасцініцы працаваў першакласны рэстаран Саўлевіча, дамская і мужчынская цырульні, чыгальная зала. У кожным гасцінічным нумары былі тэлефон, ванна, электрычнасць, працавала цэнтральнае вадзяное ацяпленне. Да цягнукоў адсюль высылалі экіпаж ці аўто. Гасцініца, якая з’яўлялася помнікам архітэктуры мадэрн, разбурана падчас Другой сусветнай вайны.

Побач з гасцініцай “Еўропа” стаяў яшчэ шэраг будынкаў, якія не дайшлі да нашага часу. На месцы, дзе яшчэ зусім нядаўна стаяла кавярня “Блюз” (вуліца Інтэрнацыянальная, 28) – цяпер менавіта тут адноўленая “Еўропа”, – знаходзіўся дом, пабудаваны ў XVIII ст. Спачатку ў ім месцілася карчма, потым, у 20-я гг. XIX ст., будынак быў прыстасаваны пад гарадскі тэатр, які працаваў тут да пажару 1884 г. У гэтым будынку ў 1852 г. была пастаўлена опера С. Манюшкі “Сялянка”, лібрэта да якой стварыў В. Дунін-Марцінкевіч. Гэта першая беларуская опера. Будынак разбураны ў 1980-я гг. (падмуркі тэатра закансерваваны пад зямлёй).

Вуліца Кірылы і Мяфодзія, што ідзе ад плошчы Свабоды да ракі, раней мела назву Бернардзінскай. Яна добра захавалася, дамы на ёй пабудаваныя ў XVII, XVIII і XIX стст. На вуліцы захаваліся будынкі кляштара бернадзінцаў. Гэта таксама помнік архітэктуры барока. Комплекс кляштара ўключаў у сябе касцёл, жылыя дамы, трапезную, шпіталь, школу, стайню, пиваварню і іншыя гаспадарчыя пабудовы. Раней кляштар і касцёл мелі мураваную агароджу. У 1810 – 1817 гг. да касцёла прыбудаваныя гандлёвыя рады. У 1864 г. кляштар і касцёл ліквідаваны. З 1869 г. тут была Кірыла-Мяфодзіеўская царква, з 1872 г. размясціліся рознага кштату архівы. У 1984 г. праведзеная рэстаўрацыя касцёла. Цяпер тут архіў навукова-тэхнічнай дакументацыі і Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва*. А ў будынках кляштара яшчэ нядаўна размяшчаліся ваенная пракуратура і ваенная камендатура.

На будынках па вуліцах Герцэна і Інтэрнацыянальнай усталяваныя мемарыяльныя дошкі, прысвечаныя выдатным дзеячам культуры Беларусі – мастаку Аскару Марыксу і кампазітару Станіславу Манюшку (на 2-м паверсе дома па сучаснай вул. Інтэрнацыянальнай, 21 у дзяцінстве і юнацтве жыў будучы кампазітар).

* У “Родным слове” (2000, № 6) змешчаны артыкул Ганны Запартыкі “Уся праўда пра жыццё: Беларускаму дзяржаўнаму архіў-музею літаратуры і мастацтва – 40 гадоў”. – *Заўвага рэд.*

У азначаным абсягу колішняга Верхняга Горада знаходзіцца **Музей Ваньковічаў**, у якім можна даведацца пра Валенція Ваньковіча – найбольш значнага беларускага мастака першай паловы XIX ст.*.

На жаль, на радзіме няма ніводнай працы майстра, хоць у свеце захавалася блізу 50 твораў**. Яны ўпрыгожваюць музеі Англіі, Італіі, Францыі, Польшчы, Літвы, Расіі. Тым не менш музей “Дом Ваньковічаў. Мастацтва і культура першай паловы XIX ст.” мае ў экспазіцыі шмат цікавых звестак пра жыццё і дзейнасць самога мастака і яго вялікіх сучаснікаў, дае магчымасць пабыць госцем сапраўднай беларускай сядзібы – помніка архітэктуры эпохі класіцызму, – збудаванай напрыканцы XVIII ст. Яна ў 1820 – 1840-я гг. з’яўлялася цэнтрам культурнага жыцця горада. Менавіта аднаўленне такога асяродку і было мэтай канцэпцыі, створанай супрацоўнікамі музея, адкрытага ў траўні 2000 г. да 200-гадовага юбілею Валенція Ваньковіча.

Экспазіцыя ўключае некалькі тэмаў: *першая і другая залы* прысвечаныя непасрэдна Валенцію Ваньковічу і змяшчаюць архіўныя дакументы, фотаматэрыялы, фотарэпрадукцыі карцін мастака, арыгінальныя творы жывапісу і дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва. Цікавасць выклікае адноўленае ў асобным пакоі абсталяванне кабінета. Акрамя таго, у музеі ёсць *партрэтная галерэя*, якая выдатна дапаўняе ўяўленні пра побыт канца XVIII – пачатку XIX ст. Разнастайная па складзе, прадстаўленая працамі розных мастакоў, сабраных са шматлікіх сядзібаў, яна выдатна адлюстроўвае той час. У падрыхтоўцы калекцыі бралі ўдзел навуковыя супрацоўнікі Нацыянальнага Мастацкага музея Беларусі, рэстаўратары з Мінска, Масквы, Санкт-Пецярбурга.

У самым вялікім пакоі – *гасцёўні* – паказаны характэрны інтэр’ер сядзібаў. Усе рэчы: жырандоль, скульптурныя кампазіцыі, столік, люстра і іншыя – сапраўдныя творы мастацтва і прыцягваюць увагу наведвальнікаў.

Музей – упрыгожанне сталіцы і прывабны куток рамантычнай старасветчыны, якая, на жаль, амаль знікла. Наведванне музея, безумоўна, дапоўніць знаёмства з Верхнім Горадам і іншымі цікавымі старонкамі культуры Беларусі.

На квартал ніжэй месціцца маляўнічы зялёны куток горада – **парк імя Янкі Купалы***. Да Вялікай Айчыннай вайны ён не існаваў. На гэтым месцы стаялі адна-двухпавярховыя дамы, якія моцна падтапляліся Свіслаччу падчас вясновых паводак.

* Пра жыццё і творчасць Валенція Ваньковіча ў нашым часопісе (2000, № 5) надрукаваны артыкулы “Слыны беларускі рамантык” Міколы Паграноўскага і “Валенція Ваньковіч: Партрэты сяброў па Віленскім універсітэце” Ірыны Сычовай. – *Заўвага рэд.*

** Адзін усё ж такі ёсць. Ён называецца “Краявіды Вільні” і зберагаецца ў прыватным Музеі выяўленчага мастацтва Анатоля Белага ў Старых Дарогах (артыкул пра гэты музей надрукаваны ў № 4 за 2004 г. нашага часопіса). – *Заўвага рэд.*

Парк быў заснаваны на правым беразе Свіслачы паводле праекта архітэктара І. Рудэнкі. Асноўныя работы праведзены ў 1950 г. – пасаджана больш за 4 тысячы дрэваў, прыкладна вызначаны алей. Галоўная ідзе па дыяганалі ад праспекта Незалежнасці (тады – Сталіна), дзе знаходзіцца галоўны ўваход у парк, да выгіну Свіслачы. З супрацьлеглага боку да ракі спускаецца лесвіца, што вядзе ад будынка са шпілем. На скрыжаванні алей у цэнтры парку зроблены фантан.

Адразу ў пачатку галоўнай алей быў пастаўлены помнік лётчыку Сяргею Грыцаўцу, а ў 1972 г. да 90-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы ўсталявалі помнік паэту (скульптары Анатоля Анікейчык, Леў Гумілеўскі, Андрэй Заспіцкі, архітэктары Юрый Градаў, Леанід Левін). Тады ж перабудавалі і фантан. Новая кампазіцыя атрымала назву “Вянок”. Яна адлюстроўвае адзін з момантаў старажытнага свята Купалля.

У 1959 г. у парку пабудавалі Літаратурны музей Янкі Купалы** на месцы дома, у якім у 1927–1941 гг. жыў паэт. Дом згарэў на пяты дзень вайны, загінула шмат рукапісаў і архіў паэта. Цяпер у музеі 36 тысяч экспанатаў. Гэта рукапісы песняра, прыжыццёвыя выданні, кнігі з аўтографамі, фотаздымкі, дакументы, прадметы культуры і побыту, звязаныя з жыццём паэта. Нядаўна Музей Янкі Купалы набыў новыя экспанаты: дзверы 414-га нумара гасцініцы “Масква”, дзе паэт правёў свае апошнія дні; дзверы паміж пакоямі гэтага нумара; выцяжку; дзвярную ручку; прыступкі, што вялі ў пакой. Цяпер амаль што ўсе яны ўвайшлі ў абноўленую экспазіцыю. Сёння парк – месца адпачынку гараджан і правядзення экскурсій для турыстаў.

Мінск у XIX ст. быў адным з самых зялёных гарадоў Паўночна-Заходняга краю. Яго прадмесці патаналі ў садах і прысадах. Гарадскі парк, ці Губернатарскі сад, лічыўся адным з найбольшых паркаў Беларусі (цяпер **парк імя Максіма Горкага**). Яго плошча складала амаль 18 га (цяпер 28).

* Пра парк імя Янкі Купалы ў “Родным слове” апублікаваны матэрыялы «“Мне сняцца сны аб Беларусі...”: Помнік Я. Купалу ў Мінску» Аксаны Багданавай (2000, № 7), “Дынамічная пластыка Анатоля Анікейчыка [пра помнікі Я. Купалу]” Марыны Тараканавай (2002, № 7). – *Заўвага рэд.*

** Пра Дзяржаўны Літаратурны музей Янкі Купалы ў нашым часопісе надрукаваныя артыкулы “Новыя паступленні ў музей Я. Купалы” Людмілы Амельчанкі (1992, № 10), “Янка Купала і Мінск” Фаіны Ваданосавай (1995, №№ 1, 2), «“Дык працуйма ж і далей!”: Аб будзённых клопатах Купалавага музея» Марыі Чабатарэвіч (1995, № 3), “Зберагчы для нашчадкаў: Кінафонафотаархіў Дзяржаўнага Літаратурнага музея Янкі Купалы” Марыі Кашкан (1995, № 3), «“На цябе, наша моладзь, надзея”: Музей – дзецям» Ларысы Астапковіч (1995, № 4), «“Стань вольным...”: Пра выставу “Янка Купала – Прарок Адраджэння” Людмілы Давідоўскай (1995, № 6), “Дзяржаўны Літаратурны музей Янкі Купалы ў Мінску” Дзіяны Кавалевіч (2002, № 1), «На добры ўспамін...”: Пра дарчыя надпісы Янкі Купалы на кнігах» Галіны Вітушкі (2002, №№ 6 – 8). – *Заўвага рэд.*

Парк, размешчаны ў цэнтральнай частцы горада на беразе Свіслачы, закладзены ў 1800 г. губернатарам Захарам Карнеевым. У яго гонар і пачаў называцца Губернатарскім садам. Цяпер гэта парк пейзажнага тыпу. Тут растуць у асноўным мясцовыя пароды дрэваў: бяроза, елка, рабіна, вярба ды інш. Захаваліся ў парку дэкаратыўныя групы стогадовых ліп і клёнаў, веймутаваы сосны, унікальныя экзэмпляры кедраў. Свіслач падзяляе парк на дзве тэрасы. Ніжэйшую частку ўпрыгожвае штучная ручаіна і дэкаратыўныя вадаёмы. Раней уздоўж алей размяшчаліся лаўкі. Ля ўвахода ў парк было змешчанае выслоўе на лаціне: “Пасля працы – адпачынак”. Менавіта ў гэтым парку з’явілася першая буйная спартыўная пабудова ў Мінску – велатрэк. Ён ператварыўся ў адно з найбольш папулярных месцаў адпачынку. Там можна было ўзяць веласіпед на пракат, у выхадныя пабавіць час на танцах у павільёне. Сябры гуртка аматараў спорту вучылі дзяцей гімнастыцы. У 1970-я гг. велатрэк знеслі і на яго месцы пабудавалі крыты каток.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі парк атрымаў назву “Прафінтэрн”, у 1936 г. яму нададзена імя Максіма Горкага. Пасля вайны парк адноўлены паводле праекта І. Рудэнкі. З 1952 г. функцыянаваў як парк культуры і адпачынку, з 1960 г., калі з’явіліся дзіцячыя атракцыёны, стаў дзіцячым. У 1965 г. тут усталяваны помнік Канстанціну Цыялкоўскаму (скульптары А. Заспіцкі, Л. Гумілеўскі) і адкрыты планетарый. У парку знаходзіцца пахаванні барацьбітоў за Савецкую ўладу на Беларусі Анса Даўмана і Іосіфа Флакса, а таксама ўдзельніка Вялікай Айчыннай вайны Герасіма Іванкова. На месцы, дзе знаходзіцца адміністрацыя парку, у 1929 – 1941 гг. жыў Якуб Колас (тады гэта быў 1-ы Шпітальны завулак).

Літаратура пра Мінск

Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 10. – Мінск, 2000.

Гісторыя Мінска. – Мінск, 2006.

Кірычэнка В. Мінск: Гісторыя пасляваеннага аднаўлення. 1944 – 1952 гг. – Мінск, 2004.

Лакотка А. Сілуэты старога горада Мінска. – Мінск, 1991.

Мінск незнаёмы: 1920 – 1940 / Аўт.-уклад. І. Куркоў. – Мінск, 2002.

Мінск учора і сёння / Аўт.-склад. В. Каляда. – Мінск, 1988.

Пазняк З. Рэха даўняга часу. – Мінск, 1985.

Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Мінска. У 4 кн. – Мінск, 2001 – 2005.

Сыракомля У. Мінск. – Мінск, 1992.

Шыбека З., Шыбека С. Мінск: Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада: Пер. з рус. – Мінск, 1994.

Денісов В. Плошча Свободы в Минске. – Минск, 1985.

Мінск: Исторический очерк. – Минск, 1994.

Мінск: Путеводитель по городу / Авт.-сост. З. Войцехович. – Мінск, 2002.

Мінск: Энциклопедический справочник. 2 изд. – Мінск, 1983.

Віншуем!

Надзея Салодкая нарадзілася 23 кастрычніка 1947 г. у вёсцы Шэркіна на Лёзненшчыне. Адукацыю атрымала, здавалася б, далёкую ад літаратуры — “медык сярэдняга звяна”. І тым не менш, апошнія 10 гадоў яе імя можна часта пачуць па радыё, на канцэртах беларускіх спевакоў і калектываў: нямала яе вершаў паклалі на музыку вядомыя кампазітары. Некаторыя песні на словы паэтки разам з нотамі друкаваліся і ў нашым часопісе: “Ночка-ночанька” (муз. Л. Захлейнага; 2000, № 10), “Не хадзіце, дзеванькі, увечарок” (муз. Л. Захлейнага; 2001, № 4), “Гармонік” (муз. Л. Захлейнага; 2003, № 4), “І змоўкла гітара...” і “Застольная” (муз. І. Капранава; 2004, № 1). Рэдакцыя віншуе Надзею Салодкую з юбілеем і зычыць творчага плёну і аптымізму.

Надзея САЛОДКАЯ

“СПАСЦІЖЭННЕ СЯБЕ Ё СУСВЕЦЕ”

СОЛЬ ВАЙНЫ

Маёй маме ў Дзень Перамогі ў 1945 г.
гаспадар кватэры падарыў кватру солі...

Вайна любая – гэта згустак жаху.
І ў гэтай тое самае было.
Праз столькі год з таго былога страху
Зусім нямнога сэрцаў дажыло.

Яна была такою недасяжнай –
Жывая сорак пятая вясна...
Прыйшла ў крыві, балюча і сярмяжна,
Шчаслівы быў, хто крок яе зазнаў.

І я была да тых падзей датычнай –
Дзіця пасляваеннай галыцьбы;
Не да прысмакаў, сёння ўежна-звычайных, –
Абы дажыць хоць як да малацьбы...

...Хварэла маці – сэрца млела болем,
І плыў аповед ночы навывлёт...
Успамінала кватру шэрай солі,
Што саладзей была, чым сёння мёд.

Цяпер каўтаю горкія ўспаміны –
Яе-свае... Не лечыць час ніяк...
Спачыла маці... І не рвуцца міны...
А я і ў мёдзе чую солі смак.

ПОЛАЦКІ АБРАЗОК

Паважна нясуць каштаны
У восень свае шаломы,
Ганорна трымаюць станы,
Нібыта й не знаюць стомы.

З дзясочай галоўкі вецер
Сарваў капляюш шыкоўны,
Пагнаў па барвяным свеце,
Сабою яго напоўніў,

Падкінуў, крутнуў імкліва,
Пад лавай аціх улежана –
Свабодай сваёй ішчаслівы,
Вясёлы і незалежны.

НЕ КЛЯНІ!

Пракліналі мяне тройчы...

Якое права маеш ты праклёны
Штурляць у твар ці ў спіну хоць каму?
Падпальваць словам, думкаю калёнай,
Кідаць істоту ў морак-каламуць?

Ты сам там быў? Ты выціскаўся з жаху
Чарноты вязкай і густой начы?...
Цябе хвастаў пажадліва, з размаху
Шалёны боль? Ты сполашна лічыў

Хвіліны да світаньня ў адзіноце,
Калі губляўся сэнс – ці быць, ці не, –
І храсла памяць у засмяглым роце,
І курчылася цела ў прасціне...

Праклён усіхні над усёй планетай
Загубай чалавечую вісіць,
Ім поўныя і бомбы, і газеты...
Якое рады тут адзін дасі?!

Дурное людства цэдзіць-п’е атруту,
Закусвае кавалкамі сябе
І на сябе, здыхаючы ад бруду,
Свае ж праклёны похапкам грабе.

Што я магу? Любіць душою шчодрай,
Каханьня плынь праз сэрца пракачаць,
З крыкліваці чырвона-жоўта-чорнай
Чарговы верш празрысты распачаць.

***

Кожны крок мой на гэтых вулках –
Спасціжэнне сябе ў Сусвеце.
Полацк ціхі мой, звонка-гулкі,
Той, што лёсам маім завецца.

Мудры сведка вякоў пражытых,
Уважаеш мяне сваёю!
Я – адна з тваіх тонкіх жылак,
Што сілкуюць цябе крывёю.

СВЯТЫНІ ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ

Пад такой агульнай назвай для вучняў і настаўнікаў, студэнтаў і выкладчыкаў сабраны экспанаты ў фальклорна-этнаграфічным кабінете-музеі беларускай народнай культуры, які з 2006 г. працуе на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Ініцыятарамі стварэння такога музея з'яўляюцца доктар філалагічных навук Ірына Валер'еўна Казакова і супрацоўнікі кафедры беларускай літаратуры і культуры (загадчык Таццяна Іванаўна Шамякіна).

Усім зацікаўленым асобам супрацоўнікі кабінета прапануюць:

- **Музейныя экскурсіі** “Праваслаўныя абразы Маці Божай на Беларусі”, “Культура і побыт нашых продкаў”, “Сямейныя абрады беларусаў”, “Беларускі нацыянальны строй”, “Беларускі ручнік”, “Саломалляцце на Беларусі”, “Табелен Беларусі” і іншыя.
- **Выязныя экскурсіі** “Узняліся крыжы над святынямі” — наведванне беларускіх храмаў і манастыроў, “Каменны пояс Беларусі”, “Славутыя імёны нашай зямлі” і іншыя. Дапамога школам, ліцэям, гімназіям, каледжам у падрыхтоўцы экскурсійных маршрутаў па Беларусі.

Ірына Казакова (другая справа) з наведвальнікамі кабінета-музея.

- **Навукова-метадычныя кансультацыі** па пытаннях нацыянальнага мастацтва і фальклору для напісання навуковых дакладаў, курсавых, дыпломных, кандыдацкіх і доктарскіх работ, арганізацыі паглыбленага і профільнага навучання.
- **Творчыя сустрэчы** (у музеі і на выездзе) з беларускімі мастакамі, кампазітарамі, пісьменнікамі, майстар-класы з удзелам народных творцаў.
- **Сцэнары правядзення народных святаў і абрадаў**: “Каляды”, “Гуканне вясны”, “Вяселле” і іншыя.

Больш падрабязна з дзейнасцю кабінета-музея можна пазнаёміцца на сайце www.museum.na.by.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі. Рэгістрацыйны нумар часопіса 346. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015211190012 у Сталічным аддз. ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 112, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара і рэдактараў (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, галоўнага бухгалтара і справавода (017) 203-24-69. Факс (017) 203-24-69.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by

Падп. да друку 01.10.2007. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Times». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 13,02. Ум.-фарб. адбіт. 14,07. Ул.-выд. арк. 14,6. Тыраж 3722 экз. Зак. 2465.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79.